

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

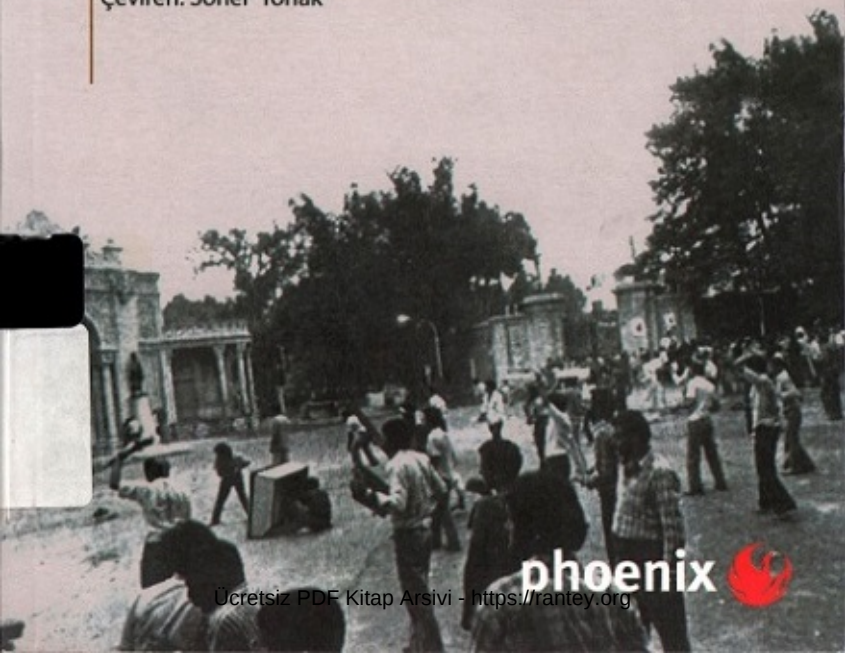
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sokak Siyaseti

İRAN'DA YOKSUL HALK HAREKETLERİ

Asef BAYAT

Çeviren: Soner Torlak

phoenix

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://raney.org>

SOKAK SİYASETİ

SOKAK SİYASETİ

Asef Bayat

Kitabın orijinal adı: Street Politics (Columbia University Press, 1997)

Çeviren: Soner Torlak

Yayıma Hazırlayan: Bülent Özçelik

Son Okuma: Alev Özkazanç - Özkan Ağtaş

Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik

Arka kapak yazısı, Alev Özkazanç ve Özkan Ağtaş'ın *Birikim* dergisinin 208. sayısında yer alan "Kaçak Hayatlar ve Sokak Siyaseti: Asef Bayat Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı yazılarından alınmıştır.

Baskı

Cem Web Ofset

0 (312) 385 37 26

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

Kasım 2008, Ankara

ISBN No: 978-605-5738-00-6

Phoenix Yayınevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@phoenixkitap.com

http://www.phoenixkitap.com

Dağıtım:

Siyasal Dağıtım

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sok.

Keskinler İş Merkezi No: 8/505

Sultanahmet-Eminönü/İstanbul

Tel-Faks: (0212) 528 86 00

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

SOKAK SİYASETİ

Asef Bayat

Çeviren

Soner Torlak

Asef Bayat, Sosyoloji ve Ortadoğu Çalışmaları Profesörü. Hollanda'daki International Institute for the Study of Islam in the Modern World'ün (ISIM) akademik direktörü ve Leiden Üniversitesi'ndeki ISIM Kürsüsü'nün başkanı. Leiden'dan önce, on yılı aşkın bir süre, Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nde çalıştı. Toplumsal hareketler, kentsel mekân, karşılaştırmalı İslâmcılık ve kalkınma siyaseti ilgi alanları arasında.

Yazarın diğer başlıca eserleri:

- *Workers and Revolution in Iran* [İran'da İşçiler ve Devrim] (Londra, 1987)
- *Work, Politics and Power* [Emek, Siyaset ve İktidar] (Londra ve New York, 1991)
- *Making Islam Democratic: Social Movements and the Post-Islamist Turn* [İslamı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Postislamcı Dönüş] (Stanford Studies in Middle Eastern and I) (yayına hazırlanıyor)
- *Social Non-Movements: How Ordinary People Change the Middle East* [Toplumsal Gayri Hareketler: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştirir] (yayına hazırlanıyor)
- *The Art of Presence: Changing the Contemporary Middle East* [Varolma Sanatı: Günümüzde Ortadoğu'nun Değişimi] (Amsterdam University Press, Haziran 2008)

Anneme ve babama...

İçindekiler

Önsöz	9
Türkçe Baskıya Önsöz	15
Teşekkür	17
Devrim Öncesi ve Sonrası Olayların Tarihsel Dizini	20
BİR: Sıradanın Sessiz Tecavüzü	27
Birkaç Ufak Vaka mı?	27
Sıradanın Sessiz Tecavüzü	35
Hedefler	38
Siyasallaşma	43
Sokak Siyaseti	45
Sessiz Tecavüzün Oluşumu	50
İKİ: “Yeni Yoksul”u Tanımlamak	55
Yeni Yoksul	55
Varoşlarda ve Gecekondu Mahallelerinde	58
ÜÇ: Sözde Vatandaşlar ve İslam Devrimi:	
“Bizim Devrimimiz ve Onlarınki”	69
Devrim	69
Yoksullar ve Devrim	73
Paralel Mücadeleler	81
Yoksullar, Devlet ve Devrim	89
Avam Mahallelerinde Seferberlik	89
İslami Tüketici Kooperatifleri	91
Mahalle Konseyleri (<i>Şûraha-ye mahallat</i>)	93
DÖRT: Barınma İsyanları, Ev ve Otel İşgalleri, 1979-81	99
Ev ve Otel İşgalleri	100
İşgal Konutlarındaki Yaşam	106
Tahliye Edilmek	109

BEŞ: Arka Sokak Siyaseti: Gecekonducular ve Devlet.....	119
Günlük Meşguliyet.....	121
Bu Kadar Yayılma Neden?.....	127
Toplulukların Şekillenmesi	129
Dernek Hayatı	156
Sistemin İçinde Çalışmak	164
İşgalciler ve Devlet	169
 ALTI: İşsiz Devrimciler: İşsizler Hareketi	 183
Atılım	185
Tahran'daki Kampanyalar	186
Kolektif Eylemlerin Yükselişi.....	190
Sokak Protestolarının Çeşitliliği	195
Örgütlenme	198
Geri Çekiliş	204
 YEDİ: Sokak İsyanları: İşportacılığın Siyaseti	 211
Sokaklara Yayılmak.....	213
Siyasal İşportacılık.....	216
Sıradan İşportacılar	218
Bu Kadar Büyüme Neden?.....	221
Sonuçlar ve Çelişkiler.....	224
Karşı Karşıya Gelme.....	227
Tahliye Politikasına Direnmek.....	231
Katılım, Yayılma ve Sokaklara Dönüş mü?.....	237
 SEKİZ: Halk ve Devlet İktidarı:	
Sessiz Tecavüzlerin Vaat Ettikleri ve Tehlikeleri	241
Önem	241
İhmaller ve Bedeller	247
 Notlar	 253
Kaynakça	303
Terimler.....	323
Dizin	329

Önsöz

Bir New York Times fotoğrafları sergisi, geçtiğimiz yüzyıldaki büyük dünya olaylarını belgeleyen “Times Fotoğrafları”, Temmuz 1996 tarihinde New York Modern Sanatlar Müzesi’nde gerçekleştirildi. Sergi 1979 İran Devrimi’ne sadece bir fotoğraf tahsis etmişti: Muazzam cenazesi boyunca merhum Ayetullah’ın tabutunun örtüsüne yaslanarak gözyaşı döken “fanatik kalabalığın” fotoğrafı. Ve bu fotoğraf, iki “bağlantılı” fotoğrafın arasında sergileniyordu. İlki, bir gösteride, İran’dan dönen Amerikalı rehineleri karşılayan, sevinçten kendini kaybetmiş New Yorklu kalabalığı, diğeri, 1985’te Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) tarafından Roma Havaalanı’nda düzenlenen bombalı saldırının ardından havaalanının yolcu salonuna baştanbaşa yayılmış cesetleri gösteriyordu. Sergiyi düzenleyenler, izleyenlerin aklında önemli bir bağlantının -İran Devrimi’nden fanatizme ve İslam’dan uluslararası terörizme- kurulduğundan emindiler.

Bu kitap kısmen, zamanımızın büyük bir toplumsal ve siyasi vakası olan 1979 devrimi üzerine yapılan böylesi tahrifatlara bir tepkidir. Ben, İran Devrimi ve sonrasının, bunlardan ve ileri sürülen birçok benzer görüntüden çok daha derin ve karmaşık olduğunu göstermeye çalıştım. Bu kitap kendi başına İran Devrimi’nin bir tarihi olmamakla birlikte; devrime ilişkin olaylara aşina olmayanlar, okumaya başlamadan önce devrimin kronolojisine müracaat edebilirler. Bu kitap daha ziyade, sıradan insanların; yoksulların İran tarihindeki bu çalkantılı yıllar

zarındaki hareketleri hakkındadır. Anlatılan şeyler, elit siyasetçilerin, ruhbanın ve "Büyük Şeytan"ın umumi boyutları hakkında çokça yazılanları aşmayı hedeflemektedir. Bu çalışma devrimin yüzeyinin altında ve şehirlerin sadece ana meydanlarında değil, arka sokaklarında ve patikalarda neler olduğunu açığa çıkarmaya gayret etmektedir.

Aynı zamanda, İran'daki yoksul halk hareketlerini karşılaştırmalı bir bağlamda açıklayarak, Üçüncü Dünya sahnelerindeki gayri resmi siyasetin incelemesine dönük bir katkıda bulunmaya çalışacağım. Bunu "sıradanın sessiz tecavüzü" kavramına dayanarak analiz ettim. Bu bakımdan bu kitap, sıradan insanların, bozulmaya karşı kurumsal güçten yoksun bireylerin ve ailelerin, "gayri resmi insanların" - gecekonducular, geçimlik sokak işçileri, işsizler ve yeraltı dünyasının sakinlerinin siyasetini araştırmakta.

Bu kitapta mevcut olan analizler, yayınlanmış söyleşiler ve İran'da İslam Devrimi öncesinde ve sonrasında yürütülmüş akademik araştırmalar, gazete haberleri, (broşürler, afişler, el ilanları, kitapçıklar ve benzerleri gibi) başlıca dokümanlar, kişisel görüşmeler ve son olarak, doğrudan gözlemlerden derlenmiş çoklu bir materyalin üzerine kuruluyor.

Çok fazla sayıda günlük, haftalık ve aylık yayını, 1977-1990 arası döneme yoğunlaşan hem resmi hem de muhalif gazeteleri gözden geçirdim; yenileri olduğu kadar, 1990'ların başlarında, o zaman güncel olan gazete haber ve yorumlarını da çalışmama dâhil ettim. Buna ek olarak, bu kitapta mercek altına alınan hareketlerin kilit katılımcılarıyla ve gözlemcileriyle bir düzineden fazla kapsamlı röportaj gerçekleştirdim. İran Devrimi üzerine olan bundan önceki çalışmamın (*Workers and Revolution in Iran / İran'da İşçiler ve Devrim*) yayınlanması, görüştüğüm ilgili kişileri -emek mücadelesi aktivistleri, örgütçüler, gazeteciler ve tanıkları-, deneyimlerini benimle kendi istekleriyle paylaşmaları konusunda cesaretlendirdi. Bu çalışma, bu öyküleri ziyadesiyle kullanmaktadır.

1980 ve 1981 süresince fabrika işçileri ve devrim üzerine bir projeye dönük alan çalışmasının parçası olarak, işçi sınıfının barınma koşullarına yönelik bir inceleme yürüttüm. Bu yoksul yerleşim alanlarına yaptığım ziyaretler, bu çalışmada girilen değerlendirmelere katkıda bulunmuştur. Bu dönem boyunca ve 1979'dan önce, işsizlerin ve işportacıların hareketliliklerinin, bunların örgütlerinin, seferberliklerinin ve yöneticilerle karşı karşıya gelmelerinin tanığıydım. Bunlara ve 1977 sonbaharındaki gecekondu yıkımının dalgaları zarfında Tahran Pars'ındaki (başkent in doğusunda bulunan bir alan) birçok yere yaptığım ziyaretlerin de dâhil olduğu daha önceki ilgili vakalara ilişkin anılarımı da burada kullandım. Nihayet, 1995 yazı boyunca verilerimi güncellemek, ilave bilgiler toplamak ve el yazmalarımın ilk taslağındaki veri boşluklarını doldurmak amacıyla Tahran'a döndüm. Bu ziyaret, elli kadar gecekonducu ve işportacıyla yapılan derin röportajlarla sonuçlandı.

Bu malzemeler bir tarafa, kendi anlayışım ve bildiklerimden oluşan hayat tecrübemi en önemli kaynak olarak değerlendirdim. Bununla, benim kendi ilgim ve yoğun etkileşimimi, başka türlü söylersem, çocukluğumun önemli bir kısmından ilk ergenliğime kadar bu çalışmayı oluşturan insanların -göçmen yoksulların- üyesi olmamı kastediyorum. Her ne kadar şu anda bir akademisyen olarak yazıyorsam da, bütün gerekli niteliklerle birlikte, Tahran'daki bu topluluk içinde yaşadığım, mücadele ettiğim ve olgunlaştığım yılları da en zengin kaynaklarım arasında değerlendirdim.

1950'lerin ortasında, Tahran'ın 60 mil batısında kurulmuş, Azerice konuşan elliden az haneden müteşekkil küçük bir köyde doğdum. Tarımla uğraşmayan bir kırsal ailenin, *khushnishin*, altı çocuğundan biriydim. İki ergen oğlunu susuzluktan ve bir kızını doğum sırasında yaşanan sorun nedeniyle kaybeden dedem, tek hayatta kalan çocuğu olan babamın, bir köylününkinden daha verimli bir hayat geçirmesi gerektiğine karar vermişti. Bu nedenle köyde gaz yağı ve tatlıdan Rus ayakkabısına

kadar ıvır zıvır satan bir dükkân açmıştı. 1960'ların başında toprak reformu, her bir köylümüze bir düzine hektarın tapusunu dağıttığında, bir *khushnishi*n olan babam, bir işten diğerine geçen ve arada işsiz kalan topraksız bir kır sakini olarak kaldı. Bir dönem küçük tüccardı, sonra otobüs şoförlüğü, kamyonculuk, mekanik ve sürücülük öğretmenliği yaptı; köy hayatımıza birçok modern şeyi dâhil ederek kır ve kent arasında bocaladı.

Babam, dedemin Kuran toplantılarında okuma ve yazma öğrenip becerebilen, sonra da ilkokulu bitiren köydeki üç kişiden biriydi. Hâlbuki annem, köydeki diğer pek çoğu gibi cahil kalmıştı. Ben büyüyene kadar, köyde ders sınıflarına sahip olacak kadar şanslı hale gelmiştik - önce, sahipsiz bir depoda ve ardından, ilk Okuryazarlık Heyeti'nin (*sepalhi-ye danesh*) gelmesiyle birlikte gerçek bir okulda. Köy okullarında beşinci sınıfa kadar okunuyordu ve bizim eğitim görmemizi isteyen babam, dokuz kişilik ailemizi şehre götürmekten başka ihtimal göremedi. 1967'de Tahran'a göçtük.

Bu nedenle, sıkça hayal ettiğim -parlak ışıklar ve otobüs seferlerine, taze sabah ekmeğine, yoğun akşamlarda sokaklarda tek başına yürümeye, Tahranlı olan ve köy çocuklarıyla övgüye değer bir sabır ve eksiksiz bir Farsçayla bağlantı kurmaya alışkın olan köy okulumuzdaki *farrash*'ın oğlunun Kızılderili filmlerini hatırlamamaya dair hayallerle- bir yolculuğa çıkmak üzere köyümü terk ettim.

Tahran'da önce, güney Tahran'daki Kazvin Sokağı'nın yakınında, komşuların çoğunlukla bizim gibi kırdan göçenlerden oluştuğu bir alt sınıf mahallesine yerleştik. Semt, renkli küçük dükkânlar ve bağırıp çağıran işportacılarla dolu ve arkadaşlarımla çoğunu edindiğim, günümün büyük bir kısmını sokaklarda harcamayı öğrendiğim varoşlar ve artan gecekondu bölgeleri tarafından çevrilmişti. Tek katlı evimiz, ortasında kanalizasyon kanalının (*jouy*) aktığı dar bir ara sokakta bulunuyordu. Evin bir tuvaleti, ufak bir mutfak ve iki tanesi iki ayrı aileye (biri göçmen işçi ve diğeri bir *pasban*, düşük rütbeli sokak polisi)

kiralanmış olan beş ayrı odası vardı. Ardından aynı civarda ama daha çok odası olan yeni bir eve taşındık; öte yandan göçmen akrabalarımız, düzenli olarak ziyaretlerine gittiğimiz Cevadiye ve Mehrabad civarındaki varoşlara yerleştiler. Ne var ki, uzun süreli seyahatlerimiz, güçlü bağlarımızı sürdürdüğümüz köylerimizdeydi -bugüne kadar bile hâlâ muhafaza ettiğimiz bağlar.

Şehirdeki ilk okul deneyimim İslami bir kurumdaydı. Düzenli bir müfredat görüyordum ancak toplu ibadetler, Kuran okumaları ve İslami eğlencelerin bulunduğu ders dışı faaliyetler de özel bir öneme sahipti. Öğretmenliği, içlerinde imamların da bulunduğu genç İslamcılar üstlenmişti. Doğrusu, yerel bir molla olan dedem, bir gün beni bir Kum aydını *akhund* olarak görme ihtimalinden duyduğu memnuniyeti ifade ediyordu. Okulumun, 1960'ların sonu boyunca laik eğitime ve seçkin kimselerin çocuklarının gittiği sayısı artan yabancı okullara bir tepki olarak, İslami sivil aktivizminin bir örneğini sergilediğinin farkına daha sonra vardım.

Birkaç yıl sonra, 1970'te, babamın bir sürücü okulunda çalıştığı, Tahran'ın kuzey kısmında eski bir şehir köyünün kalıntısı olan Çizar'a taşındık. Güney Tahran'da yerleştığımız ilk mahallede oturduğumuz yıllarda çok şey oldu. Kamusal etkinliklerde Kuran okumayı öğrenen, yerel *hey'atlere* ve camilere katılan, Kum'daki ve Meşed'daki ibadet yerlerini ve yerel *imamzadeh*lerimizi ziyaret eden ve dedemin dini *hikayetine* - modern eğitim devrinin yaşandığı ve laikleşmenin alt sınıf aileleri üzerinde bile etkisini gösterdiği bu yeni yerde, köydeki seçkinliğini kaybetmiş ve şehir sakinlerinin saygısını kazanmamış gibi görünen bir dedenin *hikayetine*- muhtemelen tek ciddi dinleyici olarak katılan gerçek bir genç Müslüman haline geldim. Ancak bu ilk mahallemizi terk ettiğimiz sırada, İslami okulumun geleneksel telkinlerinin baskısını hissetmeye başladım.

Beklenmedik bir petrol hamlesi dönemi olan 1970'lerin başı, ailemin görece zenginleştiği bir dönemle çakıştı. Statümüzün belli bir derecede yükselmesini, alt-orta sınıf yaşam tarzına sahip olmayı tecrübe ettik. Babamın geliri yükseldi, kardeşlerim üniversiteye kabul edildi, kız kardeşim öğretmen oldu ve ben, geçmişte alt ve alt-orta sınıfa mensup öğrencilerin gittiği bir devlet okulundan diplomamı aldım. Okul, Alî Şeriatî'nin çoğu takipçisinin toplandığı ve çalışma gruplarının daha sonra geliştiği Hüseyinieh Erşad yakınındaki Kolhak'taydı. Ancak, üniversite yıllarıma başladığım zaman, İngiltere'deki yüksek öğrenimim boyunca da sürdürdüğüm solcu öğrenci siyasetine katılan, her yönüyle laik bir genç haline gelmiştim. Kişisel yaşamımdaki bu muazzam değişimlere rağmen bazı süreklilikler de vardı. Ailem ve ben köyümüzle -köyde kalanlarla birlikte, şehirde daha iyi bir yaşam aramak üzere köyü terk eden ve çoğunlukla öyküsü "umut varoşları"nda biten akrabalarımızla, komşularımızla ve arkadaşlarımızla- olan sağlam bağlarımızı asla koparmadık. Bu sayfalar, bu insanların hatıralarından çokça faydalanmıştır; hayatta kalma mücadelelerinden, yaşam değerleri ve tarzlarından, umutları ve kederlerinden.

Bu kitabın bölümleri, benzer sıradan erkek ve kadınların hayatta kalma ve şerefli hayatlarını koruma mücadelelerini kayda geçirmektedir. Bölümler yoksulların sessiz tecavüzünün ve kolektif seferberliğinin dinamiklerini açıklamakta ve sessiz-bireysel ile gürültülü-kolektif mücadelelerin diyalektiğinin yanı sıra, dış seferber edicilerle, yerel liderlerle ve devletle olan karmaşık ilişkilerini de tartışmaktadır. Katılımcılarının birbiriyle muhtemelen örtüştüğü, devrimci İran'daki halk faaliyetlerinin dört örneğine detaylı biçimde bakacağım. Bu faaliyetler, evlerin ve otellerin -kent toprağının- işgaliyle ilgili olanlardan, işsizlerin ve işportacıların yaptıklarına kadar uzanmakta. Her bir faaliyet toplumsal tarihin farklı bir parçasını oluştururken, hep birlikte, burayı takip eden giriş bölümünde sunmakta olduğum "gayri resmilerin siyaseti" ve "sokak siyaseti" üzerine teorik önermelerim için ampirik öyküler de sunmaktalar.

Türkçe Baskıya Önsöz

Sokak Siyaseti'nin ABD'de yayınlanmasından bu yana on yıl geçti. Bu süre dâhilinde kitap, Küresel Güney'deki kentli madunların siyaseti üzerine bazı ilginç tartışmaları kışkırtmış gibi görünüyor. Avrupa ve ABD ve de Ortadoğu'nun yanı sıra Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Meksika gibi ülkelerdeki araştırmacıların ve aktivistlerin bu kitabın temel tezlerini dikkate almış olmasından mutluluk duyuyorum. Umarım bu kitap Küresel Güney'deki diğer mekânlarda olduğu üzere Türkiye'nin toplumsal ve siyasal koşullarına da uygun olduğunu gösterir.

Geçtiğimiz on yıl seyrinde ve kısmen süre giden tartışmalar ve eleştirilerin bir sonucu olarak, (kitabın anahtar fikirleri olan) "sıradan'ın sessiz tecavüzü" ve "sokak siyaseti" kavramları hakkındaki düşüncelerim gelişti. Despotik yönetim koşulları altında kent yoksullarının aktivizminin mantığını ifade eden "sessiz tecavüz" kavramının, farklı madun gruplarının, özellikle de Ortadoğu'daki Müslüman kadınlar ve gençliğin siyaseti üzerine ışık tutmak açısından verimli şekilde genişletilebileceğinin farkına vardım.

Üstelik "sokak siyaseti" fikrini de sadece kent yoksullarının özgül siyaseti olarak değil, kamusal alanın kent yoksulları tarafından özel kazanımlar sağlamak amacıyla "aktif/etkin" ya

da “katılımcı” kullanımıyla baş gösteren çatışmalar olarak genişletmiş durumdayım. Şu anda bu bakış açısını, kamusal alanın (sadece kent yoksulları tarafından değil) öğrenciler, kamu çalışanları ya da örgütlü işçi sınıfı gibi diğer siyasal kolektifler tarafından da dayanışmayı ilerletmek ve genişletmek amacıyla kullanılmasının yollarını keşfetmek üzere genişletmiş durumdayım.

Bu anlamda, benzersiz bir kamusal alan olarak sokak, [sadece] aktörlerin memnuniyetsizliklerini ifade etmek için başka hiçbir mekân olmaması nedeniyle (herhangi bir kurumsal ortama sahip olmamaları nedeniyle) kullanılmamaktadır. Daha doğrusu aktörler, “sokağı”, sayesinde ortak çıkarlarını konuştukları, kolektif düşüncelerini paylaştıkları ve bu nedenle tanımadıkları insanlarla –yabancılarla, ziyaretçilerle– dayanışmayı biçimlendirdikleri bir alan olarak kullanırlar. Bütün bu yeni meseleleri ve kavramları, 2009 yılında Avrupa ve ABD’de yayınlanacak olan yeni kitabım *“Social Non-Movements: How Ordinary People Change the Middle East / Toplumsal Gayri-Hareketler: Sıradan İnsanlar Ortadoğu’yu Nasıl Değiştirir”* de tartışıyorum.

Burada, bazı Türk meslektaşları, entelektüeller ve aktivistlerin -elinizde tutmakta olduğunuz kitap- Sokak Siyaseti’nin konusunu ilgilendiren konular üzerine başlattıkları canlı tartışmalarından ne kadar etkilenmiş olduğumu da belirtmek istiyorum. Bu kitabın, Türkiye’de bu tür tartışmalara mütevazı de olsa biraz katkı koymasını umuyorum.

Asef Bayat
Hague, Hollanda
19 Ekim 2008

Teşekkür

Hiçbir bilimsel çalışma tamamen bireysel bir girişimden ibaret değildir. Ve benimki de kesinlikle bir istisna oluşturmuyor. Sayısız araştırmacı, aktivist, kişi ve kurum, bu kitabın hazırlanması süresince çeşitli vasıtalarla katkılarını benden esirgemediler.

Makalelerimden ikisinin -“*Gayri sivil Toplum: ‘Gayri resmi’ İnsanların Siyaseti Üzerine*” Third World Quarterly 18, no.1 (1997) ve “*İşsiz Devrimciler: 1979’da İran’da İşsizler Hareketi*” International Review of Social History 24, no.2 (Ağustos 1997) - yayıncılarına, ilgili makalelerdeki malzemeleri bu kitapta kullanmama yönelik verdikleri nazik izin için teşekkür etmek istiyorum.

Middle East Research Competition (MERC)’in, Ford Vakfı’nın, Kahire’nin yaptıkları bağışlar, büyük oranda projenin mümkün olmasını sağladı. MERC’ten Dr. Necla Çerguyi’ye sürekli teşvikleri nedeniyle özellikle teşekkür ediyorum. Araştırmanın büyük bir kısmını Chicago Üniversitesi, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu, Columbia Üniversitesi ve Princeton Üniversitesi Yakındoğu Çalışmaları Merkezi’nin kütüphanelerinde sürdürdüm. Princeton’daki uzman kütüphaneci Bayan Aşraf, Şahab Ahmad beni kampustaki konutunda ağırlarken, çok desteğini sundu. Hepsine yardımları için teşekkür ediyorum.

İzinli olduğum dönem süresince bulunduğum, Berkeley’de bulunan California Üniversitesi Endüstriyel İlişkiler Enstitüsü

ve Columbia Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'ndeki yöneticiler, çalışanlar ve meslektaşına teşekkürlerimi iletiyorum.

Tahran'da, Markaz-i Motaleat ve Tahkikat-i Şahrsazi ve Me'mari-ye İran'ın, İskân Bakanlığı ve Tahran Belediyesi Araştırma Enstitüsü'nün ve Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün değerli yardımcılıklarına nail oldum. Bana nazikçe veri ve rehberlik sağlayan buralardaki çalışanlara da özel teşekkür borçluyum.

Profesör Ahmad Aşraf, Profesör Ali Aştiyani, Profesör Nicolas Hopkins ve Kuros Esmaili gibi el yazmasının ilk versiyonlarındaki bölümleri okuyan ve üzerine yorum yapan birçok araştırmacı ve dostun entelektüel yardımlarından da faydalandım. El yazmasının son halini Simon O'Rourke düzenledi ve Susan Heath titiz biçimde editörlüğünü üstlendi. Clarisa Bencomo, Samir Şahata, Joe Storke ve profesörler Farhad Kazemi, Richard Bulliet ve Sami Zübeyde, el yazmasının tamamının çeşitli versiyonlarını okudular. Paha biçilemez yorumları ve önerileri için duyduğum şükranı ifade etmek isterim. Columbia Üniversitesi'nden Profesör Bulliet'e teşvikleri ve desteği için özellikle minnettarım. Bu kitapta bulunan harita ve fotoğrafların toplanıp hazırlanmasında yardımlarını benden esirgemeyen Manuçer Deghati, Rıza Deghati, Emad Alam ve Aşraf Saloum'a da teşekkür ederim.

Bilimsel yardımların ötesinde, çoğuyla daha önceden hiç tanışıklığım olmayan ve bana paha biçilemez bilgi ve deneyim sağlamış olan isimsiz toplumsal aktivistlerin yanı sıra birçok akraba ve arkadaşı da anmak gerek. Onlar da yalnızca yoksul insanların mücadelelerine dair tarihsel belleğimizi muhafaza etmek hedefiyle bunları yaptılar. Burada Rıza, Akbar, Roham ve Siyamak'ı anıyorum. Nihayet, en fazla borçlu olduklarım, Fatih ve Tahire'in çeşitli kilit röportajları ayarlamadaki yardımcılıkları olmadan bu kitap, kesinlikle şimdiki haline gelemezdi.

Linda Herrera, sadece bu projede değil bütün entelektüel girişimlerimde hevesli, cesaret verici ve destekleyici olmayı bir an olsun bırakmıyor. Ona ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak, muhtemelen, bu kitapta anlatılan kişiler gibi, “saygıdeğer evlatlar” yetiştirebilmek umuduyla hayatlarında muazzam zorluklara katlanmış annem ve babama en derin saygılarımı sunabileceğim yer burası. Onların sevgisi, güveni ve gözü pekliği olmaksızın, köyden Batı’ya uzanan yolculuğum asla cereyan etmeyecekti. Bu kitabı, sınırsız güvenlerine ve hoş-görlerine hürmeten onlara adıyorum.

Asef Bayat

Devrim Öncesi ve Sonrası Olayların Tarihsel Dizini

- 1796-1925: İran Kaçar Hanedanlığı tarafından yönetildi.
- 1905-1907: İran'ın anayasal devrimi hukuki bir düzen tesis etti; ilk parlamento kuruldu.
- 1925: Daha sonra yerine gelecek olan Muhammed Rıza Şah'ın babası olan Rıza Şah, Kaçar hanedanlığının saltanatına son verdi; Pehlevi hanedanlığı kuruldu. Rıza Şah, laik bir otokratik devlete yönelik hırslı bir ekonomik, toplumsal ve eğitimsel modernleştirme programına başlıyor.
- 1946: Rıza Şah, müttefik kuvvetler tarafından oğlu Muhammed Rıza Şah lehine istifaya zorlandı.
- 1946-1953: Milliyetçi ve komünist hareketlerin beklenmeyen biçimde büyümesine şahit olunan demokratik deneyim dönemi.
- Mart-1951: Milliyetçi lider Muhammed Musaddık'ın kampanyaları, petrol endüstrisinin ulusallaştırılmasına neden oluyor; İngiltere İran'ı işgal etmekle tehdit ediyor.
- Haziran 1953: CIA'in tertiplelediği bir darbe Musaddık'ın laik milliyetçi hükümetini devirir. Ülkeden kaçmış olan Şah, İran'a geri döner. Demokratik deneyim imha edilir. İran, Batı'nın, özellikle de ABD'nin bölgedeki en kritik müttefiki haline geliyor.
- 1950'ler: Bağımsız siyasi partiler, dernekler ve hareketler sistemli biçimde bastırılır. Modernleşme, sanayi-

leşme ve Batılılaşma programları yeni bir canlanma dönemine girer.

- Ocak 1963: Şah, toprak reformu, ormanların ulusallaştırılması, kadınlara oy hakkı verilmesi, okuma-yazma teşkilatı ve kar bölüşüm planlarını içeren önemli birtakım reform tedbirlerinden oluşan Beyaz Devrim'ine resmen başlıyor.
- Haziran 1963: Tahran ve diğer bazı şehirlerde bir dizi geniş ölçekli isyan patlak veriyor. Ayetullah Humeyni dini bir muhalif lider olarak ortaya çıkıyor ve Irak'a sürgüne gönderiliyor.
- 1960'lar-1970'ler: Petrol geliri yükseliyor ve ekonomik kalkınmayla toplumsal değişimi besliyor. Bir kısım "modern" gençliğin ve kadınların umumi olarak aktif hale gelmesiyle birlikte yeni orta sınıf ve sanayi işçi sınıfı genişliyor. Eski sınıflar -feodal, geleneksel, küçük burjuva ve ruhban- daralıyor ve kendilerini tehdit altında hissediyorlar.
- Mayıs 1977: Mahkemeye yazılan açık mektuplar şeklinde, aydınların bir protestosu su yüzüne çıkıyor.
- Ocak 1978: Kum kutsal şehrinde ilahiyat öğrencileri ile polis arasında şiddetli çatışma patlıyor.
- 18 Şubat 1978: İran Azerbaycanı'nın başkenti Tebriz'de kitlesel bir gösteri ve isyan patlak veriyor.
- Mart 1978: Kitlesel gösteriler diğer kentlere de sığıyor.
- 7 Eylül 1978: Tahran'da ve diğer 11 büyük şehirde Sıkıyönetim Yasası ilan ediliyor.
- 8 Eylül 1978: Tahran'da "Kara Cuma"da yüzlerce protestocu katlediliyor.
- Eylül 1978 sonrası: Sanayideki grevler ulusal çapa sığıyor.
- 6 Kasım 1978: Şah askeri bir yönetim tayin ediyor; General Azhari kabinesi kuruluyor.
- 10-11 Aralık 1978: Milyonlarca kişi rejim karşıtı gösteriler yapıyor. Birçok yerde askerler göstericilere katılıyor.
- 31 Aralık 1978: General Azhari kabinesi çökerken, muhalif Ulusal Cephe'nin lideri Şahpur Bahtiyar yeni bir sivil

- hükümet kurmak üzere uzlaşıyor. Bunu bütün ekonomiyi durduran bir genel grev takip ediyor. Alt sınıfların yaşadığı semtlerde mahalle konseyleri ortaya çıkıyor. Toprak işgalleri sonuç veriyor.
- 16 Ocak 1979: Şah ülkeyi terk ediyor.
- 1 Şubat 1979: Ayetullah Humeyni Paris'ten Tahran'a dönüyor.
- 5 Şubat 1979: Humeyni, Mehdi Bazargan'ı geçici hükümetine başbakan olarak atıyor.
- 9 Şubat 1979: *Javidan* (İmparatorluk Muhafızları) Tahran'daki asi hava kuvvetleri teknisyenlerinin kışlarına saldırıyor.
- 10-11 Şubat 1979: Ayaklanma iki gün boyunca devam ediyor.
- 11 Şubat 1979: Monarşi devriliyor; Bahtiyar kaçıyor; coşkulu silahlı gençler sokakların kontrolünü ellerine alıyolar. Radyo İslam Devrimi'nin zaferini duyuruyor.
- Şubat-Mart 1979: Askeri personelin, Kürt halkının, Türkmen halkının ve kadınların demokratik haklar için kitlesel gösterileri. İşsizler hareketlenmiş durumda. Ev ve otel işgallerinin başlangıcı.
- Nisan 1979: Bir referandumun ardından İran, bir İslam Cumhuriyeti haline geliyor.
- Ağustos 1979: Kürtler ve diğer etnik grupların yanı sıra sola karşı da saldırılar başlıyor. Siyasal işportacılar hücum altında.
- 4 Kasım 1979: ABD Büyükelçiliği işgal ediliyor; rehine krizi Bazargan hükümetinin devrilmesine yol açıyor. Aynı esnada, büyükelçiliğin işgalini müteakiben işçiler arasında yeni bir tedirginlik dalgası tırmanıyor.
- 2-3 Aralık 1979: Referandumu müteakiben İslami Anayasa kabul ediliyor.
- 25 Ocak 1980: Abul-Hassan Bani-Sadr, İran'ın ilk başkanı oluyor.
- Nisan 1980: "Kültür Devrimi" başlıyor: eğitimin, kültürel kurumların ve endüstriyel işyerlerinin İslamileş-

- tırılması. Aynı esnada, işçiler ve işsizler üzerinde yeni bir sıkı önlem dalgası sürdürülüyor.
- 25 Nisan 1980: Rehineri kurtarmak amacıyla düzenlenen bir Amerikan kurtarma misyonu başarısız oluyor.
- 25 Temmuz 1980: Alaşağı edilmiş Şah, Mısır'da sürgündeyken hayatını kaybediyor.
- 11 Ağustos 1980: İslamcı bir başbakan olan Muhammed Ali Recai, kabineyi kuruyor.
- 22 Eylül 1980: Irak güçleri İran'a saldırıyor. Sekiz yıl sürecek bir savaş başlıyor.
- 20 Ocak 1981: Amerikalı rehinerler serbest bırakılıyor.
- Mart 1981: Devlet başkanı Bani-Sadr ile iktidardaki İslam Cumhuriyeti Partisi arasındaki çatışmalar, başkan tarafından düzenlenen bir miting İslam Cumhuriyeti Partisi yanlılarınca saldırıya uğrayınca, su yüzüne çıkıyor.
- 10 Haziran 1980: Bani-Sadr genelkurmay başkanlığından azlediliyor ve yeraltına geçiyor. Ayetullah Humeyni onu görevden, resmen 22 Ocak tarihinde alıyor.
- 20 Haziran 1980: Tahran'da Mücahitler tarafından iktidardaki ruhbana karşı düzenlenen kitlesel gösteriler, Pasdaran'la kanlı bir çatışmaya dönüşüyor. Çatışmalarda yirmi dört kişi katlediliyor ve iki yüzden fazla kişi yaralanıyor. İslami rejime karşı geniş ölçekli gerilla savaşı başlıyor.
- 27 Haziran 1980: İslam Cumhuriyeti Partisi'nin iki karargâhı havaya uçuruluyor; partinin, içlerinde Ayetullah Beheştî'nin de bulunduğu yetmiş dört lideri öldürülüyor. Söylenene göre, Mücahitler'in iki yüz adet üyesi ya da destekçisi ilerleyen birkaç ayda idam ediliyor.
- Temmuz 1981: Bani-Sadr ve Mücahitler'in lideri Mesud Recavi, Ulusal Direniş Konseyi'ni kuracakları Fransa'ya kaçıyorlar.

- 2 Ağustos 1981: Başbakan Recai devlet başkanı oluyor ve bir gün sonra başbakan olarak Eğitim Bakanı Bahonar'ın ismi veriliyor.
- 30 Ağustos 1981: Devlet başkanı Recai, Başbakan Bahonar ve diğer birçok kişi bombalı saldırıda öldürülüyor. Mahdavi-Kani 2 Eylül'de başbakan seçiliyor.
- Eylül 1981: İran-İrak Savaşı şiddetini arttırıyor. Muhalefetin, emekçilerin ve mahalle konseylerinin tasfiyesi hızını arttırıyor. "İmam çizgisi" ile Hojjatiye arasındaki fraksiyonel kavga başlıyor.
- 13 Ekim 1981: Humeyni yeni başkan olarak yemin ediyor.
- 31 Ekim 1981: Yeni başbakan olarak Hüseyin Musevi atanıyor.
- Nisan 1982: Ayetullah Humeyni'ye suikast düzenlemeyi planladıkları iddia edilen (eski dışişleri bakanı) Sadık Kutbzadeh grubuyla bağlantıları nedeniyle binden fazla kişi tutuklanıyor. 20 Nisan'da Ayetullah Şeriatmadari dini liderlerin safından kovuluyor ve komployla olan muhtemel bağlantısı nedeniyle ev hapsine alınıyor.
- Temmuz 1982: Savaş cephesinde ağır çatışmalar devam ediyor.
- 4 Ocak 1983: Gazın karneyle dağıtımı sona eriyor.
- 11 Ocak 1983: Parlamento, sürgünden iki ay içinde dönmeyen İranlıların mülklerine el konmasına karar veriyor.
- 4 Mayıs 1983: Hükümet Tudeh Partisi'ni çökertiyor. İlerleyen günlerde bin kadar Tudeh destekçisi tutuklanıyor. Aynı esnada, hükümet içinde serbest pazarcılar ile devletçiler arasındaki tartışma görünür hale geliyor.
- 10 Temmuz 1983: Hükümet çarşı tüccarlarını baskı altına alıyor.
- 11 Şubat 1984: Irak "şehirler savaşı"na başlıyor. Aynı esnada, sürgündeki muhalif gruplar İslami hükümete karşı kampanyalarına devam ediyorlar.
- Mayıs 1985: "Şehirler savaşı" kızışıyor, sivil hedefler saldırıya uğruyor.

- 16 Ağustos 1985: Devlet başkanı Humeyni yeniden seçiliyor. Bazargan'ın Özgürlük Hareketi'nin adayları kampanyalardan dışlanıyor.
- 23 Kasım 1985: Ayetullah Montazeri, Uzmanlar Meclisi tarafından Humeyni'nin varisi seçiliyor.
- 3 Nisan 1986: Ayetullah Şariatmadari, ev hapsindeyken kanser nedeniyle hayatını kaybediyor.
- Ekim 1986: "İrangate" skandalı su yüzüne çıkmaya başlıyor.
- 17 Ocak 1987: "Şehirler savaşı"nda Tahran bombalanıyor. İran Bağdat'a saldırarak cevap veriyor.
- 2 Haziran 1987: Kutuplaşmış İslam Cumhuriyeti Partisi, Ayetullah Humeyni'nin emriyle feshediliyor.
- 19 Haziran 1987: Mücahitler'in lideri, Bağdat'ta İslam Cumhuriyeti'ne karşı savaşmak üzere İran Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun kuruluşunu ilan ediyor.
- Şubat-Nisan 1988: "Şehirler savaşı"nın bir başka aşaması patlak veriyor.
- 12 Nisan 1988: Üçüncü Meclis'in seçilmesi onaylanıyor.
- 2 Haziran 1988: Meclis sözcüsü Rafsancani, Humeyni tarafından genelkurmay başkanı olarak atanıyor. Mehdi Bazargan, savaş politikasını açık bir mektup vasıtasıyla eleştiriyor.
- 18 Temmuz 1988: İran, savaşı sona erdirmek amacıyla Birleşmiş Milletlerin 598 numaralı kararını kabul ediyor.
- 25 Temmuz 1988: Mücahit kuvvetleri Irak topraklarından bir İran şehrine saldırıyorlar.
- Ekim 1988: Savaş sonrası yeniden yapılanma planı yürürlüğe konuyor.
- 4 Haziran 1989: Ayetullah Humeyni ölüyor.
- 1990'ların başı: Toplumda, İslami hükümet deneyi çerçevesinde büyük tartışmalar, yeniden düşünme ve yeniden düzenleme fikri ortaya çıkıyor. Aynı esnada "ılımlılar" ve "köktenciler" arasındaki çatışma devam ediyor.

1. Bölüm

Sıradanın Sessiz Tecavüzü

1976 ile 1990'ların başı arasındaki yıllarda İran'ın büyük kentlerinde devrimin şoku yanında sönük kaldığından araştırmacıların yeterince ilgisini çekmeyen bir dizi halk faaliyeti meydana geldi. Bu faaliyetlerin önemi, kısmen toplumsal değişimin evrensel imajı devrimle karşılaştırıldığında önemsiz kaldıklarından, kısmen de günlük hayatın sıradan pratiklerini andırdıklarından gözden kaçırıldı. Aslında, bu faaliyetlerin başlangıcı daha gerilere gitmekle birlikte, siyasal sonuçları ancak 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında kendini belli etmeye başlamıştır.

Bu kitap, birçok gelişmiş ülkede sık görülen ve kendi dinamikleri içinde anlamlı olan böylesi sıradan faaliyetleri yeniden ele almaya adandı. Bu vakaları tartışmanın yanı sıra, bir gayri resmi siyaset teorisi inşa etme girişiminde bulunmaktayım.

Birkaç Ufak Vaka mı?

1950'lerden bu yana yüz binlerce yoksul aile, kimi hayat şartlarını geliştirebilmek, kimi yalnızca yaşamını devam ettirebilmek amacıyla İran'ın köylerinden ve kasabalarından büyük kentlere akan uzun ve sürekli bir göçün parçası olmuştur. Çoğu sessizce, ya kendi başlarına ya da daha sık biçimde akrabalarıyla birlikte kullanılmayan kent arazilerine veya/ve genellikle kent merkez-

lerinin çerperinde ucuza satın alınmış topraklara yerleştiller. Mülk sahipleriyle, karşılayamayacakları kiralarla ve de kalabalıkla uğraşmaktan kaçınmak için yasa dışı biçimde kurulmuş mahallelere, barınaklarını kendi elleriyle ya da akrabalarının yardımıyla kondurdular. Daha sonra, gayri resmi yerleşimlerini bürokratlara rüşvet vererek ve kentsel hizmetler getirterek takviye etmeye başladılar. İslam Devrimi'nin arifesinde sadece Tahran'daki yerleşimlerin sayısı 50'ye ulaşmıştı. Sakinleri ise gayri ihtiyari birer karşıt güç haline dönüşmüştü.

İslam Devrimi'nin patlaması, bu sözde vatandaşlara daha ileri gitmeleri için fırsat verdi. Devrimcilerin büyük kentlerin sokaklarında geçit yaptıkları sırada, yoksullar, daha fazla kentsel araziye plansız kentleştirerek topluluklarını genişletmekle meşguldüler. Ve devrimin hemen sonrasında, birçok yoksul aile, yüzlerce boş evi ve inşaat halindeki apartman dairelerini kendi evleri olarak ihya ederken polis denetiminin çökmesinden faydalandılar.

Ev işgali seçeneği sınırlı hale geldikçe, polisin aldığı sıkı önlemlere rağmen arazi işgalleri ve yasadışı inşaatlar hızlandı. Bu durum, devrimi izleyen yıllarda hem büyük hem de küçük kentlerdeki çarpıcı büyümeye katkıda bulundu. Erkekleri ve kadınları kolektif bir güç haline getiren şey, genel çıkarlardan doğan yaşam tarzı ve onu koruma ihtiyacıydı. Gecekonducular bir araya gelerek elektrik ve şebeke suyu talep ettiler; reddedildiklerinde ya da ertelemelerle karşılaştıklarında bunları yasadışı yollardan sağlayan kendi-başının-çaresine-kendin-bak mekanizmalarına başvurdular. Yollar yaptılar, klinikler ve dükkânlar açtılar, camiler ve kütüphaneler inşa ettiler, aidat toplanmasını örgütlediler. Daha da ileri giderek, mahalli tüketim kooperatiflerine katılmalarının yanı sıra, dernekler ve topluluklar arası bağlantılar kurdular. Yeni ve daha özerk bir toplum hayatı, işleyişi ve örgütlenişi oluşum aşamasındaydı.

Çalışma alanı da benzeri sessiz tecavüzlerin hükmü altına alındı. Orta sınıf işsizlerin yanı sıra işsiz yoksullar da, iş, hizmet

ve tazminat talep etmek için başlangıçta etkileyici kolektif eylemlere başvurdular. Üçüncü dünya siyaseti bağlamında eşsiz bir hareket içinde yer aldılar. İşsizler hareketi, bir kısım fabrika ve büro emekçisinin yararına olduysa da geniş çoğunluk işsiz kaldı. Kolektif eylem tükenince, işsiz yoksullar, destek almak için aile, akraba ve arkadaşlara döndü. Fakat günden güne daha fazla insan serbest, geçimlik iş kurmak, işportacılık, sokak satıcılığı, sokak hizmetleri ve endüstrilerine girmek üzere büyük kentlerin sokaklarına akın ediyordu. Umumi tuvaletler diktiler, el arabalarıyla iş yaptılar, gazete büfeleri kurdular. İş yerleri ana trafolarla çekilmiş kablolarla aydınlanıyordu. Kolektif girişimleri, kaldırımları canlı ve renkli alışveriş merkezlerine dönüştürdü. Ne var ki, yetkililer böyle neşeli ve dünyevi bir karşı kültüre, kentsel mekânın böylesi etkin kullanımına tahammül edemezlerdi ve işportacılar karşı uzatmalı bir yıpratma savaşına giriştiler. Maliyetleri ve elverişli iş ortamları kaldırım satıcılarınca gasp edilen birçok esnaf da bu denetimde yetkililerin yanında yer aldı. İşportacılarla devlet/esnaflar arasındaki çatışma, daha sonra ayrıntılı biçimde ele alacağım İslam Cumhuriyeti'ndeki sokak siyasetinin sürekli bir örneğini vermektedir.

Bu türden pratikler olağan dışı değildir. Gelişmekte olan ülkelerin kent merkezlerinin çoğunda günlük biçimde meydana gelirler. Ortadoğu'da, örneğin Kahire,¹ mezarlıklarda, çatıların üstünde ve kent dışında kalan kamu arazilerinde sessizce hak iddia eden yedi milyondan fazla insanı barındıran 100'den fazla "kendiliğinden" topluluk, *manatiq al-aslıwa'yya* içerir; bu kırdan göçenler ve varoş sakinleri, şehri saran, eskiden tarım alanı olan toprağı da bölüşmüşler ve barınaklarını yasadışı biçimde oraya inşa etmişlerdir. Gösterdikleri azimle yetkilileri kent hizmetlerini kendi mahallelerine ulaştırmaya zorlamış,² aksi takdirde bunları yasadışı biçimde kullanmışlardır.

Örneğin Mısır'ın sadece İskenderiye kentinde yasadışı biçimde kullanılan şebeke suyunun yıllık ortalama maliyeti 3 milyon dolar civarındadır.³ İşportacılar işlerini yürütebilmek amacıyla birçok yol ve geçidi sahiplenmişlerdir. Şehrin binlerce yoksulu, azami park alanı yaratacak biçimde denetleyip örgütledikleri sokaklarda park eden özel araçlardan aldıkları bahşişle geçinmektedir. Yetkililerin gözünde böylesi uygulamalar, ülkede büyük bir kentsel "düzensizliğe" neden olmaktadır. Yoksullar, mahalli direnişler, yasal mücadeleler ya da sadece sessiz itaatsizlikle karşılık vermeye meylettiklerinden, hükümetin bu uygulamaların önüne geçme politikası büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır.⁴ İmbaba'da El-'Ataba Meydanı, Seyyeda Zeyneb, Bulak El-Dakrur, Suk El-Gom'da olanlar ve El-Ezbakia kitap satıcılarının zorla taşınması, Kahire'deki sokak siyasetinin birçok örneğinden sadece birkaçıdır.⁵

Aynı olgu Asya'da da kendisini benzer şekilde gösterir. Örneğin, Güney Kore kentlerinde boş bir sokakta kolayca seyyar satıcılık işi kurulabilir, "ancak bir alan bir kez sahiplenilip orada iş kurulunca, o alan satıcılar tarafından fiilen sahiplenilir". Bu vaziyette "vergi toplamak anlamsızdır ve iş uygulamalarını düzenlemek neredeyse imkânsızdır. Louis Vuitton'un Pusan Outlet'i bir işportacının mağazanın önünde çantalarının taklitlerini satmasını ancak bu alanı satın alarak engelleyebilmiştir. Nike International ve Ralph Lauren de benzeri sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır".⁶

Latin Amerika'daki vakalar oldukça iyi belgelenmiştir.⁷ Örneğin 1980'lerin ortalarında Şili'nin başkenti Santiago'da 200bin yoksul aile, elektrik ve suyu "kaçak bağlantılarla" kullanıyordu. Polis ve askeri araçlar, kaçak kullanıcıları yakalamak için mahallelerde devriye geziyordu. Buna karşı, bir mahallelinin ifade ettiği üzere, mahalleliler "şafakta bağlantıyı kesip son devriyeden sonra tekrar bağlamak" zorundaydılar.⁸ Yasal sayaçları olanlardan da iki yüz bin abone elektrik, 270 bin abone su faturasını ödemişti.⁹ Latin Amerika'da, sıradan insanla-

rın -topluluğa ve mahalle demokrasisine yaptıkları vurgu ve büyük ölçekli bürokrasiye duydukları güvensizlikle- son dönemde artan böylesi halk faaliyetleri için “Bassismo” kavramı kullanılıyor.¹⁰ Benzer biçimde, Güney Afrika’da kentli nüfusun yüzde 20’den fazlası barakalarda ve gecekondulu mahallelerinde yaşar. Birçok yoksul aile, kent hizmetleri için para ödemeyi reddetmektedir. Mart 1994’teki çok-ırklı seçimlerin ardından hükümet ve iş çevreleri tarafından örgütlenen “Masakhane” ya da “ödeme kültürü” kampanyası, yoksulların bu kitlesel kamusal maliyetini onarmaya yönelik bir girişimi temsil etmektedir.¹¹

“Lümpen proletarya” ya da “tehlikeli sınıflar”^{a12} ait kesimlerin yıkıcı davranış tarzlarının çok uzağında olan bu pratikler, söz hakkından mahrum olanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir hayat sürmek amacıyla başvurdıkları doğal ve mantıklı yolları temsil etmektedir. Bu eylemlerde çarpıcı olan ve bu nedenle bizi bu kitapta ilgilendiren, tam da bu gündelik olma halleri, olağanlıkları, sıradanlıklarıdır. Birinin bu pratiklere bağlanması neye mal olur? Bu gündelik yaşam siyasetini nasıl açıklayabiliriz?

Bunlar, bu kitap dâhilinde, 1977-1990 dönemi İran vakasına odaklanma yoluyla ortaya atmak istediğim sorulardan sadece bazıları. Bu sorunların tartışılması bize, toplumsal hareketler ile toplumsal değişim arasındaki ilişki hususunda önemli bazı sonuçlara ulaşmada yardımcı olacaktır. İlkın, James Scott ve eleştirmenlerinin her ikisinden de görece mesafeli bir duruşu benimsemekteyim, hedefim, oldukça sıradan ve neredeyse sessiz insanlar tarafından gerçekleştirilen bu sıradan ve çoğunlukla sessiz pratiklerin nasıl muazzam toplumsal değişimler - onlara sağladıkları açısından ancak devrimle karşılaştırılabilecek türden değişimler- doğurduğunu gösterebilmek. İran deneyimine dayanarak, eşi benzeri olmayan bir değişim olarak “devrim”e dönük toptancı fikre dair vurguyu kaldırmayı, bütün toplumsal gruplar için gerçek değişimin zorunlu olarak ve yalnızca genelleştirilmiş bir siyasi kampanya tarafından gelece-

ği varsayımını bertaraf etmeyi umuyorum. Toptancı bir yaklaşım, insanların değişim hakkındaki algılarındaki değişkenliği bastırır; çeşitliliği gizler, çatışmalar küçümsenir. Liderliğin baskın sesi tarafından farklılığın böylesine bastırılması genellikle sıradanın, güçsüzün, yoksulun, azınlıkların, kadınların ve diğer madun bileşenlerinin söylemine karşı işler. Benim hedefim, bu nedenle, bu bastırılmış seslerin sahiplerine, kentli sözde vatandaşlara failliklerini geri iade edebilmek.¹³

Son olarak, Gramsci'yle kısmen görüş birliği içinde, hem toplumsal mücadelenin kritik alanı hem de toplumsal değişimin incelenmesinde bir analiz birimi olarak, yerelin önemini vurgulamak istiyorum. Yoksullar lehine birçok kazanıma dönük olarak birçok engeli kaldıran genel/politik/küresel (devrimci?) bir kampanyanın varlığı zorunluyken, zorunlu ölçüt ve değişimin mekânı olarak hizmet eden şey, yereldir. Baskının hissedildiği ve ona direnilen yer, halkın ulusal politikaların etkilerini gerçekten tecrübe ettikleri yerler, yerellerdir.

İlk bakışta yukarıda tanımladığım sıradan pratikler, James Scott'ın "gündelik köylü direnişi biçimlerini" akla getirir. Scott, Colburn ve diğerleri, yoksul insanların ayak direme, gerçeği gizleme, sahte itaat, iftira, kundakçılık, sabotaj ve benzeri birçok eylemle "zalimlere" direnme potansiyellerinin altını çizmişlerdir. Köylülerin aslen münferit ve tedbirli hareket ettikleri söylenir fakat baskıcı toplumsal koşullar altında benimsenen bu çıkış yolu ihtiyaçlarını karşılar.¹⁴

"Gündelik direniş biçimleri" perspektifi, Üçüncü Dünya yoksulunu -"marjinal insan"ı bir "kültürel tip" ile özdeşleştiren "yoksulluk kültürü"nü özcü nitelemeleri olan- "pasiflik", "kadercilik" ve "umutsuzluk"tan arındırmakta şüphesiz etkili olmuştur¹⁵. Hatta Scott, yoksul eylemlerini gündelik bağlamda genellikle başkalarının ya da kendilerinin pahasına hayatta kalmayla sınırlayan "hayatta kalma stratejileri" modelini de aşar¹⁶. Escobar'ın belirttiği gibi "hayatta kalma stratejileri"nin söylemi, yoksulun kurban imajını sürdürmesine katkıda bulu-

nur.¹⁷ Bu nedenle işsizlik ya da fiyat artışlarına karşı hırsızlığa, dilencilığe, fahişeliğe ya da tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye başvurdıkları söylenir.

Scott'ın çalışması bir başka açıdan da önemlidir. Hem sağcı hem de solcu araştırmacıların yakın zamana dek ilgisi, yoksulların düzene yönelik "siyasal tehdidi"ne odaklanmıştı; zihinlerini yoksulun istikrarsızlığa yol açabilecek bir güç olup olmadığı sorusu işgal etmiştir,¹⁸ bu nedenle mikro-varoluşun ve gündelik siyasetin dinamiklerini gözden kaçırmışlar. Diğer taraftan, bu yazarların çoğu, yoksul siyasetine hâlâ devrimci/pasif ikiliği çerçevesinde bakarlar.¹⁹ Bu paradigma, konuya başka bir açıdan yaklaşmanın önünde engeldir - merkezci bir yaklaşımı değil²⁰, bütünüyle yeni bir perspektifin kabul edilmesini kastediyorum. Elbette "gündelik direniş biçimleri", tartışmanın kavramlarının değişmesine katkıda bulunmuştur.²¹

Ancak Scott'ın "Brechtçi sınıf mücadelesi ve direniş tarzı", Üçüncü Dünya'daki kent yoksullarının aktivitelerinin dinamiklerini açıklamakta yetersizdir. Kentli sözde vatandaşların temel meşguliyetini hayatta kalma kaygısının belirlediği tartışma götürmezse de, onlar aynı zamanda sessiz sakin de olsa ilerlemeye ve daha iyi bir hayata ulaşmaya da çalışırlar. Mücadeleleri yalnızca savunmacı, "yüksek statülü" grupların tecavüzlerine karşı gündelik bir *direniş* olmadığı gibi, her zaman gizli, saklı, sessiz ve çoğunlukla münferit de değildir. Benim anlayışıma göre, kent yoksullarının mücadeleleri gizlice *saldırgandır*, sözde vatandaş grupları, yaşam şansı etkenlerini (sermaye, toplumsal mallar, fırsat, özerklik ve dolayısıyla iktidar da dâhil olmak üzere) kendi aralarında bölüşerek baskın grupların ayrıcalıklarına muazzam bir baskıda bulunurlar. Bu, kent yoksullarını, *kolektif*, açık ve oldukça ses getiren bir kampanyada yer almaya iter. Ayrıca, devletten ödünler talep etmenin yanı sıra, kendi münferit ve sessiz mücadeleleri, çoğunlukla doğrudan eylem yoluyla, yaşamlarında istikrarlı ve kayda değer değişiklikler elde etme, böylece "göğüsledikleri çeşitli sömürü biçimlerinden

asgari oranda etkilenme"nin ötesine geçme arayışındadırlar.²² Diğer taraftan Scott'ın zımnen kabul ettiği akılcı seçim kuramı (rational choice theory), ahlaki unsurların akılcı hesaplarla birbirine karıştığı bu tür mücadelenin ardındaki güdülerin karmaşıklığını gözden kaçırır.

Öyleyse bu girişimler -(Castells'e göre) "toplumsal dönüşüm",²³ (Schuurman ve Van Naerssen'e göre) "özgürleşme"²⁴ ya da (Friedmann'ın anlayışına dâhil biçimde) modernitenin zulmüne karşı bir alternatif yaratmak²⁵ için mücadele eden Üçüncü Dünyalı kent yoksulunun örgütlü ve mekâna dayanan hareketleri olarak anlaşıldığında- kentli "toplumsal hareketler" ile ilgili olarak değerlendirilebilir mi? Benzerlikler oldukça çarpıcı gelebilir: Her iki hareket de kentlidir ve barınma, topluluğun inşası, kolektif tüketim, kazanımlarının resmen tanınması gibi benzer amaçlar için mücadele verirler. Yine de birbirlerinden birçok yönden farklıdırlar. Öncelikle toplumsal hareketler, toplumsal değişimi hedefleyen genelde uzun süreli ve az ya da çok kurumsallaşmış kolektif eylemlerdir; benim burada arz ettiğim hareketlerse, birçok başka özelliklerinin yanı sıra kendiliğindenlik, bireycilik ve grup içi rekabetin güçlü bileşenlerini taşırlar. Ayrıca anlam ya da Castells'in kavramlarıyla "kentsel anlam" yerine eylemi öne çıkarırlar.

İlaveten, bu sıradan pratikler -belirsiz ya da mevcut olmayan liderlik, tutarsız ya da dağınık ideoloji, gevşek ya da mevcut olmayan örgüt yapısı çerçevesinde- hem "yeni" hem de "arkaik" toplumsal hareketleri andırmakla birlikte, her ikisinden de belirgin biçimde farklıdırlar. Eric Hobsbawm'ın incelemiş olduğu "ilkel" toplumsal hareketler, çoğunlukla farklı karizmatik liderler tarafından vücuda getirilmiş ya da harekete geçirilmiştir;²⁶ oysa benim tanımladığım aktivizm türü, her zaman olmasa da çoğunlukla kendiliğinden ortaya çıkar. Öte yandan, yeni toplumsal hareketlerin büyük ölçüde kimlik ve anlama odaklandığı söylenirken,²⁷ benim kahramanlarım öncelikle kendilerini hareketle ilişkilendirmektedir. Öyleyse, mecazi

bir anlamda, bu gündelik tecavüzler yalnızca aktörler amaçlarını, yöntemlerini ve gerekçelerini telaffuz ederek eylemlerinin bilincine varırlarsa ve vardıklarında toplumsal hareket haline gelen kendinde hareket olarak görülebilir. Ancak, bu özelliği kazandıklarında da, sessiz tecavüz olma vasıflarını kaybederler. Başka bir deyişle, bu umutsuz gündelik pratikler, özellikle kendi mantıkları ve dinamikleriyle farklı girişimler sergilerler.

Sıradanın Sessiz Tecavüzü

Burada ifade ettiğim mücadele biçimleri, en iyi "sıradanın sessiz tecavüzü" olarak tanımlanabilir - sıradan insanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için mülk sahipleri ve güçlülerin üzerine sessiz, sabırlı, uzun soluklu ve ısrarlı yürüyüşü. Aktörlerine önemli kazanımlar sağlayarak zaman içinde devlete karşı bir konuma yerleştiren, belirgin liderliği, ideolojisi ya da örgüt yapısı olmayan, açık ve uçucu mücadeleler şeklinde dönemsel kolektif eylemleri de içeren, sessiz, münferit ve uzun soluklu hareketlerdir. Kademeli "moleküler" değişiklikler yaparak, uzun vadede yoksul kişi, "güçlülerin önceki kompozisyonunu aşamalı olarak uyarlar ve böylece değişikliklerin matrisi haline gelir".²⁸ Ancak Gramsci'nin "pasif devrim(cı)"lerinden farklı olarak, sözde vatandaş grupları, aktivitelerini bilinçli bir siyasal strateji şeklinde yürütmezler; daha ziyade mecburiyetin -yaşamak ve onurlu yaşamak mecburiyetinin- zoruyla sürüklenirler. Böylece mecburiyet fikri ve haysiyet kaygısı, hayatta kalmaları ve yaşamlarını iyileştirmeleri için ahlaki, doğal ve mantıklı yollar olarak mücadelelerini meşrulaştırır.²⁹ Gramsci'nin "pasif devrim"i eninde sonunda devlet iktidarını hedef alır. Sessiz tecavüzün, dolaylı biçimde genel siyasal sonuçlara sahip olsa da, ille de siyasal otoriteyi zayıflatmayı hedeflemeksizin, aktörleri için kendi başına önemi olan değişiklikler anlamına geldiğini vurgulamak isterim. Ancak bu basit ve gündelik pratiklerin siyasal alana kaymaları kaçınılmazdır. Katılımcıları kolektif eylemle meşgul olurlar, yaptıklarını ve

kendilerini, sadece kazanımlarını tehdit edenlerle karşı karşıya kaldıklarında "politik" görürler. Bundan ötürü, bu hareketlerin kilit özelliklerinden biri, ilerlemeler sessizce, münferit ve kademeli gerçekleştirilirken, kazanımların savunusunun her zaman kolektif ve ses getirici olmasıdır.

Söz konusu binlerce erkek ve kadın uzun ve zahmetli göç yolculuklarına çıkar, uzak ve yabancı çevrelere dağılarak iş, barınak, toprak edinir, yaşam hizmetlerinden faydalanırlar. Mecburiyet (ekonomik zorluklar, savaş ya da doğal afet) zoruyla sürüklenerek, kendi başlarına, çok ses çıkarmadan, yavaş ve fark edilmeden, kaplumbağalar gibi yılmadan uzak bir koloniyeye doğru yola düşerler. Çoğunlukla kolektif çabadan, büyük ölçekli faaliyetlerden ve dikkat çekmekten kasten kaçınırlar. Zaman zaman, gecekonducular, belirli bölgelerde başkalarının kendilerine katılmalarını engellerler; ve işportacılar, kendi bölgelerine yerleşmeye niyetlenen başka işportacıların gözlerini korkuturlar. Hatta birçokları, izledikleri stratejiler konusunda benzer gruplarla bilgi paylaşmaktan dahi kaçınır. Yine de, çaresiz görünen bu bireyler ve aileler, benzer yollar izledikçe, toplam sayıları onları potansiyel bir toplumsal güce dönüştürür. Bireysel ve toplu eylemin bu karmaşık birlikteliği, hem aktörlerin toplumsal konumundan hem de Tarrow'un kullandığı terimle, onlara açık olan "fırsatlar yapısı"ndan kaynaklanır.³⁰

Sessiz tecavüz hareketlerinde yer alanlar, büyük ölçüde "yüzer-gezer" toplumsal kesimlerin bir çeşitlemesidir -göçmenler, sığınmacılar, işsizler, gecekonducular, işportacılar ve diğer dışlanmış gruplar. Kırdan göçenler kentlere ve kentlerin imkânlarına, sığınmacılar ve uluslar arası mülteciler ev sahibi devletlere ve onların sosyal güvencelerine, gecekonducular kamusal ve özel araziye ya da hazır evlere, işportacılar hem fiziki hem toplumsal cephesiyle -kaldırımlar, köşe başları, belediye parkları vs.- kamusal alana olduğu gibi esnafların fırsat maliyetine de tecavüz ederler. Bu grupları böylesi bir mücadele türüne sevk eden, ilk olarak işlerini, yerlerini, önceliklerini değiştirme-

lerini gerektiren alternatif bir yaşam tarzına yönelik basınç, ardından da sıkıntılarını kolektif olarak dile getirebilecekleri ve sorunlarını çözebilecekleri kurumsal mekanizmanın olmayışıdır.

Bu ikinci nokta, bu madun grupların mücadelelerinin, neden kolektif talepleri bildiren protestolar yerine sessiz, münferit ve doğrudan eylemler repertuarı biçimini aldığını da kısmen açıklar. Örgütlü işçiler ya da öğrenciler gibi gruplardan farklı olarak işsizler, göçmenler, sığınmacılar ya da işportacılar akış halinde gruplardır; fabrika, okul ve dernek gibi resmi kurumların dışında işleyen, yapısal olarak atomize halde bireylerdir. “Başkalarını bağlayan, bu nedenle de başkaları üzerinde güç kullanmanın doğal kaynağı olan kritik bir katkıyı yapmaktan imtina etmek” anlamında akışı sekteye uğratacak kurumsal güçleri olmadığından, baskı uygulayacak kurumsal kapasiteye de sahip değildirler.³¹ Elbette sokak gösterilerine ya da isyanlara, ama sadece bu yöntemlerin makul bir meşruiyeti olması halinde ve dışarıdan liderler tarafından harekete geçiriliyorlarsa katılabilirler.³² İstisnai şartlar altında toprak işgalleri solcu gruplarca yönlendirilebilir; ya da işsizler ve işportacılar sendika kurmaya davet edilebilir. Bu tür olanaklar, esas olarak, rakip siyasi partilerin seçim desteği karşılığında yoksulları harekete geçirmeye çabaladıkları görece demokratik dönemlerde ortaya çıkar. Devrim sonrası İran’da işsizler, Bombay’daki serbest meslek sahibi kadınlar, savaş sonrası İngiltere’de ev kadınları ve Lima’daki işportacılar böyle örgütlenmişlerdir.³³ Ancak, seçim özgürlüklerinin olmaması durumunda, mücadele edenlerin kurumsal anlamda iktidarsız kalma olasılığı yüksektir, çünkü bu mücadelelerin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde kolektif taleplerde bulunmak için başlatılan hareket, genellikle zor kullanılarak bastırılır.³⁴ Ancak, bu asli kurumsal iktidar yoksunluğu, yoksulun ister kolektif ister bireysel olsun, ister atılgan ve aceleci, ister kademeli ve yavaş olsun, uzun vadede daha özerk

bir yerel yaşama dönüşebilecek “doğrudan eylemleri” gerçekleştirmedeki becerisiyle telafi edilir.

Sonuç olarak bu gruplar, *protesto* ya da propaganda yerine münferit ve sessiz sedasız da olsa kendi gereksinimlerini kendileri karşılamak için doğrudan harekete geçerler. Kısacası, onların bir protesto siyaseti değil, büyük oranda münferit doğrudan eylemle hızlı sonuç almaya yönelik bir telafi ve mücadele siyasetidir.

Hedefler

Bu erkekler ve kadınlar neyi hedefliyorlar? İki büyük hedefin peşinde gibi görünüyorlar: Birincisi, *toplumsal malların yeniden bölüşümü*, yani (arazi, barınak, şebeke suyu, elektrik, yol gibi) toplumsal tüketimin, (kaldırımlar, köşe başları, sokak otoparkları gibi) kamusal alanların, (imtiyazlı ticaret koşulları, mekânları ve markalar gibi) fırsatların, hayatta kalmak ve asgari hayat standardını sağlamak için elzem diğer olanakların (yasadışı yolla ve doğrudan) elde edilmesidir.

Diğer hedef ise devletin dayattığı düzenlemeler, kurumlar ve disiplinden hem kültürel hem de siyasal *özerklik* kazanmaktır. Sözde vatandaşlar, işlerini, yetkilileri ve diğer modern resmi kurumları karıştırmadan yürütmek için gayri resmi yaşamak konusunda derin bir arzu duyarlar. Bu tercih, yaşamlarını geleceğin yönlendirdiği anlamına gelmez, daha ziyade kendi sebep oldukları sorunlara çözüm yerine, bir anlamda, modern kurumların insanların “geleneksel” ilişkilerini yeniden ürettiğini kanıtlar. Üçüncü Dünya kentlerindeki birçok gayri resmi toplulukta insanlar (evlilik gibi) sözleşmeler yapmakta, mekânlarını düzenlemekte ya da yerel anlaşmazlıkları çözümlemekte kendi yerel ve geleneksel normlarına dayanırlar. Bir şekilde, zamanlarını ve mekânlarını kendileri düzenleyerek, çalışma yaşamları üzerinde denetim sağlamaya zorlanırlar. Zamanlarına, mecburiyetlerine ve bağlılıklarına hükmeden resmi prosedürlerden

giderek usanırlar; vergi ve fatura ödemek, toplum içine belli biçimde çıkmak gibi örnek durumlara ve geniş anlamıyla gündelik yaşam pratiklerinde dayatılan disipline tabi olmaya karşı isteksizdirler.³⁵

Modern devlete ve kurumlara duyulan bu güvensizlik birbirine karşıt iki tepki uyandırmıştır. Özellikle Chicago ekolünün takipçisi bazı sosyologlar ve siyasetçiler, kent yoksullarını, marjinaler, kanunsuzlar ve suçlular olarak, onların cemaatlerini de taşra tutuculuğunun ve gelenekselciliğin kaleleri olarak mahkûm ederler. Bu çarpıklığın, sadece bu insanların devlete ve topluma yeniden eklemlendirilmeleriyle, kısacası, modernleştirilmeleriyle düzeltilebileceğini öne sürerler.³⁶ Özellikle Janice Perlman ve Castells ise bu insanların, marjinalleşmeleri bir yana, gayet iyi eklemlendiklerini iddia ederek marjinallik önermesine şiddetle saldırmışlardır.³⁷ Farklılıklarına rağmen bu iki rakip bakış açısı, önemli bir varsayımı paylaşır. Her ikisi de ideal insanın, iyi uyum sağlamış ve iyi eklemlenmiş insan - kısacası modern insan olduğunu varsayar.

Aslında bu erkek ve kadınlar ne marjinaldir (yani özlerinde gelenekçi ve yalıtılmıştır) ne de tamamıyla eklemlenmişlerdir. Daha çok, yoksullukları ve güçsüzlükleri, onları, devletten ve modern kurumlardan özerkleşme arayışına iter. Esasen bürokrasinin ve "modern" kurumların onlara erişmedeki başarısızlıklarından dolayı, polise ve diğer mercilere başvurmaktan çekinme eğilimindedirler. Bu kurumlar (zamanlarını, davranışlarını, görünümelerini düzenlemek anlamında) uymaya güçlerinin yetmeyeceği ya da uymak istemedikleri bir disiplin dayatır. İlk etapta verdiğinden daha fazla aldığı için, eklemlenmeye sadece en yoksul olan yaşayabilir. Yoksa çoğu varoş ve kenar mahalle sakini (örneğin kolayca haberleşebilmeleri, toplum içine çıkabilmeleri, kültürel pratiklerini sürdürebilmeleri anlamında) resmi takipten ve modern toplumsal denetimden kısmen bağımsızmış gibi görüldüğünden, işgal ettikleri alanlarda yaşamayı tercih ederler. Modernitenin sınırlayıcı veçhelerini redde-

den yoksul, özgürleştirici boyutunu sahiplenir. Gecekonducular, hanelerini elektrikle aydınlatmak, şebeke suyu kullanmak ve renkli televizyon seyretmek isterken, sıkı bürokratik denetime tâbi olan faturaları ödemek istemezler; esneklik ve pazarlık talep ederler. Benzer biçimde, geçimlik sokak işi, düşük statüsü, düşük güvenliği ve diğer bedellerine karşın insanların bağımsızlıklarını modern çalışma kurumlarının disiplin ve denetim ilişkilerinden koruma avantajına sahiptir.³⁸ Biraz romantikleştirilmiş olsa da, John Friedman'ın bir çeşit post-modern hareket olarak tanımladığı Brezilya'daki *barrios* (gecekonducular), yoksulların sürdürmeyi tercih ettiği yaşam biçimlerine işaret eder. Friedman'a göre *barrios*'un ahlaki ekonomi, güven, işbirliği, kullanım değeri üretimi, yerel özerklik ve öz-denetime yaptığı vurgu, değişim değeri, bürokrasi ve devlet gibi modern ilkelere meydan okumaktadır.³⁹

İki noktayı açıklığa kavuşturmama izin verin. İlki, hem yoksul hem de devlet açısından, özerklik ve eklemlenme anlayışının anlaşılması, kolay olmaktan uzaktır. Yoksullar, çelişkili süreçlere, sürekli yeniden tanımlamaya ve yoğun pazarlığa tâbidirler. Gayriresmî kent yoksullarının asli tercihi değildir; esas olarak resmi yapıların sınırlarına bir alternatif olarak hizmet eder. Aslında yukarıda verilen örneklerin de gösterdiği üzere pek çok yoksul insan, -maddi bedeli bir yana- toplumsal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilmeleri halinde, muhtemelen eklemlenmiş bir yaşamı isteyebilir ve sürdürebilirler. Bu nedenle, Tahran'ın güneyindeki bir gayriresmî yerleşim merkezi olan İslamabad'ın sakinleri, 1990'ların başında yerleşimlerinin resmen eklemlenmesi için kampanya yürütmüşlerdir. Ancak, bu hedefe ulaşmasının hemen ertesinde bu kez de İslamabad'ın çevresinde yeni gayri resmi yerleşimler boy göstermeye başlamıştır. Bunun ötesinde, yoksullar gibi devlet de özerklik ve eklemlenme konusunda çelişkili tavırlar sergiler. Sorumlulukları vatandaşların üstüne yıkmaya amacıyla uygulamada birçok hükümet, kişisel girişim, öz yardım, sivil toplum

kuruluşları (STK'lar) ve diğerlerini teşvik ederek, özerkliği destekleme eğilimindedir. Gilber ve Ward gibi gözlemciler, bu tedbirleri bir tür toplumsal denetim olarak değerlendirirler.⁴⁰ Ancak, hükümetleri aynı zamanda siyasal alanı kaybetmekten korktukları gerçeğini gözden kaçırmazlar. Devletlerin özerk ve gayri resmi kurumları aynı anda hem destekleyen hem de sınır-layan politikalar uygulamaları sık karşılaşılan bir durumdur. Üçüncü Dünya kent yaşamı, kısaca, sürekli ve birleşik bir kayıt dışına çıkma, eklemlenme ve yeniden kayıt dışına çıkma süreciyle nitelendirilir.

İkinci noktaysa, zenginin ve güçlünün de modern kurum-ların disiplininden özerklik ve özdenetim talep edebilmeleridir. Ama gerçekte, yoksulların aksine, çoğunlukla bu düzenleme-lerden faydalanırlar, hatta ilk etapta bunları düzenleyen kendileridir. Üstelik yoksullardan farklı olarak (bilgi, yetenek, para ve bağlantılar gibi) kaynaklara sahip olduklarından, zenginlerin bu tür kurumlar içinde işlemeye *gücü yeter*. Örneğin, faturalarını ödeyebilir, işlerine vaktinde yetişebilirler.

Sözde vatandaşların iki temel hedefi -yeniden bölüşüm ve özerklik- birbiriyle son derece yakından ilişkilidir. İlki, hayatta kalmayı ve daha iyi bir maddi yaşamı sağlarken, ikincisi kendi başına bir hedef olduğu gibi yeniden bölüşümün sağlanmasında da bir araçtır: Yoksul bireyler, devletten özerk hareket ederek, güçlü bir kolektif hareketle talep edilmedikleri sürece yasal ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla elde edilmeleri mümkün olmayan (yasadışı toprak, barınak vb.) kamusal mallara sahip olabilirler.

Sessiz tecavüzlerde bu yasadışı hedeflere ulaşmak için verilen mücadeleler planlı ya da açıkça tasarlanmış değildirler. Hayatta kalmanın acilliği ve haysiyetli ancak belirli bir yaşama duyulan istek karşısında geliştirilmiş doğal ve ahlaki talepler olarak görülürler. Ortadoğu kültüründe yoksul insanların adalet duygusunun altında yatan şey mecburiyet kavramıdır; haysiyetli yaşama mecburiyeti. Farsça *chara-ii neest* (başka çaresi

yok) ve Arapça *na'mal eih?* (ne yapabiliriz?) deyişleri, yoksulun sınırı aşma eylemlerini gerekçelendirme biçimini ifade eden kent siyasetinin ahlaki söylemidir.⁴¹ Ve bu haysiyet düşüncesi, anlamını belirleyen cemaatle ya da dost ve düşmanla, *genel yargıyla* yakından ilişkilidir. Haysiyetiyle yaşaması için, bir ailenin, belirli bir kültürel ve maddi güce ihtiyacı vardır. *Aabirou* ya da *ard'ı* (şerefi), cömertliği, cesareti ve hepsinden önemlisi hanenin kadınlarının *hayâ'sını* (cinsel namusunu) korumak, bu gücün göstergelerindendir. Ancak, tartışmamızla ilgisi daha fazla olan elzem unsurlar, temel gereksinimleri "sağlama gücü", hanenin *hareem'ini* toplumun istenmeyen müdahalelerinden korumak ve son olarak olası kusurları (*aabirourizi* ve *fadiha*) "kapatma gücü"nü kapsar. Yoksul bir aile babasının bunları gerçekleştirmede gösterdiği başarısızlık, ailenin yaşamını tehlikeye atmakla kalmaz, şerefine de lekelenmesine neden olur. Örneğin evsizlik, bütün bu değerler bağlamında tam bir yenilmişlik demektir. Yaşayacak bir yer, ev halkını (sıcak, soğuk vb.) fiziksel tehlikelerden korumanın ötesinde, kültürel bir mevzi anlamına da gelir. *Harim'i* korurken, insanları ahlaki tehlikelere karşı kollar, kusurları kapatır ve toplumun gözünde *abirou'yu* korur. Zenginler de benzer değerleri paylaşabilir ancak yoksulların kusurları kapatma kapasitesi düşüktür ve dolayısıyla haysiyetli hayatları, saldırılara karşı daha korumasızdır.

Mecburiyet kavramı etrafında şekillenen bu adalet anlayışına göre, temel bir gereksinimi olan biri, yasadışı biçimde de olsa, kendi durumunda olan başkalarına zarar vermediği sürece bu gereksinimini karşılayabilir ve karşılamalıdır. Zenginler, mal varlığının bir kısmını kaybetse de olur. Devlet, bu zihniyetle çatışmaya başladığında ve yoksulun adalet kodlarını çiğnediğinde, morali altüst olan yoksul isyan etmeye yönelir.⁴² Ancak bu maneviyat siyasetinin, yoksulu, kazanımlarını arttıracığı herhangi bir siyasal alanı *akılcı* biçimde kullanmaktan alıkoymayacağını da vurgulamam gerekiyor. Memurlara rüşvet vermek, siyasi partilerle işbirliği yapmak, siyasal rekabetten çıkar

sağlamak ve resmi ya da sivil örgütleri istismar etmek, hepsi oyunun kurallarındandır.

Siyasallaşma

Eğer bu hareketler, siyasal anlamları olmaksızın başlıyorlar ve yasadışı tecavüzler çoğunlukla (hayatta kalabilmenin bir yolu olarak) ahlaki gerekçelere dayandırılıyorsa, nasıl oluyor da kolektif/siyasal mücadelelere dönüşüyorlar? Aktörler, herhangi bir otoritenin ciddi engellemeleriyle karşılaşmaksızın gündelik ilerleyişlerini sürdürdükleri müddetçe, yaptıklarını sıradan gündelik işler olarak görürler. Kazanımları bir kez tehdit edildiğinde, eylemlerinin ve kazanımlarının bilincine varırlar ve onları kolektif biçimde ve yüksek sesle savunurlar. Münferit hareketten kolektif eyleme dönüşümün mantığını daha sonra tanımlayacağım. Burada, gecekonducuların, işportacıların ve diğer marjinal grupların gerçekleştirdiği çok sayıdaki hükümet karşıtı ayaklanmanın, atomize olduğu düşünülen yoksul için kolektif direnişin önemini gösterdiğini tespit etmek yeterlidir. Aktörlerin mücadelesi, bir kazanım sağlamaya değil, kazanılmış hakları savunmaya ve artırmaya yöneliktir. Böyle durumlarda muhalifler, bir şebeke vasıtasıyla, iş birliği yaparak ya da daha kurumsal bir örgütlenmeyi hayata geçirerek, faaliyetlerine bir düzen sağlayacak kadar ileri gidebilirler. Böyle bir örgütlenme, önceki kazanımları pekiştirmeyi ve yaygınlaştırmayı hedefler.

Devlet ne zaman sahneye çıkar? Devlet genellikle, mütecavizlerin ve eylemlerinin verdiği ürünlerin toplamı “görmezden gelinebilir nokta”yı aşınca karşı koymaya başlar. Söz konusu devletin yeterliğine, alternatif çözümlerin varlığına ve bu sessiz isyancıların direnişine bağlı olarak devlet, normalde dağınık olan saldırıları, özellikle hala tehlikeli bir güç haline gelmedilerse, görmezden gelir. Öyleyse, aktörler için püf noktası, bir yandan kendilerine yönelik direnişi zorlaştıracak kadar yaygınlaşırken, aynı zamanda da sınırlı ve hoş görülebilir sınırlar

içinde görünmektir. Aslında çoğu (gecekonducu, işportacı ve otoparkçı) kendi durumunda olan başka kişileri aralarına almayarak, belli alanlardaki yayılmaların önüne kasten geçmeye çalışırlar. Diğerleri küçük memurlara rüşvet vererek, (örneğin gecekonducularını şehrin uzağında kurarak ya da daha az tepki uyandıracak yerde işportacılık yaparak) görünürlüklerini en aza indirme yolunu seçerler. Hemen hepsi, (devrimin, savaşın ya da ekonomik durgunluğun arkasından gelen) kriz dönemlerinde, devlet gücünün zayıflamasını, daha fazla yayılmak ve konumlarını güçlendirmek için fırsat bilirler. Kısacası kahramanlarımız aslında çoğalırlarken, görmezden gelinmelerini sağlayan üç fırsattan -kriz, rüşvet ve görünmezlikten- faydalanırlar.

Ancak gelişimlerinin etkisi ve ölçüsü bir kere açığa çıktığında, devletin tepkisi ve yıkımlar çoğu kez kaçınılmaz hale gelir. Çoğu durumda yıkımlar başarıya ulaşamaz: Çok geç kalmıştır ve mütecavizler çoktan yayılmış, görünür hale gelmiş ve tehlikeli boyuta ulaşmışlardır. Aslında, yetkililerin büyük kısmının süreci “kanser” olarak tanımlamaları, bu hareketin dinamiklerini çok iyi açıklamaktadır.⁴³

Devlet ile sözde vatandaşlar arasındaki çatışmanın temelinde, sessiz tecavüzün hem yetkililere hem de zenginlere yüklediği ekonomik ve politik maliyet yatar. Kamu mallarının gayri resmi ve ücretsiz yeniden dağıtımı, devlet kaynaklarına ağır bir yük getirir. Zenginler de -mülk sahipleri, ticaretle uğraşanlar ve esnaflar- mal, marka ve iş fırsatı kaybına uğrar. Zengin ile devletin ittifakı, mevcut siyasal çatışmaya bir de sınıf boyutunu ekler.

Ekonomik boyutunun ötesinde, gündelik yaşamda yoksul insanların özerkliğe yönelmeleri, modern devletin egemenliğinde büyük çatlaklara yol açar. Tamamıyla özerk bir yaşam, devletlerin varlığının anlamsızlaşması demektir. Sözleşmeleri zamanın, mekânın kültürel etkinliklerin, çalışma hayatının düzenlenmesi -kısacası özdenetim-, önemli bir siyasal alanın dev-

letten geri istenmesidir. Çatışmanın kaçınılmaz hale geldiği yer de burasıdır. Sözde vatandaşların toplumsal yaşamının kilit bir niteliği olarak bu çatışmanın en dikkat çekici yönü ise “sokak siyaseti”dir.⁴⁴

Sokak Siyaseti

Sokak siyasetinden kastım, halkın bir kısmıyla yetkililer arasında dönemsel olarak -ara sokaklardan daha görünür olan kaldırımlara, umumi parklara ya da spor sahalarına- “sokaklar”ın fiziksel ve toplumsal mekânında şekillenen ve dile gelen birtakım çatışmalar ve beraberindeki etkilerdir. Bu anlamda sokak, muhalefetlerini dile getirecekleri kurumsal bağlamdan yapısal olarak yoksun olanların toplu halde kendilerini ifade etmelerinin tek alanıdır. Bu grubun içinde gecekonducular, işsizler (işportacılar gibi) geçimlik sokak işçileri, (dilenciler, fahişeler gibi) yeraltındakiler, küçük hırsızlar ve ev kadınları yer alır. Sokak siyaseti kavramı, kurumlar, tutarlı bir ideoloji ya da belirgin bir liderlik olmaksızın, farklı toplumsal grupların muhalefetine ilerleyişini ifade eder. Sokakları bir siyaset arenasına dönüştüren iki ana etken mevcuttur: İlki, Foucault’nun, mekânın iktidarı içerdiği yönündeki genel düşüncesini takip eder.⁴⁵ Kamusal mekânın, halkla otoritenin çatışma sahası olarak kullanılması sonucu ortaya çıkar. Sokak etkinliğini siyasallaştıran, bir ölçüde, kamusal alanın (pasifin aksine) aktif ve katılımcı kullanımıdır; dolayısıyla kaldırımların, kavşakların, kent arazisinin kullanımı, toplanmaya ve kolektif kültürel etkinliklere ayrılmış alanların hepsi bir aşamada çatışma mekânı haline gelir. Bu mekânlar, hızla onları düzenleyen devletin iktidar alanına dönüşürler. Devlet, hizmet alanların (kullanıcıların) koyduğu kurallara uymalarını ve pasif kalmalarını bekler. Her türlü aktif ve katılımcı kullanım, otoritenin denetimini ve bu düzenden yararlanan toplumsal grupları tehdit eder.

Bu tür bir sokak yaşamı ve bu tarz etkinlikler kesinlikle yeni şeyler değildir. 16.-18. yüzyıllar arasında Avrupa’da⁴⁶ ve çok

yakın zamana dek Ortadoğu kentlerinde görülmüştür.⁴⁷ Ancak beraberlerinde "sokak siyaseti"ni getirmemişlerdir. Bunları politik hale getiren yeni özelliklere sahip olmalarıdır: Büyük ölçüde özerkliğe ve özdenetime sahip oldukları geçmiş zamanlardakinden farklı olarak yerel topluluklar, şu anda sokağı ve yerel hayatı düzenleyen ve denetleyen merkezi hükümetlere bağılıdırlar.⁴⁸

Sokak siyasetini şekillendiren ikinci unsur, kamusal mekânı kullanan insanlar arasında, benim *pasifağ* adını verdiğim bir şeyin işlermesidir. Herhangi bir kolektif siyasi eylem -hareketlilik-, aktörler arasında belirli derecede bir örgütlenmeyi, iletişimi ve bağı gerektirir. Bu bağ zaten, büyük ölçüde kendiliğinden, resmi ya da gayri resmi olarak oluşur. Dolayısıyla gecekonducular, işsizler ya da kente aynı yerden göç etmiş insanlar sürekli iletişim halinde olan ve düzenli olarak toplanan resmi dernekler kurabilirler. Yahut bunun yerine kendi aralarında gayri resmi bağlantılar geliştirebilirler. Örneğin aynı sokaktaki işportacılar, sorunlarını tartışmak amacıyla bir anda toplanabilir veya yalnızca sohbet etmek ve sosyalleşmek üzere bir araya gelebilirler. Hem resmi hem de gayri resmi durumda, katılımcılar birbirlerini tanıdıkları, konuştukları, karşılaştıkları ve bilinçli olarak birbirleriyle etkileşimde oldukları *aktif* ağlara sahip olabilirler. Ancak, Tilly'nin -yüksek "birlik" (güçlü uyum) ve "netlik" (kişiler arası iletişim) düzeyine sahip- örgüt anlayışının⁴⁹ aksine, ağların aktif olması gerekmez. Kamusal alan olarak sokağın, insanların aktif ağ olmaksızın harekete geçmesini mümkün hale getiren kendine has bir özelliği vardır. Böylesi bir seferberlik, pasif ağlar -atomize bireyler arasında ortak kimliklerinin sessizce tanınmasıyla ve mekân aracılığıyla kurulan ani iletişim- vasıtasıyla yürütülür. Erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu bir partiye giden kadın, erkekler arasındaki diğer kadınları hemen fark eder; bir sokaktaki işportacılar birbirleriyle hiç konuşmamış olsalar da birbirlerini tanırlar. Dağınık vergi protestocularından farklı olarak, hem partideki kadınların hem de

belirli bir mekândaki işportacıların arasında bir pasif ağ mevcuttur.

Devlet iskân dairesinin kiracıları, bir ülkedeki yasadışı göçmenler, vergilerini ödemeyenler, erkek ağırlıklı partideki kadınlar, bir sokaktaki işportacılar ya da bir futbol maçındaki seyirciler, hepsi bir düzeyde kendi aralarında benzer statüye ve çıkar ortaklıklarına sahip atomize bireylerdir (Bkz. Şekil 1.1 ve 1.2). Bourdieu'ya göre, yukarıdaki grupların her biri, sadece "temsil" edildiklerinde "gerçek" olan "kuramsal gruplar"dır.⁵⁰ Bourdieu, böyle bir temsilin nasıl meydana geldiğini açıklamaz. Bourdieu'nün formülasyonunda grup olmanın temel bileşenlerinden biri -ağ- ya yok sayılmış ya da verili kabul edilmiştir.

Gerçek şu ki, bu yan yana duran bireyler potansiyel olarak birlikte hareket edebilirler. Ancak birlikte hareket etmek, üstünden iletişim kurulacak bir ortamı ya da ağı gerektirir. Mekân gibi onları bir araya getiren bir ortamları olmadığından, yasadışı göçmenler ya da vergisini vermeyenler, özellikle örgütlenmeye başlamadıkları sürece devlet gücüne karşı direnemezler (Bkz. Şekil 1.3). Yukarıda tanımlanan kiracılar, seyirciler, işportacılar, gecekonducular ve kadınlar, birbirlerini tanımamalarına rağmen topluca harekete geçebilirler çünkü ortak mekân, ortak çıkarlarının ve kimliklerinin farkına varmalarını -yani pasif ağ oluşturmalarını- sağlar (Bkz. Şekil 1.4).

Pasif ağ ile eylemi birbirine bağlayan şey, ortak tehdittir. Bu atomize bireyler kazanımlarına yönelik bir tehditle karşılaş-tıklarında, pasif ağları kendiliğinden aktif ağa ve kolektif eyleme dönüşür. Bu nedenle, tahliye tehdidi, birbirlerini tanımasa-lar da birçok gecekonducuyu derhal bir araya getirir. Aynı şe-kilde, bir futbol maçında rakip takımların taraftarları çoğu za-man sokakta polise karşı birleşirler. Bu, basitçe psikolojik kay-naklı ya da irrasyonel sürü davranışı değil, daha sosyolojik bir olgu olan çıkar farkındalığı ya da *gizil iletişim*dir.

Hâlihazırda örgütlü bireyler de (pasif ya da aktif) ağlarını, doğrudan üyeleri olmayanlara dönük *genişletmeye* çalışabilirler.

Örneğin, sokaklarda gösteri yapan öğrenciler, fabrika işçileri, kadın dernekleri bunu, davalarını duyurmak ve dayanışma sağlamak amacıyla yaparlar. Umumi gösterilerin kendisi, bir anlamda, göstericilerin *tanımadıkları* ancak kendileriyle aynı koşullar altında olabilecek kişilerle iletişim kurma girişimidir; bu pasif iletişimi harekete geçirerek kolektif eylemi genişletmeyi umarlar.

Pasiften aktif ağı ve kolektif eyleme doğru geçişin asla verili olmadığıнын vurgulanması gerekiyor. Bu geçiş, bilinçli olarak örgütlenmiş ağın seferber edilmesiyle aynı karmaşıklığa tâbidir ve benzer etkenlere bağlıdır.⁵¹ Devletin meşruiyet krizi, yönetici seçkinler içindeki bölünme, toplumsal denetimin çöküşü ve kaynaklara erişim gibi etkenler kolektif eylemi büsbütün kolaylaştırırken; sırasıyla, “bastırma”⁵² tehdidi, grup içi bölünme ve geçici itaatin faydası, seferberliği muhtemelen engeller. Burada önemli olan mesele, tahliye tehdidinin bir grup gecekonducunun kolektif direnişine yol açmama ihtimali değildir; sendikalar da işten çıkarma tehdidi karşısında boyun eğebilirler. Asıl mesele; aktif ağı ve örgüte sahip olmayan *atomize haldeki bireylerin* oluşturduğu grupların, çoğu kez aniden, kolektif eyleme bağlanabilecekleri ve *bağlanabildikleridir*; bu, aralarında bulunan pasif ağın işleyişinden kaynaklanmaktadır.

a	h	m
o	d	x
n	p	b

Şekil 1.1: Ağ yok: Ortak duruşu olmayan atomize bireyler

a	a	a
a	a	a
a	a	a

Şekil 1.2: Ağ yok: Ortak duruşu olan atomize bireyler

a	a	a
a	a	a
a	a	a

Şekil 1.3: Aktif(etkin) ağ: Kasıtlı bir girişimle bir araya gelmiş benzer duruşlara sahip bireyler -aktif bir ağa sahip der-nek

a	a	a
a	a	a
a	a	a

Şekil 1.4: Pasif(edilgin) ağ: Mekkân aracılığıyla bir araya gelmiş benzer duruşlara sahip benzer bireyler

Bu planlanmamış, kurumsal olmayan, ani toplu eylem ihtimali, sokağı, patlamaya hazır bir çatışmanın, dolayısıyla da siyasetin mecrası haline getirir. Kamusal alanı temsil etmekte eşi benzeri olmayan sokakların siyasal tehlikesinin ardında pasif ağların işleyişi yatar. Benimsenmeyen hükümetlerin sokakları denetlemeye büyük özen göstermelerine şaşmamak gerekir. Devlet, bilhassa örgütlenmiş gösteri ya da yürüyüşleri yasaklayabilirlerse de, insanlara sokaklarda çalışmayı, araba kullanmayı, yürümeyi, kısacası sokaklarda yaşamayı yasaklamaz. Kamusal alan ne kadar açık ve görünürse, pasif ağların işleyişi o kadar yaygındır ve dolayısıyla da kolektif eyleme dönüşme olasılığı artar. Sözün kısası, pasif ağlar sokak ve arka sokak hayatına özgüdürler; bireysel aktörlerin refahlarına yönelik bir tehdit hissettikleri anda derhal el birliği yapmalarını sağlarlar. Pasif ağlar kavramı olmadan, kent ortamında şaşırtıcı, beklenmedik ve ani kitlesel patlamaları anlamak birçokları için zor olur⁵³. Bireysel ve kolektif eylemin bu diyalektiği -bireysel tecavüzün ahlaki açıdan gerekçelendirilmesiyle birlikte kolektif direniş olasılığı- muhtemelen, sözde vatandaşların hayatta kalma ve koşullarını iyileştirme mücadelelerini sürdürmesi sırasındaki dayanıklılığını açıklar.

Sessiz Tecavüzün Oluşumu

Sıradanın sessiz tecavüzü ne kadar evrenseldir? Böylesi bir aktivizmin ortaya çıkması hangi şartlar altında mümkün hale gelir? Gelişmekte olan ülkelerde sessiz tecavüz, tarihsel açıdan özgün bir fenomen haline gelmiş yapısal ve kültürel etkenlerin bir bileşeninden meydana gelmiş gibi görünür.

Öncelikle, hareketin hammaddesi, yani aktörler büyük ölçüde, diğer marjinalleştirilmiş grupların yanı sıra kentli işsizler ve dönemsel işsizler gibi ümitsizlikleri nedeniyle her şeyi göze alabilecek kesimlerden meydana gelir.⁵⁴ (Esas olarak yoksulluktan kaynaklanan) nüfus artışı ve özellikle de (arazinin kötü bölüşümü, kırsal işsizlik, doğal ya da beşeri felaketler, kent

eğilimi ve sınırlı endüstriyel gelişmeden kaynaklanan) klasik köyden kente göç modeli, kentsel işsizliğin temel nedenleri olarak görünmektedir. Kent ekonomisinin doğal nüfus artışının yarattığı işgücü miktarını tamamen hazmedemediği, kanıtlarla ortadadır.⁵⁵ Dolayısıyla, görece eğitilmiş ve ilk kez iş arayan çok sayıda insan işsiz kalmaktadır. Genel olarak köyden kente göç, temel etken niteliğindedir. Ortalama olarak, Üçüncü Dünya'daki kentli nüfus artışının neredeyse yarısı göçten kaynaklanır. Gana ve Tanzanya için bu oran yüzde 60, Fildişi Sahili için yüzde 70'tir.⁵⁶

Bu klasik senaryonun yanında, son yıllardaki bazı yeni gelişmeler bu grupların çapını genişletmiştir. Bazı Üçüncü Dünya ülkelerindeki popülist modernleşmenin 1980'lerden bu yana içinde bulunduğu küresel kriz ve sosyalist ekonomilerin 1990'larla birlikte çöküşü, kurumsallığın kitlesel boyutta çözümlmesine, proleterleşmeye ve marjinalleşmeye yol açmıştır. Alternatif stratejiler -yapısal uyum ve istikrar programları-, ekonomiyi canlandırma ve iş imkânları yaratma garantisi sağlamaksızın, mevcut durumda iş sahibi olan insanların önemli bir kısmını fazlalık haline getirmektedir. 1990'ların başında, post-sosyalist ülkelerde, "uyum sürecindeki" Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerindeki pazar ekonomisine geçiş halindeki ekonomilerde, resmi istihdam yüzde 5 ile yüzde 15 arasında azalmıştır.⁵⁷ 1980'ler boyunca Afrika'da, ücretli kesimin işgücü hacmi resmen sürekli düşerken, işsizlik, her yıl yüzde 10 ya da daha fazla yükselmiştir.⁵⁸ 1990'ların başı itibarıyla Üçüncü Dünya ülkelerindeki açık işsizlik oranı, çarpıcı biçimde artmıştır.⁵⁹ Bu nedenle, bir zamanlar hali vakti yerinde olan eğitilmiş orta sınıflar (kamu çalışanları ve öğrenciler) ve köylü kesimlerinin yanı sıra kamu sektöründe çalışan işçiler, iş ve konut pazarında kent yoksulu saflarına itilmişlerdir.

Devletin, yeterli iş, sosyal güvence ve kente has kolaylıklar sunmaktaki yetersizliği ve isteksizliği, işsizler, gecekonducular, varoş sakinleri ve gündelik sokak işçileri olarak bu yeni kent

yoksullarını, ortak bir kolektif kimlikte değilse de, ortak bir kolektif zeminde, kısacası potansiyel “sokak isyancıları” olarak bir araya getirir. Kurumsal ortam eksikliği, bu erkek ve kadınları atomize oluşumlar içinde mücadele etmek zorunda bırakır. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu benzer süreçleri yaşamış gibi görünmektedir. Bu ülkelerdeki seferberlik biçimini farklı kılan şey, yerel siyasi kültürleri ve kurumlarıyla ilgilidir.

Devletin baskıcı politikası, münferit, sessiz ve gizli seferberliği, açık ve kolektif protesto eylemlerinden daha elverişli bir strateji haline getirmiştir. Bu koşullar altında, kolektif ve açık doğrudan eylem, istisnai nesnelliklerde meydana gelir -özellikle devletlerin, İran’da 1979’daki devrimci kriz, Mısır’da 1967 yenilgisi sonrası dönem, Güney Afrika’da 1990’larda *apartheid* (ırkçı) rejiminin çözülmesi sonrası dönem gibi, meşruiyet krizi içinde bulundukları nesnelliklerde.

Ancak belli ölçüde siyasal serbestliğin bulunduğu durumlarda, siyasi partiler arasındaki rekabet, sıradan insanların eylemleri için bir soluklanma zemini sağlar. Rakip siyasi grupların ve liderlerin, seçmen ve kitle desteği kazanmak amacıyla (1970’lerin başında Hindistan, Meksika, Peru, Brezilya ve Şili’de olduğu gibi) yoksulları seferber etmeleri kaçınılmazdır.⁶⁰ Oy kazanmanın siyasi liderlik için bir kaygı unsuru olmadığı otokratik sistemlerde ise bu mümkün değildir. Sözün kısası sessiz tecavüz, geleneksel kurumların sivil örgütlenmeye ve toplumsal hareketlere alternatif oluşturduğu kültürlerin yanı sıra anti-demokratik siyasal sistemlerin özelliklerinden biridir. Bu durum, otoriter yönetimin baskın olduğu, aile ve akrabalık bağlarının kişinin destek ve güvence arayışında ilk sırada geldiği çoğu Ortadoğu ülkesinde sessiz tecavüzün yaygınlığını da kısmen açıklar.⁶¹ Öte yandan, birtakım siyasi rekabet ve siyasi patronaj alışkanlıkları ve geleneklerinin işlediği birçok Latin Amerika ülkesinde seferberlik, kolektif, ses getirici ve örgütlü bir karakterdedir; kent arazisi işgalleri, kent yoksulu dernekleri

ve işportacı sendikaları, dünyanın bu bölgesindeki kent siyasetinin temel özellikleri olarak kendini göstermektedir.⁶²

Devletler, bir başka yoldan da sessiz tecavüze katkıda bulunurlar. Bu hareket tarzı, çoğunlukla hem verimsiz devlet bürokrasisi hem de katı resmi örgütlerin, özellikle de De Soto tarafından tarif edilen "merkantilist" devletin egemenliği altında ortaya çıkar; bu tür kurumlar insanları daha kayıt dışı ve özerk yaşama/çalışma koşulları aramaya teşvik eder. Ancak, daha demokratik ve verimli ortamlardaki durum baştan sona farklıdır. Devlet ne kadar demokratik ve verimliyse, özerk hareketlerin yayılma zemini de o kadar dardır; böylesi koşullar altında yoksullar, devlet yapısına eklemlenme eğilimi gösterir ve yürürlükte olan oyunda rol almayı, yaşamını iyileştirmek amacıyla sınırlı da olsa mevcut araç ve kurumlardan yararlanmayı tercih eder.⁶³

2. Bölüm

Yeni Yoksulu Tanımlamak

1970'lerden itibaren sözde vatandaşların sessiz tecavüzü İran şehirlerine açıkça damgasını vurdu. Kırdan kente göç, barınma sorunu, kendiliğinden topluluklar, kolektif tüketim talepleri ve geçimlik sokak işlerinin yayılması, bütünüyle kalkınmada temel birer bozukluk olarak ele alındı ve sunuldu. Kent yoksulları, (politikacılar tarafından) hem hainler hem de (muhalafet tarafından) kurbanlar olarak görüldü; İran toplumunun 1940'lardan bu yana yolunda ilerlediği kalkınma ve modernleşmenin hainleri ve "çarpık kalkınmanın" ve "sahte modernleşmenin" kurbanları.

Kitabın bu bölümü, Tahran şehrine odaklanma yoluyla "yeni yoksul"un temel özelliklerini açıklıyor. Bunların kökenlerini, boyutunu ve ekonomik, toplumsal ve barınma şartlarını kodluyor. Bölüm, İslam Devrimi'nin arifesinden itibaren yoksulların, özellikle ikamet ettikleri yerlere göre tanımlanan birçok farklı toplumsal grup meydana getirdiğini kanıtlıyor.

Yeni Yoksul

"Yoksul", basitçe ekonomik bir kategoriden ibaret değildir. Esasen toplumsal ve kültürel kimliğe işaret eder. Bir toplumsal kategori olarak bakıldığında, İran'da devrim öncesi kent yoksulları, modern bir varlık, büsbütün farklı bir toplumsal gruptu. Bu grubun mensupları, birbirinin yerine kullanılan biçimde,

kent yoksulu ya da sözde vatandaş olarak adlandırılıyor, esas olarak düşük gelirleri, düşük vasıfları, düşük statüleri ve güvencesiz durumlarıyla ayırt ediliyordu.¹

Zaman zaman, bu grubu açıklamak için, çokça eleştirilen “marjinallik” kavramı da kullanıldı. Zaten bu kavram, İran’daki resmi dilde çok sık kullanılan Farsça *hashiyenishini* kavramının tam karşılığıdır. Anlaşılır biçimde, bu terminolojiye ilişkin sorun, yoksullara, onları ortalama kent yaşamından ayrı tutmak amacıyla, mutlak kültürel unsurlar atfederek tasarımlarını temellendirme eğiliminde olan Chicago okulu geleneğinden sosyologlardan kaynaklanmaktadır.² Ancak ben tasarımın, deneysel bir kategori olarak ele anılabileceğini düşünüyorum; kent nüfusu kesimlerini, kalkıncı hedeflerin ve modern kurumların dışında tutma eğiliminde olan gelişmekte olan dünyadaki yapısal ve tarihi bir süreç olarak ele alınabileceğini.³ Bu anlamda bir şekilde sanayi işçi sınıfıyla da örtüşen İran’daki kent yoksulları, diğer toplumsal gruplardan, öncelikle toplumsal dışlanmışlıkları ve birer gecekondu ve varoş sakini olarak barınma statüleri nedeniyle ayrılıyorlar.⁴

İran’da yeni kentli sözde vatandaş olgusu, 1930’lardan sonra Rıza Şah ve Muhammed Rıza Şah’ın her ikisinin de izlediği politikaların bir sonucu olarak ortaya çıktı.⁵ Modernleşme, kentlerin hızlı büyümesiyle, kente göçle, (bazıları hayli refah içinde olan) yeni toplumsal sınıfların oluşmasıyla ve gelirlerde genel bir artışla sonuçlandı. Bu, aynı zamanda, kent nüfusunun önemli bir kısmının ekonomik ve toplumsal olarak dışlanması sonucunu doğurdu. Marjinali ya da yeni yoksulu, sözde vatandaş tanımlayan da genellikle bu dışlanma süreciydi.

Yoksul insanlar, kuşkusuz, Ortadoğu’nun diğer parçalarının yanında, İran’daki modernleşmeden uzun zaman önce de mevcuttu.⁶ Dilenciler, hamallar, seyyar satıcılar, sokak tüccarları ve çeşitli alt tabaka mensupları, İran’ın 19. yüzyıl ve öncesi şehirlerinin kıyısını köşesini doldurdular. 20. yüzyılın başına kadar, Tahran, İsfahan, Tebriz ve Şiraz gibi başlıca kent merkez-

lerinde toplumsal yarılma, sınıf üzerine olduğundan daha çok toplumsal farklılık üzerine temellenmişti. İnsanlar önce sadakatlerini *mahalle*lere ya da bölgelere teslim ettiler.⁷ Zenginler, yoksullar, orta sınıflar, ulema, tüccarlar ve esnaf büyük ölçüde yan yana yaşadı, toplumsal olarak birbirine karıştı, günlük temel üzerine iletişim kurdu ve kültürel özellikleriyle dini inançlarını paylaştılar.⁸ Hep beraber, yoksulların ve zenginlerin patronaj bağının sertliğine rağmen az ya da çok homojen kültürel ve davranış tarzlarını eklemleyen aynı dini ritüellere katıldılar; *takiyeh*, *ta'ziyeh* ve *muharram* yürüyüşlerinde.⁹

Yeni yoksullar modern katmanlaşma sisteminin ürünleridir. Yirminci yüzyılın başından itibaren, geleneksel katmanlaşma modeli, "ikili bir sınıfsal yapıya" yol açtı.¹⁰ İran'ın, imalat sanayinin nihayet kurulmasıyla beraber dünya ekonomisine eklemelenmesi, hepsi de yalnızca kentlerde ikamet eden yeni toplumsal gruplaşmaların; özellikle modern bir burjuvazi, bir işçi sınıfı ve modern bürokratların oluşmasıyla sonuçlandı. Bu toplumsal değişimler kent yapısının, iskân modeli ve toplumsal yapının modernleşmesiyle bir arada gitti.¹¹ Toplumun geleneksel yapısı Khosrokhavar'ın "yeni-toplum" olarak tanımladığı şeye dönüştü ve etnik ve kökensel heterojenlik, geleneği modernleştirme eğilimi ve kamusal alanı, toplumsal katılımı ve kamu düzeni üzerindeki devlet kontrolünü dikkate almayla belirginleşti.¹²

1905'te 160 bin nüfuslu 19 km²'lik, surlarla çevrili bir şehir olan Tahran, 1930'ların başında, şehrin surlarının dışından fışkıran yeni *mahalle*lerdeki parçalı yerleşimlerle birlikte 300 bin haneye ulaştı. 1930'da bu surlar yıkıldı ve modern düz yollar inşa edildi. Bu, kent yapısında yeni bir aşamayı tetikledi. 1940'larda şehir planlamasının kurulmasının ardından, eski *mahalle* sisteminin yerini büyük oranda sınıf ayrımına dayanan planlı bölge modeli aldı. Dar gelirli gruplar çeşitli kapsamlı kent planlarında sürekli biçimde yok sayıldılar. Toprak üzerindeki serbest pazar ve yüksek fiyatlar ile planlar tarafından ko-

nulan karşılanamaz inşaat standartları -arsaların büyüklüğü, inşaat şekli, kademeli inşanın sorunları ve tedarik maliyeti gibi-yoksulları, barınaklarını şehir sınırlarının dışında yasadışı biçimde yapmaya zorladı. Bu süreç, Belediye Yasası'nın o meşhur "100 Şart"ının 1966'da kabul edilmesinin ardından kısmen hızlandı. Yasa, şehir sınırlarının hem içindeki hem de şehrin etrafında yaratılan tampon bölgelerdeki, *harim*, yasadışı yapıların yıkılması yetkisini tanıyordu.¹³ Daha sonra, farklı yoksul topluluklarının oluşmasına ön ayak olan gayri resmi ve marjinalleşmiş yerleşimler büyümeye başladı.

Varoşlarda ve Gecekondu Mahallelerinde

1979 devriminin arifesine kadar, yaklaşık beş milyon nüfuslu Tahran, çarpıcı ve muhtemelen benzersiz bir sınıfsal (ekonomik, toplumsal ve kültürel) hiyerarşi sergiledi. Şehrin, kuzeyden güneye meyilli bir manzaraya yerleşmiş jeo-fiziksel piramidi, onun toplumsal ve ekonomik hiyerarşisini de yansıtır. Uzak kuzeye doğru olan en yüksek semt, en zengin nüfusun yaşadığı yerdir. Şehrin en alçak toprakları yoksullara, yeni göçmenlere ve işçi sınıfının diğer tabakalarına tahsis edilmiştir. Ortadaki alanlara, doğudan batıya, orta sınıflar yerleşmiştir.¹⁴

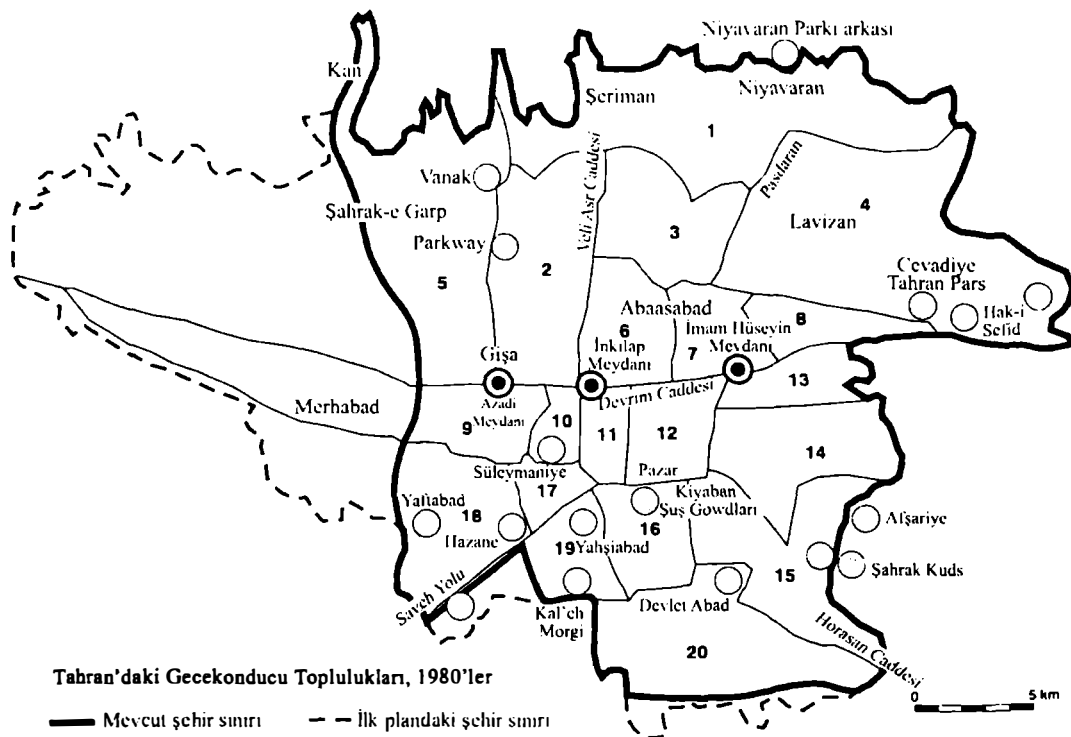
Gecekondu yerleşimlerinin ve alt sınıf mahallelerinin bir kısmı, şehrin kuzey ve merkezi alanına yayılan eski Tahran "köylerinde" kurulmuştur. Ancak çapı Güney Tahran'dakilerle karşılaştırıldığında önemsizdir. Yoksullar da bu nedenle, kaba-ca Mevlevi Caddesi'nden başlayarak türlü varoşları ve gecekondu yerleşimlerini içinde barındıran güneydeki geniş düzlüklerde yerleşmeye zorlanmışlardır. Varoşların çoğu, özellikle (Müniriye, Mevlevi, Şehir Parkı, Şuş Meydanı, Tren İstasyonu gibi) eski Tahran'da kurulmuş olanlar, vaktiyle, gitgide modern kuzey yerleşimlerine taşınarak, arkalarında kırdan göç edenlerin katılacağı yoksulları bırakan görece hali vakti yerinde orta sınıfların oturduğu mahallelerdi. Bu kesimler daha sonra aşırı kalabalık varoşlara dönüştüler;¹⁵ kent hizmetleri kötüleşti, evle-

re yasadışı ekler yapıldı ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla evler yeniden kuruldu ya da duvarla bölündü. Oysa Naziyabad ve Koy-i Nuhum-i Aban gibi diğeryerleşimler kasıtlı biçimde uzamsal ayırma stratejisi doğrultusunda düzenlendiler. 1970'lerin ortasına kadar Tahran elli civarı varoşa ve gecekondu yerleşimine sahipti. Benzer yerleşimler, Tebriz, Kirmanşah, Hamedan, Bandar Abbas, Ahvaz, Buşeri, şiraz ve Maşad gibi İran'ın diğeryerleşimlerine de yayıldı. Bunların arasında Tebriz (yüzde 7,6 ile) ve Ahvaz (yüzde 4 ile) gecekonducuların toplam nüfusa göre en yüksek oranlarına sahiptiler.¹⁶ Öyle de olsa, bu yerleşimlerin toplam apı, Mısır, Pakistan, Türkiye, Filipinler ve Latin Amerika ülkeleri benzeri Üçüncü Dünya ülkelerindeki örneklerinden daha küçüktü.

Üçüncü Dünya'daki eşdeğerlerinden biroğuy gibi Tahran'daki varoşlar da aşırı kalabalık, çamurlu, etrafı pis, *jouyların* ortasındaki dar ara sokaklara sahip, açık pis su/kanalizasyon kanallarının olduğu, ayakkabısız çocukların oyun alanları olan yerlerdi. Ancak Tahran'ın yoksul mahalleleri kendine özgü özelliklere sahipti. Küçük, derme çatma, alelacele yapılmış tek ya da çift odalı evler dar ara sokakların girişlerinde sıralanıyordu. Yer yetersizliğıne rağmen evler, avlularının ortasındaki küçük havuzlarla tanımlanıyordu. Küçük kerpiç ya da tuğladan odalar avlunun ortasına bakıyordu. Her odada, muhtemelen banyo ve mutfağı ev sahibiyle paylaşan (üç ya da daha çok çocuğuyla) bir kiracı aile kalıyordu. Her odanın giriş kapısı ve (varsa) penceresi avlunun ötesinden komşulara bakıyordu. Kapılardaki kalın perdeler meraklılardan korunmanın tek yolu ydu. Ön bahçedeki meydan, tüm günlük faaliyetler ve önemli aktiviteler için merkezi toplanma yeri ydi: Kadınlar için yıkanma yeri, çamaşır asma yeri, çocuklar için oyun yeri, genç ergenler için buluşma yeri, kavga eden kiracılar için (ya da kavga eden kiracı ve mal sahibi için) dövüş alanı, neşeli bir düğün alanı ya da acılı bir cenaze evi. Varoş evlerinde özel hayat için oda yoktur. Her bir hanenin içindeki boşluğın aşırı sınırlı ol-

ması, en özel ilişkileri ifşa eder. Fiziksel yoğunluk, yoksul yerleşimlerin ara sokakları da kendi özel alanlarına dâhil etmesine neden olur. Bu yoksul topluluklarda özel ve aleni olan arasındaki sınırın çizilmesi oldukça zordur. Genç kızlar zamanlarının çoğunu evin içinde ya da avluda geçirirken, genç delikanlılar genelde *sar-i koucheh* (ara sokakların ya da sokakların kesiştiği yerlerde) takılırlar. *Sar-i koucheh*, gençlerin sokak kültürünün şekillenmesinde belki de en önemli yere sahiptir. Gençlerin çeteler ve dayanışma grupları kurduğu, yerel kimliklerini oluşturduğu, sigara içtiği, gelen geçeni -genelde de genç kızları- kestiği ve kültürel ve dini etkinliklere dâhil olduğu yer burasıdır.

Tahran'ın güneydeki arazilerinde, bu arada, sanayi devriminin "şeytani fabrikalarını" andıran devasa bacalara sahip geleneksel tuğla-yapımı endüstrisi serilidir. Bu fabrikaların çevresinde, şehrin bütün zarafetinden mahrum olan -mağaraları, çadırları, ağları, kulübeleri, şantiyeleri ve şehir köylerini içeren- başkentin asıl gecekondu toplulukları پیدا olmuştur. Kendiliğinden yerleşimlerin birçoğunun şehrin kuzey, doğu ve batı sınırlarında da mantar gibi bitmesiyle birlikte, güney düzlüğü, Devrim sonrası yıllar boyunca başı çekmeyi sürdürdü.

Gecekonducular, topluluklarını genellikle inşaat tarzlarını açıklayan kavramlar yardımıyla adlandırdılar. Şöyle ki, *Muftabad* topluluğun inşaatı bedavaya yaptığı, *Zoorabad*, zorla yaptığı, *Halabiabad* teneke konteynırlardan yaptığı ve *Hasirabad* kamış yapraklarından yaptığı anlamına geliyordu. Yerleşimler, sosyoekonomik ve mülkiyet ilişkilerinin yanı sıra altyapı bakımından da büyük çeşitlilik sergilerdi.¹⁷ Ancak çoğu barınak ufak boşluklara yerleştirilmişti -gecekondu hane halklarının yüzde63'ünde, ortalama standardı 18.5 m² olan tek kişilik odalar 2.5 m² yer kaplıyordu.¹⁸ Bu durum, -İslamşehr, Akbarabad ve Sultanabad gibi- Tahran etrafında çoğunlukla devrim sonrasında gelişen, kişi başına 5 ila 6.7 m²'nin düştüğü mevcutlardan üstün biçimde, kişi başına 10.6 m²'nin düştüğü gayri resmi (enformel) topluluklarla keskin bir tezat meydana getiriyordu.¹⁹ Gecekonducuların çoğunun barakaları ya da çadırları kendilerine aitti ancak toprak için yasal tapuları yoktu.²⁰ Toplulukların boyutları da farklı farklıydı, 10 haneden az olanlardan 600 haneden fazla olanlara kadar değişiyordu.²¹ Fiilen Güney Tahran'daki tuğla-yapım endüstrisine yapılmış bir yer altı yerleşimi olan geniş yerleşim topluluğu, 1.040 hane ve 46 bin yerleşimci barındırıyordu;²² 1976'da Halabiabad, 12 bin hane ve 60 bin yerleşimciye ev sahipliği yapıyordu.²³ Ve 1970'lerin sonuna doğru, Kereç'in tepesinde kurulu bir gecekondu topluluğu olan Zoorabad'da 56 bin civarında yerleşimci toplanmıştı.²⁴

1980 itibarıyla Tahran'ın varoşlarında²⁵ en az 1 milyon yoksul ve gecekondu topluluklarında da tahminen 400 bin yerleşimci yaşıyordu. Bu sayıya, Varamin, Karçak ve Şehriyar civarındakiler gibi şehir sınırları dışında yayılan kendiliğinden yerleşimler dâhil değildir. Eğer bunlar da hesaba katılırsa, Tahran'da toplam gecekonducu nüfusu muhtemelen 500 bine ya da şehir nüfusunun yüzde 15'inin üzerine çıkacaktır;²⁶ varoş sakinleri ve gecekonducular birlikte yüzde 35'i oluştururlar.

İran'daki gayri resmi yerleşimler birçok bakımdan diğer gelişmekte olan ülkelerdekilerden farklıdır. Onların toplam

boyutu daha ufaktır ve evlerin kalitesi daha yüksektir. Dayanıklı barınaklar -barakalar, çadırlar, evlerin çatıları gibi- toplam evlerin sadece yüzde 1'ini teşkil eder; gecekonducuların çoğu, kısmen şehir köylerindeki, görece geniş tuğla evlerde otururlar. Ve son olarak, toprak işgali ve zorla el koyma cereyan etse de, yasadışı inşaatlar büyük ölçüde satın alınmış topraklar üzerine yapılmıştır.²⁷

Kentli alt sınıfların -gecekonducular, varoş sakinleri ve vasıfsız göçmen işçiler- büyük çoğunluğu, 1962 toprak reformu programının öncesi ve sonrasında göç etmiş, çeşitli etnik ve dilsel altyapılara sahip, yoksullaşmış köylü yığınlarının arasından gelmişlerdir. Şehirlerdeki iş bulabilme, daha yüksek gelir ve daha iyi yaşam koşulları gibi "çekici faktörler" bir yana, özellikle Tahran'da, önemli "itici faktörler" de mevcuttur. Tarımda düşüş, topraktan zorla kovulma, toprağın satılması, düşük gelir ve kötü yaşam koşulları bunların en önemlilerindendir.²⁸

Tahran'da yoksullar esas olarak Türkçe konuşulan bölgelerden (kuzeybatıdaki ve batıdaki Azerbaycan, Zencan ve Hamedan'dan), iç taraftaki illerden ve başkent çevresindeki köylerden geldiler.²⁹ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Tahran, savaşın yarattığı güvensizliğin ve bölgesel özerklik çatışmalarının birçok köylüyü bölgenin dışına gitmeye zorladığı Azerbaycan'dan geniş ölçekli göçe tanık oldu. Göçmenler, Güney Tahran'ın yoksul mahallelerine, özellikle de Cevadiye'ye yerleştiler.³⁰ 1981'de (Kereç'teki) Zoorabad'da yapılan bir çalışma, bu gecekondu topluluğundaki 56 bin yerleşiminin yüzde 55'inin Azerbaycan, Zencan ve Hamedan'dan gelen Azeri kökenliler olduğunu gösteriyordu.³¹ Göçmen yoksulların çoğunun kır kökenli oluşu ve etnik altyapısı, onların, yoksulları *dihaati* (köylü/ilkel) olarak damgalayan Batılılaşmış kentli zenginlerden kültürel/toplumsal ayrımlarını da ortaya koyuyordu. Çok etnisiteli göç, sözde vatandaşlar için, daha sonra 1978-1979 devrimci ayaklanmasından önce ve sonraki kültürel evrimi ve yerleşimcilerin toplu seferberliğini etkileyen etnik temelli mahalle-

leri meydana getirdi. Her ne kadar bu etnik temelli topluluklar, yüksek dereceli bir iç uyumu ve dayanışmayı yönetebiliyorlarsa da, zaman zaman topluluklar arası çatışmalara ve uyuşmazlıklara da sebep oldular.

Etnik çeşitliliğin ötesinde, gecekondü yerleşimcileri aynı zamanda, mesleki vasıf ve sakinlerin gelir seviyesi doğrultusunda da ayrılmışlardı. 1979 itibarıyla Kereç'teki Zoorabad ve Ray ile Şehriyar'daki şehir köylerindeki gibi bazı topluluklar, çoğunlukla sanayi işçi sınıfı topluluklarıydı: Diğerleri adil biçimde yüksek iş güvenliğine sahip vasıflı işçilerken, birçoğu (Ray'in yüzde 50'si ve Zoorabad'da yüzde 30'dan fazlası) komşu modern endüstrilerde çalışıyordu. Aslında yerleşimcilerin yüzde 10'dan fazla olmayan kısmı geçimini sokaktan sağlıyordu.

Ancak bu yerleşimler tipik değildi. Endüstriyel karakterleri, çoğunlukla, başkentin güney ve güneydoğusunda konumlanmış, Kereç'e kadar uzanan ülkedeki en geniş sanayi bölgelerine yakınlığından kaynaklanıyordu. Hem Tahran hem de diğer şehirlerde, gecekondücü yoksullar esas olarak (hanelerin yüzde 60 ila yüzde 80'i) vasıfsız inşaat işlerinde ve çeşitli tiplerde güvencesiz gündelik işlerde çalışarak geçiniyorlardı. Çoğunlukla düşük ücretle berbat koşullarda çalışılan işyerlerinde ya da işportacı, ayakkabı boyacısı, araba yıkayıcı, piyango bileti satıcısı, kapıcı, komi, tezgahdar, hizmetçi ve hamal olarak çalışıyorlardı; geniş yer altı ekonomisi, (daha fazlası için bkz. Tablo 2.1). Bununla beraber, popüler görüntünün tersine, dilencilik, uyuşturucu satıcılığı ve fahişelik gibi "uyduruk, uğursuz ve sağlıklı meslekler", faaliyetlerinin küçük bir kısmından fazlasını oluşturmuyordu.³³ Örneğin, Tahran'ın muhtelif gecekondü yerleşimlerinde 1971'de yapılan bir çalışma, gecekondücülerin yüzde 80'inin, inşaat, işportacılık ve düşük gelirli hükümet görevleri de dâhil, vasıfsız ya da yarı-vasıflı işlerde çalıştığını gösteriyordu. Çalışılan saatler her bir hane başına (ortalama 4,6 kişi için) ayda 4.460 Rls. (yaklaşık 60 dolar) getiriyorken, yılın

ortalama üç ila beş ayı arasında işsiz kalıyorlardı.³⁴ 1970'lerde yapılmış diğer araştırmalar gecekonducu yoksullar arasında çok yüksek oranda iş güvencesizliği bulunduğunu teyit ediyor. Araştırmalara göre varoş sakinlerinin daha yüksek gelirlere ve iş güvenliğine sahip olduğu görülüyordu.³⁵ Coğrafi ve toplumsal olarak ana akım şehir hayatına daha yakındı ve daha eski göçmen nesillerinden geliyorlardı. Birçoğu da şehirlerde doğmuştu.

Tablo 2.1
İran'da Bazı Yerleşimlerdeki Gecekonducuların Mesleki Durumları;
Çeşitli yıllar dâhilinde yapılmış alan çalışmalarına dayanmaktadır

	Bandar Abbas	Ahvaz	Nekadeh	Tebriz	Zahedan	Zoorabad* Kereç
	1972	1973	1974	1975	1978	1979
Tasnif dışı	5,2	8,0	-	6,6	8,0	6,1
Vasıfsız işçi	56,2	43,0	33,1	41,1	43,0	?
Yarı-vasıflı işçi	7,4	19,0	14,4	20,0	19,0	?
Vasıflı işçi	3,0	11,0	5,8	18,9	11,0	30,0
İşportacı	19,3	9,0	16,1	7,8	9,0	7,9
Düşük statülü personel	6,7	-	11,6	-	-	?
Çiftçi	-	10,0	-	-	-	?
Esnaf	2,2	-	19,0	5,5	6,0	?
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 4.Dönem Raporu 2.Baskı Sayfa 26

*aynı rapordan alınan dağılık verilere dayanmaktadır.

Bu değişimlerle birlikte, 1970'lerin sonu itibarıyla, coğrafi, toplumsal ve geniş kapsamlı ekonomik bir resmi ana akım şehir hayatından mahrum edilen, oldukça geniş bir marjinalleşmiş kentli altsınıfının varlığı gözlemlenebilirdi. Yeni yoksul yığınları, hayatlarındaki mevcut koşulları geçmişlerine tercih ederlerken,³⁶ günlük yaşamdaki kırılganlık, geriye kolektif mevcudiyetlerinin göze çarpan özelliklerini bıraktı -yaşayacak bir yer ve

geçimlik bir iş sağlamak, borç ödemek ve haysiyetlerini (*abirou*) korumak. Bu altsınıfların kimliği, yaşadıkları yerle çok sıkı bağlantılıdır. Kurallara uygun biçimde belirgin bir toplumsal varlığa dönüşürler; hem kendileri hem diğerleri tarafından hissedilen bir kimlik edinirler.

Varoş sakinleri kimliklerini, yoksullukları ve çalışma koşulları kadar topluluklarına da göndermede bulunarak, bu arada belirli toplumsal ve ekonomik koşullarını da ifade eden kamusal görüşmelerinin içine taşırlar. Bunun sonucu olarak *Naziabadi* ya da *Mardum-i Cevadiye*, Naziabad ve *Mardum-i Cevadiye*'deki varoş sakinlerinin toplumsal kimliğini de tanımlıyordu. Diğer taraftan, gecekonducular kendileri ve başkaları tarafından *zaghehnishinan* ya da *alounaknishinan* (tam karşılığı barakalar ve çadırlarda yaşayanlar), bazı bakış açılarından ise "dördüncü sınıf"a ait olarak görülüyorlardı.³⁷ Buna rağmen resmi dil, onlara genellikle, *mardum-i hashiyenishin*, şehir çevresinin sakinleri olarak atıfta bulunuyordu. Diğerleriyle, yeni yoksullara iftiracı, acıyan ve şiirsel gözlerle bakıyorlardı. Orta sınıflar, kent yoksullarının düşük statüsünü vurgulamak amacıyla *-amaleh* ve *hammal* gibi- küçümseyici sözler kullanmaktaydılar. *Amaleh*, genellikle "vasıfsız inşaat işçisi" anlamına gelir - ki antrparantez, altsınıflar arasındaki başlıca meslektir. Aşağılayıcı kullanımı, yoksulları bir kast olarak sundukça, onları da kendi hususi konumları hakkında diğerlerine nazaran bilinçli hale getiriyordu: "Kız kardeşim anlatmıştı" diyordu bir gecekonducusu;

"Okula bu uzun ve çamurlu yoldan gittiğimde elbiselerim hep kirlenirdi ve ben sınıf arkadaşlarımla arasında gerçekten utanırdım. Ve bu mahallenin kadınları ayırt edilirdi (*ma'rouf*). Başka yerlere alışverişe gittiklerinde, insanlar onlara küçümseyerek bakarlardı. Görünüşlerinden yoksul (*faqir*) oldukları anlaşılıyordu."³⁸

Dahası, yeni yoksulların görüntüsü filmlere, televizyon programlarına ve eleştirel edebiyata da girdi. Hüsrev

Golesorhi'nin hazin okuma parçasında, "Cevadiye Köprüsü'nün Altında" şiirindeki duruşma boyunca acıma ve dindarlık duygularının her ikisi de bulunmaktadır.³⁹ Samed Behrengi'nin⁴⁰ ve Holam Hüseyin Sa'edi'nin⁴¹ kısa öyküleri esas olarak alt sınıflara ve onların perişan hayatlarının sefilliğine odaklanıyordu. Kent göçmenlerinin arasındaki kuralsızlık ve köksüzlük, Celal Ale-ahmed'in toplumsal eleştirilerinin başlıca konusu olmuştur⁴². Ve sinemaya Dayere-ye Mina olarak aktarılan Sa'edi'nin "Çöplük (*Ashghaldouni*)"ü, Ali Akbar Akbari'ye göre hayatı "yoksul küçük burjuvalarınkinden" ya da kentli altsınıflardan pek de farklı olmayan lümpen proletaryanın toplumsal psikolojisine değinmiştir.⁴³ Bu nedenle bu devirde, yeni yoksullar her ne kadar genel tahayyülün bir parçası haline gelmişlerse de, görüntüleri güçsüzlüğün bir parçası olarak kalmıştır. Yoksulların, faillerin bir bileşeni olarak kabul edilmesi, *mustaz'afin* kavramının kamusal dilde baskın çıkmaya başladığı İslam Devrimi sonrasına dek olmamıştır. Bunu izleyen bölüm, bu failin karmaşıklığını İran Devrimi'nin seyri üzerinden ayrıntılı biçimde tartışmaktadır.

3. Bölüm

Sözde Vatandaşlar ve İslam Devrimi:

“Bizim Devrimimiz ve Onlarınki”

Büyük önem taşıyan İslam Devrimi, kendisini bu sınıfın çabalarına borçludur; mahrumlar sınıfı, *goydnishin*, varoş sakinleri sınıfı; devrimi zafere taşıyan ve yine de hiçbir ödül beklemeyen sınıf.

Ayetullah Humeyni, Güney Tahran'daki bir grup gecekondulu yerleşimcisine yaptığı bir konuşmadan ¹

Allah şahidim olsun ki, bu adil değil; “bir devrim oldu” dedik. Sonra kendi durumumuzun değişeceğine ve bundan böyle ıstırap çekmeyeceğimize inanmaya başladık. Ama devrim diye tek gördüğümüz şey işte bu: Bir gün televizyondan Şah'ın gitmiş ve Humeyni'nin dönmüş olduğunu duyduk! Hepsi bu.

Güney Tahran'daki gecekonducu topluluğundan bir yerleşimci ²

Devrim

11 Şubat 1979'da Tahran radyosu hararetli bir kutlamayla İran Devrimi'nin zaferini duyurdu. Sokakları kitlesel biçimde dolduran halka, coşkun bir ruh hali egemen olmuştu. Kalabalığın arasında kaybolan kadınlar, şeker ve *şarbat* (şerbet) dağıtıyordu. Araçlar, sadece günler öncesinde protestocular ve ordu arasında kanlı çatışmalara sahne olan ana caddelerde uyum içinde kornalarını çalıyor, farlarını yakıp söndürüyorlardı. Bu aynı

sokaklar, şu anda devrimci milisler Pasdaran tarafından devriye geziliyordu. O an itibarıyla, emsalsiz bir zafer günüydü.

Bu zafer günü, 18 aydan fazla zamandır süren kitlesel gösterilerin, kanlı çatışmaların, kitlesel endüstriyel eylemlerin, bir genel grevin ve birçok politik manevranın neticesiydi³. Devrimin doğuşu, ülkenin bir modernleşme sürecine girdiği 1930'lerden beri uygulamada olan yapısal değişimlerden izlenebilir durumdaydı. Bu süreç, milliyetçi başbakan Muhammed Musaddık'ı devirerek şah'ı görevine iade eden CIA'in tertiple-diği 1953 darbesi sonrasında hızlandırıldı.

Hem Rıza şah (1925-1946) hem de daha sonra yerine geçecek oğlu tarafından girişilen bu modernleşme politikası ve ekonomik değişimler, yeni toplumsal g  lerin gelişmesiyle sonuçlandı -daha çok geleneksel toplumsal zümreleri yıldıarak. 1970'ler itibarıyla geniş ve hali vakti yerinde bir orta sınıf, modern bir gençlik, kamusal eylemliliklerde söz alan kadınlar, endüstriyel bir işçi sınıfı ve yeni yoksullar -varoş sakinleri ve gecekonducular- toplumsal sahneye hâkim olmuşlardı. Son grup dışında kalmak kaydıyla bu zümreler, yeni ekonomik kalkınmadan faydalananlardı; yüksek statülerin ve yüksek ekonomik gelirlerin keyfini  ıkartıyorlardı. Gene de şah'ın kendi yaşındaki otokrasisinin inatçılığı, bunların siyasi sürece katılı-mına engel oluyordu. Bu onları sinirlendirdi. Aynı zamanda, -eski  arşı esnafı ve tüccarlar, eski kentli orta tabakalar, etkisi azalan ruhban ve İslami kurumlara bağlanmış olan kişiler tara-fından temsil edilen- eski toplumsal zümreler de, kendi ekono-mik çıkarlarını ve taban güçlerini zayıflatması nedeniyle mo-dernleşme stratejisinden hayal kırıklığına uğramış haldeydi.

Baskı aracılığıyla huzursuzluğun ifade edilmesine dönük bütün kurumsal kanalların kapanmasıyla birlikte halk, artan ölçüde devlete yabancılaşıyordu. Aynı zamanda yolsuzluk, verimsizlik, adaletsizlik duygusu ve kültürel yozlaşma, birçok İranlı'nın toplumsal psikolojisine de damgasını vurdu. 1970'lerin gergin yılları boyunca, bu nedenle, şah'ın otoriter

iktidarının doruğunda ve çarpıcı bir ekonomik büyüme dönemi süresince, (muhtemelen üst sınıflar ve toprak sahibi köylü dışındaki) birçok insan, farklı nedenlerle de olsa tatmin olmamış görünüyordu. Ancak hepsi, gidişat nedeniyle Şah'ı ve Batılı müttefiklerini, özellikle de ABD'yi suçlamada birleşiyordu. Bu nedenle muhalefetin dilinin ve itirazlarının geniş ölçekte monarşi karşıtı, anti-emperyalist, Üçüncü Dünyacı ve hatta milliyetçi, sonunda da dini bir söyleme dönüşmesi şaşırtıcı değildir.

Halk seferberliği için fırsat ise bizim "Carter'cı rüzgâr" (*nasseem-e Carteri*) olarak adlandırmaya alışık olduğumuz olay sayesinde vasil oldu. ABD Başkanı Carter'ın 1970'lerin sonundaki insan hakları politikası Şah'ı, sınırlı derecede bir ifade özgürlüğü için bir siyasi alan açmaya zorladı. Bu ifade özgürlüğü, katlanan biçimde ve iki yıldan az bir dönem dâhilinde yayılarak, (Goethe Enstitüsü'nde ve Tahran'da) bazı fikri/entelektüel aktivitelere ve (Okba Camii'nde) İslamcılar'ın umumi toplantılarına izin vermiş olan monarşinin yanı başında birikti. Bu birikim, entelektüeller ve liberal politikacılar tarafından üst düzey yetkililere yönelik açık eleştiri mektuplarının dağıtılmasıyla devam etti. Bütün bunlar sürerken, bir günlük gazetede, *Ettilaat*'ta yayınlanan, Ayetullah Humeyni'ye hakaret eden bir makale, Kum kutsal şehrinde, bazı göstericilerin katledilmesiyle sonuçlanan bir gösteriyi tetikledi. Kuzeyde Azeri şehri Tebriz'de de bunu anmak için bir gösteri düzenlendi. Bu ise, nüfusun -modern ve gelenekçi, dindar ve laik, erkek ve kadın- muhtelif kesimlerinin kitlesel sayılarda katılım gösterdiği ve Şii ruhbanı ulemanın liderliğini üstlendiği, ulusal çapta devrimci bir hareket meydana getiren olaylar zincirinin başlamasının işaretini verdi.

Şah'ın 1953 darbesinden beri süren yirmi beş yılın üzerindeki otokrasisi, bütün etkili laik siyasi ve sivil örgütleri tasfiye ve imha etmişti. Darbe milliyetçi ve komünist hareketlerin her ikisini de ezdi; sendikalara gizli polis (SAVAK) tarafından sızılmıştı; yayınlar kesinlikle sansür edilmiş ve birkaç sivil top-

lum kuruluşu güç bela ayakta kalabilmişti.⁴ Temel örgütlü siyasi muhalefet yeraltındaki gerilla örgütlerinden, eylemleri tecrit edilmiş silahlı operasyonlarla sınırlanan Marksist Fedailer ile radikal İslamcı Mücahitler'den geliyordu.⁵ Öğrenci eylemliliği de ya yurtiçinde kampus siyasetine sıkıştırılmış ya da yurtdışında İranlı öğrenciler tarafından yürütülen eylemlerden ibaret hale gelmişti. Sözün kısası, laik kesimler fena halde tatminsiz hale gelirken, örgütsel olarak da başları kesilmişti.

Ancak laik güçlerin aksine ruhbanın, görece paha biçilmez kurumsal kapasiteye sahip olma avantajı bulunuyordu; bu, kendi hiyerarşik düzenine sahip olmasını da içeriyordu; devrimci savaşılar arasında hayati iletişim araçları olarak işlev gören 10 binin üzerinde cami, *husseiniyehler* ve vakıflar. Genç İslamcılar, genç ruhbanın yanı sıra hem kızlar hem de erkekler, ulemaalık kurumunun halkla bağlantısını oluşturuyordu. Hiyerarşik bir düzen, birleşik karar almayla birlikte emir ve haberin sistematik biçimde taşınmasını kolaylaştırıyordu. Kısacası, bu kurumsal kapasitenin yanı sıra ruhbanın mesajının dikkate değer ölçüde muğlâklığı, ulemanın liderliğini sağladı.

Yoksul toplulukların güvensizliği, yoksulluğu, eşitsizliği ve sayıca kabarıklığı verili kabul edildiğinde, devrimci ajitatörlerin seferberlik gücünün elverişliliği, birçok gözlemciye göre, İslam Devrimi'nde sözde vatandaşların aktif katılımını varsaymaya yeterliydi. Devrimin, yeni İslamcı liderlerce, *inqilab-i mustaz'afin*, yani ezilenlerin devrimi olarak tasvir edilmesi, alt sınıfların devrimci süreçteki merkeziliğini ifade ediyordu ve varsayıyordu. İslamcı liderler, kendilerinin ve devrimin meşruiyetini, ortaya *mustaz'afin* ve *koukhnishinan*'ın katılımı imajını koymaları sayesinde elde ettiler.

Politikacılar bir yana, birçok bilim adamı da benzer sonuçlara ulaşıyordu. Bazıları, İslam Devrimi'nin köktenci toplumsal tabanı olarak sayıca artmış olan kırdan göçenlere işaret etmektedir.⁶ Diğerleri, sefil yaşam koşullarının, şiddet eğilimli davranışların ve lümpen proletaryanın sınıf altılığının, bunları Hu-

meyni tipi devrime destek vermek için elverişli hale getirdiğini yazmaktadır.⁷ Birçok yazar, yoksulların ruhban tarafından seferber edilmesinin mekanizması olarak, *hey'at* kurumunun, etnik kökenli ve geçici İslami vaazların üzerinde durmaktadır.⁸

Bütün bu sonuçlar, yoksullar ve siyasal İslam arasındaki işlevsel, yapısal ve hatta zaruri bağlantıyı ifade etmektedir. Uygun ampirik destek eksikliğinde, bunlar geniş ölçekte ya ideolojiye ya da bir zümrenin ekonomik ve toplumsal konumunun, *a priori*, o zümrenin siyasi davranışını belirlemesine uygun olan bir sonucuna dayanan teorik kurgulardır. Bu yazarlar, yerel seferberlik üzerine genelleştirilmiş/küresel ya da siyasi mücadelelere ayrıcalık tanıyan bir varsayımı da paylaşırlar.

Tahran şehrine odaklanmak suretiyle, burada kent yoksullarının, geleneksel biçimde mevcut makro iktidar yapısını dönüştürmeyi istemeleri anlamında devrimci olmadıklarını kanıtlıyorum. Doğrusu sözde vatandaşlar, neredeyse sonuna kadar devrimci kampanyanın kıyısında kaldılar. Yine de pasif olmadıklarını ileri sürüyorum. Bunun yerine, yoksullar, kendi hayatlarında ve topluluklarında değişimi yaratmak için paralel bir mücadeleye bağlandılar. Devrimdekine benzemeyen, kendilerine hem anlamlı hem de ele avuca gelir görünen çeşitli mücadelelerde -belirli yerlerde sessiz tecavüzde- yer aldılar.

Yoksullar ve Devrim

1977 ve 1978 yılları boyunca (*Kayhan*, *Ettilaat* ve *Ayandegan* gibi) belli başlı günlük gazetelerin haberlerini gözden geçiren biri, çeşitli şehirlerdeki ve eyaletlerdeki günlük gösterilerin, grevlerin ve isyanların ayrıntılı, hatta bazen olayların içeriği ve sonuçlarının yanı sıra katılımcı sayısı, atılan sloganlar, liderler, yapılan konuşmalar, okunan kararların alışılmadık biçimde ayrıntılı bilançolarıyla karşılaşır. Bu gazeteler, nüfusun çeşitli kesimlerinin; öğretmenlerin, öğrencilerin, işçilerin, avukatların, hemşirelerin, ruhbanın, kadınların, esnaf loncalarının ve sendikaların,

her kesimin ve kurumun kendi sembollerini taşıdığı kortejleri naklederler. Bu katılımcılar arasında gecekonducularla ya da sözgelimi Khak-i Sefid halkından biriyle zar zor karşılaşılır. Benim sokak gösterilerinde ve isyanlarda birçok orta sınıftan gençle gerçekleştirdiğim röportajlar da bu gözlemi doğrular nitelikte. Devrimin hemen öncesinde 18 ay süresince (Haziran 1977'den 1978 sonlarına kadar) Güney Tahran'ın yoksul toplulukları ve birçok kırsal topluluk arasında alan çalışması yürütmüş Amerikalı bir antropolog olan Janet Bauer de "1978'in sonuna dek, Tahran'ın en düşük gelir seviyesine sahip olan mahallelerinden nispeten tek tük kadının (ya da erkeğin) sokak olaylarına aktif biçimde katılım sağladığını" gözlemledi.⁹ Üstelik devrim süresince (23 Ağustos 1977'den 19 Şubat 1978'e) Tahran'daki sokak olaylarında 646 kişinin katledildiği örnekte, bunlardan sadece 9'u (ya da yüzde 1'in biraz üstü) varoşlardan gelmişti.¹⁰ En yüksek oranlar ise esnaf ve zanaatkârlar (189), öğrenciler (149), fabrika ve atölye işçileri (96) ve kamu çalışanlarıydı (70).

Neden yoksullar, özellikle de varoş sakinleri, devrimci mücadelelerden genel olarak uzak durdular?

Yoksulluk, eşitsizlik ve baskı, kendi başlarına devlet karşıtı siyasi eyleme sevk etmez. Kritik sorular şunlardır: Yoksullar yoksulluklarını, ezilmişliklerini ve günlük sorunlarını nasıl algılamaktadırlar? Bu sorunlarla başa çıkmak için eğer varsa, ne tür mekanizma ve stratejiler kuruyor ve hangilerine başvuru-
yorlar? Son olarak, dışsal siyasi güçler yoksullarla ne derece ilgileniyorlar ve sorunlarına farklı bir çözümleme ve tedavi önermek suretiyle yoksulları ne ölçüde "harekete geçirebiliyorlar"?

Tahran'daki altsınıf mensupları kendilerini açıkça yoksul, bahtsız, çaresiz ve hatta sefil olarak görüyorlardı. Kullandıkları kavramlar şunlardı: "*faqir va bichareha*" (fakir ve biçare), "*badbakhtha*" (bedbaht) ve "*tabaqeh-ye sé'iiha*" (en alt tabaka). Kendi hayatları ile zenginlerinki arasındaki farkların bilincin-

deydiler.¹¹ Nihayet kendi kadersizlikleri için kimi suçladıkları açık değildi. Zaman zaman sorunlarını "alinyazılarına, kısmetlerine ve Allah'ın takdirine" yoruyorlardı. Bununla beraber, geneldeyse "hükümet"i, muhtemelen, yaşadıkları zorlukların üstesinden gelecek bir büyük hami olarak görüyorlardı.¹² Şah için olduğu üzere, monarşiyi de kendi günlük sorunlarının çemberinin dışında görüyor gibi görünüyorlardı.

İran'daki (özellikle Tahran'daki) 1970'lerin göçmen yoksulları, bazı yönlerden, Güney Avrupa'nın, Roma, Palermo ya da İstanbul gibi 18. Yüzyıl endüstri öncesi şehirlerindeki kalabalıkları andırmaktadır.¹³ Onlar gibi, göçmen yoksullar da iktidara, onların örneğinde Şah'a bir büyük hami, geçimlerini sağlayan yer ve adaletin kaynağı olarak boyun eğeri gibi gözükmektedirler: Hem ona saygı duymakta hem de gücünden korkmaktadırlar. Yoksulların şiddetli kriz zamanlarında yöneldiği nihai yargıç da bu kişiydi. "Ekselanslarına, ulusun taçlı babası Şahların Şahı Aryamehr!" diye yalvarıyordu evini 1977'deki yıkım uygulamalarında kaybetmiş bir gecekonducu: "Evimi inşa etmek için 100 bin tuman borç aldım. Şimdi, yıkım memurları onu yıktı. Bunu tazmin etmek için kime gideyim? Açım ve sefilim. Afiyetinize her zaman ve her zaman duacıyım. Davamı dikkate almanız için size yalvarıyorum Ekselansları".¹⁴

Şah'ın devrilmesinin ardından bile "ülkenin bir *taaj-o-takht*'a (taç ve taht'a) ihtiyacı olduğuna"¹⁵ ve onun monarşisi olmaksızın görevin sürdürülemeyeceğine inanan epeyce kişi vardı.¹⁶ Yoksulların algısı dâhilinde yerel yöneticiler, belediye zabıtalrı, bürokratlar ve diğer zenginler yoksulların kanını emiyorlarsa da, onlar, Şah'ın kendi adına olanlardan haberinin olmadığını düşünüyorlardı. "Şah'ın kendisi bu [belediyenin evlerini yıkması] sorunu[nu] dikkate almaz ve hakkında bir şey bilmez. Evimizi yıkanlar bu canavarlar ve bürokratlardır". "En tepede oturan kişi [Şah], insanların evlerinin harabe haline geldiğini görmek istemez. O bilmez. Evimizi yıkanlar [belediye] zabıtalardır".¹⁷

“Siyasal garanti” sağlamak amacıyla yapılan taktik açıklamalardan uzak biçimde, bu itirazlar, kentli alt-sınıfların monarşileriyle ilgili efsanelerini yansıtmaktadır.¹⁸ Bu efsanenin kökeni muhtemelen, patronaj geleneğinin köylüler ve kır yoksulları arasında çok geniş ölçekte uygulandığı kırsal topluluklarda aranıp bulunabilir. Ben, bizim, başkentteki köyün sakinlerinin Şah’ın nasıl akıldışı bir imajını kurduğumuzu hatırlayabiliyorum. Biz her zaman, örneğin, en yüksek seviye 12’yken Şah’ın kaçınıcı sınıfa kadar okuduğunu merak ederdik. Cevaplarımız 12 ila 100 arasında değişiyordu! Aynı zamanda onun ne yediğini tahmin ederdik: Her zaman hindi rostosu mu? Peki, neyle yerd? Bu konuda büsbütün emindik: Altın çatallarla olmalıydı. Köye transistorlu radyolar geldiğinde, bunlar onun efsanevi niteliklerini evin çok daha yakınına getirdi. Kralların gücü ve cömertliğiyle ilgili halk hikâyeleri bollaştı. Hatta köyün şeyhi, bu yaradılışa dair hikâyeleri geliştiriyordu. Duvarında Şahlık ailesinin büyük resimleri bulunuyordu. Köydeki faaliyetler ve konuşmalar, bir sempati, hayranlık ve nihayet bir korku duygusunu ifade ediyordu.

Bu kişisel hikâyelerin de anlattığı gibi, yoksulların kendilerine ve Şah’a dair imajı, ülkenin bütün toplumsal, ekonomik ve siyasi kusurlarından devleti ve devletin başını sorumlu tutuyor gibi görünen devrimcilerinkiyle (katılımcılar ve ajitatörlerde aynı şekilde) keskin bir zıtlık teşkil ediyordu. Bu kesimlerden olan sözde vatandaşlar, büyük oranda dışlanmışlardı. Birçok yönden şehrin ekonomi politığının çevresinde konumlanmışlardı.

Gecekonducular arasında, geniş ölçekli resmi kuruluşlarda çalışanların sayısı en azdı (Bkz. Bölüm 2). Bu anlamda, İran’da gecekonducuların kompozisyonu, büyük sayılarda orta sınıf ve işçi sınıfı mensubunun gayri resmi yerleşimlerde ikamet etmeye zorlanmakta olduğu ve dışarıdaki deneyimlerini kendileriyle birlikte varoşlara taşıdığı Türkiye’deki, Mısır’daki ve Latin Amerika’dakilerin çoğunda olanlardan oldukça farklıdır.¹⁹ Tah-

ran'da, yoksul topluluklar, sakinlerinin şehrin ana akım yaşamıyla ilişki kurmasını engelleyecek biçimde, şehrin saçaklarında ya da oralara eklenmiş noktalarında yerleşmişlerdir. Örneğin, Güney Tahran'da bir yoksul mahallesindeki erkeklerin sadece yüzde40'ı (ve kadınların ise yüzde4.5'i), evlerinden günlük olarak 60 dakikalık yoldan daha uzağa gitmektedirler.²⁰ Birkaç yerleşim, (Niavaran Sarayı yakınındaki Şahabad topluluğu gibi) daha varlıklı alanlara yayılmışsa da, bunların sayısı oldukça önemsiz düzeydedir.²¹ Bu topluluklardaki hane halkına mensup kişilerin çoğunun okuma yazması olmadığı gibi, yazılı medyaya erişimleri de sınırlıdır.²²

Kent yoksulları, kendileri ve ulusal seçkinler arasında siyasi araçlar olarak hareket edebilecek kendilerine ait kayda değer resmi derneklerden de yoksundur. İran varoşlarında, Latin Amerikalı halk örgütlerinin hiçbir karşılığı yoktur. Her ne kadar birkaç mahalle derneği (*anjuman-i mahalli*) mevcutsa da, bunlar devlet desteklidirler ve liderleri kendi "seçmenleri"nden ziyade yerel bürokrasiyle daha içli dışlıdır. Bu devlet destekli derneklerin, örneğin, birçok devlet sendikasının fabrika işçilerine hizmet etmek üzere dönüştürülmesi amacıyla kullanılması gibi, yoksullar tarafından kendi çıkarlarına hizmet amacıyla kullanıldığını ileri sürmek için en ufak bir kanıt yoktur.²³

Bu, İran'daki yoksulların kolektif eylemliliklere ilgisiz olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Aksine, örgütsüzlüklerinde önemli siyasi faktörler bulunmaktadır. Yoksullar ve ulusal hareketler arasındaki resmi dernekler, (Hindistan, Türkiye ve Latin Amerika gibi) temsili demokrasinin varlığının siyasal partiler arasında görece gerçek bir rekabete izin verdiği koşullar altında gelişir. Geniş halk kesiminin oylarını elde tutmak için partiler, ister istemez, sonunda yoksulların ulusal çapta güçlerinin ve siyasal etkilerinin farkına varmalarına yol açacak biçimde yoksulları seferber etme çabasına girerler.²⁴ Peru'daki Sendero Luminoso hareketi gibi yasadışı hareketler bile bu ikincisinin siyasal desteğini sağlama karşılığında varoşlardaki

yoksulları seferber etmektedir.²⁵ Bunun yanı sıra, Latin Amerika'daki gecekonducuların büyük kısmını oluşturan örgütlü sanayi işçileri, kendi deneyimlerini fabrikalarından varoşlara doğru kolektif eyleme katarak önemli bir seferberlikçi rol oynamaktadırlar.

1970'lerin İran'ında bu koşullar mevcut değildi. Şah'ın siyasi diktatörlüğü, geriye sadece yoksulların seçim desteği için pazarlık yapma ihtimalini bırakmasına ek olarak gerçek bir parti rekabetini de imkânsız kılıyordu. Sanayi işçileri her ne kadar şehir merkezindeki varoşlarda önemli bir varlığa sahip gibi görünüyorsa da gecekondu nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmuyordu.²⁶ Dahası, sanayi işçilerinin kendileri bağımsız emek örgütlerinden büyük oranda mahrumdu. Bağımsız sendika hareketi 1953 darbesine²⁷ kadar baskı altında tutuldu ve gerçek sendikal faaliyetlere ve kolektif eyleme çok az yer bırakılarak resmi fabrika birliklerine gizli polis tarafından sızıldı.²⁸ Bu koşullar gecekonduvaroşlarda ya da varoşlarda yaşayan yoksulları, mahallelerde serbest ve resmi dernekler kurmaktan da alıkoymuştu.

Uygulamada akrabalık, etnik bağ ve kendi kendine yetme ilişkileri biçimlerindeki geleneksel ağlar, resmi topluluk örgütlerinin yerini aldı. Günlük sorunlarıyla başa çıkmak amacıyla yoksullar, akrabaları, arkadaşları ve hemşerilerine bel bağladılar. Kredi, işgücü ve tavsiye edinmek için, çocuklarına bakmak, işsizlik ve yaşlılık durumlarında birbirlerine destek çıktılar. Bu, yoksul topluluklarda hiçbir çatışmanın meydana gelmediğini söylediğim anlamına gelmesin. Yoksulların hayatını, çocuklar, çete benzeri gruplar (*laaf*'lar), etnik farklılıklar üzerine uzlaşmazlıklar, toprak, su gibi az bulunan veya diğer kaynaklar üzerine rekabet gibi şeyler de belirliyordu.²⁹ Yine de yoksullar, genel yaşam kanalları, özellikle de yerleşimleri tehlikeye girdiğinde güçlü bir birlik ve eşgüdüm bilinci sergilediler.³⁰

Yoksulların bir araya gelmesinde topluluk ritüelleri çok önemliydi. Düğünler, cenazeler, Nevruz (İran yılbaşı) ve dini

anmalar, işbirliği ve iletişim açısından verimli zeminler hazırlıyordu. İslamcı kurumlar da özellikle önemliydi. Ramazan ve Muharrem ayları³¹ yoğun dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği zamanlardı. Topluluklara mensup herkes -erkek, kadın ve çocuklar- camilerde, *husseiniyeh'lerde* ya da *hey'at'larda* hazır bulunuyordu.³² Bu dini uygulamanın yerleri olan kurumlar, aynı zamanda kültürel faaliyet, dostça ilişki, boş vakit geçirme ve ortak menfaate dair meseleler üzerine tartışma mekânlarıydı.

Bu kurumların 1979 İran Devrimi boyunca din adamları tarafından, Şah karşıtı kampanya dâhilinde yoksulları seferber etmek amacıyla kullanıldığı ortak kabul görmüştür.³³ Ancak buna dair somut bir kanıt bulunmamaktadır. Doğrusu, hem seküler (sol veya liberal) hem de İslamcı (rejim karşıtı din adamları) ajitatörler, alt-sınıfı büyük ölçüde dikkate almak yerine, genç eğitimli grupların, bilhassa da öğrencilerin siyasal-entelektüel eğitimine yoğunlaştılar. Devrimden önceki 15 yıl boyunca yayınladığı seksen sekiz vaaz, mesaj ve mektubunda Ayetullah Humeyni, eğitimli gençlere, öğrencilere ve üniversitelilere yaptığı elli atfa karşılık alt-sınıftan halka geçici olarak sadece sekiz kez atıfta bulundu.³⁴ Sırasıyla, Ayetullah Mutahhari'nin elitist/seçkin tutumu *avam-zadegui* ya da popülizm³⁵ hakkındaki uyarıları vasıtasıyla açıkltı; ve Ali Şeraiti için devrimci kuvveti oluşturanlar, halk kitleleri değil entelektüellerdi.³⁶ İlginç biçimde, *mustaz'afin* kavramı Humeyni'nin söylemine, ancak Komünistleri³⁷ tanımadığı ve yoksullara ilişkin alternatif (İslamcı) bir kavramlaştırma yaratmaya soyunduğu dönemde, devrim doruk noktasındayken dâhil oldu. Doğrusu, din adamları *mustaz'afin* ya da alt-sınıflara dikkatlerini, ağırlıklı olarak devrimin *sonrasında* yöneltti. Böyle yapmalarının nedeni, ilk olarak, yeni rejim açısından alt sınıflar yekpare bir toplumsal destek olarak görülüyordu; ikincisi, devrim sonrasında alt-sınıf radikalizmi din adamlarını da radikal bir dil edinmeye zorladı ve üçüncüsü, din adamlarının *mustaz'afin'e* verdiği

önem, solun devrim sonrasındaki proletarya merkezli söylemin altını boşaltabilecekti.

Ancak devrim sırasında ve öncesinde hem solcu hem de dinci militanların faaliyetleri, Fedai Gerilla Örgütü'nün yoksul gecekonducularla dayanışmasını göstermek için belediye binasını bombalaması benzeri, hükümetin yasadışı yerleşimler üzerindeki sıkı denetimi süresince gecekonducular arasında gündelik ajitasyonla sınırlıydı.³⁸

Dini hutbeler (*rowze-khani*), vaazlar ve dualar, alt-sınıf mahallelerinde kuşkusuz yer buluyordu. Bizzat ben delikanlılık çağında bu faaliyetlerin aktif bir katılımcısıyım. Ancak bunlar genellikle sadece dini öğüt ve hikâyelere, İslami davranışa, aptese ve benzer şeylere odaklanıyordu. Genç bir gecekonducunun gururla söylediği gibi "hiçbir şeyin bizi İmam Hüseyin'in sevgisinden daha fazla bir araya getiremeyeceği" muhtemelen doğrudur. Bu "*hey'at'*lar bizi bir araya getirmekte ve birbirimizden haberdar kılmakta olumlu bir role sahipti". Onun iddia ettiği üzere "ama şartlar 'sosyalleşmenin ve İmam Hüseyin'i kurban etmenin ve naaşı için ağlamanın' ötesine geçemedi."³⁹

Dışlanmış/Marjinal yoksullar için devrim, gündelik kaygıları ve anlayışlarından uzak ve ilgisiz görünen sloganlar, hedefler ve ideallerden ibaret büyük bir pratik olarak kaldı. Bunlar öncelikle günlük olarak hayatta kalmayı sürdürmek için zorunlu olan konularla ilgileniyorlardı. Sorunlarına dair somut ve acil çözümlere ihtiyaç duyuyorlardı. Kendi mekânlarında sınırlı kalmak mecburiyetindeydiler.

Devrimin son safhasına kadar yoksulların büyük kısmı, genellikle sessiz ve olayların kenarında duruyor gibi görünüyordu. Ancak pasif değillerdi. Doğrusu, kendi hayatları ve topluluklarında değişimi sağlamak adına paralel bir mücadeleye tutuşmuşlardı. Sözde vatandaşlar devrimin aksine, en az İslam Devrimi'nin meydana getirdiği kadar önemli bir çeşit değişimin

yanı sıra, hem anlamlı hem de ele avuca gelir gibi görünen mücadele biçimleriyle meşgul oluyorlardı.

Paralel Mücadeleler

“Köydeki her şeyin yok olmasından ve evimizin yıkılmasından bu yana, uzun zamandır buradayız. O günlerde bile köyde temiz bir eve zor sahip olmuştuk. Ama bir yolunu bulduk, nasıl olduysa geçindik. Nevruz diye anılan o köyün içinde ufak bir bağ vardı. Bir gün, o zaman kırk yaşında olan kocam eve geldi ve dedi ki: ‘Toplanın! Tahran’a gidiyoruz’. Ve geldik. O günlerde Halabiabad’da kimse yaşamıyordu. Halabaibad diye bir yer yoktu. Ama geldiğimizde teneke ve levha bulabilmek için çöpün ve çamurun altını üstüne getirdik. [Bunları topladık] sonra da üst üste koyup arasına çamur sürdük. Ve bunun içinde yaşamaya başladık. Bu ilk gündü. Ama kocam işsizdi. Bu nedenle gitti, geçinmek için iş aradı. Bir gün amelelik (*amaleh*) yaptı, başka gün hamallık (*hammali*), bir zaman çöp topladı ve *labou* (pişmiş pancar) sattı. Ama neredeyse daima işsiz kaldı. Çocuklarımız büyüyene kadar nasıl ettik geçindik”.⁴⁰

Temelde yoksulları hayatlarının şeklini değiştirmeye motive eden şey, işbu zor koşullar altında hayatta kalma niyeti ve keskin bir esneklikti. Böyle yapmak suretiyle, yoksullar, yaşadıkları toplumsal çevreyi ve bundan ötürü siyasetin doğasını da değiştirmiş oldular. Her zaman değil ama sıklıkla bireysel ve sessizce ilerledikleri, ancak bu bireysel ve sessiz eylemlerin, iktidar ve siyaset konularını da içerir biçimde kolektif ve gürültülü sonuçlar gerektirdiği doğrudur.

Güney Tahran’daki gecekonducu yerleşimi Halabiabad’ın kurucularından biri olan Fatma Teyze, bu aktörlerden biri. Onun (ve kocasının) hayatının ihtiyacı ve sıkıntıdan kurtulmaya dönük arzuları onların uzun bir yolculuğa çıkmalarına neden oldu. Toplandılar, şanslarını deneyerek yeni ve daha iyi bir hayata başlamayı umdukları uzak ve bilinmez bir diyara yerleştiler. Yüksek kira, fatura, resmi kurumlar ve kentle baş etmenin

güvensizliği gibi dertlerden kaçmak amacıyla, evlerini şehrin sınırları dışındaki ucuz, kamusal hazine arazisine kurdular. Tavuklarını, keçilerini ve çocuklarını büyüterek yeni bir hayata başladılar.

Bütün başı çekenler gibi onlar da yalnız değildi. Yıllar geçtikçe yavaş yavaş başkaları da onlara katıldı. Birçoğu doğrudan köylerden ya da küçük kasabalardan, bazıları oradaki hayatın zorluklarıyla baş edemeyerek yakındaki kalabalık varoşlardan çıkıp geldi. 1976 itibarıyla Halabiabad olarak adlandırdıkları yerde Fatma Teyze'yle birlikte 12 bin hane yaşamaktaydı. Yerleşimciler adım adım konutlarda kalma güvenliği, konutların ıslah edilmesi ve elektrik, şebeke suyu ve kanalizasyon sistemine kadar değişen hizmetlerden sağlık ocakları ve ulaşım gibi toplumsal ihtiyaçlarına kadar taleplerde bulunmaya başladılar.⁴¹ Taleplerine yanıt verilmediğinde sessiz doğrudan eyleme başvurdular. Yakındaki trafolardan elektrik çaldılar ve yasadışı ve hünerli biçimde sokaklardaki ana şebeke borularından su temin ettiler; özel mülklerini ara sokaklardaki kamusal alanlar dâhilinde genişlettiler. Hayatlarını başta gayri resmi ve yeraltı ekonomisinde çeşitli faaliyetlerde bulunarak kazandılar. Bu tür işler, genellikle toplumsal ve fiziksel alan olarak sokak köşesi, kulübe, *basaat* ya da seyyar tezgâh ve el arabaları arkasında yapıliyordu. Güvenlik için topluluk ağları, gayri resmi dernekler ve kurnalsızlıklarını ve köklerinden sökülmiş olmalarını telafi etmek amacıyla kültürel/dini gruplaşmalar oluşturmaya başladılar. Dışlanan halk yığınlarının benzer sınırlar çerçevesinde örgütlenmesiyle, kendiliğinden ikametın çemberi de tamamlanmış oldu.

Bu sessiz tecavüz süreci, Fatma Teyze gibi insanların yol açtığı önemli bir toplumsal/mekânsal değişim türünü temsil ediyordu. Ancak onlar bu değişimin ve bu faaliyetlerin siyasetle ilişkisini kurmakta zorlandılar; bunları basitçe hayatta kalmanın ve ilerlemenin doğal bir yolu olarak gördüler. Yine de bu değişimin siyasal sonucu çok geçmeden ortaya çıktı. Bu, hayat-

ta kalmaya ilişkin stratejileri günlük hayat pratikleri dâhilinde ileri derecede özerklik gerektiren yoksullarla, düzeni sağlamak ve mekânı, zamanı, çalışmayı, topluluk hayatını ve boş vakitleri düzenlemek üzere kendi iktidarını doğal karşılayan devlet arasındaki itilaflarda açıkça kendini gösterdi. Kamusal alanın böylesi aktif ya da katılımcı kullanımı, yoksulların toprağı/alanı kendiliğinden biçimde ele geçirmesi ve yapılandırmasında somutlaştırarak, düzeni denetleyen devletle keskin bir çatışmaya girdi. Devletin çözümü, bu gayri resmi toplulukları kökünden söküp atmaya çalışmak yönünde oldu. Öte yandan yoksulların (konutlar, topluluk ve çalışmayla ilgili olarak) kültürel bir özerkliğı hayata geçirmeye dönük eğilimi, devletin insanların yaşam tarzına müdahale ettiği koşulları da sekteye uğrattı.

1977 yazı ve sonbaharı itibarıyla gecekondu bölgeleri birer savaş alanına döndü. Düzinelerce buldozerin, kamyonun ve askeri cipin yanı sıra yüzlerce paramiliter askerin refakat ettiği belediyenin yıkım ekipleri, yasadışı konutları yıkmak ve yerleşimlerin daha da büyümesini durdurmak amacıyla yerleşimlere saldırdı.

Şiddetli imha politikası yeni değildi. Daha önce, 1953'te devlet, göçmen yoksulları Güney Tahran'daki mağara-benzeri yerleşimlerden tahliye etmek için şiddet eylemlerine başvurmuştu. Yasadışı barınmaya karşı yeni şiddet dalgası 1974'te başladı ve 1977'de sonuçlandı. Asıl hedefler, doğu Tahran'daki (Tehranpars'taki Cevadiye, Mecidiye ve Narmak'taki Şeriman-nu) ve güney ve güneydoğu kesimlerindeki (Afşariye, Müşiriye, Kavusiye, Süleymaniye, Mesgarabad, Devletabad, Aliabad, Çeşme-ali ve daha birçoğu) yerleşimlerdi. Benzer operasyonlara, her ne kadar daha küçük ölçekli olsalar da, Şiraz, Zencan, Kazvin ve Kereç'in de dâhil olduğu başka şehirlerde de girişildi.

Saldırıları genellikle, yıkıma karşı kolektif direnişin çok zor olduğu, geceleri gerçekleştiriliyordu; sakinler ya yataktayken ya da evlerinden uzaktayken. Belediye memurları insanlardan

evlerinden çıkmalarını istiyor ve buldozerler, geride tenekte molozu, araba lastikleri ve çamurdan tuğlalar bırakarak kulübeleri ve gecekonduları enkaz haline getiriyordu. Tehran Pars'ın yerleşimcilerinden biri "Evet" diyordu, devamla;

"O gece evden çıktığımızda, kimsenin asla görmesini istemeyeceğim bir şeyle karşılaştım. Bütün mahalle sessiz ve sinsice hareket eden ve herhangi birinin bir ışık yakmasını dahi engelleyen askerlerce sarılmıştı (...) Evet, yanlarında dört buldozer getirmişlerdi. Herkesi evlerinden çıkmaya zorladılar ve ardından da evleri yıkmaya başladılar. Evlerden birinde çocuklar da dâhil bütün bir aile dama çıkıp "biz çıkmıyoruz" diye bağırды. Ama memurlar evi yıktı. Adam yere düştü ve ev üzerine yıkıldı. Ve kadın da bunu görmesiyle birlikte bayıldı ve çocukları ellerinden kaydı".⁴²

Yüzden fazla incelemeye ve gecekondularla yapılmış görüşmelere dayanan bir dizi habere göre, Tahran'da sadece 1977 sonbaharı dâhilinde yüzlerce ev yıkıldı. Gecekondular ve hükümet güçleri arasında yaşanan en az on üç çatışmanın geride bir düzine ölü bırakması da cabasıydı.⁴³

Kalabalık zaman zaman şaşırıp kaldı ve rezil oldu, sarsıldı ve çaresiz kalakaldı. Yıkım ekipleriyle karşı karşıya geldikleri diğer zamanlardaysa evlerini korumak için mümkün olan her yönetme başvurdu. Gecekondular planları üzerinden memurlarla konuşmaya çalıştılar, onlara yalvardılar ve yaptıkları yıkımların ahlaksızlığına dair onlarla kavgaya tutuştular. Kadınlar barınaklarını yıkılamayacak bir tür kutsal yere, bir tapınağa dönüştürerek evlerini, çocukları ve Kuran'ın bir kopyasıyla birlikte kutsal bir yer olarak gördüler. Muhtemelen *bisaz-obe-froush* (arsa müteahhidi) olan birkaç tanesi, rüşvet önerdi. Birçoğu İran bayrakları taşıyarak ve hükümdarın portrelerini duvara asarak "Yaşasın Şah, Yaşasın Şah" diye bağırıyordu.

Bu dağınık çabaların çok azı evleri kurtarmakta başarılı oldu. Saldırıların yaygınlığı ve sıklığı gecekondular arasında "yarın sıra bize de gelebilir" düşüncesini taşımalarına dair fazla kuşku bırakmıyordu. Kolektif direnişe dair mecburiyet gerçek

anlamda hissediliyordu. Kalabalığın ruh hali “biz birlik değiliz, başımıza ne geldiyse sorumlusu biziz, çünkü bir araya gelmiyoruz” sözlerini yankılıyordu.⁴⁴ Nihayet sonunda grup dayanışması göstermeyi başardılar. Kolektif direniş kendiliğinden ve planlı kalabalık eylemin her ikisini de içeriyordu.

Birçok saldırı esnasında ve sonrasında öfkeli kalabalık, galeyan ve hışımla, taş, kürek, ellerine ne gelirse onlarla yanıt verdi. Çoğu durumda belediye bürolarını yağmaladı, resmi araçları ateşe verdi ve yıkım ekibinden görevlileri dövdü, hatta birkaç kez öldürdü. 1977 sonbaharı boyunca en az on üç büyük çatışma bildirildi. Bu kalabalık eylemleri birçok saldırıyı püskürtmekte başarılı da oldu.

“Görürsün bak, onlar [yıkım ekipleri] gün boyunca gelmeye cesaret edemeyecekler. Bir kez geldiler, bunlar gelince insanlar da bir araya geldi ve hepsini dövdüler. Hepsi kaçtı ama *shahrdari* [ilçe belediyesi] başkanı kaçamadı. Kalabalık onu eline geçirdi ve eşek sudan gelinceye kadar taşlarla ve sopalarla dövdü. Ardından onu mezarlığa attık. Kalabalık onların arabalarını parçaladı, hatta birkaç tanesini ateşe verdi. Ve şimdi onlar [gecekonducular] kendilerini bıçaklar, sopalar, kürekler ve baltalarla [yıkıma] hazırlıyorlar. Her gece, ekipler tekrar baskın yapacak diye nöbet bekliyorlar”.⁴⁵

Yerleşimleri korumak üzere bazı gayri resmi gruplar oluşturulurken, yıkımı resmen durdurmak amacıyla yöneticilerle müzakere etmek gibi diplomatik faaliyetler de aksatılmıyordu. Çeşitli kereler içlerinde kadınların ve çocukların da bulunduğu yerleşimci grupları, stratejileri tartışmak üzere sokaklarda toplanıyordu. Tartışmaların çoğu, katılımcılarının nadiren anlaşmaya varmasıyla birlikte oldukça düzensiz gibi görünüyordu. Yine de birkaç somut girişimde bulunuldu. Yerel belediyedeki yetkililerle, yerel konseyle, Rastakhiz Partisi’yle ve Şahlık Sarayı’yla müzakere etmek ya da bunlara başvurmak üzere bir kadının önde bulunduğu (ikiyüz kişi ve civarından oluşan) küçük kalabalıklar örgütlendi ve harekete geçirildi. Ancak her seferin-

de, çoğunlukla yalan sözlerle baştan savıldılar. Gecekonducular böylece öncelikle kendi savunma inisiyatiflerine güvenmeye ve bir yıpratma savaşına zorlandılar.

Her yıkımı ve hükümet ekiplerinin gidişlerini takiben gecekonducular, enkaz haline gelmiş barınaklarından geriye kalanlar üzerinde yeniden belirtiler ve evlerini yeniden dikmek için molozları bir araya getirmeyi denediler. "Elli kere bile yık-salar yeniden yapacağız" diyordu bir varoş sakini.⁴⁶ Alternatif bir çözümün eksikliği, bir tür adalet anlayışıyla ve uzun vadede zafere dair belirsiz bir hayalle birlikte yoksulların direnişlerini sürdürmelerine izin veriyordu. "Tabi ki olmaz, hepimizi öyle bir çırpıda öldüremezler!" diyordu rahat bir biçimde bir gecekonducu ve devamla: "Onlar [hükümet] diğer bölgelerde [inşaat üzerindeki] sınırlamaları kaldırdı, eninde sonunda burada da kaldıracak".⁴⁷ Ve eninde sonunda kaldırdı.

Bu oranda bir krizle -Tahran merkezinin sokaklarındaki devrimci ayaklanmaları takiben varoşlardaki gündelik hale gelen çatışmalarla- karşı karşıya kalan birbirini izleyen kabineler, umutsuzluk ve kafa karışıklığıyla hareket ediyorlar, bir karardan diğerine atlıyorlardı. Krize verdikleri karşılık günün politik havasına göre değişiyor, mülkiyet reformu yapmaktan dar gelirli için ev yapımına ve son olarak kendiliğinden yerleşimlere hoşgörü göstermeye kadar değişiyordu. Ama politikarlardan her biri ve hepsi yoksullara, artan baskılarını muhafaza etmeleri için yeni fırsatlar ve kaldırmaçlar sunuyordu.

Yoksullar, Devlet ve Devrim

Yüksek kira, toprak fiyatlarının yüksekliği ve barınma açığı gibi ciddi sorunların farkında olan Çemşid Amuzgar hükümeti, Ekim 1977'de yaşanan varoş çatışmalarının ortasında kullanılmayan evlerin sahiplerini Tahran'da 24 bin konutu kiraya vermeye zorladı. Yaklaşık 70 bin kiracı başvuruda bulundu, bunların 55 bini yoksul aileler, göçmen işçiler ve üniversite öğrencile-

rinden oluşuyordu; bu başvuruların hepsinde tek bir oda talep ediliyordu. Aylık kira, evlerin değerinin yüzde 8'i ila 12'si arasında olmak üzere ayarlandı.

1978 yazı itibarıyla uygulamadaki zorlukların politikayı başarısızlığa mahkûm ettiği ortaya çıktı. Örneğin, belediye bütün bir evi bir kiracıya kiralamaya yetkiliyken, belirli bir evdeki odaları tek tek kiraya veremiyordu. Bu nedenle, bütçeleri bir ya da iki oda kiralamaya yeten dar gelirli ailelerin umutları yerle bir oldu. Proje orta-sınıf mensubu ev arayanlar açısından da elle tutulur bir sonuç doğurmadı. Neredeyse bütün vakalarda mal sahipleri yeni düzenlemelere uymayı reddetti. Bir yıllık süre zarfında bu tür sadece yetmiş iki konut kiraya verildi.⁴⁸ Bazı mal sahipleri dairelerini güya işgal edilmiş gibi göstermek üzere boş mülklerine birkaç parça mobilya koyacak kadar ileri gitti. Sonunda mal sahipleri ve kiracıların her ikisi de memnun kalmadı.

Amuzgar hükümetinin 27 Ağustos 1978'deki düşüşünü takiben, başbakan Cafer Şerif-İmami kabinesindeki bakanlardan Manußer Azmun, "halk kitleleri için ucuz barınma birimleri" inşa etmeye dair yeni bir plan açıkladı. Bunların bazıları Tahran yakınındaki sanayi tesislerinin çevresindeki dar gelirli semtlere yapılacaktı.⁴⁹ Bu, belirli bürokratik engeller ve durumun acilliği göz önüne alındığında, pek de uygulanabilir bir politika gibi görünmüyordu. Böylece, "Kara Cuma" katliamından üç gün sonra, 11 Eylül 1978'de (20 Şahrivar 1357), sıkıyönetime karşı geldikleri gerekçesiyle bir sürü gösterici katledilirken hükümet, yoksulların hâlihazırda kendi başlarına sürdürmekte olduğu stratejiye teslim olmuş oldu.⁵⁰ Devlet ilk defa gecekondu topluluklarının yasallığını ve sağlamlaştırılmasını kabul etti.

Politika, her bir adımı günün siyasal zorunluluklarıyla belirlenerek, kademeli biçimde uygulamaya kondu. Eylül ve Ekim 1978 boyunca, örneğin, gecekondu yerleşimlerinin elektrik almasına karar verildi. 35 bine yakın gecekonducu aile, hükümetin kararına karşılık belediyeye başvuruda bulundu.⁵¹ Tahran

valisi Şahrestani, “şehrin planlanmasında halkın katılımı” çağrısında bulundu.⁵² Dramatik bir politika değişikliği dâhilinde Azmun, *kharej-i mahdudeh*’in (tam anlamıyla şehir sınırlarının dışı) ⁵³ “barınma ve kiralarda enflasyona neden olduğu ve halk için ciddi bir sıkıntı yarattığı” görüşünü açıkladı. Böylece hükümet belediye sınırları dışındaki konut inşaatlarını resmen tanımış oldu. Ancak plana eklenmiş önemli bir şart vardı, o da, bu alanların temel kent hizmetlerinden yararlanma hakkının olmadığıydı.⁵⁴ Bu şart bile birkaç gün sonra hükümsüz kaldı. Böylece 26 Eylül 1978’de hükümet, gecekonduculara şebeke suyu ve elektrik sağlama taahhüdüyle birlikte yeni ve (500 hektar kadar) genişletilmiş 250 km²’lik şehir sınırları dâhilinde konut inşa edilmesine izin verdi.⁵⁵

Proje başlı başına radikal bir tavizdi. Alt sınıflar, direnişleri ve yaygın devrimci protestoları sayesinde uzun süren bir savaşı kazandı. Ancak bu tavizler altsınıfların hareketliliğini ehlileştirmede. Daha da ötede, alt sınıflar sokak siyasetlerini daha da meşrulaştırdılar. Toprak işgalleri, hem hükümetin inisiyatifinden hem de devrimin önderliğinden bağımsız biçimde sürdü.

1977 yazında varoşlarda yaşanan daha önceki sıkıntılar, Şah’ın varoşların ve yasadışı biçimde yapılmış konutların yıkılmasına dair verdiği emri geçersiz kıldı; bu da hükümeti Ekim 1977’de, her ne kadar geri kalan bölgeler yasaklı olarak kalmayı sürdürdüyse de, sırasıyla güney, güneydoğu ve Shahr-e Rey’deki altmış ilçe dâhilinde gecekonduculuk üzerindeki sınırlamalar kaldırıldı. Haşimabad, Nazarabad, Kuyideylaman, Zahirabad, Afşariye, Hümayunşehr, Kal’eh Morghi, Yahşiabad ve diğerleri gibi güney ve güneydoğudaki bölgelerdeki gecekonducular, yasal olarak konutlarını koruma ya da dahası yeni konut yapma iznine kavuştu.⁵⁶ Ancak bürokrasi, gecekonducuların zar zor beklemeye tahammül ettiği inşaat izinlerini elde etme sürecini geciktirdi. Yasal ruhsatın keyfiyete bağlanması, daha fazla toprak işgalini meşrulaştırdı. Yasadışı iskân sadece yeni izin verilmiş bölgelerde değil onların dışında

da mantar gibi çoğaldı. Bazı gecekonducular izinli ve yasaklı bölgeler arasındaki farkı seçemiyordu ve bundan ötürü de arsaları işgal etmeye devam ediyorlardı; aralarında fırsatçı zengin müteahhitlerin de (*bisaz-o-befroush*) bulunduğu diğerleri açıkça yeni talimatnameyi yok sayıyordu. Yıkım ekipleriyle karşı karşıya geldiklerinde, hemen hepsi de taleplerini haklı çıkarmak için saltanat fermanına atıfta bulunuyordu.⁵⁷

İsyanların ve gösterilerin artmasıyla güvenlik güçlerinin dikkati varoşlardan başka tarafa doğru kaydı. Böylece politikacılar inşaata müdahale etmeye son vermek amacıyla bir yasa çıkarırken bile, alt sınıf yoksullar şehrin civarındaki yüzlerce dönüm toprağa yerleşmekle meşgullerdi. Güney Tahran'da Ekim ve Kasım 1978 (Aban 1357) boyunca, Darvazeghar, Kazane-ye Farahabad, Kabiabad, Naziabad ve başka yerlerden bir sürü varoş sakini, aşağı yukarı yüz dönümlük bir alanı ele geçirdi. Yayılan haberler, sahneye daha fazla kişiyi taşıyordu. "Herkes bir parça toprak arıyordu".⁵⁸ Toprağı beyaz tebeşir tozuyla parsellere böldüler, sokak ya da ara sokaklar için hiç yer bırakmadılar. Dağıtım sona erdiğinde her biri kendi parsellinden sorumlu oldu. Geceleri sıkıyönetimin dışarı çıkma yasası getirmesi nedeniyle, geceleri hariç birinin toprağın bekçiliğini yapması konusunda uzlaştılar. Çoğu, arazi parçalarının üzerine, hükümet güçleri tarafından yapılabilecek saldırıların önüne geçmek amacıyla ulusal bayrağı dikti. Genel tehdide karşı durabilmek adına toprak üzerindeki malikliklerini devam ettirmek için kolektif biçimde hareket etmekte karar kıldılar.⁵⁹ Benzer girişimler başkentin diğer kısımları ve başka kentlerde de, yeni geniş ölçekli ve kendine has niteliklere sahip bir gecekondu hareketini daha tetikleyen Şah rejiminin çöküşüne kadar sürdü.

Avam Mahallelerinde Seferberlik

Aralık 1978'de, Şah rejiminin sonuna doğru, gençlik daha devrimin somut deneyimini altsınıf mahallelerine taşımış değildi.

İslamcı Tüketici Kooperatifleri ve Mahalle Konseylerinin topluluk tabanlı örgütleri, devrimciler ile altsınıf toplulukları arasındaki en etkili bağı oluşturdu.

Aralık 1978'den Ocak 1979'a kadar olan Devrimin son aşaması boyunca süren ikili iktidar durumu eski rejimin iktidarının aşınması ve muhalefetin otoritesinin artmasıyla kendini ortaya koydu. Milyonlarca insanın kutsal Muharrem ayı boyunca, 10-11 Aralık'ta, askeri yönetimin ortasında yaptığı gösteriler, devrimci hareket açısından rejimin kırılğanlığını arttırdı. Azhaari'nin askeri kabinesinin çöküşü, Bahtiyar yönetiminin gelişi ve Ayetullah Humeyni'nin Paris'teki sürgünden dönüşü iktidarın el değiştirmesi için uygun koşulları yarattı.

Bu aşamada, şehirlerdeki eski yönetim ve karar merkezleri iktidarlarından feragat ediyor ve yeni otorite organları belirliyordu. Çoğun kentsel bölgede polis otoritesi çöktü, eski şehir konseyleri yetkilerini bıraktı ve belediyeler işleri yürütmeyi durdurdu. Bunun sonucunda boşluğu doldurmak üzere çeşitli devrimci komiteler türedi. Militan gençlik, Gilan eyaletindeki Ramsar ve Langroud şehirlerinde yaptıkları gibi çeşitli taşra şehirlerinde ve Rezaiye, Şahpur, Ardabil, Maragheh ve Azerbaycan eyaletindeki Acabşir'de de denetimi ele aldı.

Militan gençlik grupları, rejimin çeteleri tarafından mülklere ve kamusal tesislere dönük karşı-devrimci saldırıların önüne geçmek amacıyla farklı ilçelerde ve mahallelerde komiteler kuruyordu. Komiteler aynı zamanda bazı polisiye görevleri de yerine getiriyordu: düzeni sağlamak, trafiği yönetmek, sosyal yardım faaliyetleri, gıda dağıtımı, petrol vesika sistemini yürütmek ve sokağın temizliğini sağlamak.⁶⁰ Bir Tahran günlük gazetesinin bildirdiğine göre, "Bir Hazar Denizi şehri olan Langroud'da polislik lağvedildi. Bundan böyle sokaklarda yer almayacaklar. Şehir şu anda halkın denetiminde. Her gece şehri 2 bin gönüllü korumakta. [Faaliyetlerini koordine edebilmek amacıyla] gençler, her bir semt için gizli şifreler belirledi".⁶¹ Bu

durum, 10-11 Şubat 1979'daki ayaklanmanın yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle son buldu.

İslamcı Tüketici Kooperatifleri

Aralık ayından Ocak ayına doğru soğuk Tahran kışının ortasında gıda dağıtımı bozuldu. Bu bozulma kısmen genel grevler ve hükümetin görevini yapamamasından kaynaklanan ulusal dağıtım sistemindeki genel düzensizlik sebebiyleydi. Bu durum aynı zamanda istifçilikten geçinen bazı iş adamlarının vurgunculuk faaliyetleriyle de bağlantılıydı. Hali vakti yerinde ama tedirgin ailelerin yaptığı benzer uygulamalar da soruna katkıda bulundu. Ayetullah Humeyni, devrimin lideri olarak işadamları çevresini adil olmaya çağırdı ama bu daveti duymazdan gellindi.

Kent yoksulları kötü dağıtımdan hemen etkilendiler. Sıkıntıları hafifletmek ve yoksulları tarafsız kılabilmek amacıyla İslamcı Tüketici Kooperatifleri kuruldu. Bunlar gerçekte bir damping politikası vasıtasıyla fiyat artışlarını dizginlemeyi, ihtiyaç sahiplerine gıda, kışlık giyim ve benzeri temel eşyaları sağlamayı hedefliyordu.⁶² İlk olarak yaklaşık yirmi beş kooperatif, Ocak 1978'de, Bab-i Hümayun, Naziabad, Kazaneh, Horasan Meydanı ve Şadşehr gibi Tahran'ın güneyindeki yoksul mahallelerde faaliyetlerine başladı.⁶³ Başlangıçta kooperatifler yoksul yerleşimlerde dolaşan kamyonların kasalarındaki seyyar mağazalar şeklindeydi; sonradan daha sabit dükkânlara ve büyük pazarlara dönüştüler.

Kooperatiflerin din adamlarınca cesaretlendirilen kurucuları, mekanikçi, kunduracı ve şoförlerden manavlara, hükümet memurlarına ve öğrencilere kadar değişen, çeşitli kentli kökenlerden gelen hayırseverlerdi.⁶⁴ Örneğin bir kitapçının sahibi kullandığı kitap sandıklarını, düşük fiyata sattığı temel gıda maddeleriyle doldurmuştu. Çarşı tüccarları kooperatiflere kredi sunarak ya da benzin gibi belirli az bulunur malları sağlayarak

katkıda bulunuyorlardı. Kooperatiflerin başlangıç sermayesi genellikle zengin orta sınıflardan geliyordu, işgücü ve idari elamanlar büyük ölçüde, çoğunluğu hevesli genç gruplarından olmak üzere avam mahallelerinden sağlanıyordu. Bu gençler malların satılmasında gönüllü oluyorlar, komşuları olan müşterilere plastik torbalar ve karton kutular sağlıyorlardı. Bunlar aynı zamanda malların toptancılardan kooperatif dükkânlarına taşınmasından da sorumluydular.⁶⁵ Gönüllüler kooperatiflere çoğu zaman "raflar, tartılar ve ağırlık malzemeleri ve hatta buzdolapları sağlıyordu. Devamlı şekilde akrabaları ve tanıdıklarıyla temas halinde bulunuyor, onlardan kooperatiflere kıtlıkta olan gıda maddelerinden vermelerini istiyorlardı".⁶⁶

Şehrin dört bir tarafındaki mahalli kooperatiflerin faaliyetlerini izlemek amacıyla bir Tüketici Kooperatifleri Eşgüdüm Komitesi kuruldu. Bu kurum, nadir bulunan malların bireysel kooperatiflere tedarikini örgütlemeye çalışıyordu. Bu tür kooperatifler sonradan ülkenin dört bir yanındaki taşra şehirlerine doğru yayıldı.

Eski rejimin alternatif tedarik sistemlerine tepkisi, başta endişe sonraysa bozgundu. Rejim, üzerinde hiçbir kontrolünün bulunmadığı yeni bir sivil düzenin doğuşuna şahit oluyordu. Rejim, bunu kabullenmenin ya da işbirliği yapmanın çok ötesinde, açıkça buna engel olma taktiğine başvurdu. Güvenlik güçleri Tahran'daki ve başka şehirlerdeki bir sürü kooperatifi yağmaladı; birçok kooperatifi ateşe verdi ve gönüllüleri tutukladı.⁶⁷ Ancak her saldırının takiben, kooperatifler zaman kaybetmeksizin faaliyetlerini yeniden örgütlediler ve çalışmaya başladılar. Bunlar Şah'ın düşüşüne kadar hizmet vermeye devam etti. Devrim sonrasında kısa bir süre daha, her ne kadar farklı bir biçim ve yapıda olsa da çalışmayı sürdürdüler (Bkz. 5. Bölüm).

Mahalle Konseyleri (Şûraha-ye Mahallat)

Mahalle Konseyleri mahalle temelli grupların, mahalle halkının gündelik ihtiyaçlarını onları seferber etmek yoluyla karşılamak için gayri resmi biçimde örgütlenmesini temsil etmekteydi. Bunlar, devrimin mevcut safhasının ortaya çıkardığı ekonomik ve bayındırlık ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla kurulmuşlardı. Mahalle Konseyleri *Komiteh*'lerden farklıydı. İkincisi mahalli gençler tarafından öncelikle kamusal düzeni sağlamak ve karşıdevrimci sabotaja direnmek amacıyla kurulmuştu. Bunlar devrimden sonra, kent güvenlik güçlerinin bir parçası olarak eski polis kurumunun görevini yapmak suretiyle devletle işbirliğine gitti.

Mahalle Konseyleri, Ocak 1979'un başlarında Tahran'ın bazı ilçelerinde ve taşra şehirlerinde kuruldu. Bunlar aynı zamanda görevdeki hükümetin ajanlarının karşı devrimci faaliyetlerini kontrol altına almak amacıyla ortaya çıkmıştı. Rejimin eşkıyaları sadece İslamcı Tüketici Kooperatifleri gibi kurumlara değil, devrimcileri şiddet yanlısı olarak göstermek için kamu mülkiyetlerine de saldırıyorlardı. Buna karşılık militan gençlik grupları bu tür sabotajlarla başa çıkmak adına, mahallelerde, çoğunlukla yerel liderler ya da din adamları önderliğinde örgütleniyorlardı. Ancak başlıca ilçelerde en sıkıntılı konu, grevlerin, kötü dağıtımın ve muhtemelen sabotajın neden olduğu benzin kıtlığıydı. Benzin konusunun ötesinde Mahalle Konseyleri kendilerini, günlük ihtiyaçların sağlanması ve dağıtılması, sağlık hizmeti, savunma ve siyasal işlerin de dâhil olduğu sivil alana ait bazı alanlardan sorumlu görüyorlardı.

Mahalle Konseyleri her bir mahalledeki genç insanları her bir mahallenin temel ve gündelik ihtiyaçlarını sağlamak ve dağıtmak üzere seferber ediyordu. Bunlar, aksi takdirde dükânların önünde saatlerce sırada beklemeleri gerekecek olan civar sakinlerinin kapı eşiklerine benzin, taze ekmek ve öteberi bırakıyorlardı. Bu temin edilenlerin büyük kısmı, çok yoksul, çok yaşlı ve hasta olanlara ücretsiz sunuluyordu.⁶⁸ Girişim,

Güney Tahran'ın önde gelen mahallelerinden biri olan, ısınmak ve yemek yapmak üzere 3.240 litrenin üzerinde benzinin dağıtıldığı Yahşiabad'da başladı. Mahalle Konseyleri aynı zamanda kötü dağıtıma (istifçilik ya da adam kayırmaya) ve fahiş fiyatlara engel olmak amacıyla mahalli dükkânları da denetliyordu. Bazı yerleşimlerde ticaretteki fiyat etiketlerinin denetlenmesinden ve suçlunun alenen ifşa ve boykot edilerek cezalandırılması için herhangi bir usulsüzlüğü bildirmekten özellikle kadınlar sorumluydu.

Bazı Mahalle Konseyleri doğu Tahran'daki Narmak büyüklüğünde bölgeleri idare ediyordu. Konsey bölgeyi çeşitli idari birimlere bölmüştü. Her bir birimde konsey, bölge sakinlerinin adil bir paya eriştiklerinden emin olmak amacıyla haneler için özel benzin, petrol ve kömür kuponları yayınlamıştı.⁶⁹ Mahallelerin bakımı ve gelişimi de Mahalle Konseylerinin idaresi altındaydı. Mahalli su borularını tamir ediyor, elektrik kesintilerini düzeltiyor ve mahalli fırınlara, hamamlara ve şebeke suyunun bulunmadığı Güney Tahran'daki Afşariye gibi bölgelerde topluluktaki hanelere su sağlamak için derin kuyular kazıyorlardı.

İran Devrimi her ne kadar görece kısa ve barışçıl olduysa da bazı zamanlarda sahneye şiddet de çıktı. Yaralıların durumlarıyla ilgilenmek üzere bazı *şura*'lar, bu kentlerin ahalisinden olan doktor ve hemşirelerle işbirliği içinde sağlık ekipleri örgütlemeye giriştiler. Ekipler mahalli gönüllüleri ilk yardım konusunda eğitmek ve bölge sakinlerine düzenli sağlık ihtiyaçlarına ilişkin yardımcı olmak için kurulmuştu. Bu çabalarda kadınlar, özellikle etkiliydiler. Mahalle Konseyleri gençliği, kapı kapı dolaşarak, yaralıların bakımı için hastanelerde kullanılmak üzere çarşaf, battaniye ve ilaç toplamak için seferber ediyordu. Bunlar aynı zamanda çöp kamyonlarının yanı sıra doktorların arabalarına da yeterince benzin sağlamak için özel çaba sarf ediyorlardı.⁷⁰

Savunma konusu, Mahalle Konseyleri'nin çoğunda gündemde gibi görünüyordu. Mahalle Konseyleri'nin, polis siste-

minin fiilen çöktüğü her bir mahallede, düzeni sağlamak üzere gönüllüleri gayri resmi savunma grupları oluşturmak için yönlendirmesi de gerekiyordu. Aynı zamanda siyasal tartışma toplantıları düzenliyor, haberler (özellikle de “şehit” haberleri) yayınlıyor, broşürler dağıtıyor ve devrimci liderlerin kasetlerini elden ele dolaştırıyorlardı.

Bunlar, halk örgütlenmeleri tarafından yaratılan ve dağıtık ve makul bir biçimde yönetilen ve *inşilab*’ın (devrim) deneyimini alt sınıf topluluklara taşıyan *hey’at*’lardan (geçici dini oturumlar) daha fazlası olan bu dünyanın somut yerel sınırlarıydı.

Yapısal olarak Mahalle Konseyleri, liderlerinin, resmi biçimde seçilmekten ziyade itibar ve saygıya dayanarak geldiği, işbölümüyle sınırlı gevşek ve gayri resmi dernekler görüntüsündeydiler. Ancak karar alma gücüne sahip icra komiteleri oluşturarak konseyler dâhilinde daha sağlam bir yapıyı yerleştirmek üzere girişimlere de başlanmıştı. İcra komiteleri, mahallerin gündelik ihtiyaçlarını belirlemek, kaynakları seferber etmek ve mahalle halkı ve başka bölgelerden gelen gençlerden oluşan gönüllülere görevler tayin etmek için kurulmuştu. Yurttaşlık ve topluluk örgütlerinin kurumsallaşması, büyük bir olasılıkla devrimci krizin daha uzun sürmesine neden olacaktı. Devrimin zaferi, farklı yapılarda, farklı ölçeklerde ve farklı unsurlara sahip yeni halk hareketleri yaratırken, bu faaliyetleri de sona erdirdi.

Halk Örgütleri (İslami Tüketici Kooperatifleri, Mahalle Konseyleri ve Güvenlik Örgütleri) yurttaşlık görevlerine rağmen, zaman zaman kabul görmüş ilkeleriyle çelişkiye düşen biçimde siyasal eğilimlere de sahip oluyordu. İdeolojik açıdan rakip olan unsurların “sabotajcılar” olarak reddedilmesi, topluluğun “dayanışma ve işbirliği” ilkesiyle açıkça ters düşüyordu.⁷¹ Ancak bu, Halk Örgütlerinin, acil ihtiyaçlara yanıt vermedeki, sivil derneklerin özünü yaratmış olmasındaki ve nihayet devrim deneyimiyle alt sınıfların mevcut kaygılarının bağını kurmasındaki hayati rolünü azaltan bir durum değildi. Daha

iyi durumdaki bölgelerden gelen genç devrimciler, seferber edilmeye hazır altsınıf gençliğinin bulunduğu avam mahallelerine akıyordu.

Belirli sosyolojik özellikler, altsınıf delikanlılarını aileleri ve kız kardeşlerinden keskin biçimde farklı kılıyordu. Bunların ciddi bir kısmı liseye gitmişti ve daha hareketlilerdi. Birçoğu, diğer toplumsal gruplarla daha fazla ilişkiye sahip olan ikincinil göçmenlerdendi.⁷² Modern orta-sınıf yaşamına şahit olmuşlar ve bunun bir parçası olmayı arzulamışlardı. Zengin çocuklarının boş zamanlarını, giyim kuşamlarını ve flörtlerini elde etmeyi istemişlerdi.⁷³ Ancak bütün bunlar için -hiçbiri onlarda olmayan- para, sosyal beceri ve uygun bir kültürel çevre lazımdı. Şehir merkezi dışındaki parklara gitmek bile "bir kızla konuşma fırsatına bile nadiren sahipken (...) bize yeni kompleksler yüklüyordu".⁷⁴ Batılılaşmış gençliğin sefil ve pejmürde taklitçiliği, onları *sar-i koucheh*'lerinde (kendi köşe başlarında) prova yapmaya iterken, bir alay ve suçlama konusu haline de geliyorlardı. Güney Tahranlılar, yoksul olduklarının bilincinde olan ama zenginlerin hayat tarzları ve değerlerinin gözlerini kamaştırdığı bu gençlik gruplarını anlatmak için aşağılayıcı bir dille *uzgal* ve *dihaati* sıfatlarını kullanıyordu. Böylesi yaşam tarzlarına ulaşmanın imkânsızlığıyla ve bunu kimlik açısından izleyen kafa karışıklığıyla bilenmişlikleriyle bu gençler, olamayacakları ya da edinemeyecekleri şeylere sırtını dönüyordu. Bu nedenle altsınıf gençliği, öfkeli post-devrimci kritik "sahnedeki kitle (*inardum-i dar sahneh*)" haline gelerek, devrime ileriye hamle yaptığı zamanda katıldı. Bu gençler, İran'daki sokak siyasetinde tuhaf bir aşama için sahneyi hazırlamak üzere, karşılığında kendilerine düzenli gelir, güç ve ilahi açıdan teyit edilmiş toplumsal bir rol vadeden dini kişiliklerin sokak savaşçıları ve eşkıyalarıydı.⁷⁵

Sözde vatandaşlar, özellikle de gecekonducu yoksullar, en sona kadar devrimci olayların kenarlarında kaldı. Sadece son- da, halk örgütlerinin, İslami Tüketici Kooperatifleri ve Mahalle

Konseyleri'nin faaliyetleri vasıtasıyla sahnenin ve İslam Devrimi pratiğinin içine çekildiler. Her ne kadar büyük olayların çevresinde durdularsa da, alt sınıflar, günlük hayatlarında pek öyle pasif değildiler. Hayatta kalma mücadelelerinin yarattığı kademeli ancak önemli bir değişim sürecine katılmışlardı. Asgari geçim için verdikleri çeşitli mücadeleler, devrimcilerin 1978'de Tahran ve diğer büyük şehirlerde sokak gösterileri yapmak üzere yola çıkmasından yıllar önce başlamıştı. Taleplerini kolektif ve tutarlı biçimde ilerletmek üzere bir kurumsal mekanizmanın olmayışı nedeniyle, bir barınağa sahip olmak, kolektif tüketimi düzenlemek, iş edinmek ve topluluklarını sağlamlaştırmak için sessiz doğrudan eyleme yöneldiler.

Bu süreç, benzer eylemleri gerçekleştiren milyonlarca yoksulun hayatında ciddi bir değişim sağladı. Doğrusu bu gelişmelerin çoğu devlet düzenlemelerinin dışında, yoksulların gayri resmi bir hayat yaşamasıyla meydana geldi. İlerleyişlerini büyük bir zorlukla da olsa adım adım gerçekleştirdiler. Devlet bir kez otoritesini göstermeye başladığında, direndiler. Yoksul gecekonducuların direnişi bu anlamda ne devlete karşı verilen kasıtlı bir mücadele ne de özel mülk sahiplerine karşı ya da özel mülkiyet sistemine karşı bir muhalefet anlamına geliyordu. Bunun yerine, bunların kampanyaları öncelikle adalet anlayışlarının ihlal edilmesinden kaynaklanıyordu ve kamusal alanın kullanımı, toplulukların gelişmesi ve kültürel özerklik üzerine verilen mücadeleyi yansıtıyordu.

Devlete göre yoksulun, uygun, akılcı ve geçimlerini sağlamanın doğru yolu olarak gördüğü şey, yasa ihlaliydi. İzinsiz toprak işgalleri, yasadışı elektrik ve şebeke suyu çekme, temel soysal imtiyazlar talep etme, kamusal alan üzerinde özel mülklerini genişletme, ana caddeleri işgal etme, sokakları Pazar olarak kullanma, topluluklar kurma -devlet açısından bütün bu faaliyetler kaos, denetim kaybı ve siyasal istikrarsızlık anlamına gelmekteydi. Ancak yoksullar içinse bu kanunsuz faaliyetler sadece, haysiyetli bir hayat yaşamak için mecburi olan haklı

fiillerdi. Gecekonducuların belediyenin toprak için tapu talebine yanıtı şuydu: “Bizim bir *sanad*’e (senet, tapu) ihtiyacımız yok, bizim *sanad*’larımız [bir barınağa ihtiyacı olan] eşlerimiz ve çocuklarımızdır”.⁷⁶ 1977 isyanları sırasında bir gecekonducunun söylediği üzere;

“Onlar [belediye] bizim *kharej-i mahdudeh* olduğumuzu ve şehrin bu bölgelere su, asfalt yol falan filan vermeyi karşılayamayacağını söylüyor. Ama insan öyle kolay sokaklarda uyuyamıyor! Yaşamak için başını sokacak bir yere ihtiyaç duyuyor. Üstelik bu insanların şehirde bir yer edinecek parası da yok. Bu nedenle buraya ev yapmaya geliyor (...) belediye bu evleri yıkmamalı. Bunları yapmak için ne kadar para, enerji, çaba harcanıyor biliyor musunuz?”⁷⁷

Geriye dönüp bakıldığında, İranlı yoksulların hayatlarını daha iyi kılmak için verdiği mahalli/topluluk mücadeleleri, devrimcilerin devlet iktidarını hedeflediklerinden muhakkak daha az önemli değildi. Ne de olsa yoksul halkın büyük kısmı eskisi gibi benzer kampanyalar yürütmeye devam etti. Kitlesele biçimde göç etmeye, sahipsiz konutları ve toprağı işgal etmeye, iş talebiyle sokaklarda yürüyüş yapmaya ve yeraltı ekonomisinde geçimlerini sağlamaya devam ettiler. Devrimin meydana gelmesi, her ne kadar seferberlik için yeni bir fırsat kapısı araladıysa da, yoksulların ihtiyaçlarında esaslı bir değişikliğe neden olmadı. Devrim, olağan talepleri için daha geniş bir zemin sunarken, yoksullara daha militan ve daha cesur biçimde de olsa yeni bir ruh ve yeni deneyimler aşıladı. Sıradanın sessiz tecavüzü, süreklilik içinde devrimci mücadeleyi geride bıraktı. Bunu izleyen bölümler, bu seferberliklerin hem yaşam alanı hem de çalışma hayatı sahalarındaki hikâyesinin yanı sıra bu tarz-ı siyasetin ortaya çıkışını da incelemektedir.

4. Bölüm

Barınma İsyanları:

Ev ve Otel İşgalleri, 1979-1981

Sakine Teyze ve Hasan¹ muazzam bir hareketliliğin içinde bütün varlarını yoklarını yüklenmiş kalabalığa katılmış olan yüzlerce kişinin arasındaydı. Kapı kacak, yatak, kutular ve bebekler omuzlarına asılmış; tavuklar ve çocuklar bu yığılı takip ediyordu. Genç aktivistlerce seferber edilen kalabalık Güney Tahran'daki bir varoştan yola çıkmıştı. Gençler kalabalığı boş bir binaya doğru yönlendiriyordu. Varmalarıyla birlikte grup boş odaları devralarak binanın içine aktı. Aktivist liderler, yapının etrafına, kamuoyunu bu sahipsiz konutun evsiz yoksullarca işgal edildiği konusunda bilgilendiren bayraklar ve afişler asmaya başladılar.² Böylece Tahran'ın üst-orta sınıf mahallelerinden Mirdamad'daki büyük bir konut ele geçirilmiş oldu.

Bu ele geçirme, yoksulların konutları elde etmelerinin yollarından sadece biriydi. Diğerleri, Hasan'ın kardeşi Mahmut gibi, günler öncesinden, karısının kuzenini bir barınak kurmak üzere görevlendirdiği, kendisinin ve ailesinin ertesi gün taşınacağı Devletabad'daki bir toprak parçasını elde etmek için kuşatmıştı. Aynı şekilde, etrafa bir mürekkep lekesi benzeri saçılmış çoğu mahalle sakini gibi Sakine Teyze ve Hasan da bir gece içinde tam anlamıyla ev sahibi oldular. Hasan'ın grubunun aksine Mahmut'un faaliyeti oldukça ihtiyatlı ve bir hayli gürültüszdü. Böylelikle yeni topluluklarında yeni bir yaşama başladılar. Devrim, diğer binlercesi gibi bu iki ailenin de işine yaramıştı.

Bu ve bunu takip eden bölümler, kent yoksullarının İslam Devrimi'nden on yıllar önce başlattıkları ve Şubat 1979 ayaklanmasının ardından da durmaksızın sürdürdükleri suskun devrimi ya da sessiz tecavüzü, farklı bir bağlam dâhilinde anlatmaktadır. Yeni gecekonducu hareketi, geçmişten bir kopuşu temsil ediyordu; İslam Devrimi, gecekonducuların faaliyetlerinin biçimini ve dokusunu değiştirdi. 1979 ile 1981 arasındaki siyasi belirsizlik şartları altında, sözde vatandaşları seferber etmek yoluyla popülerite ve destek kazanmaya çalışan çeşitli siyasi gruplaşmalar ortaya çıktı. Sonuçta muhalif grupların kendi arasındaki ve muhalefet ile hükümet arasındaki siyasi çekişme, gecekonduculara radikal biçimde harekete geçmek için bir fırsat sundu. Gecekonducu yoksullar, bu nedenle, akrabalık ve bireysel girişimler sayesinde sadece yavaş ilerleyen doğrudan eylemi değil birtakım toplumsal hareket çeşitlerini de tecrübe ettiler, kolektif çaba, belli derecelerde örgütlenme ve ağlar ile bir toplumsal değişim anlayışı ile tanımlanan tecrübeler.

Ev ve Otellerin İşgali

Yeni gecekonducu hareketi, İslam Devrimi'nin doruk noktasına ulaştığı 10 ve 11 Şubat 1979 ayaklanmasının oluşturduğu zeminde ortaya çıktı. Muazzam bir enerji serbest bırakılmış ve korkunç bir hiçlik su yüzüne çıkmıştı. Bu "delilik anında" siyasi teşkilat, toplumun herhangi bir kısmındaki en ufak hareketle sallanır olmuştu. Muazzam bir ikilikler zamanıydı; umut ve umutsuzluk, tükenme ve dirilme, gevşeme ve gayret, bir iş bitirme duygusuyla işe başlama duygusuna dair ikilikler.

Merkezi otorite çökmüştü. Ortada bırakın gizli polisi ya da zabıtaı, bir trafik polisi bile yoktu. Ayaklanmayı takiben, iktidar boşluğu, toplumun çeşitli kısımlarındaki oportünist, kendini iktidar olarak ilan eden eski düzenin mirasçılarının yanı sıra, çeşitli halk örgütlenmeleri tarafından doldurulmaya başlandı. Birçok iş adamı şirketini bırakıp kaçtı; idarecileri fabrikalardan ayrıldı, zenginler arkalarında alelacele milyon dolarlık mülkler

bırakarak evlerini terk etti. Sonunda, arkada 150 bine yakın konut -saraylar, oteller, villalar ve inşaat halinde apartman daireleri- kaldı; bunların gerçek sahipleriye ya batıya iltica ettiler ya da ülkenin bir yerlerinde saklanmaya başladılar. Mülkler daha sonra Bonyad-i Mustaz'afin (Ezilenler Vakfı)'in yönetimine geçecekti.³

Topraksız köylüler büyük tarımsal işletmelerin arazilerini zapt etti; yüzlerce fabrika işçiler tarafından işgal edildi ve devlet daireleri çalışanlarınca işletilmeye başlandı. Devrimci gençlik şehir polisinin idaresini üzerine aldı. Hatta özü itibarıyla görev yapacakları herhangi bir kurumdan yoksun olan işsizler, trafiği düzenlemek yoluyla sokakların kontrolünü ele aldılar. Bir rol-oynama, farkına varma, hesaba katılma, intikam alma ve anı yakalama zamanıydı. İşte bu an, yeni gecekonducular hareketinin ortaya çıktığı yeni toplumsal düzenin delilik anıydı.

Ayaklanmadan sadece günler sonra, başkentin güney sınırındaki bir grup çadır yerleşimcisi, yeni rejimin kendilerine yaşanabilir konut sağlamaması halinde "sahipsiz konutları işgal edecekleri" uyarısında bulundu. İki gün sonra, çoğu silahlı olmak üzere yaklaşık üç yüz aile, Güney Tahran'daki Devletabad'da bulunan apartman dairelerini ele geçirdi.⁴ Bunu takip eden günlerde bu elebaşlarına binlerce evsiz aile, yoksul kiracılar ve öğrenciler de, Tahran'da ve diğer kent merkezlerinde boş apartman dairelerini, lüks konutları ve terk edilmiş otelleri işgal ederek katıldı.

Tahran, başta şehrin güney düzlüklerinde olmak üzere en geniş işgal olayına şahit oluyordu, yine diğer alanlarda da evler, oteller ve apartmanlar işgal ediliyordu. Mirdamad, Azadi Meydanı, Inkilab Meydanı, Tecriş, Laleh Parkı, and Kiyaban Haşemi, ek olarak Tehran Pars, Kiyanşehir, Islamabad, Nizamabad, Devletabad, Şahrak-i Necefabad ve Gilanşehir ilçeleri, bildirilmiş vakalardan sadece birkaçını oluşturmaktaydı. Sadece bu son üç yerde, bildirilene göre, devrimin ilk ayları

sırasında 4.500'ün üzerinde villa yoksullar tarafından ele geçirilmişti.⁵

Konut işgalleri, hısım akraba, hemşeriler ve komşuların birlikte hareket etmesiyle kolektif biçimde, sıklıkla solcu ve İslamcı aktivistler tarafından seferber edilerek ve zaman zaman incelikli planlamalarla cereyan ediyordu. 21 Aralık 1979'da, Güney Tahran'daki Şuş Meydanı ve *gowdnishina*'nın yoksul mahallelerinden gelen yaklaşık otuz aile, güneydoğu düzlüklerinde İslamabad yakınındaki inşaat halindeki apartmanları ele geçirdi. Grubun başı otuz yaşındaki solcu bir fabrika işçisi tarafından çekiliyordu. Haber, komşular ve tanıdıklar ile işgal edilen alanın civarındaki yüzlerce aile arasında yayıldı. 400 civarı aile, 308 tane konutu işgal etmişti.⁶ Bir başka erken dönem hareketinde, 1980 yılının başında, Güney Tahran *gowd*'larındaki konutları işgal eden 41 kadar gecekonducu aile, Belediye'yi kendilerine Şahrak-i Şuş'ta bulunan hazır apartmanları vermeye zorladı. Belediye, imarını tamamlamak için yerleşimcilerden işgal edilmiş konutları satın aldı.⁷ Yeni inşa edilmiş binaların işgali sürdükçe topluluklar daha da genişledi. 1985'e kadar Kiyânşehr yöresine beş yüz civarında aile yerleşmişti.⁸

Evsizlerin örgütlenmesinde genç aktivistler ciddi bir rol oynadılar. "Biz yıllardır birbirimizi tanıyan bir grup solcu işçiydik (...) bir sürü sahipsiz ev ve apartmana el koymak üzere plan yapmaya başladık". Çekirdek grubun, her biri Şadşehr, Darvazehghar ve Halabiabad gibi popüler bölgelerde aktif durumda bulunan bir düzine temasla meşgul olan yaklaşık yirmi üyesi vardı. Çekirdek grup sahipsiz mülkleri belirleyecek ve temas ekipleri evsizleri seferber ederek onları hedef binalara ulaştıracaktı. "İşgalimize belirlediğimiz bir zamanda başlayacaktık. Ardından, kap-kacaklarını, halılarını, sobalarını ve her neleri varsa onları taşıyan erkekler, kadınlar ve çocuklar da işgale katılacaklardı¹⁰". Bu şekilde Şadşehr, Mirdamad, Azadi Meydanı yakınlarındaki bir mahalle, Inkilab Meydanı ve Kiyaban Haşemi'de bulunan binaları işgal ettiler.

Batıda Kasr-ı Şirin, Sanandaj ve Kirmanşah, (Güney İran'da) Abadan, (başkentte) Arak ve Tonbakon ve (Doğu İran'daki bir kutsal şehir olan) Maşad dâhil olmak üzere taşra şehirleri de ev işgallerinden nasibini aldı.¹¹ Abadan'da, bunun yanı sıra, yaklaşık yüz petrol sanayi işçisinin aileleri, daha önceden "askeri personel, Şah'ın gizli polis teşkilatı SAVAK memurları, polisler ve Şah'a bağlı memurların oturmakta olduğu apartmanlara taşındı.¹² Bu yerleşim birimlerinin, şirketteki Sazman-i Kargaran (İşçiler Derneği)'a ait olduğuna ancak sözü edilen kişiler tarafından yasadışı biçimde kendilerine tahsis edildiğine inanılıyordu. Kirmanşah'ta, ayaklanmanın ilk haftası boyunca, sel mağduru yüzelli aile, Şahrak-i Valiye'ahd'taki hükümetin yaptığı apartman bloklarını işgal etmelerine yardım eden solcu gençlik tarafından dikkatli biçimde planlanmış bir kampanya kapsamında seferber edildi. Apartmanlar gerçekte de bu sel mağdurlarına tahsis edilmiş durumdaydı ancak 500 bin Rls (6.500 \$'dan fazla) gibi karşılanması mümkün olmayan bir tutar karşılığında.¹³

Ev ve apartmanların ötesinde, birçok lüks otel de, genellikle üniversite öğrencilerinin önderliğini yaptığı iyi örgütlenmiş işgallerin hedefi haline geldi. Öğrenciler sadece yoksulları seferber eden kişiler olarak değil kendi haklarına yönelik fayda sağlayanlar olarak da katılım sağladılar. 1979'un ekim ayı boyunca, binin üzerinde öğrenci, hükümetin kendilerine kalmaya elverişli yatakhaneler sağlamakta yeterli olmamasından şikâyet ederek Taht-ı Çemşid Caddesi üzerindeki International Oteli ve Royal Garden Oteli'ni ele geçirdi.¹⁴ Neredeyse eş zamanlı biçimde, çoğunluğu solcu öğrencilerden oluşan bir grup, Tahran'da bulunan Hotel Imperial, Hotel Sina ve daha birçok oteli işgal etti. İşlerini kaybetmekten korkan otel çalışanlarının direnişini erkek ve kız öğrenciler bir arada kırdı. İşgalciler, bazı din adamları tarafından örgütlenen gayri resmi gruplar olan, yeni işgalcileri kovmaya çalışan Hizbullahçılara direnerek binaları korudular.¹⁵

Otel işgallerine dönük esas şiddet, otellerin ve lüks villaların işgal edilmesinde militan Müslüman öğrencilerin faaliyetlerini belirleyen ve idare eden Ayetollah Beheştî, Şeyh Muhammed Karrubi ve Hüccet-ül-Islam Hadi Hüsrevşahi gibi kişilerin liderliği altında o günlerde mantar gibi türeyen radikal İslamcı gruplardan geldi. Bu ruhban sınıfına mensup liderler, kendileri için kitle desteği oluşturmakla kalmıyorlar, aynı zamanda zayıf Geçici Hükümet'in de altını oyuyorlardı: (Mehdi Karrubi'nin kardeşi) Şeyh Muhammed Karrubi, ajitasyon faaliyetlerine (Eylül 1979'da) Tahran'ın kuzeyinde Ezilenler İçin İskan Komitesi (Komite-ye Khaneh Baraye Mustaz'afin)'nin karargahı olarak seçtiği iki katlı bir evi ele geçirerek başladı. Etrafında farklı toplumsal kesimlerden gelen gençler toplanmıştı; solcular, mücahitler, *laaf*'lar ya da sokak kabadayıları. Güney Tahran'dan gelenlerin çoğu Karrubi'nin yetkili askerleri gibi hareket ediyorlardı. Sokaklarda toplanan genç erkeklerden oluşan kafileler, evleri, otelleri ve toprağı, bu konutları muhtaçların yanı sıra kendi ahbablarına da "resmen" devredecek olan şeyh için tespit ediyorlardı.¹⁶ "Ben de birkaç devretme emri aldım" diyor sürecin katılımcılarından birisi, "ve sonuç olarak yaklaşık on ailenin Naziabad'dan bu evlere nakledilmesini idare ettim."¹⁷

Bir işgalin hemen ardından işgalciler, binalardaki iç düzeni gözetmek ve tahliyeye dönük dış tehditlere karşı örgütlenmek amacıyla bir komite, bir şûra tayin edecekti. İşgal edilmiş otellerde, şûralar, odaları genellikle taşra şehirlerinden gelmiş olan "muhtaç öğrencilere" ayırmışlardı. Genellikle her bir oda iki ya da daha fazla öğrenciye verilmişti. "Örneğin ben ailemle birlikte Tahran'da yaşırdım" diye açıklıyor bir işgalci öğrenci, "ancak oteldeki odayı bir arkadaşım ile paylaştım".¹⁸ İdeolojik bağlılıklarıyla paralel olarak öğrenciler örgütsel işi çoğu kez oldukça ciddiye alıyorlardı. Şûralar için geniş ölçüde özgür ve rekabetçi seçimler düzenlediler ve yerleşimcilerin günlük hayatlarını idare etmek üzere çeşitli idari komiteler oluşturdular. Royal Garden Otel'de yerleşim, ulaşım, çalışanlarla işbirliği ve sa-

vanma konularını ele alan komiteler oluşturdular.¹⁹ “Öğrenciler, kızlar ve erkekler bir arada, 24 saatlik bina devriyeleriyle Otel’i koruyarak, düzen ve disiplini sağladılar” .²⁰

İşgalcilerin çoğu, kirayı ödemeye muktedir olmayan ya da şehrin diğer kısımlarında çadırlarda ve kulübelerde yaşamakta olan yoksul göçmen ailelere mensuptu. Dowlatabad’da yeni gelenler, Tehranpars’ın, Tehranvila’nın, Darvazehghar’ın, Naziabad’ın, ve Şuş Meydanı’nın *alounak* (baraka)’larının da bulunduğu Güney Tahran’ın yoksul topluluklardan gelmişlerdi. “Rutubetli bir bodrumda yaşıyorduk” diyor Devletabad’daki bir kadın işgalci, “o yere geri dönmeye zorlanabilecek olma ihtimalimizin düşüncesi bile beni dehşete düşürüyor”.²¹ Tahran 2. Bölge’deki Halepşehr’de bulunan işgal yerleşimlerinde oturanlar, konumlarını yükseltmek fırsatını yakalayarak Mahalle-ye Seraj’daki boş apartmanlara ve evlere taşındılar.²²

İşgalcilerin hepsi yoksul bir geçmişten gelmiyordu, yaşayacak bir yer için umutsuzca savaşıyor da değillerdi. Bazı görece varlıklı müteahhitler ve yerel kabadayılar (*laat*) da kendi çıkarlarını arttırıyorlardı. Devrimci komitenin üyelerinden biri, işgalcilerden bazılarının hâlihazırda “bir eve sahip olduklarını” iddia ediyordu. Bu evleri para kazanmak amacıyla kolayca başkalarına satıyorlardı.²³ Bunlardan bazıları, komite üyesinin söylediğine göre, devrimci karmaşa sırasında hapishaneden kaçmışlardı; şu anda da kumar ve uyuşturucu satıcılığıyla meşgul oluyorlardı.²⁴ Bunda yetkililerin kendi makamlarındaki yolsuzlukların da rolü bulunuyordu. Mahallelerin denetlenmesinden ve daha sonra el konulmuş apartmanların evsizlere tahsis edilmesinden sorumlu olan Pasdaran Komiteleri, bazı evleri kendi akrabalarına, arkadaşlarına ve “ideolojik açıdan uygun” ailelere hediye etmişlerdi.²⁵

Öğrenci işgalci kitlesi çoğunlukla taşra şehirleri kökenliydi; adı rantla anılan başkentteki konaklama sorunlarıyla ilgili şikâyetleri, devrimden yıllar önceye dayanıyordu. Nihayet, seferberliklerinin arkasındaki mantık, acil bir barınma ihtiyacıyla

daha az ve gizlice hayranı oldukları ancak parçası olmaya çok az muktedir oldukları zenginliği reddetmeye dönük bir arzuyla daha çok ilgiliydi. Solculara göre, liderlerden birinin öne sürdüğü üzere, "büyük kapitalistlere ait otellerin işgali bizim [onların] politik ve ideolojik çizgimize [çizgilerine] uygundu".²⁶ Bu radikal yollar, Mehdi Bazargan'ın ılımlı Geçici Hükümeti üzerinde baskı uygulayan aşırı İslamcı liderlerin stratejisiyle de oldukça uyumluydu. Öğrencilerin mülkleri ele geçirirkenki (saf ihtiyaca karşıt biçimde) çoğunlukla siyasi olan güdüsü, daha sonra otoritelerce erken tahliye edilmelerine neden oldu.

İşgal Konutlarındaki Yaşam

Öğrencilerin aksine yoksullar, işgal edilen yerleştikleri yerlerdeki konumlarını takviye etmeye başladı. Onlar için işgal etmek, kaybetmeyi göze alamayacakları ve uzun zamandır ulaşmayı bekledikleri bir hedef anlamına geliyordu. Bir kez taşındıklarında, bitmemiş daireleri tamamlamaya, pencereler, camlar ve fayanslar takmaya başladılar. Devletabad'da kapıları ve pencereleri takabilmek için her bir hane yaklaşık 20 bin Rls (1979 çapraz kuruna göre 280 \$) harcadı. İşgalciler apartmanları bölüştüler, her bir aile tek bir odada oturuyordu ve tavuklarını, keçileri ve hatta ineklerini bile evlere sokmuşlardı.²⁷

İşgal edilmiş binaların içinde solcu aktivistler edebiyat ve dil dersleri düzenliyor, siyasi ve ideolojik toplantılar örgütlüyor ve çocuklara toplumsal beceriler kazandırıyorlardı.²⁸

İşgalle yerleşme sonrasında bazıları kendi mahallelerinde, apartmanların içinde, kapının önünde ya da sokakta kendi işlerini açtı. Sokak kasapları açıldı, yoksul bakkalları çalışmaya başladı ve işsizler inşaat alanlarında iş aramaya başladı. Niha yet erkeklerin büyük kısmı, işe daha uzun sürede gidip gelmesini gerektirecek biçimde önceki mesleklerini sürdürdü. Babaları gibi çocuklar da önceki okullarına devam edebilmek için daha uzun sürede gidip geldiler. Güney Tahran'ın zengin kı-

sımlarında yerleşmiş olan gecekonducuların sorunları daha da büyük gibi görünüyordu. Zenginlerin dükkânlarından alışveriş yapmak zorunda kalıyorlardı. Sınıfsal gerilim bir başka sorun olarak duruyordu. Hareketlerinde, jestlerinde ve günlük ilişkilerinde, zenginler, mülksüz yoksul göçmenlerin komşuları olmalarına dönük tiksintilerini belli ediyorlardı.²⁹

Bu kusurlardan hiçbiri, yine de birinin kendi evine sahip olmasının çekiciliğini azaltmıyordu. Bu nedenle, geriye, en büyük mücadele olarak, bu evleri tahliye kuvvetlerinden korumak kalıyordu. Bu amaçla bazı aileler, gün boyunca aile üyelerinden birinin evde beklemesini tercih ediyordu. Evlerini tahliye kuvvetlerinden korumak amacıyla geride kalan erkeklerin çoğu işlerini kaybetti, bu nedenle yetkililerle baş etme ve evlerini savunma görevini üzerine alanlar çoğunlukla kadınlardı. Ancak evleri korumak örgütlü bir direnişi gerektiriyordu.

Öğrenciler gibi bazı topluluklardaki yoksul gecekonducular da daha kurumsal örgütler oluşturacak denli ileri gittiler: Şûralar, seçilen ya da atanan konseyler, bir binanın ya da bir mahalledeki birçok bloğun temsil edilen ve örgütlü sakinleri. Şûralar, yerleşimcilerin kalma hakkının güvenliğini tehlikeye düşürebilecek olan düzene ilişkin sorunlarının sorumluluğunun alınmasına giden yolu açtı. Şûralar, topluluğu geliştirmek, günlük sorunlarla baş etmek, temizliği sağlamak, tartışmaları tatlıya bağlamak ve kültürel etkinlikler düzenlemek için vardı. Daha acil olarak, toplulukların, düşman komşuların ve özellikle mülklerin gerçek sahiplerinin de bulunduğu dış dünyayla olan ilişkilerini düzenlemek için vardı.³⁰ Her biri mahallelerin ilişkileri üzerinde biricik otorite olduğunu iddia eden birçok yerel iktidar merkezi ortaya çıktı ve hepsi de üstü kapalı biçimde şûra örgütlerinin düşmanıydı. Bunlar, yerel Pasdaran Komitesi'nden, din adamlarından ve İnşaat Seferberliği ve bölge belediyesi bürosuna bağlı yerel camilerinden oluşturulmuşlardı. Bu yapılardan gelen tehdit ve entrikalara karşı koymak açısından konsey örgütlenmeleri hayati önemde görünüyordu.

Tahran'ın güneybatısındaki bir varoшта, Basri ve Hurşit'in anlattığına göre, üç yüz sekiz apartmanı ele geçirmiş olan dört yüz aile, kadınların etkin rol oynadığı solcu bir konsey seçmişti. Her sokakta (*koucheh*) bulunan haneler, birlikte üç temsilci seçerek 21 kişilik bir genel meclis oluşturunuyordu. Genel meclis, sırasıyla, haftada bir toplanan ve bütün mahalleyi ilgilendiren kararlardan dolayı sorumlu olan beş üyeli bir merkez konseyi seçiyordu. Konsey, bir defa sağlamlaşıncı, Tahran şehrinde bulunan bütün gecekonducuları örgütlemek üzere bir eşgüdüm konseyi oluşturacak kadar ileri gitti. Mitingler düzenledi ve yoksul kiracılar nezdinde bir kira grevi çağrısı yaptı.³¹

Şûra kurumlarının bir bakıma, farklı toplumsal, etnik ve kültürel geçmişlerden gelen ancak tek bir önemli hedefi; mevcut oturlan evleri korumak ve geliştirmek hedefini paylaşan yerleşimciler arasındaki bir "mekânsal dayanışma" olduğu söylenebilir.³² Bu genel çıkar ve mekanik dayanışma üzerinden, yerel ilişkileri daha da kaynaştıran arkadaşlık ve akrabalık bağlarını geliştiren, John E. Davis'in mahalli mülkiyet olarak adlandırdığı şeye³³ (sığınmak amacıyla kullanılan ya da kullanılabilen toprak ve binalara) dayanmaktaydı. Topluluklar içindeki yetişkin gençler evlendi; komşular birbirlerinin çocuklarına baktı ve biri diğerrinin eşyalarına göz kulak oldu ve çocuklar yeni arkadaşlarıyla oynadılar.

Tazelenen ortama ve yüksek seviyede enerjik yerel atmosfere karşın, sakallı Pasdaran'ın görüntüsü ve tahliye edilme kâbusu, bu barınma isyanlarını canlı tutmaktaydı. Bilerek veya bilmeden, devrim sonrası dönemdeki bütün hükümetlerin korumayı taahhüt ettiği temel nitelikteki bir hakkı ihlal etmişlerdi. Gecekonducularla otoriteler arasındaki karşılaşma, bu nedenle kaçınılmaz görünmekteydi.

Tahliye Edilmek

Meskûn binaların, evlerin ve otellerin işgali, devrimci dönem dâhilinde yeni otoritelere karşı gerçekleştirilen ilk mücadelelerden birini oluşturunuyordu. Ayrıca, Kürdistan ve Azerbaycan'daki milliyetçi isyancılar, solcu örgütlerin faaliyetleri, kuzeyde tarım topraklarının zapt edilmesi ve ülkenin çoğu yerinde fabrikaların işçiler tarafından ele geçirilmesi gibi İslamcı rejime kafa tutan başka olaylar da bulunmaktaydı.

Ancak barınma işgalleri daha şiddetli bir krizi tetikledi. Fabrika işgalleri benzeri doğrudan eylemlerde hükümet, bunun nihayetinde işletmenin mülkiyetini koruyabileceğinden emindi [34]. Bu işletmeler eninde sonunda ya devlete ya da asıl sahibine ait olacaktı; işçilerin çoğu, fabrika şûrası örgütleri aracılığıyla işyerlerinin faaliyeti üzerinde belli dereceye kadar denetim sahibi olabiliyordu. Binalar hususundaki durum ise oldukça farklıydı. Hükümet onayına ilişkin basit bir işaretle birlikte, işgalciler, oturdukları mülkleri fiilen gasp etmiş sayılacaktı. Bu, lüks villalar ve otellerin aksine, özellikle birçok yarım bırakılmış dairenin yasal olarak, eski rejimin kendi çıkarları çerçevesinde kendilerine evler inşa etmiş olduğu öğretmenler ve hükümet memurları gibi kişilere ait olması nedeniyle kolay, kısa vadeli ve ılımlı bir çözüm değildi. Yeni otoriteler de bu nedenle, fesat ve kaos tehditleri arasında, "mazlumların hizmetkârı" ve ilgisiz olmaları nedeniyle meşruluklarını kaybetme korkusuna kapılmışlardı.

Öte yandan, yukarıdaki şiddetli iktidar mücadeleleri ve politikacıların arka arkaya devrilmesiyle birlikte İslamcı rejimin istikrarsızlığı, sorunla başa çıkmak için pek az uygun bir politikaya sahip oldukları anlamına geliyordu. Hüsvrevşahi, Karrubi ve Beheştî gibi bazı radikal dini liderlerin yanı sıra Barınma Vakfı da işgalleri destekliyordu; Mehdi Bazargan'ın geçici hükümeti ise şiddetli biçimde bu eylemlere karşı çıkıyordu; onu izleyen Recai'nin kabinesi bu eylemleri, herhangi bir resmi tanıma olmaksızın hoş görüyordu. Doğrusu, otoritelerin ilk iki yıl

boyunca işgal krizine verdikleri yanıt büyük oranda dağınık kaldı; sorun ağırlıklı olarak yerel iktidar güçlerince, özellikle yerel komiteler veya Pasdaran ve yerel mollalarla onların yerel camilerde mevzilenmiş silahlı adamları tarafından ele alındı. Komitelerin bu sorun üzerine duruşu, hangi otoriteleri izlediklerine bağlıydı; sempatik ya da eleştirel olabiliyorlardı. Radikal din adamlarının işgalcilere dönük sempatisi, genellikle Geçici Hükümet'in altını oymaya dönük siyasi hedefleriyle bağlantılıydı. Nihayet, işgalciler büyük ölçüde radikal sol gruplar tarafından seferber edildiğinde, Pasdaran, onların "komünist karşı-devrim" in ajanları olarak hareket ettiği iddiası üzerinden karşı koymakta zaman kaybetmiyordu.

Yerel Pasdaran'ın işgali sona erdirmedeki başarısı ve işgalcilerin ele geçirilen mülklerden atılmalarının yaygınlığı, hem ulusal hem de yerel plandaki güçler dengesine bağlıydı. Yukarıda (liberal ve radikal din adamları arasında) yaşanan iktidar mücadelesi, sıradan vatandaşlara seferber olma çabaları dâhilinde nefes alma alanı sağlıyordu. Bu büyük yarılma, kendini, yerelliklerde grupların hükümetin o ya da bu kanadı veya kişisiyle ittifak kurmalarıyla belli ediyordu. Ama bunun yanı sıra yerel planda başka aktörler de mevcuttu: İşgalciler, bunların solcu müttefikleri, yerel Pasdaran, mahalli camiler ve mollalar ve de işgal edilen evlerin sahipleri. Kısaca, işgalcilerin ele geçirdikleri mülklerden atılmalarının oranı oldukça değişkendi. İşgalcilerin ne kadar örgütlü olduğuna, asıl ev sahiplerinin ne kadar güçlü olduğuna, ev sahiplerinin kimler olduğuna (eski seçkinler ya da sıradan halk) ve işgalcilerin hangi yetkililere başvurduğuna (sempatik yaklaşanlara ya da karşı olanlara) bağlıydı. Bu durum, bazı işgalcilerin neden kalmanın bir yolunu bulduğunu, diğerlerinin altı yıldan bu yana dayandığını ve işgal edilen otellerdekiler benzeri bazılarının ise birkaç hafta sonra tahliye edildiğini açıklayabilir.

Hükümetin ve Pasdaran'ın barınma isyanlarına karşı tavır alma yolları oldukça çeşitliydi. Her ikisi de, güçlü biçimde kaleme alınmış uyarılar yayınlamaktan eylemlerin "İslamdışı" yönünü kamuoyuna açıklayan dini kararları kullanmaya, bölve-yönet taktikleri gütmeye, suyu ve elektriği kesmeye, tutuklamalara ve silahlı saldırılara kadar uzanan farklı taktikler benimsedi. Bazıları, genellikle öğrenciler, fazla direniş göstermek sizin ayrıldılar; diğerleri bunu belli ödünler elde etmelerinin ya da alternatif barınma sözü almalarının ardından gerçekleştirdi; bazıları hükümete bazı karşılıklar ödemeyi kabul etse de çoğu direndi ve kaldı.

Öğrenciler, otelleri, çoğunlukla kendi özgür iradeleriyle ilk terk edenler arasındaydı. ABD Büyükelçiliği'nin militan Müslüman öğrenciler tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra (4 Kasım 1979'da) birçok otel tahliye edildi. Bu olayın öncesinde bile, otellerde bulunan örgütlü öğrenci yapılarının içindeki ideolojik ayrışma, uzun süreli bir işgalin yaşayabilirliğinin altını çoktan oymuştu. Mücahitler'e yakınlık duyan öğrenciler barışçıl tahliyeyi tartışıyordu; bu tür doğrudan eylemlerin henüz olgunlaşmamış olan devrimci hükümetin Batı nezdindeki konumunu zayıflatacağını düşünüyorlardı. Marksist öğrenciler, tam tersine, hükümet kendi barınma koşullarına dönük bir şeyler yapana kadar kalmak istiyorlardı. Bu bölünme, birçok otelde şûraların koruyucu niteliğini felce uğrattı.³⁵ ABD Büyükelçiliği'nin ele geçirilmesiyle, sürecin solcu bir katılımcısının da ortaya koyduğu üzere, "işgallerin arkasındaki makul mazeret geçerliğini yitirdi". Bu şartlar altında "öğrencilerin (otellerin işgali uğruna) barınmasının mazereti de meşruluğunu kaybetti".³⁶ Öğrencilerden bir kısmı bazı otelleri (örneğin, Taht-ı Tavus'takileri ve Tahran'da bulunan Kerim Han'ı) elinde tutabilseyse de, bunun sebebi sahiplerinin *tawghouties* (Şah yanlısı zenginler) olması ve öğrenci işgalinin politik/ideolojik mantığının bu işgalleri daha çok yaşayabilir kılmasıydı.

Yoksul işgalcilerin durumu ise oldukça farklıydı. Onlar için işgal, siyasi ya da ideolojik bir savaş değil, basit bir hayatta kalma yoluydu. Kazanımlarını korumaları yaşamsaldı. Ve sadece bu bile onların tahliyesini zorlaştırıyordu. Bir işgalcinin dediği üzere:

“Başımdan itibaren her şeyimi bu devrime kurban ettim... [borçlarımı ödemek için] halımı ve televizyonumu sattım. Şimdiye bu evi terk etmeyeceğim. Anlasana, bizim de bir hayat yaşama hakkımız var. Bizden bu yeri terk etmemizi isteyenlere [şunu söylemek istiyorum]: Önce bize, kendimize ait olacak bir yer verin”.³⁷

İşgalciler bazı dini otoriteler tarafından kamuoyuna sürekli “karşıdevrimciler” olarak ihbar edildiler. “Onlar devrimci liderliğin ve Geçici Hükümet’in iyi niyetinden fayda sağlayan fırsatçılardır” diyordu Nizamabad’da bulunan komitenin lideri Hüccet-ül-İslam Hansari. “Onlar bu apartmanları, bizim savaşçı halkımız devrim boyunca silahlı mücadeleye katıldığı günlerde, yasadışı biçimde ele geçirmişlerdir”.³⁸

Çoğu kesim açısından, dini otoriteler, işgalcileri mahkûm ettiler ve tahliyelerini dini zemin üzerinden meşrulaştırdılar. Ayetullahlar Kumi ve Mar’aşi gibi üst kademe din adamları, evleri işgal etmenin haram ve İslam dışı olduğunu buyuran fetvalar yayınladılar. Maşad’daki istisnai bir vakada, “böylesi evlerde oturan Müslümanların dualarının kabul olmayacağı” buyruldu.³⁹ Buna karşılık işgalciler bedava barınma ve kent hizmetleri üzerine Humeyni tarafından kaleme alınan önceki bildirileri işaret ettiler. “Hükümet *mustaz’afin’e* barınma sağlamayı planlamıyor mu?” diye soruyor yöneticilerin tahliyesini istediği bir işgalci, “bizler, hükümet politikasına tamamen uygun hareket ettik”.⁴⁰ Bu nedenle direnişlerinin ilerleyişi, ne sadece yoksulların ahlaki tutumuyla ne de tamamen mantıklı inançlarıyla açıklanabilir. Daha çok, mantıklı hareket eden yoksul kesimin siyasi ahlakını açığa vurur.

Böylesi karar ve müdahaleleri görmezden gelerek, işgalciler, yetkililere zaman zaman genişli kapsamlı siyasi sonuçlara yol açacak olsa da harekete geçmekten başka bir seçenek bırakmadılar. Devletabad'da, Tahran'da Pasdaran, umumi çeşmelerdeki suyu, bir yerleşimcinin söylediğine göre, "kullanılmasının haram (dinen yasaklı) olduğunu duyurarak kesti".⁴¹ Böylesi baskılar, yine de bir sonuca ulaşmada başarısız oldu. İşgalcilere, evlerin boşaltılmasına dair yapılan çeşitli uyarıları takiben Pasdaran, bir keresinde bir işgalci topluluğuna gece vakti baskın yaptı. Yerleşimciler, saldırı sırasındaki zulme karşı tepkilerini, Pasdaran karargâhının önünde beş yüz kişilik kızgın bir kalabalığı örgütleyerek ve tutuklanan beş kadının serbest bırakılmasını talep ederek gösterdi. Kavgaların patlak vermesi ve bunu silahların ateşlenmesi takip etmesi, Pasdaran'ın geri çekilmesine sebep oldu.⁴² Beş yıl geçtikten sonra, Pasdaran'ın yerleşimler etrafında devriye gezdiği her sefer, işgalcilere kendi güvensiz konumlarını bir kez daha hatırlatıyordu. 10 Şubat 1985'te Pasdaran tahliyeleri tamamlamak üzere bütün gücüyle geri geldi. Yanıt olarak binlerce Devletabad sakini bir gösteri düzenledi. "Göstericiler Be'sat karayolunu ve ilçenin etrafındaki yolları kapatarak trafiği durdurdular". Bunu takip eden karşı karşıya gelmelerde çok sayıda işgalci ve Pasdaran yaralandı. Güvenlik güçleri, iki gün sonra jandarma desteğiyle birlikte dönmek üzere bir kez daha geri çekildi. Döndüklerinde yine şiddetli bir direnişle karşılaştılar ve geri çekildiler.⁴³ Bu, olayların bir süre için sona ermesi demektir.

İşgalciler, kendilerini mahalli planda daha sistemli biçimde örgütlemek için, çoğu kez solcu grupların yardımını alarak, özel çaba harcadılar. Güvenlik güçlerine göğüs germek, alternatif çözümlerin taslağını belirlemek ve yetkililerle müzakere etmek üzere stratejiler geliştirdiler. Güney Tahran'daki Kiyânşehr ilçesinde, başarısız olan tahliye girişimlerinden dört yıl sonra yerleşimciler, halkçı bir din adamı olan Ayetullah Montazari'ye başvurmak için bazı yerel liderler seçtiler. O da

bunları belediye yetkililerine yönlendirdi. Herhangi bir sorumluluk kabul etmemekle birlikte belediye yetkilileri, işgalcilere, davalarını başbakan dâhil birçok yetkilinin hazır bulunacağı Cuma namazında sırayla bildirmelerini önerdi.

Bu sırada, hâlihazırda kurulmuş olan Apartman Konseyi (*slura-ye apartimaan*), planı tartışmak üzere halkı mahalle camisine çağırdı. Apartmanları terk etmeyecekleri ve davalarını Cuma namazına taşıyacakları konusunda anlaştılar. Tekliflerden birinde “bu evlerin polis personeline ait olması halinde, bunları satın almaya hazırlandık. Hükümet bizim aylık ödemelerimizle personel için yeni apartmanlar inşa etmeye başlayabilir. Aksi takdirde, hükümetten bizim için elverişli konutlar yapmasını talep ederiz” deniyordu. Cuma namazı günü geldi çattı. Yerleşimciler yazılı isteklerini, bu mülkler hususunda uygun bir yasa çıkıncaya kadar apartmanlarda kalabilecekleri garantisi veren başbakana sundular. Buna rağmen, bir yıl sonra, Pasdaran topluluğu dışarı atmak için bir baskın düzenledi. Apartman sakinleri azimlerini sürdürdü ve güvenlik güçleri bir kez daha defedildi.

Tahran’ın çeşitli noktalarında tahliyeler sürerken, merkezi kent bölgelerinde, siyasi hassaslığından ötürü her şey daha kolay görünmekteydi. Maşad kutsal şehrinde hükümet, çeşitli başarısız girişimlerin ardından, devrimden birkaç gün sonra ele geçirilen Aabkouh apartmanlarının işgalini sona erdirebildi. 12 Aralık 1980’de yaklaşık dört yüz silahlı güvenlik görevlisi binalara baskın yaptı ve beklenmedik bir manevrayla yaklaşık beşyüz işgalciyi dışarı çıkardı.⁴⁴

Yetkililerin galip gelen taktiği böl-ve-yönet’ten ibaretti. İşgalcilerin bir kısmına, özellikle solcu gruplara karşı daha uzlaşmaz bir tavır takınmaları karşılığında alternatif barınma ya da imtiyazlarının arttırılması sözü veriyorlardı.⁴⁵ Şûra üyeleri bir kez bölündüğünde, asıl ev sahiplerinin yasal olarak desteklediği güvenlik görevlileri açısından durum olgunlaşmış hale geliyordu. Başka bir seçenek olarak, yeni seçimlerin yapılmasını

ya da alternatif şûraların kurulmasını zorlama yoluyla hükümet, muhalif grupları er ya da geç tasfiye ediyordu.⁴⁶ Bu taktik, özellikle liberallerin, Mücahitlerin ve solun sindirildiği ve rejimin kendini sağlamlaştırdığı 1982 yılı sonrasında takviye edildi. Her ne kadar apartman işgalleri durduysa da, tahliyelerin gerçekleşmesi birkaç yılı buldu.

Apartman işgallerinin çoğu iki ila altı yıl arasında son buldu. Sadece bir kısım işgalcinin kalmasına izin verildi. Geri kalanlar, er ya da geç zorla tahliyeye maruz kaldı. Temel sorun, işgalcilerin yanlış hedeflere niyetlenmeleriydi. Mülk sahiplerini ya da yerel hükümetleri makul bir kirayla ev sağlamaları için zorlamayı hedeflemiş olan 1974'te Portekiz'deki ya da 1968-70'te İngiltere'deki benzerlerinin aksine İranlı işgalciler, diğer vatandaşların mülklerini ele geçirmişlerdi.⁴⁷ Mülklerden bazıları önceki Şah hükümetine, yabancılara ya da aşırı zengin toprak ağalarına ait olsa da, birçoğu vatandaşlara aitti; hükümet memurları, öğretmenler veya polis memurları gibi özellikle zengin sayılamayacak kişilere. Bazıları müteahhitlere olan ödemelerini bile tamamlamamıştı. Bu vatandaşlar mülklerini tekrar güvence altına almak için son derece kararlıydı.

Öte yandan, hükümetin "Fon 100" programı vasıtasıyla verdiği yoksullar için barınma vaadi, yoksullar arasında başlangıçta biraz umut yarattı. *Jihad-i Sazandegui* (İnşaat Seferberliği)'nin faaliyetleri ilk başta sürdürülebilir, halktan yana bir çözüm gibi görünüyordu. Ancak bu tedbirler hem sınırlı hem de istisnai kaldı.⁴⁸ Böylesi ihmaller toprak ve kira fiyatlarının artması, yeni bir kente göç dalgası ve savaş esirlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte, yoksulları, kent topraklarının işgal edilmesi aracılığıyla kendilerinin kuracağı yerleşimlere dönük alternatif stratejilere odaklanma yönünde cesaretlendirdi.

Sahipsiz apartmanları ve şehrin çevresindeki toprağı işgal etmek, evsiz kalmaktan ve kentte barınmanın zorluğundan korunmak için yoksullar açısından kilit bir çare anlamına geliyordu. Aktörler aynı zamanda kendilerine ait fiziksel alana

hâkim olmayı ve kendilerini mal sahiplerinin ve hükümet düzenlemelerinin kaprislerinden kurtarmak yoluyla kendi özerkliklerini tecrübe etmeyi hedefliyorlardı. Bu anlamda yoksulların işgalci faaliyetleri, kaynakların yeniden bölüşülmesi ve özerkliklerinin genişlemesi için günlük biçimde deneyimledikleri sürekli mücadelelerin bir uzantısını temsil ediyordu.

Ancak bu özel dönemde yaşanan böylesi pratikleri kolaylaştıran şey, hayatta kalma dürtüsünün yanı sıra, devrim tarafından yaratılan bir siyasi boşluktu. Bu siyasi boşluk yeni bir fırsat ortaya çıkardı ve işgalcilerin pratiğine yeni bir karakter kazandırarak onu istisnai bir yol haline getirdi. Yaygın ev işgali deneyimi, İran'da türünün ilk örneği idi ve devrim sonrası dönemde bir daha tekrarlanmadı.⁴⁹

Otellerin öğrenciler tarafından işgalinin aksine, yoksulların gerçekleştirdiği ev işgali, özel mülkiyete karşı ideolojik bir mücadele niyetiyle yapılmış değildi. Öğrenciler, daha çok bileşeni katarak daha büyük bir işgalci hareket yaratmaya çalışırken, yoksul işgalciler, böylesi yollara karşı ihtiyathıydı. Onlar daha sessiz, sınırlı, küçük ölçekli faaliyetleri tercih ediyorlardı. Sessiz tecavüze başvurulduğu zamanlarda, görünürlüğün, dayanışmanın ve gürültünün üretici olmayacağını biliyorlardı. Bazıları faaliyetlerinin kapsamını azaltmaya bile çalıştı. Nihayet tahliyeye karşı mücadele ve bu nedenle kazanımlarını koruma vakti geldiğinde, yoksullar bağlılığı, katılımı ve dayanışmayı savunarak hareketlerini yaymak için ellerinden gelenin en iyisini yaptılar.

Aynı zamanda öğrenci işgallerinin aksine yoksulların işgalci faaliyetleri, devleti barınma sorununu çözmeye zorlamak için bilinçli şekilde yapılmış bir protesto eylemi anlamına gelmiyordu. Ölçüleri o sorunun çözümüyle sınırlıydı. Oysa öğrenciler açısından işgal etmek, geniş ölçüde bilinçli bir siyasi eylem anlamına geliyordu; yoksullar içinse ortak malların yeniden bölüşülmesi ve özerklik kazanmak amacına hizmet eden basit bir yaşam pratiği, hayatta kalmaya ve yaşamını geliştirmeye

dönük gündelik direniş ve mücadelenin bir şekliydi. Her iki grup da, yani öğrenciler de yoksullar da, yasadışı fiillere katılmışlardı. Hâlbuki ideolojik eğilim, öğrencilerin eylemini meşrulaştırırken, yoksullara bunu sağlayan şey, mecburiyet kavramıydı. Güney Tahran'da bulunan Nizamabad apartman bloklarından bir işgalcinin kesin biçimde açıkladığı gibi:

“Bizler *mustaz'af*ız - gerçek anlamda *mustaz'af*ız; aksi takdirde apartmanları bu şekilde işgal etmezdik... Uzun zaman çadırlarda kaldık; muazzam zorluklar yaşadık, sefil bir hayatımız vardı. Bütün derdimiz, çoğu durumda açıkça yapamadığımız şeyler, çocuklarımızı beslemek ve kira ödemektir. Çocuklarımız yıl boyunca bir tek meyvenin tadına bakmamıştır. Şah'ın belini -yani sıra bizim de belimizi- büken grevlerin ardından durumumuz daha da kötüye gitti; dolayısıyla kiramızı ödemekte zorlanmaya başladık ve iki yakamızı bir araya getiremez olduk. Böylece bu apartmanları işgal etmeye başvurmaktan başka çaremiz kalmamıştı”.⁵⁰

Doğrusu, her bir grubun eylemlerinin arkasındaki güdüler akıbetlerini de ileri derecede etkiledi. Birçok öğrenci, özellikle Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgal edilmesinin ardından, siyasi güdülerini yeniden gözden geçirdiklerinde ve kendi eylemlerini siyaseten geçersiz bulduklarında, ele geçirilen otelleri terk etti. Ancak yoksulların güdüsü, hayatta kalma mecburiyeti, onları kazanımlarını korumak konusunda daha kararlı kılıyordu. Tahliyeleri de pek kolay olmadı.

Bu tarzdaki bir işgalci hareketi, eğer devrimci olmayan koşullar ve/veya özellikle liberal demokratik bir devlet altında gerçekleşmiş olsaydı, burjuva yasallığını ve özel mülkiyeti sorgulayan bir hareket olarak görülebilirdi.⁵¹ Ancak İran vakası, devrim tarafından ansızın ortaya çıkarılan siyasi boşluk ve halkçı din adamlarının başlangıçtaki desteğinin işgalcilerin davasını hatırı sayılır ölçüde meşrulaştırması nedeniyle, oldukça farklıydı. Yoksulların ve halkçı din adamlarının radikalliği, her biri üzerinde diğeri tarafından desteklenme sonucunu verdi.

Kentsel barınmanın kötü dağılımı ve aleni yetersizliği, işgalcilerin üzerine düşünmüş olduğu, hükümetin gidermeye gayret ettiği sorunlardı. Ancak, hükümetin barınma sorununu çözmeye yeterli olmayışıyla birlikte (ileride ele alınmıştır), barınmaya dönük özel yatırımın neredeyse topyekûn bir çöküşüyle, büyük miktarlarda savaş sığınmacısının gelişiyi ve yeni kente göç dalgalarıyla bir araya geldiğinde, temel barınma konusu, sözde vatandaş gruplarının toplumsal eylemliliğini tahrik eden temel sorun olmaya devam etti.

Her ne kadar işgalci hareketi, evleri birçok yoksul aileye dağıtmak ve kamusal barınma politikasını etkilemek suretiyle önemli kazanımlar sağladıysa da, çok geçmeden kendi sınırlarıyla da yüzleşti. Örgütlü ve radikal doğrudan eylem dönemi sonuna geldi. Harekete dönük aktivist desteği, siyasi baskıların ortaya çıkışıyla kısıtlandı. Üstelik el konulabilen evlerin sağladığı ufak mevcut ve bunu izleyen, işgallere dair yasal zorluklar da bu seçeneği geçerli kılmadı. Sözün özü, hareketin doğmasına hız veren olağandışı koşullar, kısa zaman sonra sona erdi. Yoksulların, sonraki siyasi normallik ve istikrar döneminde işlerini görebilmeleri için sürdürülebilir bir strateji benimsemeye ihtiyaçları vardı. Bireysel ve sessiz tecavüzü seçmeleri yoluyla öyle de yaptılar. Şehir merkezlerinin arka sokaklarındaki ve ötesindeki binlerce parsel toprağın sessiz işgali ve yasadışı inşası, en uygun çözüm olarak görünmekteydi. Bunu izleyen bölüm bu hareketin dinamiklerini açıklamaktadır.

5. Bölüm

Arka Sokak Siyaseti: Gecekonducular ve Devlet

Bu *şahırak*’ların (yerleşimlerin) birçok sakiniyle konuşmuştum. Diğer köy ve ilçelerden gelmiş olanlar bir yana, Tahran’ın başka mahallelerinden gelenler de vardı. Ben kendim Tahran’da bir evde kiracıydım (...) Ama kirayı ödeyemediğimi fark ettim. Mal sahibiyle olan görüşmeler de sonuç vermedi (...) Böylece bir gün bir iş arkadaşım bana “neden Savey Yolu civarındaki alanlara bir göz atmıyorsun?” dedi. Peki, ben de buraya geldim ve yerleştim. Şimdi en azından ailemin başını sokacak bir evi olduğu için mutluyum.

*Güney Tahran’daki Saveh Yolu’ndan bir gecekondu-
cu.*¹

Akademisyenler arasında yoksulların siyasetini, muhafazakâr / radikal, bireysel direnişlere yönelme/kolektif eylem ve ezeli değerlere bağlılık/sivil ilişkiler gibi birtakım dikotomiler çerçevesinde incelemek yaygındır.² Bu bölümde anlatılanlar, bu tarz dikotomilerin, yoksulların siyasetinin karmaşık yapısını açığa çıkarmadaki yetersizliğini gözler önüne sermektedir. Sözde vatandaşlar, hakikaten, bütün bu görünüşte çelişkili olan konumları birleştirir ve tecrübe ederler. Politik iklimdeki değişim, kullandıkları taktiklerin etkililiği ve kendi seferber olma kabili-

yeterli, yoksulların kullandığı yöntemlerdeki değişkenliği belirleyen temel etkenleri oluşturur. Somut ve acil olana dönük ilgileri, yoksulları pragmatik davranmaya zorlar; entelektüel sınıfın aksine sözde vatandaşlar, ideolojik davranmaya muktedir değildir.

Devrim sonrası İran'da yoksullar, radikal, doğrudan, kolektif eylemin (örneğin, otel ve evleri işgal etmenin) istisnai bir nesnellikte geçerli olduğunun ve siyasi normallik ve istikrarlı rejim döneminin yeni bir stratejiye sahip -gösterişsiz, tahrik edici olmayan, sıklıkla bireysel, sabır, dikkat ve gayret gerektiren- bir harekete ihtiyaç duyduğunun farkına vardı.

Ev ve otelleri işgal etmenin sürdürülebilir bir çözüm sağlamadığının ortaya çıkması nedeniyle, birçok yoksul, alternatif şekilde, büyük şehirlerin dışındaki arazileri sessizce sömürgeleştirme, düzenlemelere ve yasallığa pek aldırış etmeksizin barınaklar inşa etme ve topluluklar kurma stratejisine döndü. Bu oldukça ihtiyatlı doğrudan eylem, topluluklarını ve günlük hayatlarını aile, akrabalık ve yerel normların yönettiği hükümetin nüfuz alanının kıyılarında kurmaları sayesinde sözde vatandaşlara, yüksek kira yükünden ve devlet denetiminden kaçınma imkânı sağladı. Devlet, ekonomik zorluklar ve toplumsal kuralsızlık karşısında durumlarını korumak için, geleneksel bağlar ve modern kurumların her ikisi de, toplumsal yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Akrabalık ve etnik aidiyetler kolektif varlıklarını bir arada tutarken, sınırlı yapılara sahip olsa bile, modern kurumlar (Mahalle Konseyleri ve Tüketici Kooperatifleri) etnik ve akrabalıktan kaynaklanan bölünmelerin yerine mekânsal dayanışmayı koymaya çalıştı.

Benim burada incelediğim bu alternatif toplumsal yapının dinamikleri, bu yerleşimcilerle otoritelerin arasındaki çıkar ve anlayış çatışmalarını açığa çıkarmaktadır. Çatışmanın bileşenleri üç temel alan üzerine kurulmuştur: İlk olarak, bir yerden diğerine göç etmenin anlamı üzerine; ikinci olarak, toplumsal malların bölüşümü üzerine; ve üçüncü olarak da özerkliği, dev-

let denetiminin dışında bulunan kültürel ve siyasal alanı genişletme mücadelesi üzerine.

Günlük Meşguliyet

Otel ve ev işgallerinin zirve yaptığı dönemde bile, yasadışı gecekonducu yerleşimi süreci tamamıyla durmuş değildi. Daha önceki bölümler, devrim süresince muhtaçların (ve aynı zamanda konumunu geliştiren açgözlülerin) kent topraklarındaki birçok arsayı işgal etmeye, bir gecede evini dikmeye nasıl devam ettiğini açıkladı. Süreç, ev ve otel işgallerine paralel biçimde, devrimin hemen sonrasında da sürdü. Ancak hem işgale uygun olan sahipsiz apartmanların sınırlı sayıda olması hem de süregiden yasal zorluklar, gecekondu yerleşimini, konut krizine ve aşırı devlet denetimine karşı en sürdürülebilir acil alternatif haline getirdi. Böylece *hashiyenishini* ve *zaghehnishini*, yasadışı toplulukların inşası, daha küçük şehirleri bile etkisi altına alarak, artarak devam etti.

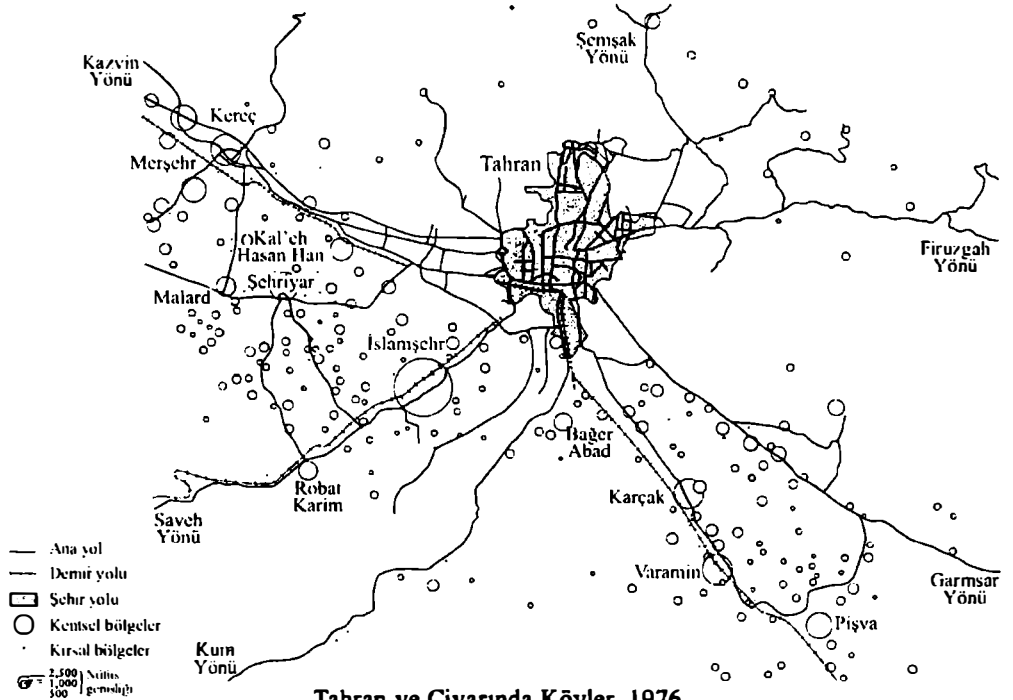
Birçok büyük şehir derece derece ilerleyen ancak kapsamlı olan toprak işgalleri ve yasadışı inşaları tecrübe etti. Gecekondu sakinlerinin, ya da *zaghehnishinan*'ın sayısı, devrimin daha ilk yılından itibaren hızla yukarı tırmanmaya başladı. Zencan-ı Cunubi Sokağı'ndaki gecekondu yerleşimleri (*zagheh*) yüzde140 arttı; Süleymaniye, Resalat Caddesi, Zencan-ı Şomali Sokağı ve Tecriş'tekiler de neredeyse ikiye katlandı. Eş zamanlı biçimde, Güney Tahran'da bulunan Azadi Meydanı'nda kendiliğinden oluşan yeni topluluklar ortaya çıktı.³ Böylece, başkentteki *gowdnishinan*'lar (*gowd*'larda yaşayanlar) ile varoş sakinlerinin sayısı, 1980 başı itibarıyla 100 bin aile civarına ulaştı.

1980'de belediye, şehrin sınırları üzerindeki birçok gayri resmi topluluğu, kentsel hizmetleri sunma vasıtasıyla tanıyarak, şehrin sınırlarını resmen 225 km²'den 520 km²'ye çıkardı. Buna rağmen rakamlar, Tahran'ın yıllık büyüme oranında 1976 yılındaki yüzde5.2'den 1986'daki yüzde2.9'a keskin bir düşüş

olduğunu gösteriyor.⁴ Bu düşünüş, şehrin resmi sınırlarının hemen dışında, tarım alanlarında, yakın köylerde, planlı ilçelerde ve gayri resmi topluluklarda yaşanan kapsamlı büyümenin bedeliydi. Binlerce kent yoksulu, yasal veya yasadışı biçimde toprak elde etti ve balçık ya da kiremit gibi uygun malzemeler kullanarak daha dayanıklı konutlar inşa etti. Daha büyük bir kısım kalıcı yerleşimler kurdu. Başkent'in güney düzlüklerindeki Şehr-i Rey, Varamin, Nizamabad, Şahrak-i Mamazan, Şahrak-i Kiyam, Kiyânşehr, Şadşehr ve Karçak ile Tahran Pars'taki Khak-i Sefid'te bulunan geniş alanlar da bu kendiliğinden inşadan nasibini aldı.

Şehir batıdan Kereç'e ve onun uydu kentleri Recaişehr ve Mehrşehr'e uzandığı kadarıyla, Şahrak-i Kuds benzeri (bkz. 1. ve 2.haritalar) birçok genişletilmiş topluluğu içeriyordu. 1990'da bu ilçelerin nüfusu neredeyse 1.2 milyona ulaşmıştı.⁵ Daha 1986 yılında, başkent'in etrafında mantar gibi biten bu yerleşimlerin 23 tanesi şehir otobüs taşımasıyla eklemlenmeye hak kazandı. Bu yerleşimler, 1976'daki boyutlarının altı katına karşılık gelen biçimde 460binin üzerinde bir nüfusa sahipti.⁶

Muhtemelen ilk defa, şehrin çevresindeki kırsal topluluklar yaygın biçimde kent yoksullarını barındırmaya başladı. Bu yeni kentleşmiş köyler konut inşa etmek için daha ucuz toprak, daha az yoğunluk, daha ucuz eşyalar ve hizmetler ve tipik kent düzenlemelerinden daha fazla özerklik sağlıyordu. Tarım sadece ufak bir faaliyetti; çoğu Tahran'ın şehir içi alanlarının yanı sıra diğer kırsal alanlardan gelen göçmenlerden oluşan yerleşimciler, kent merkezinin ekonomisine bağımlıydı. Bu kendiliğinden toplulukların nüfusu, 1976 ile 1986 arasında yılda yaklaşık yüzde17 ve 1986 ile 1991 arasında yüzde10 oranında (904 binden 1 milyon 284 bine) yükseldi⁷; aynı zamanda Tahran'ın genel büyüme oranı da, diğer şehirlerden gelen dar gelirli ailelerin yanı sıra birçok yoksul ve orta-sınıf Tahranlı'nın çevre yerleşim yerlerine ve kentleşmiş köylere taşınmasıyla yüzde2.9'dan yüzde1.4'e geriledi.⁸

Kaynak: Haritma ve Kentleşme Hakanlığı, İran Kent ve Munari Çalışmalar Merkezi

İslamşehr ve Bağherabad böylesi iki topluluktur. Tahran'ın en büyük uydu topluluğu olan, Nisan 1995'te başkentin en geniş ölçekli halk gösterisinin gerçekleştiği İslamşehr, şehrin 18 km güneydoğusunda konumlanmıştı. Aslen Şadşehr olarak bilinen yer, 1966'da nüfusu 1.000 olan on komşu mahalleden büyüdü; 1976 itibarıyla nüfusu 50 bine ulaşmıştı. Devrimden sonra her yıl ortalama yüzde18 ila yüzde23 arasında büyüdü; 1990 itibarıyla tahminen 300 bin ila 500 bin kişiyi barındırıyordu.⁹ Bunların yüzde70'i başkentten gelmişti.¹⁰ Yerleşimcilerin çoğu civardaki sokaklarda, atölyelerde ve fabrikalarda çalışıyordu.

15 bin sakini olan Bağherabad, Tahran'ın 10 km güneybatısındaki Varamin yakınlarına kurulmuştu. Bu *şahrak*'ın nüfusu, Kürtler, Lorlar, Azeriler, Beluciler, Araplar ve Afganlar gibi çeşitli etnik kökenlere mensup ve başkentin varoşlarından gelen yoksul göçmenlerden oluşuyordu.¹¹ Önceden sadece 87 köylü evi bulunan bir köye yayılmışlardı. "Yetmişlerin başında" olarak hatırlıyor eski köyün oldukça yaşlı sakinlerinden biri,

"toprak sahipleri topraklarını sattı ve köyü boşalttı. Onların gitmesiyle tarım bozuldu, bu da köylü ailelerinin göç etmesine yol açtı. Daha sonra, yavaş yavaş yeni gelenler belirmeye başladı. Biri köye ulaşır ulaşmaz, zamanında çok ucuz olan topraktan bir parsel satın aldı (...) bir barınak yaptı, karısını ve çocuklarını içine yerleştirdi ve şehirde çalışmak üzere gitti. Çoğu Tahran'da işçi olarak çalışıyordu. [Köy hakkındaki] haberi çevrelerine yaydılar ve arkadaşları da gelerek onlara katıldı. Ve bu yolla, köy büyüdü. Ama bu insanlar pek öyle tarım işi falan yapamadılar (...) Şu aralar Tahran çevresinde gezerseniz, her birkaç milde bir yeni *şahrak* göreceksiniz".¹²

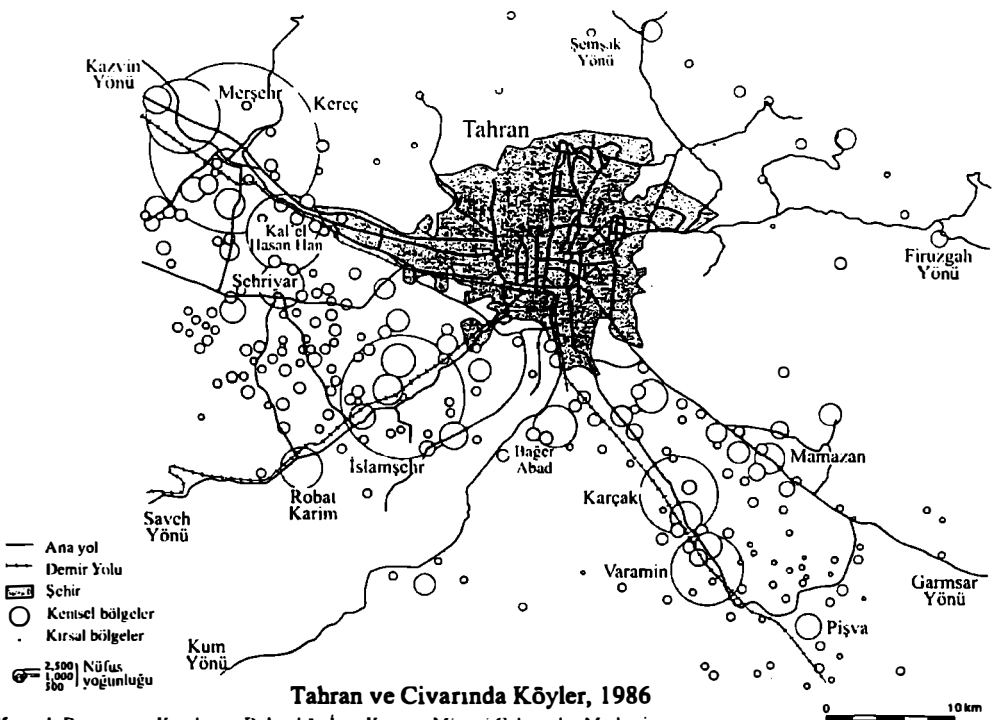
Gerçekten de, 1990ların başında, varoşların ve kentleşmiş köylerin de dâhil olduğu yeni *şahrak* topluluklarının Büyük Tahran'ın içindeki ve civarındaki sayısı, yüzü geçiyordu.¹³ 1992'de Tahran valisi, "Tahran'ın toprak sathının devrimin ilk

yılında 200 km² iken şu anda hızla 600 km²'ye yükselmiş olduğu" acı bir biçimde kabullendi. Devamında vali, "bu hızlı büyüme, büyük ölçüde, herhangi bir usuli ya da yasal prosedürden yoksundur. İnşaatların çoğu, gece yarısı yapılmakla birlikte, *qachaqui* (kaçak). Evler dükkâna dönüştürülmüş ve birçok bina da kamusal caddeler ve alanlara yapılmış" dedi.¹⁴ 1994'te Tahran çevresindeki gayri resmi yerleşimlerde yaklaşık 674bin dar gelirli insan yaşamaktaydı.¹⁵

Tahran, gecekonducu sömürgeleştirmesine maruz kalma bakımından yalnız değildi. *Hashiyenishini*, Maşad, Tebriz, Bahtaran, Arak, Hamedan, İsfahan, Şiraz, Bandar Abbas, Maragheh ve Ahvaz'ın sadece bir kısmını oluşturduğu taşra kentleri ve kasabalarında da mantar gibi bitmişti.¹⁶ 1980lerin sonu itibarıyla uzak doğuda bulunan Maşad kutsal şehrinde, *hashiyenishini*'lerin boyutu Kouy-e Aab-o-Bargh, Seyedi, Necefi, Al-Mehdi, Hemmatabad ve Kouy-e Tollab gibi gecekonducu yerleşimlerinde 500 bini bulmuştu. Bu sonuncusu (Kouy-e Tollab), 1992'deki, o yıl ülkede yaşanan en büyük siyasi olay olan üç günlük ayaklanmanın yaşandığı yeri.

Başkent'in dışındaki bu yerleşimler esas olarak devrimin ardından gelişti. Gecekonducular, kırdan göçenlerden, İran-İrak savaşı mültecilerinden, Irak'tan sürülen İranlılar ve Afganlardan oluşuyordu. Kouy-e Aab-o-Bargh, şehre bakan yamaçların, Ghouçan, Dargaz ve Torbat-i Haydariyeh'teki kırsal bölgelerden kaçan göçmenler tarafından gerçekleştirilen kademeli sömürgeleştirmeye inşa edilmişti. Hep birlikte, Maşad'a elektrik sağlayan trafoların yüksek akımı altında, o elektrikten bir parça faydalanmayı da ihmal etmeden, 2 bine yakın ev inşa etmeyi becerdiler.¹⁷

1980 ile 1983 arasında Bahtaran şehrinin toprak sathı sadece 6 km²'yken 80 km²'ye genişledi.¹⁸ 1984'te kuzeydeki Tebriz ve Urumiye şehirlerinin valileri, *hashiyenishini* tehdidi ve yasadışı gece inşaatları hakkında, bu gidişi durdurmak için önlemler alınmasına dönük çağrıda ve uyarıda bulundular.¹⁹ Kısacası, uzmanların da kabul ettiği üzere, 1980'lerin sonu itibarıyla,

Tahran ve Civarında Köyler, 1986

Kaynak: Barınma ve Kentleşme Bakanlığı, İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi

Bu Kadar Yayılma Neden?

Kuşkusuz İslamcı hükümet sorunun büyük bir kısmını eski rejimden miras olarak aldı, ancak devrimden sonraki ilk yıllarda durum daha da kötüleşti. 1970'ler boyunca yılda 200 bin yeni konutun talebi karşılamaya yeteceği hesaplanmıştı.²¹ Bu rakam devrim sonrası yıllarda 300 bine sızdı.²² Yine de barınma ihtiyacına ilişkin arz keskin biçimde azaldı. Devrimi izleyen ilk yıllarda barınmaya dönük özel yatırım neredeyse tamamen çöktü. 1982 yılındaki ruhsatlı konutların toplam sayısı (11.600'ün biraz üzerinde), 1979 yılındaki sayının (160 bin konut) sadece onda biriydi.²³

Durumu düzelmek amacıyla hükümet, hem boş mülkleri kiralamayı hem de düşük maliyetli konutlar inşa etmeyi hedefledi. Boş mülkleri kiralama uygulaması, bu önlemin toprak ve konut faaliyetleri üzerinde katı devlet denetimi vasıtasıyla desteklenmesine rağmen, mülk sahiplerinin işbirliği yapmaması nedeniyle başarısız oldu. Öte yandan, yoksullar için konut inşası gibi halkçı bir politikaya ve Barınma Vakfı'nın tasarrufundaki büyük miktardaki paraya rağmen, sonuçlar etkileyici olmaktan uzaktı.²⁴ 1982 itibarıyla Vakıf, Adalet Bakanı Ayetullah Musavi-Ardabili'nin açıkladığına göre Tahran'da 200 bin "evsiz ailenin" yaşamakta olduğu bir zamanda, başkentte ancak 12 bin parsel toprak dağıtabilmişti.²⁵

Kent nüfusundaki hızlı artış, kentsel barınma krizinde kilit bir rol oynadı. 1976 ile 1986 arasında kentli nüfus, yıllık yüzde5.5'lik bir büyüme oranıyla birlikte yüzde72 civarında arttı (15.715.000'den 26.991.000'e). Buna üç temel etken katkıda bulundu. İlki, çoğunluğu belli başlı kentsel bölgelerde işreti barınaklarda ya da çadırlarda yaşamaya zorlanan 2.5 milyon İran-Irak savaş mültecinin akını. İkincisi, 1980'lerin ortası itibarıyla, birçoğu Maşad, Zahedan ve tahminen 120 bin ila 300 bin arasında olmak üzere Tahran gibi büyük şehirlere taşınan tahminen 2 milyon Afgan sığınmacının ülkeye girmiş olması. Son olarak da, kırdan kente göç, en büyük rolü oynadı. 1976-1986

arasındaki on yıl boyunca 2.225.000'den fazla kır kökenli insan şehirlerde yaşamak ve çalışmak üzere evlerini terk etti; 1.5 milyonu Büyük Tahran'a gitti.²⁶ Bahtaran gibi bazı şehirlerin nüfusu, iki katını aştı.

Büyük kentlere akın eden ilk göçmenler devrimin meyvelerini yemeyi umuyorlardı -bedava barınma, iş ve yüksek gelir gibi. Birçok fırsatçı müteahhit de, satmak ya da kiralamak üzere toprakları işgal eden *mustaz'afin* sürüsüne katıldı²⁷; ancak bu bile ihtiyaçla kıyaslandığında yetersiz görünüyordu. Binlerce köylü, Ayetollah Hüsrevşahi gibi radikal din adamlarının *mustaz'afin*'e söz verdiği bedava evlerden kendilerine düşen payı alabilmek için, Tahran'ın büyük meydanlarında ve hazine arazilerinde konakladı. Daha sonra gelen göçmenler büyük oranda ekonomik mecburiyet nedeniyle kırsal alanlara itildi. Yeni liderlerin, İslamcı bir İran'da tarımın ve kırsal kalkınmanın yüksek değeri hususundaki retoriği, nadiren hayata geçebildi. *Jihad-i Sazandegui* (İnşaat Seferberliği) birçok kalkınma projesini yürütürken (özellikle yol yapımı ve elektrik sağlamaya dönük)²⁸, yoksul ailelerin tarımdan elde ettikleri gelir düşük kaldı. 1982'de kırsal bir hane, kentte yaşayan bir ailenin yarısından az -yüzde44'ü kadar- kazanıyordu.²⁹ *Jihad-i Sazandegui* tarafından 1984 yılında Hamedan ve İsfahan'da yapılan göç üzerine bir yoklama, yoksul göçmenlerin yüzde85'inin köylerini düşük gelir, yetersiz su ve toprak yüzünden bıraktığını gösteriyordu.³⁰

Bu nedenle yoksul köylü, savaş mültecisi ve yerinden edilmiş insan kitleleri, kendi siyasi liderlerinin isteklerine karşın, ulaşılabilir hizmetler ve fırsatlardan yararlanmak amacıyla şehirlerde yaşamayı seçti. Ancak devrimden hemen önce olduğu gibi, toprağın fiyatının yüksekliği ve -şehir planlarında şart koşulan- masraflı yasal prosedürler, sadece bu göçmenleri değil, birçok dar gelirli kentliyi de resmi konut pazarından dışlamaya devam etti. İslamşehr gibi resmileşmiş gecekonducu yerleşimleri bile, şehir planlamacılığının uygulamaya konmasını

beklemeden kendi gayri resmi yerleşimlerini yaratmaya başladı.³¹

Böylece bazı yoksul aileler, barınaklarını yasadışı biçimde inşa ettikleri şehir sınırlarının dışındaki topraklardan birkaç parsel satın almanın yolunu buldu; bazıları güvenli ancak kent hizmetlerinden yoksun topraklar ve binalar kiralayarak komşu köylere yerleşti. Birçoğu, kamusal ve yasal konumu muğlâk, gözden mümkün olduğunca uzak olan alanları -bir tepenin arkasını, büyük köprülerin altını ya da kasabanın dışındaki yerleri- kolayca ele geçirdi. Kuşkusuz yoksullar, yasadışı eylemlerini mecburiyete dair ahlaki ilkeyle haklı gösterebildikleri ölçüde, mevcut siyasi fırsattan da yararlandı. Bazıları "toprak Allah'ın mülküdür" sözüne sığınırken, çoğuysa şiddetli biçimde "*chare-ii neest*"e yani "başka çare yok" a sarılıyordu.³²

Sonunda, devrim öncesi sınıfdaşlarından çeşitli yollardan ayrılan yeni topluluklar meydana getirdiler. Göçmen ailelerin çeşitli köklere dayanan kitlesel ve hızlı değişimi, bu toplulukların melez karakterini belirledi: Kent kökenli daha çok yerleşimciyi barındırıyorlardı, toplumsal ilişkilerinde ve kurumlarında daha az paylaşımcı ve geleneksellerdi ve daha çeşitli işgal biçimlerini barındırıyorlardı.

Toplulukların Şekillenmesi

Bir konut edinmiş olmakla birlikte, yerleşimciler için en acil ihtiyaç, suya ve elektriğe ulaşmaktır. Daha sonrasında ise kanalizasyon sistemleri, çöp toplama, sağlık ocakları, okullar, yollar ve kültürel faaliyetler gelir. Bu temel zorunlulukları sağlamak amacıyla yoksullar, kolektif kampanyalar örgütlemek için imce girişimlerinden yararlandılar, ancak bu çabalar sonuç getirmediğinde sessiz fakat doğrudan eyleme başvurdular. Bu ihtiyatlı tarz sonucunda kazançlar elde edildiğinde ise yoksullar, bunları korumak için kolektif olarak ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Sözde vatandaşlar daha ileri taleplere yöneldikçe, ko-

numlarını pekiştirdiler ve daha geniş iktidar alanlarını ele geçirdiler.

1980’de sadece Tahran’da, yaklaşık 48 bin hane şebeke suyuna ve 18.800’ü de elektriğe halen ulaşamamıştı. 1986 itibarıyla Tahran Eyaleti’nin kentsel bölgelerinde şebeke suyuna ulaşamayan ailelerin sayısı, altı yıl öncesinin iki katıydı. Aynı yıl içinde, diğer şehirlerdeki 538 bin aile şebeke suyu ihtiyacındaydı.³³

Yeni gecekonducu topluluklarında elektrik ya yoktu ya da daha varlıklı yerleşimcilerin belirli gecekonducu topluluklarında para kazanmak amacıyla kurmuş olduğu küçük trafolardan sağlanıyordu.³⁴ İçme suyu ya dışarıda bulunan çeşmelerden ya da yerleşimcilerin plastik hortumlarla evlerine bağladığı geçici olarak açılmış kuyulardan sağlanmak zorundaydı. Tanker suyu satın almak da yaygındı; su tankerleri her gün, kadınların ve çocukların kovalarla etrafını sardıkları varoşların kalbine iniyordu. Su ve elektriğin, maliyetinin yanı sıra yetersiz olması, giderek ağır bir yük haline geldi. 1983’te Güney Tahran’daki Şahrak-i Mesudiye’nin yoksul toplulukları ya da Ayetollah Kaşani Bulvarı’nın güney tarafındakiler benzeri 17 bin yerleşimci, içmek için pek uygun olmayan bir depo taşıma suya 1000 ila 1500 Rls kadar bir ücret ödemek zorundaydı.³⁵ Bazıları, “çocuklarda böbrek sorunlarına yol açan” arıtılmamış su için haftada yaklaşık 2 bin Rls harcıyordu.³⁶

Alternatiflerden biri yerel dayanışma ve imeceydi. Bazı topluluklar derin kuyular kazmak için bir araya geldiler. Ancak bu yöntem, ekipman mevcudunun yetersizliği nedeniyle her zaman işlemiyordu.³⁷ Tahran’ın 40 km doğusundaki adı çıkmış gecekonducu topluluklarından Zoorabad, böylesi bir topluluktu. Yamaçları kuşatarak, göçmen şehri Kereç’e tepeden bakan yerleşim, 1980’de yaklaşık 56 bin haneye sahipti.³⁸ Su taşıyıcılardan su getirtmek, sakinlerinin sadece yüzde12’sinin ulaşabildiği şebeke suyundan on kat daha pahalıydı.³⁹

Derin kuyular kazmak vesu boruları yerleştirmek aşırı meşakkatli oluyordu. Ağır su kovalarını her gün tepelere çıkarmak, kadınlar için korkunç zor bir işti. Yerleşimciler, bu nedenle, tanker suyu satın almaya başladılar ve *aab-anbaar*’larda, yani evlerinin altında bu iş için özel olarak inşa edilen yeraltı su depolarında sakladılar.⁴⁰ Ancak *aab-anbaar*’lar, birçok bakteri ve hastalık çeşidini barındırıyordu. İmece usulü elde edilen kazanımların sınırlı olduğu ortaya çıkınca, yerleşimciler, doğru dürüst kent hizmetleri talep etmek üzere, yerel yönetime yüzlerini çevirdiler.

Birçok mahalle, ihtiyaçlarını, günlük gazetelerde yöneticilere yönelik yazılı ricalar ve açık mektuplar yoluyla arz etti. “Haniyabad-i Nou güvenli içme suyuna ihtiyaç duyuyor” diye yazıyordu Güney Tahran’daki bir topluluğun sakinleri ve devamla “suyu, birkaç fırsatçının yirmi yıl önce açtığı bir kuyudan satın alıyoruz. Su, kalsiyum materyalleri ve tuzla dolu (...) Temiz su kıtlığı insanların dini görevlerini yerine getirmesi konusunda sorun yaratıyor” diyorlardı.⁴¹ Güney Tahran’daki Şahrak-i Valiye’asr yerleşimcileri itiraz ediyordu: “Sağlıklı olmayan ve hastalıklara yol açan yeraltı sularını kullanıyoruz, saygıdeğer yöneticilerimizden bizlere, *mustaz’afin’e*, topluluğumuza şebeke suyu sağlamak yoluyla bir iyilik yapmasını rica ediyoruz”.⁴² Açık mektuplar, (Haniyabad-i Nou’daki) çöp toplamaktan, (Afşariye’deki)⁴³ kaldırım ihtiyacına, (yine Afşariye’deki)⁴⁴ elektrik kesintilerinden gıda karnelerine kadar, yerel yaşamın bütün hallerini içeriyordu. İslamşehr halkı şikâyet ediyordu: “Pirinç son üç ayda sadece bir kez dağıtıldı ve son beş ay boyunca mahallemize yumurta neredeyse hiç yollanmadı” diyorlardı ve şunu talep ediyorlardı: “Gelin ve buradaki bu durumu sona erdirin”.⁴⁵

Eş zamanlı olarak halk, gösterilerde sokaklara çıkıyordu ve hükümet bürolarının ve belediyelerin önünde, yöneticilere sonuç alma yönünde baskı yapmak amacıyla oturma eylemleri düzenliyordu. 1982’de, seferberliği izleyen günlerde, Zoorabad,

Kereç kadınları, şehir yetkililerini, şehrin çöp toplama şebekesini kendi topluluklarına kadar genişletmeye zorladı.

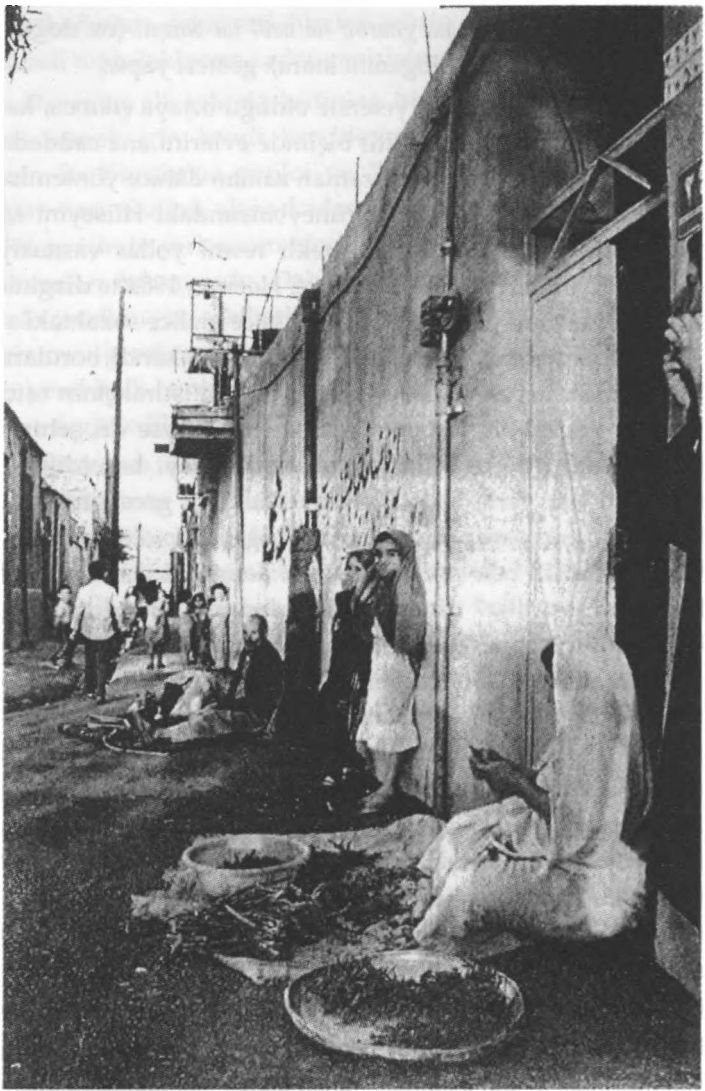
Devrimin ilk yılında kadınlar, her bir eve şebeke suyu tedarik etmek için kendi kendilerine örgütlenmişti. Kadınlar, şehrin Su Kurulu'na gittiler ve "bütün hanelere şebeke suyu bağlanması sözünü alana kadar orayı terk etmeyi reddettiler".⁴⁶ İki ay içinde yerleşimin büyük bir kısmının sokak aralarında su boruları fışkırıyordu. Daha önceden, daha eğitimli kadınların da yardımıyla, sahibinin, kadınların daha çok su ve zaman harcaması gerekçesiyle sadece erkeklerin kullanımıyla sınırlandırdığı yerel halk hamamının durumunu düzeltmek için bir kampanya örgütlediler.⁴⁷

Hakikaten, bu yerleşimde şebeke suyu için yürütülen mücadeleye, büyüyen topluluğun daha fazla şebeke suyuna ihtiyaç duyduğu 1985'e kadar sürdü. O yıl yerleşimciler, su arzını arttırmak için belediyenin onayını elde etmenin bir yolunu buldular. Nihayet, bürokrasinin girişimini bile beklemeksizin, kendi başlarına hendekler açtılar ve boruları döşediler. Böyle yaparken de yetkililerle karşı geldiler. Halkla Pasdaran arasındaki kanlı çatışmada bazı yerleşimciler tutuklandı ve bir kısmı da yaralandı.⁴⁸

1984'te başkentte bulunan bir sanayi kenti olan Arak'ta, Zoorabad'dan gelen yüzlerce gecekonducu şebeke suyu talebiyle belediye binasına yürüdü. Metal kapları takırdatarak bağırıyorlardı: "su, su, sususuz". Protestocular, durumu kontrol altına almak üzere Pasdaran'ın gelmesi sonrasında geri adım atmak zorunda kaldı.⁴⁹ Güney Tahran'daki Mehdiye'den (Haziran 1985'te), Kereç'teki Şahrak-i Fardis'ten (Temmuz 1984'te) ve diğer yerlerden kadınlar, topluluklarını geliştirmek umuduyla benzer mücadeleler vermeye başladı.⁵⁰ Gecekondu bölgelerinin sakinleri Tahran-Kereç yolunun üzerinde, kentsel sorunlar gibi iç meseleleri, Doğu ve Batı'nın her ikisiyle olan bağları da dogmatik biçimde reddeden anlamsız bir dış politika retoriği lehine görmezden gelen hükümet politikasına iğneleyici biçimde atıfta

bulunarak “*na sharqui, na gharbi; na aabi na barqui* (ne doğu ne batı, ne su ne elektrik)” sloganını atarak gösteri yaptı.

Gürültülü gösterilerin yetersiz olduğu ortaya çıkınca, hane halkları, bireysel ya da kolektif biçimde evlerini ana caddedeki su şebekesine ya da trafolara, zaman zaman dâhice yöntemlerle bağlamaya başladı. Tahran’ın güneybatısındaki Hüseyini Mahallesi halkı, şebeke suyunu gerekli resmi yollar vasıtasıyla koruma girişiminde bulunmak üzere, Haziran 1984’te dizginleri kendi ellerine almaya karar verdi. Bir gece gizlice sokaktaki ana su borusunu sökerek, önceden hazırladıkları kendi borularına bağladılar. Bu her ne kadar beraberinde, altı iştirakçinin tutuklanmasını ve 300 bin Rls para cezasını getirdiyse de, şehir suyunun yasadışı biçimde taşınmasını sağlamayı becerdiler.⁵¹ 4 bin nüfuslu bir yerleşim olan Khak-i Sefid’te gecekonducular, kendi-işini-kendin-yap taktiğiyle elektriğe sahip oldular. “Enerji Bakanlığı’ndan pek çok kez bizimle iletişim kurmalarını istedik ama yapmadılar” diyordu bir yerleşimci. “Şimdi, elektriğe gerçekten ihtiyacımız olduğu için, topluluğa bu enerjiyi getirebilmek amacıyla halk işbirliği içinde hareket etti”.⁵² Tahran’daki bir başka *zaghehnishin* de benzer bir hikâyeye sahip. “Buraya [1985’te] geldiğimde durumlar kötüydü. Ama sonra insanlar yolları asfaltlatmak için para topladı. Trafolardan elektrik çektik. Ve su için de ana cadde su musluğuna boruları biz kendimiz monte ettik”; “ancak bir okul ve bahçeler için hala bekliyoruz”.⁵³ 1987’de Tahran’da bulunan yedi ilçedeki 8 bin küsur aileyle birlikte yaklaşık elli kulübeye ilişkin yapılmış kapsamlı bir çalışma, bu yerleşimlerin çoğunluğunun şebeke suyu ve elektrikten yasadışı biçimde, bazı durumlarda da belediyeyle varılan zımni bir anlaşmayla yararlandığı sonucuna varıyordu.⁵⁴

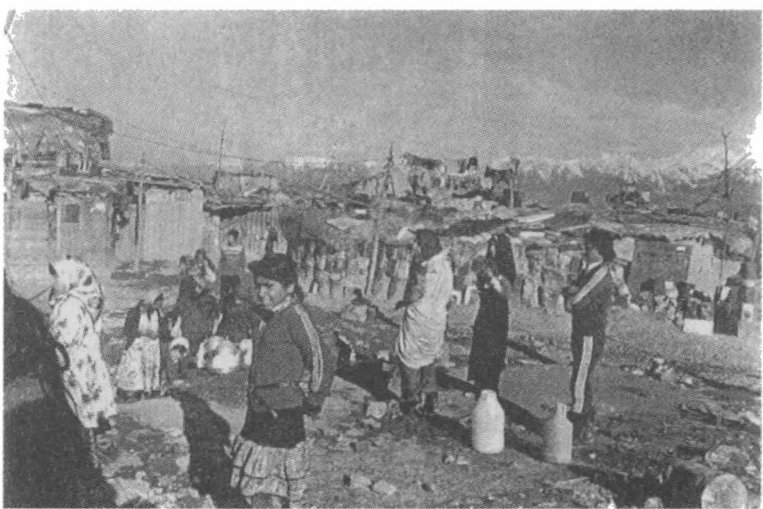
Civanmerd-Haseb yerleşiminde bir sokak arası, Güney Tahran / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 56.

Pamenar'da eski bir ev, Güney Tahran / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 54.

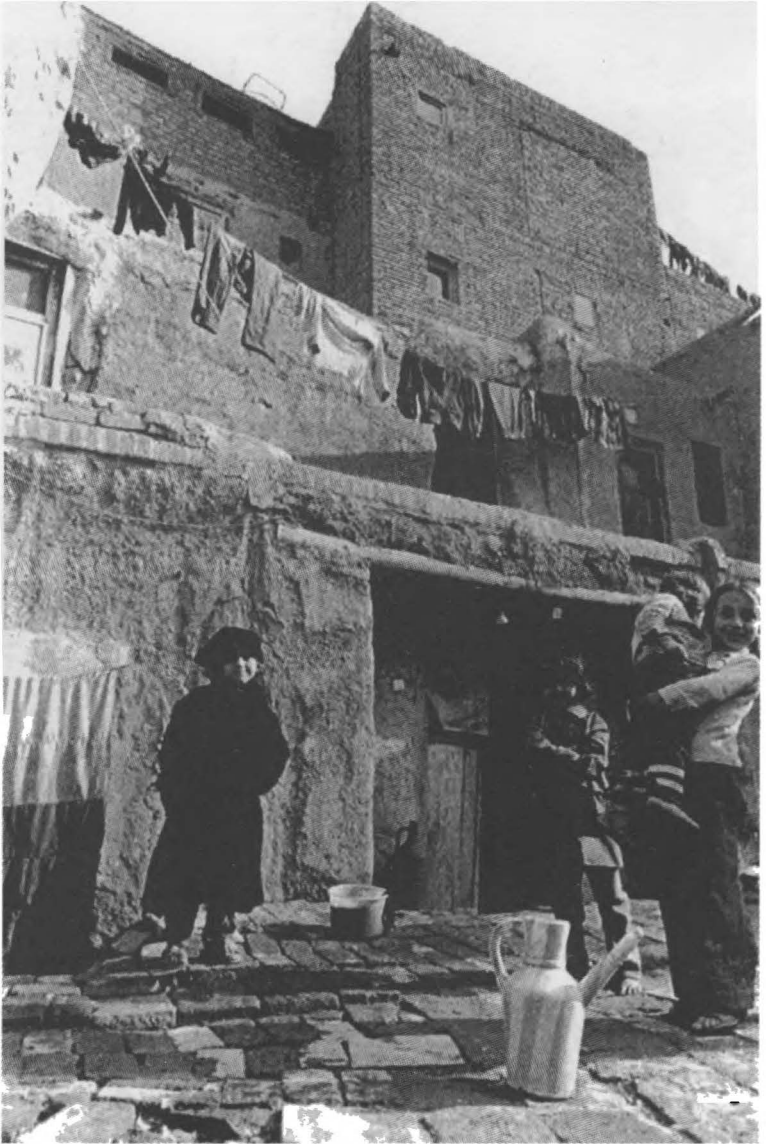
Yoksul bir aile, Güney Tahran / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 50.

Güney Tahran'da bir varoş yerleşimi, Mart 1980 / Rıza Deghati/İmax.

Güney Tahran'da bir varoş yerleşimi, Haziran 1981 / Rıza Deghati/Imax.

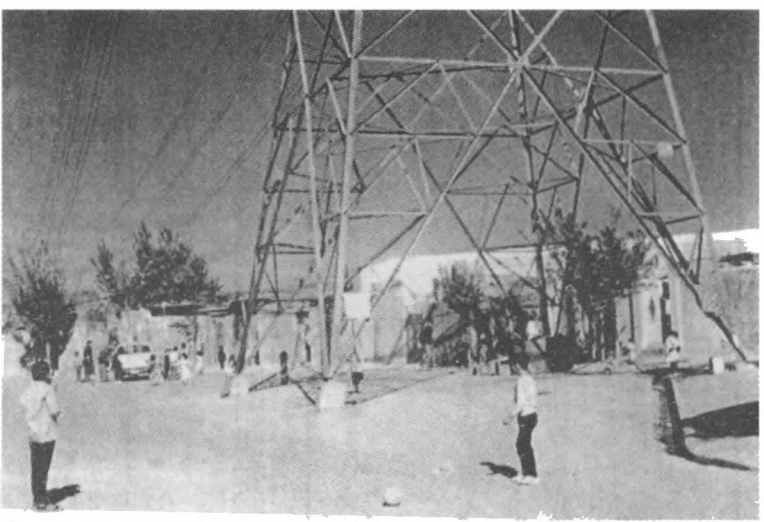
Tahran'da bir gayri resmi yerleşim, Kasım 1979 / Rıza Deghati/Imax

Nizamabad'da işgal edilmiş bir bina, Güney Tahran / Ayandegan,
13 Khordad 1385/ 3 Haziran 1979.

İslamşehr'den bir görünüm, Güney Tahran'da bir gayri resmi topluluk,
1993 / Goft-o-gu. 1 (1993): 78.

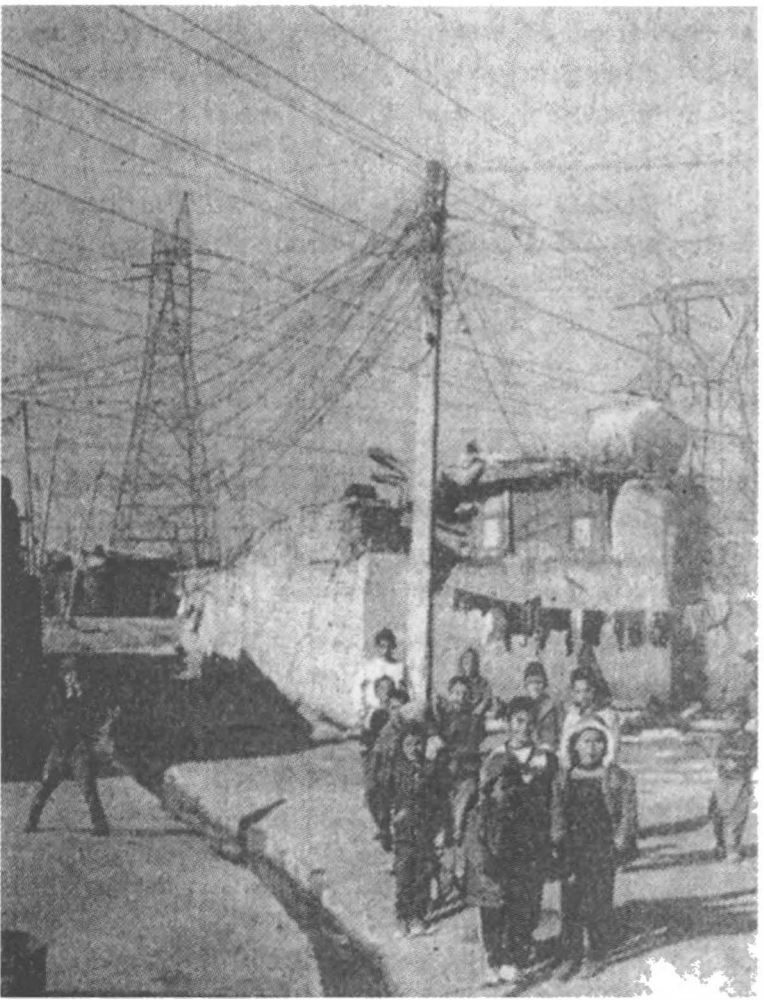
Hak-i Sefid gecekondu yerleşimi, Tahran, 1986 / Tahran Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi'nden bir öğrenci tarafından çekilmiştir.

Hak-i Sefid gecekondu yerleşimi, Tahran, 1986 / Tahran Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi'nden bir öğrenci tarafından çekilmiştir.

Güney Tahrân' da bir varoş yerleşimi, Mart 1981.
"Başkanım uygarlığın kapısına hoş geldiniz!" / Rıza Deghati/İmax.

“Yasadışı elektrik gaspı”, Şahrak-i Şahid Mutahari, Tahran, 1988 /
Ettılaat-i Syassi-Iqtisadi 21 (Tir 1367/1988):54.

Güney Tahrân'daki Gowd gecekondu topluluğundan çocuklar.

Pankartta, "Bizler, gowd'ların halkı, anti-emperyalist ve Amerikan karşıtı mücadelelerin ön safındayız" / Faryad-i Gowdnishin 50 (18 Tir 1358/1979).

Şuş Meydanı'ndaki bir kıraathane, Güney Tahran / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 50.

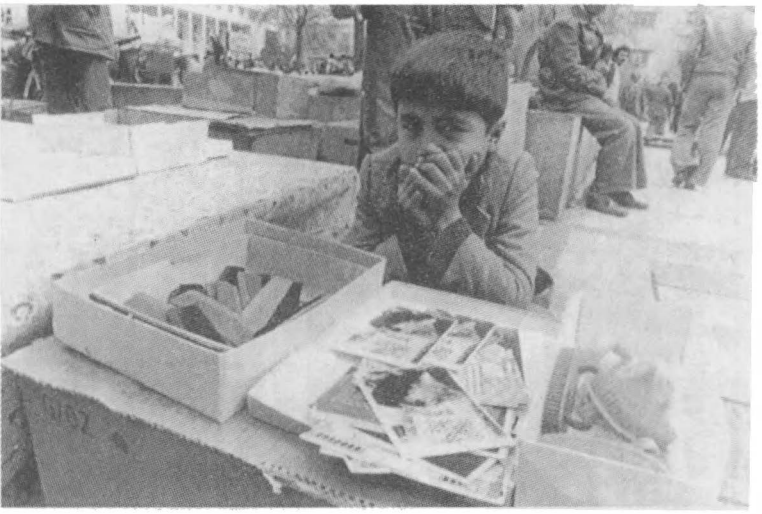
Tahran'da işsiz işçilerin gösterisi, Nisan 1979 / Tehran Musavvar 37
(12)(24 Farvardin 1358/13 Nisan 1979): 12.

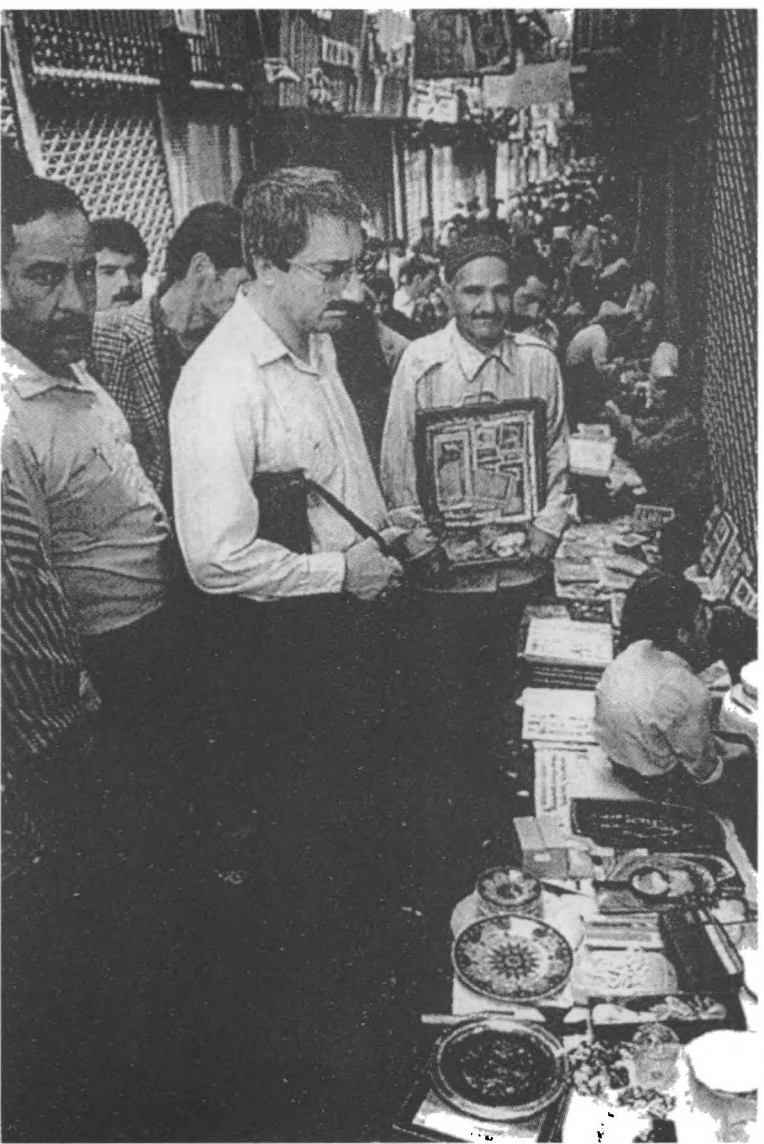
İşsizlerin gösterileri, Tahran, Nisan 1979 / Ayandegan,
29 Farvardin 1358/16 Nisan 1979.

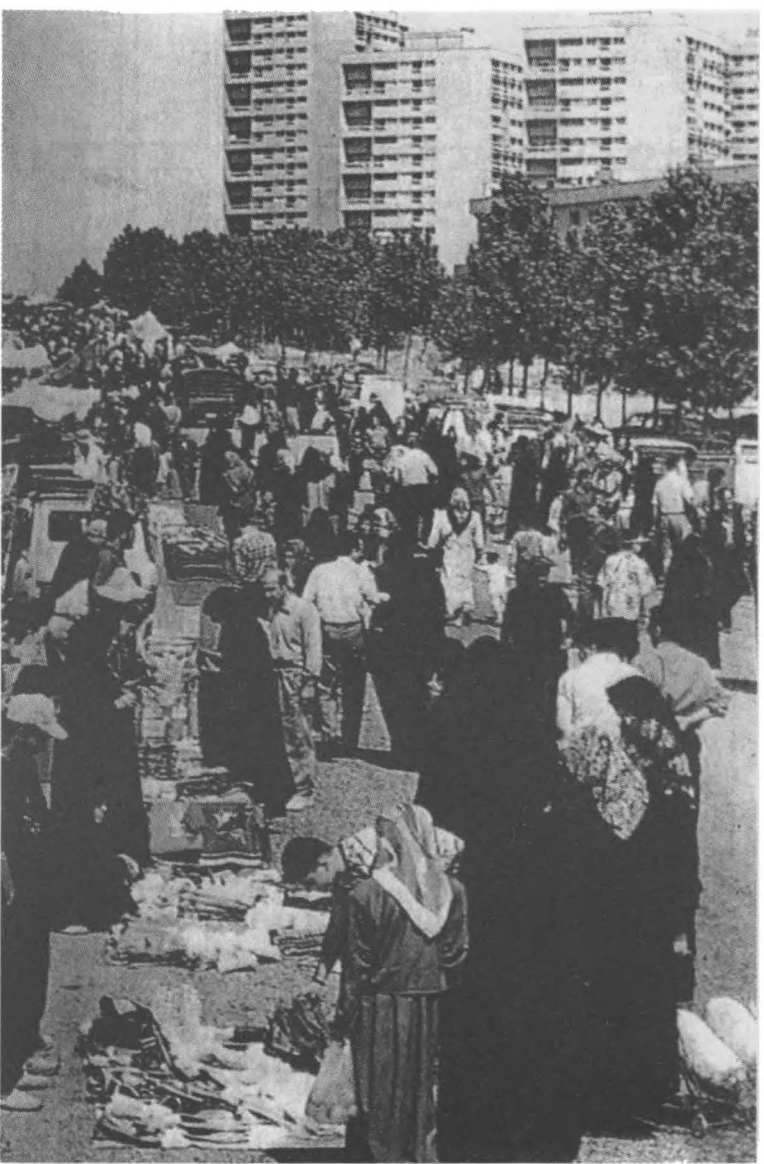
Tahran otobüs terminalindeki bir işportacı / Rıza Deghati/Imax.

Tahran arşıısı yakınındaki bir işportacı çocuk, Mart 1980 / Rıza Deghati/lmax.

Bir Pazar sokağında bir arada bulunan işportacılar, Tahran, 1980'lerin ortası / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari. Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 54.

Bir Tahran sokağında işportacılar ve hareketli kalabalık, 1980'lerin ortası / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 54.

Tespih satan yaşlı bir işportacı, Tahran, 1980'lerin ortası / Nasrullah Kasraiyan ve Hamide Zülfikari, Tahran, bir fotoğraf albümünden, 1373/1994, syf 54.

"Bize iş verin ve biz de seyyar satıcılığı bırakalım. Geçimimizi sağlayın ve biz de işportacılık yapmayalım", İşportacılar Birliği, Tahran, Aralık 1979 / Rıza Deghati/Imax.

**İşportacılar ile kulübelerini yıkmaya kalkışan Pasdaran arasındaki
çağışmalardan biri, Tahran, 12 Ağustos 1979 / Rıza Deghati/İmax.**

Başta öğrenciler ya da aktivistler olmak üzere genç gönüllülerin yeteneklerinden de zaman zaman kalkınma, eğitim ve sağlığa dair amaçlara dönük olarak yararlanılıyordu. Genç gönüllü grupları mahallelerde kütüphaneler, ders ve okuma-yazma sınıfları kuruyorlardı.⁵⁵ 1980’de Devletabad yerleşimi sakinleri, öğrenci aktivistlerin, evlerine yerleşimin ortasından geçen enerji hattından bağlantı sağlamasıyla, topluluklarına yasadışı ışık sağlamış oldular. Elektriğin yeni gelişiyile birlikte, bunu misafirleri karşılamak üzere umumi bir mekân, bir cami ve bir seyyar klinik takip etti.⁵⁶ Özel alanlar dâhilindeki gönüllü çalışması daha da yaygındı. Avam mahallelerinin çoğu, doktorların, hemşirelerin ve mühendislik öğrencilerinin yardımlarından yararlanma fırsatı buldu. Güney Tahran’ın gecekondu bölgelerinde (mesela Arap *gowd*’larında), her biri 30 Rls (yaklaşık 0.5 dolar) gibi cüzi bir ücrete günde yaklaşık yüz hastanın bakıldığı birçok sağlık ünitesi kurulmuştu. Bu topluluk dâhilinde bine yakın dosya düzenlenmişti.⁵⁷ Ancak devrimci şevkin azalması ve polis gözetiminin çoğu genci bu tür faaliyetlerden alıkoymasıyla birlikte orta sınıf aktivistleri arasındaki gönüllülük ruhu da yok olmaya yüz tuttu.

Ben, devrim öncesi inşa edilmiş dağınık *zagheb*’lerin aksine, Khak-i Sefid ya da İslamşehr gibi sakinlerinin topluluklarını kendi başlarına idare ettikleri, caddeleri ve ara yolları asfaltlı olan oldukça temiz, yeşil ve düzenli ve tek katlı geniş evlere sahip gecekondu bölgelerine de rastladım. Örneğin Khak-i Sefid’de, yerleşimciler şunun farkındalardı: “Bölgenin bir planı yok ve sokaklar düzensiz. Bu nedenle bir mühendis bulduk ve kaldırımları yapmakta ona yardım ettik (...) Halkın iki haftada bir *rowze-khani* için gittiği kendi camimizi inşa ettik”.⁵⁸

Bu, bugün Üçüncü Dünya’da benzeri çok olan, sağ ve solu içeren bir tür topluluk katılımı türü gibi görünmektedir. Sağ, kendi-kendine-yetme’yi devlete olan bağımlılığın ve bunun finansal yükünün azalması olarak görür; bu anlamda topluluk katılımının, siyasal sistemi sağlamlaştırması beklenir. Sol içince

topluluk katılımı, toplumsal bilinci ve yoksulların hayat standartlarını yükseltmeye, nihayet toplumsal dönüşümün meydana gelmesine hizmet eder. Latin Amerika deneyimine dayanan başkaları ise topluluk katılımının, yoksullardan ziyade devletin çıkarlarına hizmet ettiği sonucuna varır.⁵⁹ İran örneği geçerli modellerden, öncelikle İranlı yoksulların mücadelelerinde, kurumsal kanallarla doğrudan eylemleri, yasal yöntemlerle yasadışı olanları bir araya getirmiş olması nedeniyle ayrılmaktadır. Öte yandan topluluk katılımı sadece "kendin-öde kendi-kendine-yet" durumu olarak değil devlete ve zenginlere (mülkiyet, kâr ve güç anlamında) pahalıya mal olan bir komünal aktivizm-kısacası -"başkası-ödesin kendi-kendine-yet"- olarak anlaşılmıştı.

Kapsamlı toprak işgalleri ve kent hizmetlerinin ödenmeyen sarfiyatıyla karşı karşıya kaldığı İran vakası dâhilinde hükümet, hem devlet denetimini hem de kolektif hizmetlerin kullanımının bedelini garanti altına almak üzere, yerleşimlerin tamamen eklenmiş kısımlarına yönelmenin daha iyi olduğunu anladı. Güney Tahran'daki *awqaf* himayesinde yer alan bazı gecekondu bölgelerinin, her ne kadar yerleşimcilere müsamaha gösterecek de belirli bir yıllık kira ödemeleri istendi. Böylece yöneticiler bazı yoksul yerleşimlerini tanıyarak, bunlara kent hizmetleri sunmuş oldular.

Hükümeti endişelendirecek kadar acil olan sorun ise, su basıncının düşmesine ve günlük elektrik kesintilerine, böylece de yaygın tatminsizliğe ve protestolara yol açan aşırı su ve elektrik tüketimi idi.⁶⁰ Öte yandan yerleşimciler açısından hükümetin politikası bir zafer olarak görülüyordu. Kentin nimetlerinden resmen pay almayı sağlamak bir yana, resmi kabul aynı zamanda, bunların evlerde kalabilme hakkına dair güvensizliklerini de azaltmıştı. Nihayet yöneticilerin ilgisi, özerklik ve devlet müdahalesi olmaksızın yaşama arzusuyla çatışma içindeydi. Yerleşimleri resmileştirmek demek, bürokratik denetim ve vergilendirme demekti. Resmi su, elektrik aboneliğini ve

vergilendirmeyi kabul etmemek demek de, yoksulların bu hizmetleri ödemeleri için belirli zamanlarda zorlanmaları demekti. Ödeme, zamanlama ve prosedür konuları daha fazla tartışılabilir halde değildi. Yoksullar her ne kadar bu tür hizmetlerin evlerine doğru genişletilmesi amacıyla mücadele ettilerse de, kısa zaman sonra faturaları ödemekle ve bürokratik oyunlar oynamakla başa çıkamayacaklarının farkına vardılar.⁶¹ Bazı yoksul aileler ödemeleri geciktirmelerine bağlı olarak (Tahran'daki 16. Bölge gibi) hizmet alamamaya başladı. Bir kez daha kadınlar, bulaşıklarını ve çamaşırlarını yıkamak için yakındaki camilere ve mahallelere doğru sefere çıktı ve elektrik yerine gaz lambaları ve ocaklara başvurdu. Daha inatçı yerleşimciler kısa dönemli alternatifler olarak sayaçlarla oynadı.

Özet olarak yoksullar, topluluklarını geliştirmek için bizzat kendi girişimleri ve çabalarından yararlandılar. Kendi-kendine-yetme'nin etkilerinin sınırlılığı ortaya çıktığında kendilerine yardım etmesi için hükümete baskı yaptılar. Yöneticiler buna direndiğinde, yoksullar da kolektif malları kendi lehlerine yeniden dağıttılar; yani, kentsel altyapıyı gasp ettiler. Kazanımlar bir kez bu yasadışı biçimde temin edildiğinde, yoksullar, niha-yet devleti, resmi yapılara eklemlenmelerine karşılık toplulukları tanımaya zorlayarak bu kazanımları kolektif biçimde savundular. Sözde vatandaşlar böylece ek talepler ortaya koydu, konumlarını sağlamlaştırdı ve daha geniş tavizler sağladılar. Mahalli derneklerin oluşturulması, samimi yapılarında resmi iktidara karşı önemli bir karşı odağı temsil etmeleri nedeniyle bu çabalar dâhilinde özellikle önemliydi.

Dernek Hayatı

Yoksul topluluklarda dernek ve ağ oluşturma, kısa vadede seferberlik ve savunma açısından önemli mekanizmalar olarak işlerlik sahibiydi. Yoksulların tecavüzleri (kamusal malları tedricen gasp etmeleri) her ne kadar genellikle sessiz ve bireyselse de, ailelerin bireyselliğinin kapasitesinin ötesinde herkesi ilgi-

lendiren konular da mevcuttu. Su baskınlarıyla, polis saldırılarıyla, çukurlar açılmasıyla, çöplerin toplanmasıyla, mahalli fiyatların belirlenmesiyle ve diğer girişimlerle baş etmek, yerleşimin bütün üyelerinin işbirliğini gerektiriyordu. Uzun vadede modern bir devlet altında özerk yaşamak, çoğunlukla örgütsel bir ifadeyi de üstlenen bir tür yerel bağlılığı ve kimliğin varlığını da gerektiriyordu. Buna en göze çarpan örnekler arasında, genel kültürel ve dini ritüelleri yerine getirmek, uyuşmazlıkları çözmek ve karşılıklı yardımlaşmayı sağlamak sayılabilir. Dernek hayatı, ezeli ve sivil hemşerilik türlerinden biriydi. Yoksul mahallelerde özellikle iki dernek göze çarpıyordu -Mahalle Konseyleri ve Mahalli Tüketici Kooperatifleri (MTKler).

Mahalle Konseyleri

Mahalle Konseyleri (*Shura-yı Mahallat*) ya da bazılarının tercih ettiği isimle Mahalle Komiteleri (*Komite-ye Mahallat*), yerel toplulukları korumak, idare etmek ve geliştirmek üzere kurulan, tayin edilen, seçilen ya da hatta kendiliğinden oluşmuş, dağınık biçimde yapılanmış mahalli organlardı. İşlevleri, yöneticilerle kentsel gelişim üzerine müzakere etmekten yerelliklerdeki çatışmaları çözmeye kadar değişiyordu. "Komite" ya da "konsey" kavramları, icra organının hem atanması hem de seçilmesinin mümkün olmasına ve icra organı, seçimleri ve nihayet faaliyetlerini de kapsayarak örgütün bütününe atıfta bulunmaktaydı.

Ayaklanmayı takip eden ilk günlerde Fabrika (*Shura-yı Kargaran*), Köylü (*Shura-yı Dehqanan*), Üniversite (*Shura-ye Daneshgah*) Komiteleri, (örneğin Kürdistan'daki) Şehir Konseyleri ve Pasdaran Komiteleri (*Komite-ye Pasdaran*) ile birlikte Mahalle Konseyleri de devrimin kitlesel halk seferberliklerini hayata geçirdiler. Bu örgütler, diğer kendi-kendine-yetme faaliyetleriyle birlikte halk seferberliğine örgütlü bir görünüm sağladılar; devrimin (tümüyle siyasal olana karşıt biçimde) toplumsal ve yurttaşlık cephesini temsil ettiler.

Mahalle Konseyleri'nin toplam yayılma alanı çeşitli alt-sınıf mahallelerini de kapsadı. Devrimin son safhasında ortaya çıkmış olan bazıları, Yerel Komiteler'in faaliyetlerini sürdürdü. Diğerleriye ayaklanmanın ardından kuruldu. Devrim sonrası dönem boyunca süren genel ruh hali bir yana, bunların ortaya çıkışlarını teşvik eden bazı maddi nedenler de bulunuyordu.

Yerelliklerde sel baskını ya da depremler gibi genel krizlerle karşı karşıya gelmek, çoğunlukla kolektif seferberliği zorunlu kılıyordu. Güney Tahran'daki *gowd* toplulukları, konumlarının yer seviyesinin yaklaşık 50 metre altında bulunması nedeniyle (bazılarının yer seviyesiyle arası 150 adımdı) sık sık su baskınlarının kurbanı oluyorlardı. Herhangi bir yağış, sel ya da kanalizasyon sistemi aksaklığı neredeyse bütün aileleri tehdit eder hale geliyordu. Sadece bütün hanelerin işbirliği ve koordinasyonu, böylesi felaketlerle başa çıkmak için yeterli oluyordu. Ara sokakları yağmurdan korumak, kişisel eşyaları güvence altına almak ve sel suyunun yönünü topluluktan başka yöne çevirmek, yüksek oranda kolektif çabaya gereksinim duyuyordu. Her ne kadar bu krizler ve bunlara bağlı toplumsal etkiler periyodik biçimdeyse de, yine de bu durum henüz olgunlaşmamış sürekli ve düzenli bir işbirliği biçiminin tohumlarını attı.

Devrim öncesinde *gowd*'lardaki mahallelerden bazıları gayri resmi mahalli dernekler kurdular. Fonlar oluşturdular ve bunları yeraltı yerleşimlerini zemin hizasına bağlayacak merdivenler inşa etmek için kullandılar. Aynı zamanda ara sokaklarına umumi çeşmeler getirmekte ve trafolar kurmakta da başarılı oldular. Kısa zaman sonra, dar geçitler elektrik ışıklarıyla donanmıştı ve hemen sonrasında bunun evlere de girmesinin yolu bulundu. Bölgeyi çevreleyen yoksul mezarlıkları yeşillik ve ağaçların olduğu piknik alanlarına çevrildi.⁶²

Mahalle Konseyleri'nin oluşmasına, yerel seferberlik bir kenara, çeşitli siyasal gruplar arasındaki yoksulların seferber edilmesine dönük rekabet de katkıda bulundu. Radikal sol ve Mücahitler örgütünün "konseycilik" fikrine taraftar olması da

kuşkusuz önemli bir rol oynadı. Yerel seferberliğe bunların sempatzanlarının da doğrudan katılıyor olması ve şûra fikrine yönelik vurguları, yöneticileri sonunda fikri yasal olarak tanımaya zorladı.

Şûracılık'ı oldukça şiddetli biçimde takip eden önemli figürlerden biri, 1979'daki ölümünün görüşlerini kamusal tartışmaya taşıdığı popüler bir liberal din adamı olan Ayetullah Taleghani'ydi. Radyo, televizyon ve yazılı medya, resmi söylevler hariç, yaygın biçimde şûracılığın erdemlerine ve bu nosyonun kaynağını nasıl da İslam'dan aldığına odaklanmaya başladı. Çoğu kesim için şûracılık, belli derecede bir halk katılımı olarak kavranıyordu, ancak kapsamı ve mekanizması belirsiz kalıyordu. Hatta bazıları, ülkenin siyasal sistemini şûracılığın ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırmayı önerecek kadar ileri gidiyordu. Nisan 1979'da mahalli derneklerin yanı sıra şehir ve bölge konseylerinin anayasası için çağrıda bulunan Taleghani'yi destekleyenler diğerlerinin arasına sol da katıldı.⁶³ Belediyedeki konuya sempati besleyen kişiler de duruma uyduklar ve fikri yukarıdan uygulamaya başladılar.

1980 ilkbaharında İran'ın en büyük ikinci şehri olan İsfahan'ın yönetimi inisiyatifi üzerine aldı. Birkaç ay içinde şehrin yüzde yetmişine yakını Mahalle Komiteleri'nce idare ediliyordu. Mahalle Konseyleri valiyi seçtiler ve kendi yerelliklerini yönettiler. Ancak bu politikanın işleyişi, Valilik tarafından tahsis edilen bütçenin finansal zorluklara bağlı olarak kesilmesiyle, aynı yılın yazında son buldu.⁶⁴

İsfahan'ı Tahran şehri izledi. Irak'la yaşanan savaşın yarattığı koşullar yerel yönetim ve öz-örgütlenme ihtiyacını daha da acil hale getirmişti. Halkın seferber edilmesine, tetikte durmasına, kendini-savunma komitelerinde örgütlenmesine ve gıda ve ilaç gibi temel kaynakların yerel dağıtımına katılmasına ihtiyaç duyuluyordu. Başkent yirmi idari bölgeye ve 10 bin kişilik halk 341 mahalleye bölündü. Her bir seçmen "güvenilir", "dindar (*ba-taqwa*)" ve "hevesli" insanlar arasından beş temsilci

“tayin edecekti”. Bu kısıtlayıcı *şûra* üyesi seçimi, İslamcı devletin yerel örgütleri kendisinin bir uzantısı olarak algıladığını göstermektedir.

Yetkililerin önceki hevesi ve gösterişlerinin yerini, konseycilik ve âdemi merkezîyet konusuna gelince, çok geçmeden iktidarın tekeli ve hükümet yanlısı bireylerin paternalist ve ayrımcı seferberliği aldı. Konseyler İslamcı Anayasa’ya dâhil edilmişti ancak gerektiği gibi bir araya getirilmemişlerdi. Bu Taleghani ve sola verilen bir tavizdi, ancak bir kez Taleghani öldüğünde ve sol ezildiğinde, verilen söz de unutuldu.⁶⁵ Devletin yerel inisiyatifleri denetleme çabasına karşın, bazı mahallelerdeki halk, gönüllülerle işbirliği içinde gerçek mahalli konseyler kurmanın bir yolunun buldu. Örneğin Güney Tahran *gowd*’ları, *Shura-ye Aali-ye Eskin-i Gowdnishinan* (Gowd Halkının Yeniden İskânı Konseyi) ya da kısaca Yeniden İskân Konseyi adıyla bilinmeye başlayan, ziyadesiyle etkin bir *şûra* oluşturdu.

Yeniden İskân Konseyi

1980 ilkbaharının ilk günlerinde, bir grup genç gönüllü, bu mahallelerin yaşam koşullarını geliştirmeye yardımlarını sunmak amacıyla *gowd* yerleşimlerine geldi. Birkaç hafta sonra, 4 Nisan 1980’de Tahran’ın radikal valisi Muhammad Tavassoli’nin desteğiyle, *Gowdnishinan* Konseyi’nin oluşturulması bir seçim yapıldı. On altı *gowd* yerleşiminden on beşi, her biri bir *gowdnishinan* merkezi konseyi oluşturulmasına dönük olarak üçer delege göndermek suretiyle seçimlere katıldı. Merkezi konseyden iki temsilci, belediyeden iki temsilci ve yerel Pasdaran komitesinden bir temsilcinin bir araya getirilmesiyle *Shura-ye Aali-e Gowd*, yani Gowdlar Yüksek Konseyi kuruldu.⁶⁶

Seçilmiş temsilcilerin çoğu Tahran-Kereç yolu üzerindeki SAKA gibi yakın sanayi merkezlerinde fabrika işçileri olan yerel önderlerdi. Yeniden İskân Konseyi her ne kadar kısa vadede *gowdlardaki* yaşamı geliştirmeyi amaçlıyorduyorsa da, asıl kaygı-

sı 46 bin sakininin daha yaşanabilir konutlarda yeniden iskân edilmesi etrafında dönüyordu.⁶⁷

Konseynin yardımı ve merkez belediyesinin işbirliğiyle yerleşimciler, özellikle de gençler, bir klinik, bir *husseinieh* (geçici cami), birçok kütüphane ve bir futbol sahası kurdular. *Fishaari*'ler (umumi çeşmeler) inşa edildi; lağım kanalları (*jouy*) kazıldı ve on dört yerleşimin yolu tamamen asfaltlandı.⁶⁸

Aynı zamanda konsey Güney Tahran sokaklarında, genel sağlık hizmeti ve çocuklara yönelik aşılama sağlayan seyyar sağlık ekipleri ve klinikler de kurdu.⁶⁹ Topluluk dâhilindeki ahlaken sapkın (mesela kumarbazlar ve uyuşturucu satıcıları gibi) bileşenler teşhir ve tecrit edilirken, hâlihazırda işgal edilmiş olan eski rejime⁷⁰ ait binalarda gençler için bazı kültürel faaliyetler ve spor olanakları yaratıldı.

Eylül 1980'de Irak'la savaşın patlaması ve bunu izleyen hava saldırısı tehditleri Yeniden İskân Konseylerinin ve yereldeki yoksulların faaliyetlerinin zeminini de tahrip etti. Yeniden İskân Konseyi ve Mücahitler örgütü, savaş zamanındaki acil duruma yanıt verebilmek üzere *gowd*'larda Mahalli Direniş Grupları'nın kurulması çağrısında bulundular. Mahalli halkla faaliyetlerinin bağlantısını afişlerdeki talimatlarla, broşürlerle ve mahalli camilerde düzenlenen toplantılarla sağladılar. Tümüyü başarılı değilse de Güney Tahran'daki bazı Mahalli Direniş Grupları gençliğin de katılımıyla kuruldu. Yerel kaynakları, özellikle de sağlık hizmetleri ve temel ihtiyaçları belirlediler, acil durum kararları için idare ekipleri oluşturdular, askeri eğitimle meşgul oldular, bilgi ve savaş haberleri içeren afişler astılar ve güvenlik ve kendini korumayla ilgili talimatlar hazırladılar.⁷¹ Mahalli Direniş Grupları'nın bazı işlevlerini Yahşiabad gecekondü yerleşiminden genç bir gönüllü şöyle açıklıyordu:

“İlk olarak benzin kıtlığı sorunuyla ilgili olarak yerel benzin dağıtımı bölümümüz üzerine konuşmaya başladık ve bir vesika sistemi yürütmeyi teklif ettik. Teklifi kabul ettiler. Sonra halkla plan üzerine konuştuk ve onlar da bunu ılımlı karşıladı ve işbirliği

yapmayı önerdiler. Planı uygulamak için oldukça büyük olan mahallemizi küçük bölgelere ayırdık. Ardından, kendi paylarını belirlenen günlerde alabilmelerini sağlamak adına her bir bölgedeki ailelerin sayımını yaptık. Bunun amacı uzun kuyrukları ve istifçiliği önlemektir. Şimdi de insanlara bize yardım etmelerini, böylece her bir ailenin benzin payını kapının önüne kadar getirebileceğimizi söylüyoruz (...) diğer temel gıda maddeleri hakkında, halka hiçbir kâr sağlamaksızın sunduğumuz tohum, yumurta, mısır, şeker, çay ve çamaşır tozu gibi şeyleri şimdiden hazırladık. Bununla beraber bu maddeleri ileride de vesikayla dağıtmayı planlıyoruz".⁷²

Bu faaliyetlere rağmen Yeniden İskân Konseyi, en önemli işlevini *gowd* sakinlerini yeniden iskân etmek olarak görüyordu, bu konuda önemli adımlar da atılmıştı. Yeniden İskân Konseyi beş yüzün üzerinde harap evin sahibinin zararını, başka bölgelerde yerleşebilmeleri için tazmin etti; aynı zamanda bundan başka altı yüz ailenin hâlihazırda işgal altında bulunan apartmanlara yerleştirilmesini idare etti.⁷³ Acil yardıma ihtiyacı olan bazı aileler, bunlara düzenli ev sağlanana kadar acil durum merkezlerine alındı.⁷⁴ Yeniden İskân Konseyi aynı zamanda müzakere politikasını yerel seferberliğin daha militan bir yönemiyle bir araya getiriyordu. Gerektiğinde mahalli halkın yöneticileri talepleri doğrultusunda zorlaması amacıyla sokak gösterilerine katıldı.⁷⁵

Yeniden İskân Konseyi'nin faaliyetleri bir buçuk yıl sonunda, artan siyasi rekabet ve tahammülsüzlüğün ortasında sona erdi. Başta, bütün farklı yerel gruplaşmalar -Komiteler, Mücahitler, solcular ve belediye- yerel konular söz konusu olduğunda birbiriyle işbirliğine giriyor gibi görünüyordu. Ancak bir süre sonra siyasal ve ideolojik ayrışmalar su yüzüne çıktı ve ittifaklar hem ulusal hem de yerel seviyede yerini sekterliğe bıraktı. Esasında farklı siyasal yönelimlerden gelen gençlerden kurulu bir gönüllü yurttaşlık örgütü olarak ortaya çıkan Pasdaran Komiteleri, kısa zaman sonra iktidardaki İslamcı Cumhuriyet Partisi'nin bir kalıntısı haline geldi. 1979 yazının

başında Komiteler içinde İslamcı Cumhuriyet Partisi çizgisini izlemeyi reddedenler “temizlendi”. Sadece Tahran’da yaklaşık 1.500 komitenin 40-50 bin arası üyesi evlerine gönderildi.⁷⁶ Başka pek çoğu liderlerinin tekelci politikalarından hayat kırıklığına uğrayarak zaten ayrılmıştı. Komiteler solcuların ve Mücahitler’in yükselen gücüne karşı sürekli bir kampanya başlattı.

Böylece Yeniden İskân Konseyi, topluluk içinde şimdiye kadar paralel bir iktidar haline gelmiş yerel Pasdaran Komitesi’nin bir kısmı üzerine artan baskının hedefi haline geldi. Yerel Devrimci Muhafızlar tarafından desteklenen örgütlü eşkıyalar Yeniden İskân Konseyi’nin karargâhına saldırdı; Komite Yeniden İskân Konseyi’ne olan güveni sarsmak amacıyla kitlesel toplantılar tertipledi ve üyelerini rüşvetçilikle suçlayan asılsız söylentiler ortalığı kapladı. Sonuç olarak, konseye verilen maddi destek hem belediye hem de, tabi ki, Komite tarafından kesildi. Böylesi bir artan baskıyla başa çıkamayan Yeniden İskân Konseyi’nin bütün üyeleri 14 Mayıs 1980’te bir protesto hareketi olarak topluca istifa etti. Birkaç ay sonra, Mücahitler’in *gowd* ahalisine özel haftalık bir yayını olan *Faryad-i Gowdnishin*’in yayını hükümet tarafından durduruldu. Bununla birlikte özerk bir mahalli örgütün faaliyetleri sona ermiş oldu.

Siyasi baskının ötesinde, Yeniden İskân Konseyi’ni zayıflatan şeyler arasında iç sorunlar da vardı. Siyasi örgütler halkın selametine dönük olarak yerelliklere, siyasal desteklerini geliştirmeye verdikleri kadar destek vermiyorlardı. Örneğin Mücahitler açısından “Yerel Direniş Hücreleri sadece, kısa vadede savaşın tahribatını hafifletmekte etkin bir rol oynamamakta, uzun vadede halkın emperyalizme karşı seferber olmasına da yarımçıktır”.⁷⁷ Öte yandan, bu tür bir aktivizmin seçkinci/elitist doğası, yerleşimcilerin, eninde sonunda yerel seferberliğin altını oymak için rekabet eden dış örgütlere ziyadesiyle bel bağlamasına da neden oluyordu. Son olarak, konsey gerçekten demokratik bir kurum olmaktan uzaktı; aktivistler katılımcı demokrasiyi tecrübe etmeye ancak başlamışlardı. Bir karşılaş-

tırma yaparsak, örneğin devrim sonrası Portekiz’inde mahalle komisyonu seçilmiş bir organdı. Mahalli örgütlerin başını her ne kadar aktivistler çekiyorduysa da, karar almakta sıradan insanların yaygın biçimde katılımı mevcuttu. Yerel iktidar, havaya kalkan ellerle belirlenen oyların bulunduğu haftalık genel toplantılar tertipliyordu.⁷⁸ İran’da resmi seçimler yaygın değildi ve iktidarın tutumu ve sorumlulukları belirsizdi. Olağan biçimde, genel toplantılar seyrekti, yerel siyaseti doğru bilgilendirmeden çok söylentiler belirliyordu, bu da sırasıyla, sekterce çatışmayı ve rekabeti besliyordu. Sıradan insanlar ancak devletin kendini kurmakla meşgul olduğu bu çalkantılı zamanlarda modern katılımcı demokrasiyi tecrübe etmeye başlamıştı.

Sistemin İçinde Çalışmak

Yeniden İskân Konseyi gibi bağımsız *şûra*’ların birçoğu ve bunların üyeleri tasfiye edildi. Devlet-destekli “yeni seçimler”le birlikte yönetimlere daha fazla rejim yanlısı üye geldi ve mahalle konseyleri çeşitli yollarla iktidardaki İslamcı Cumhuriyet Partisi’nin bir uzantısı haline getirildi. Yoksullar, siyasi kısıtlamaların arttığı ve muhalif grupların bulunmadığı bu yeni döneme uyum sağlamak zorunda kaldılar. Resmi aygıtların içinde ya da onlara karşı çalışmaları gerekiyordu. Yoksullar sabırlı ve sebatkâr biçimde, yerel yöneticiler üzerinde baskı oluşturmak üzere hükümetin *mustaz’afın* yanlısı söylemini istismar edebildikleri ölçüde bu paternalist kurumlardan yararlanıyorlardı.

Özerk ve halk örgütlenmeleri olarak, siyasi baskıya ve kendi eksikliklerine bağlı biçimde giderek tasfiye edildiler; boşluğu hızlı biçimde Cami Dernekleri (*şûra-ye masajid*) ve İslamcı Mahalle Konseyleri gibi alternatif hükümet-destekli örgütler doldurdu. Bu kurumlar, özellikle alternatif düzenlemele- rin etkinliğini göstermek amacıyla daha bir heves ve bağlılıkla hizmet vermeye başladılar. Faaliyetlerini daha sonra mahalli camilerde yoğunlaştıracak olan rejim yanlısı mahalli figürleri barındıran Yerel Pasdaran Komitesi öncelikle inisiyatifi eline

aldı. Bu yerel konseyler, yerel halk seferberliğinin bir zorunluluk haline geldiği Irak savaşının patlak vermesinin ardından artan biçimde etkin konuma geldi. Böylece Cami Dernekleri, ev içi aletler gibi kıt olan malları dağıtarak savaşla ilişkili gayretlere dair mahalli nüfusu seferber etmekle ve yerleşimle ilgili uyusmazlıklarla meşgul oldular. Bunlar mahalli dükkânların da dâhil olduğu vesikalı dağıtım sistemini idare etmek ve denetlemekle de görevlendirilmişlerdi. Bu derneklerin üyeleri, aynı zamanda iktidardaki İslamcı Cumhuriyet Partisi'nin mahalle bekçi köpekleri olarak da hareket ediyorlardı.

Sekiz yıllık savaş boyunca kentsel bölgelerin dört bir yanında bu tür yüzlerce dernek faaliyet gösterdi. Bunların asıl gücü, kendilerini hükümet kaynaklarından ve siyasal destekten yararlanmakla muktedir kılan resmi statülerinden kaynaklanıyordu. Köylü göçmenlerin kentlere akışını denetlemek amacıyla, yerelliklerde vesika kartlarının verilmesini kontrol etmek yoluyla Tahran Valiliği'yle (Farmandari'yle) işbirliği içinde hareket ediyorlardı.⁷⁹ 1983'te Mahdavi-Kani, "İslamcı Cumhuriyet'in istikrarı için zeminin sağlanması" üzerine Cami Dernekleri'nden yardım istiyordu.⁸⁰

Bununla beraber İslamcı Mahalle Konseyleri'nin zayıflığı daha ciddi biçimde sürüyordu. Yolsuzluk, temel ihtiyaçların dağıtımında verimsizlik, bürokratik yetersizlik ve işlevlerinin (Komiteh-ye İmdad-i İmam gibi) diğer mercilerle örtüşüyor olması meşruluklarından önce imajlarını lekeledi.⁸¹ Nihayet, verili savaş, kıtlık ve hükümetin özerk dernekleşmeye tahammülsüzlüğü koşullarında, yerel seviyedeki durum, Cami Dernekleri olmaksızın muhtemelen daha da kötü olacaktı. Savaşın çıkmaza girmesi ve dağıtım sisteminin üzerindeki baskının derece derece rahatlamasıyla birlikte, derneklerin konjonktürel rolü de azalmaya başladı. Savaşın bir çözüme doğru gitmesinden itibaren Cami Dernekleri esas itibarıyla geriye çekiliyordu. Yerel seçkinlerce denetlenmeleri itibarıyla bunların savaş son-

rası dönemdeki işlevi büyük ölçüde kısa süreli törensel faaliyetlerle sınırlanmıştı.⁸²

Yerel Tüketici Kooperatifleri

24 Mayıs 1980’de altsınıf mahallelerinden biri olan Gorgan Sokağı’ndan bir grup kızgın ev kadını, Somaiyeh Meydanı’ndaki bir manavı ve yakındaki dükkânları zorla kapattırdı. Kadınların hem mahalli esnafa ve hem de yöneticilere karşı gıda fiyatının yüksekliği üzerine yinelenen şikâyetleri duymazdan gelinmişti. Kadınlardan biri yüksek fiyatları yüzünden bir manavı protesto ettiğinde, diğer kadınlar da hayal kırıklıkları ve öfkelerini ifade ederek ona arka çıktı. Bunu kısa zaman sonra, ev kadınlarının çarşı yerini bir dükkândan diğerine kapatması usulünü takip ederek, her bir dükkânın metal kapısını (*kerk-ereh*) kapatmak yoluyla mahalle halkının gerçekleştirdiği bir sokak gösterisi izledi. Polis, öfkeli kadınların çarşayı ateşe vermeye kalktıklarını ancak sadece malların acil biçimde yeniden fiyatlandırılması taahhüdüyle dağılmaya ikna olduklarını bildiriyordu. Dükkânlar gün boyunca kapalı kaldı.⁸³

Barınma gibi gıda da yoksulların ahlaki kavramlar üzerinden algıladığı özel bir emtia anlamına geliyordu. Bu temel ihtiyaçların tatmini sadece Pazar’ın keyfine kaldığında, yoksullar direndiler ve hem öfkeli ev kadınlarının gösterdiği doğrudan eylem ve hem de tüketici kooperatifleri gibi kurumsal imkânlar vasıtasıyla pazarı altüst etmeye çalıştılar.

Yerel Tüketici Kooperatifleri (YTKler) vasıtasıyla yoksul kentliler, obur tıknaz adamları defederek ucuz tüketim mallarına kolay ulaşmayı garanti altına almayı amaçlıyorlardı. Tüketici kooperatiflerini kurmaya dönük önceki girişimler, ayaklanmadan birkaç hafta önce ortaya çıkmıştı (Bkz. Sayfa 32). Devrimin hemen sonrasındaki ilk yönelimin ardından YTKler, İran-İrak savaşının patlak vermesinin ardından alt-sınıf ve yoksul bölgelerinin dört bir yanında yeniden ortaya çıktı. Aralık 1979 itiba-

ıyla anayasa, kooperatifleri üç temel ekonomik sektörden birisi olarak tanıyordu. 1981’de Tahran’ın alt-sınıf mahallelerinde altmışa yakın YTK kuruldu. 1985 itibarıyla 600bin Tahranlı, toplam sermayesi 4 milyar Rls olan 530 YTK’yle işbirliği yapıyordu. Bu kooperatifler, taşra şehirlerindekiyle birlikte bir hükümet organı olan Kooperatifler Merkez Örgütü’nün idaresi altında yer alıyorlardı.⁸⁴

Genelde, kooperatifleri işleten halkın kendisiydi. Daha bağımsız deneyimler dâhilinde, birkaç kişilik bir “kurucu grup”, hisselerini satın almak üzere yerel halkı davet ederek geçici kooperatifler kurdu. Daha sonra üyeler icra komiteleri (İK) seçtiler ve kurucu grubu feshettiler. Bundan sonra İcra Komiteleri, satın alma, dağıtım ve muhasebe tutma açısından YTK’yı idare etmenin sorumluluğunu üstlendi. Operasyonun denetlenmesinden bir gözlemci grubu (*Bazseran*) sorumluydu.⁸⁵ Simsarlar ortadan kaldırıldı ve kâr güdüsü, var olduğu takdirde, sadece tam zamanlı çalışan idarecileri istihdam etmenin maliyetini karşılamak içindi.⁸⁶

Ancak YTKların çoğuna yerel seçkinler, dindar, ahali mensubu ve ekonomik açıdan hali vakti yerinde liderler hâkim olmuştu.⁸⁷ Bu liderler açısından YTKler, kendi kişisel çıkarlarına hizmet etmesinden daha fazla, olsa olsa, tipik hayırseverlik ve en kötü ihtimalle de yerel itibarın bir kaynağı ve üst düzey yetkililere ulaşmanın bir yolu olarak işlev görüyordu. Hâkim olan işbirliği yerine bir tür paternalizm ruhuydu. Devrim süresince gönüllülük ruhunu dayanışma ve gayri bencillik fikirlerinden meydana geliyordu. Devrim sonrasındaysa, işbirliği ideallerinin yerini eninde sonunda verimlilik ve kâr amaçlılık ilkeleri aldı. Sonuç olarak bazı kooperatifler faaliyetlerine son verdiler.⁸⁸

Nihayet YTKler, yoksulların tüketim maddelerinin kıtlığı, savaş zamanı ekonomik koşulları ve fahiş fiyatlı karaborsa mallarının mevcut olduğu zor zamanlarda temel mallara ulaşmasına katkıda bulundular. Temel malları sübvansetmelerinin ve

bir vesika sistemi uygulamalarının yanı sıra, hükümet de toplam yurtiçi üretimin ve ithal malların yüzde onunu, üyeleri arasında sabit fiyattan ve kâr konmaksızın dağıtılması için doğrudan YTK'lere aktarıyordu. Dahası YTKler, halkın toplumsal biçimde faaliyet göstermesi ve bir kurum inşa etme yolu olarak tayin etmesiyle birer kamyonu da sahip olmuşlardı.

Yine de YTKler benzeri kurumsal kanallar olmadığına ya da etkisiz oldukları görüldüğünde, halk, meselelerini doğrudan sokaklara taşımakta tereddüt etmedi. Otobüs biletleri üzerindeki nakdi yardımların kaldırılmasına dönük önceki planlar, Tahran ve Maşad'da ayaklanmaların fitilini ateşlemişti. Doğrusu, Başkan Rafsancani yönetimindeki savaş sonrası ekonomik liberalleşme, 1990ların başında kent yoksulları tarafından yaygın bir rahatsızlıkla karşılandı (Bkz. Aşağı kısım). Güney Tahran'daki gecekonducu yerleşimlerinden biri olan İslamşehr'de Nisan 1995'te yaşanan bu tip ayaklanmaların sonuncusu, arkasında en az bir ölü, bir düzine yaralı ve yüzlerce tutuklu bıraktı. Bu üç günlük sokak protestosunun kıvılcımını, otobüs bilet ücretinin indirilmesinin yanı sıra daha iyi içme suyu tedariki talep eden iki yüze yakın genç ateşlemişti. Bu kıvılcım hızla 50 bin yoksul insanın toplu taşıma ve benzin fiyatlarındaki fiyat artışlarını protesto ettiği bir gösteriye dönüştü. Polis hükümet binalarına, bankalara, büyük mağazalara, benzin istasyonlarına ve otobüslere saldıran kalabalığı dağıtmak için helikopterlerden göz yaşartıcı gaz döktü.⁸⁹ Diğer yerlerde olduğu üzere gıda fiyatları ve kıtlıkların tetiklediği sokak siyasetinin ana aktörleri de ev kadınlarıydı.

İstisnai gıda isyanları ve kolektif eylemlerine karşılık (mesela, Somaiyeh Meydanlı ev kadınları ve İslamşehr isyanları) kamusal yakınmalar sıradan insanlar tarafından bir protesto türü olarak kullanılıyordu. Bunlar, fiyatlar, kiralara, savaş, kıtlıklar ve buna benzer şeyleri içeren devlet politikaları hakkında hararetli konuşmalar görünümünde şikâyetlerini zulüm korkusu konmaksızın kamusal mekânlarda -taksilerde, otobüslerde,

fırın kuyruklarında, bakkallarda ve diğer yerlerde- kolektif biçimde dillendiren insanları bir araya getiriyordu. Kamusal yakınma, sıradan erkek ve kadınların kamuoyunda ifade edilmesinin etkin bir mekanizmasını da sunuyordu; salgın halinde ve bastırılmaz bir muhalif fikir kaynağı haline gelmişti.⁹⁰

İşgalciler ve Devlet

Kısacası, işgalci mücadeleleri üç temel alanda sahne aldı: İlki, mevcut zorluklara direniş ve daha iyi bir hayat peşinde olma. Bunlar kendini fiziksel hareket ve göçte gösterdi ve ülkede derin bir demografik değişimi gerektirdi. İkincisi, toprak ve kentin kolektif tüketimin de dâhil olduğu kamusal malların yeniden dağıtımı çerçevesindeki mücadeleler. Ve üçüncüsü, modern resmi düzenlemeler yerine mahalli normlara dayanan devletten özerkliği genişletmeye dönük girişimler. Bu mücadeleler biriktiklerinde, yoksulları bürokrasiye karşı, her bir pratiğin devlete ait bir denetim alanını ele geçirmesiyle ve iktidarına el uzatmasıyla bir karşı-hegemonik güç olarak konumlandırıyor. Bu üç alan, devlet ve marjinal yoksullar arasındaki çekişmenin en önemli sahalarını oluşturuyordu. *Mustaz'afin*, İslamcı devletin düşmanı haline kendi isteği dışında geldi. Yoksulların hükümeti olarak İslamcı devlet bu mücadelelere nasıl yanıt verdi?

İşgalcilerin eylemlerine dönük daha önceki resmi yanıtlar, rekabet, kafa karışıklığı ve çelişkilerle nitelendirilebilirdi. Oysa İslam Devrimi öncesinde yoksullar, durumdan fiilen habersiz kalmışlardı (Bkz. 2. Bölüm), devrim sonrasında seferberlikleri, yoksul mahallelerde faaliyet gösteren yirmiden fazla resmi ve gayri resmi grup ve örgüt arasında rekabet konusu haline geldi.

Güvenilir bir toplumsal taban arayışında olan iktidardaki din adamları, *mustaz'afin*'i, İslam ve İslam devrimi için mücadelelerin taraftarı olarak gördü. Bu geniş kategori dâhilinde kent marjinalleri ya da *koukhnishinan* (tam anlamıyla, baraka sakinle-

ri, baldırı çıplaklar) merkezi bir konum elde ettiler. "Bu İslam Devrimi başarısını bu sınıfın, varoş sakinleri sınıfının çabalarına borçludur" diyordu Ayetullah Humeyni. "Bu Güney Tahranlılar, onları çağırdığımız adla bu baldırıçıplaklar, onlar bizim efendimiz (*vali-ne'tnat*) (...) Bizi olduğumuz yere getirenler onlar".⁹¹ Başbakan Mehdi Bazargan'ın endişesi üzerine, Humeyni, devrimden sadece birkaç gün sonra "herkesin toprağı olmalıdır, bu ilahi bağıştır", "bu ülkede kimse barıksız kalmamalıdır" ve "su ve elektrik yoksulların kullanımına bedelsiz sunulmalıdır" sözlerini sarf etti.⁹² Başkan Bani Sadr ve Tahran Valisi Muhammed Tavassoli gibi Bazargan da bu tür açıklamaların denetlenemez göçün ve kentsel düzensizliğin dizginlerinden boşanmasına yol açmasından korkuyordu. Onlar da her ne kadar mevcut yoksul mahallelerin seçmeli ıslahı tercih ediyorlarsa da bunun yerine kırsal kalkınma ve tarımın geliştirilmesi çağrısında bulundular. 1980 yılında Devrimci Konsey, Güney Tahran'daki *gowd* sakinleri gibi bazı varoş yerleşimcilerini kırsala taşımanın yollarını tartıştı ancak sonuç alamadı.

Aynı zamanda, daha önce de tartıştığım üzere, Hassan Karrubî'nin başını çektiği Evsizler İçin Barınma Ofisi ve Ayetullah Hüsrevşahi'nin Barınma Vakfı, evlerin ve toprakların evsizler lehine radikal biçimde el konulması ve dağıtılması kararını aldı. Bu girişimlere belli başlı solcu gruplar da destek verdi. Pasdaran, yerine yoksul toplulukların geliştirilmesini savunarak el koymalara karşı çıktı. Nihayet, gönüllü gruplarının, özellikle de solcu örgütlerin ve Mücahitler'in benzer faaliyetlere girişmesini önlediler.⁹³

Pratikteki ve fikirlerdeki bu rekabet barınma alanı ve geçekonducuların statüsü önemli çıkarımlar sağladı. İlk olarak, yoksulların seferberliği açısından, onları taleplerde bulunmaya ve dahası doğrudan eylemlerini meşrulaştırmaya cesaretlendirerek yeni fırsatlar sundu. Öte yandan, barınma ve toprak konularında, evsizliğin ve yoksulluğun sistemli biçimde idare edilmesini imkânsız kılan büyük bir politika kargaşası etkili oldu.

Sıkıntılar ancak Hassan Karrubi'nin bürosunun feshedildiği ve Ayetullah Hüsvrevşahi'nin Vatikan'a büyükelçi olarak yollandığı Haziran 1980'de biraz olsun hafifledi.⁹⁴

Barınma alanındaki radikallerin zapt edilmesiyle hükümet, bu alanda bazı yasal ve idari düzenlemeler getirdi; attığı en önemli adım, Devrimci Konsey'in *tnawaat* (kullanılmayan) toprağı ve ardından da kentsel alanlardaki *bayeer* (önceden kullanılan) toprakları millileştirmesi yardımıyla Kent Toprak Yasası'nın uygulamaya konmasıydı.⁹⁵ Yine de hükümet hiçbir zaman yoksulların barınmasına yönelik sürekli bir politika biçimlendirmedir. Yoksulların barınmasını kendilerine ve onların "tasarruflarına" bırakmak yoluyla hükümetin konuya ilişkin sorumluluğunu ortadan kaldırmayı savunan yeni düşünce bile havada kaldı.⁹⁶ Doğrusu, 1980ler boyunca hâkim olan politika beş stratejiyi bir araya getirmişti: Seçmeli barınma sağlamak, kırdan kente göçü durdurmak, gayri resmi olanları eklemlmek, yasadışı konutları yıkmak ve fiilen müsamaha göstermek.

Seçmeli Barınma Sağlama

Barınma Vakfı yoksullara konut sağlama hedefiyle faaliyet göstermeye devam etti. 1980'de Vakfın çağrısıyla 800 binden fazla kişi toprak ya da ev için yazılı başvuruda bulundu. Vakıf, çoğu kırsal bölgelerde olmak üzere 100 bin parsel toprak ve 2.500 ev bağışlama iddiasında bulundu.⁹⁷ Nihayet İran-İrak savaşını takiben vakfın faaliyetlerinin büyük kısmı savaş kaynaklı yenden inşalara yönlendirilmişti ve işlevi de faizsiz krediler ve gereken maddelerin ve teknik yardım sağlanması vasıtasıyla kendi-evini-kendin-yap faaliyetlerini özendirmekle sınırlanmıştı.⁹⁸ Barınma Vakfı'nın yanı sıra büyük şehirlerdeki belediyeler de bazı varoşları temizleyerek, bunların sakinlerini daha yaşanabilir konutlara taşımıştı ya da bunlara kendi evlerini yapmaları için yardım ve kredi önermişti. Güney Tahran'da bulunan Haniyabad'daki gecekonducular, yerleşimleri umumi parklara ve eğlence tesislerine dönüştürülerek, hükümetin inşa etmeyi

planladığı sayısı bini bulan, iki yatak odalı, 72 metrekairelik dairelere yerleştirilecekti.⁹⁹ Güney Tahran'daki *gowd* yerleşimleri gibi adı kötüye çıkmış toplulukların bir kısmı, yetkililer açısından, *isttz'af* (yoksulluk ve sefilliğin) cisimleşmiş hali olarak ve bu nedenle mülksüzlerin hükümeti olarak İslam Cumhuriyeti'nin kimliğiyle bağdaşmazlıkları nedeniyle sembolik öneme de sahipti.

Göçü Önleme, "Bu Toplumsal Felaket"

Nihayet, kır kökenli yoksulların daha iyi bir yaşam arayışı çerçevesinde şehirlere dönük sürekli akışı böylesi parça parça çözümleri geçersiz kılıyordu. Rejim toplam doğurganlık oranını azaltmakta başarı sağlamış gibi görünürken¹⁰⁰, şehir bölgelerine yönelik göç büyük bir sorun olarak kalmaya devam etti. 1983 itibarıyla İran'da kent nüfusu (yüzde 52.5'le) kır nüfusunu aşmıştı. Eksikliklere rağmen gecekonducular şehirde daha mutluydular ve memleketlerine dönmeye hazır değillerdi.¹⁰¹

Oysa yoksullar göçü, daha iyi bir hayata yönelik bir vasıta olarak görürken, yöneticilere göre göç, "toplumsal bir felaket"¹⁰², "savaşın sonraki en önemli sorun"¹⁰³ ve devrim ve İslam Cumhuriyeti açısından büyük bir tehdit'ti.¹⁰⁴ Bunun nedeni, nüfus akışının, merkezi otoritenin toplulukların, toplumsal grupların ve toplumsal uygulamaların üzerinde çok az pratik denetim sağlamasına yol açarak kent düzenini bozmasıydı.

1983 itibarıyla şehre doğru göç azaldığında, yetkililer de bir çözüm bulmak amacıyla deli gibi çırpınıyordu. Aynı yılın Şubat ayında Tahran valisi Habibi, Ayetullah Humeyni'den göç sorununu en ciddi güncel siyasal kaygılardan biri olarak tanımlayan bir "olağanüstü hâl" ilan etmesini istedi. Bunun akabinde devlet basını, nüfusun bu eğilimine karşı bir kampanya başlattı; Cuma namazı önderleri, şehirlere taşınmanın sakıncalarını tartışmak üzere seferber edildi ve bu "büyük toplumsal sorun"a yönelik kalabalık seminerler örgütlendi.

Hâkim söylem, göçü, bütün bir kent yaşamına mikrop bulaştıran toplumsal bir patoloji olmakla itham ediyordu. "Toprak spekülasyonundan", "işsizlikten", "asalakça meşgalelerden", "uyuşturucu ticaretinden", "hastalıklardan" ve kentsel huzursuzluktan ve aynı zamanda "toplumsal ve İslami değerleri imha etmekten" sorumlu olan da o idi.¹⁰⁵ Bunların öte yanındaysa göçmenler düzensizliğin kurbanları olarak resmediliyordu. Tahran Belediyesi'nin günlük gazetesi Hemşeri, kırdan göçenleri "şehrin bataklığında hedefsizce oraya buraya gezinenler (...) bu cehalet, saflık ve propaganda kurbanları başka tür bir hayat yaşarlar; sınırdaki insanı temsil ederler" şeklinde tanımlarken, farkında olmaksızın Simmel, Park ve Wirth'in ruhlarını çağırıyordu.¹⁰⁶

Gecekonducuların yayılmasına yönelik sinir bozukluğu uzmanlar cemiyetini de hayrete düşürüyordu: Kır kökenli yoksullar bunların epistemolojik düzenini sarsıyordu. Bu uzmanlar göçü, "şehirlerin kaderini değiştiren, kendini kentli ve siyasal bir mücadele olarak gösteren bir fenomen" olarak görüyorlardı.¹⁰⁷ Düzensizliğin kökleri öncelikle "eski rejimin hatalı politikalarında", özellikle de Toprak Reformu Programı'nda bulunuyordu.¹⁰⁸ Sorun zaman zaman "köylülerin aklını şehir yönünde çelen düşmanlarımızın kasıtlı bir fesatı"na yoruluyordu.¹⁰⁹

Göçmen yoksullar da bu söylemden nasibini alıyordu. Onların tepkisi, bazı gecekonducuların ortaya koyduğu üzere daha buruktu:

"Onların [hükümetin] bize, mustaz'afin'e bu şekilde, karalayarak muamele etmesi komik. [Gazetelerinde] bizim su çeşmelerini açık bıraktığımızı, suyu israf ettiğimizi yazıyorlar. Ama öyleyse, bizim akacak şebeke suyumuz yok ki! Ya da bizim kapılarımızı gece geç saatlere kadar açık tuttuğumuzu ya da oğullarımızın askere gitmeyi reddettiğini yazıyorlar; hâlbuki benim kendi oğlum şu an askerde! Gerçekteyse, bu topluluğu bizim kendi *basij* delikanlılarımız koruyor, belediye buranın korunması için kılını bile kımlı-

datmıyor (...) Bizi, *kouklnishin'i*, *hasbiyenishin'i* korumayı umursamayan hükümet mi, ilahi ve İslamcı hükümet?".¹¹⁰

Devlet, ideolojik kampanyanın ötesinde nüfusun bu eğilimini durdurmak amacıyla bazı katı önlemler de tasarladı. Cami derneklerine, göçmen ailelerine gıda vesikası kartı vermeyi reddetme talimatı verildi. Aynı zamanda hükümet, bütün ilgili işlemleri denetlemek yoluyla şehirlerdeki evlerin ya da toprağın göçmenlerce satın alınmasını sınırlamaya kalktı.¹¹¹ Ancak bu yasal önlemlerin etkisi, tamamıyla yoksulların iş görme ve geçinme eğiliminde olduğu gayri resmi ve özerk yol nedeniyle çok az oldu. İskân Bakanı'nın da onayladığı üzere, "bu göçmenler açıkça herhangi bir izin ihtiyacında değiller ve izni umursamıyorlar; işin doğrusu bizi pek umursamıyorlar".¹¹²

Hükümet uzun vadede, şehre göçten caydırmak için gerekli önlemler olarak tarımı ve kırsal toplulukları geliştirmeyi hedefliyordu. İnşaat Seferberliği kırsal elektrik şebekesi döşemede ve şehirlere seyahat etmeyi pratikte kolaylaştıran yolların yapımında hatırı sayılır başarı elde etti. Bununla beraber, İslamcı hükümetin kırsalcı söylemine karşın uygulamadaki politikasındaki kent eğilimi devam etti.¹¹³

Gayri Resmi Olanı Resmileştirmek

Verili koşullar altında hükümet açısından geriye birkaç uygulanabilir seçenek kalıyordu. Bunlardan biri yasadışı toplulukları yasallaştırmak ya da bunları, statülerini tanımak ve kentin kolektif tüketimi dâhilinde işbirliği yapmak suretiyle devlet yapısına eklemlemektir. Bu strateji sadece halk desteği ve yoksulların devlet denetimine tabi hale gelmesini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda yerleşimlerin sakinlerini, aksi takdirde yasadışı biçimde elde ettikleri hizmetler için ödeme yapmaya mecbur edecekti.

Yoksullar açısından gayri resmîlik, hem zorluklarla başa çıkma ve geçimini sağlama yolu olarak hem de başlıbaşına bir

amaç olarak iş görüyordu. Yerleşimleri dâhilinde yoksullar, devletin kurumlarından kaçınıyor ve bürokrasiyi, vergilendirmeyi, zaman disiplinini ve mekânın düzenlenmesini üstü kapalı biçimde reddederek kendi hayatlarını idare ediyorlardı. Örneğin İslamşehr sakinlerinin yüzde 80'i, topluluğun düzenlenmesinde belediyeye herhangi bir işlev tanıımıyordu.¹¹⁴ Ve çevre yerleşimlerde de halkın yarısından fazlası devlet bürokrasisinden uzak duruyordu.¹¹⁵ Bunun yerine topluluklar arası evlilikler vasıtasıyla sağlanan akrabalık, işbirliği ve karşılıklı sorumluluğu arttırmaya hizmet ediyordu. "Burada yaşamının faydalarından biri" diyor bir Aliabad sakini olan Hazaneh, "hemşerilerimin (*hamşahri*) yanında olmam. Ve işimin çok seyahat etmeyi gerektirmesinden bu yana, ailemin onların yanında daima güvende olduğuna dair rahatlık hissediyorum".¹¹⁶ Diğerleri de "burada herkesin birbirinin akrabası olmasından ve birbirlerine yardım etmekten" mutluydu.¹¹⁷

Yoksullar hâkim mekânsal politikalara ve anlayışlara da karşı geliyorlardı. Barınaklarını, umumi alanda nasıl görünecekleri ya da toplanacakları ve faturaları ve kredileri ne zaman ödeyecekleri kaygısıyla polis denetiminden kaçınarak kendi ihtiyaçları, zevkleri ve kaynakları (örneğin hayvan yetiştiriciliği) çerçevesinde inşa ediyorlardı. Örneğin, *gowd* yerleşimi sakinleri, Şahrak-i Şuş'taki binalara yerleştirildiğinde binaların çevresine, kendi topraklarına geçitler koyarak ve bir duvar ya da çit çekerek bahçeler inşa ettiler. Yeni apartmanlarda kendilerine daire verilen Tahran Pars'taki Pol-i Mudiriyat ve Halepşehr sakinlerinden bazıları, er ya da geç başka gecekondulara yerleşimlerine taşındı.¹¹⁸ Devrimden önce uygulanan Güney Tahran'daki Kouy-e Nohom-i Aban yeniden iskân projesi de benzer bir soruna sahipti. Hükümet konutlarında yeniden iskân edilen gecekonducuların çoğu, bu evleri kiraya vererek ya da satarak kulübelerine geri döndü.

Bandar Abbas'ta 2.500 dairelik hükümet konut projesi, kısa bir zaman sonra esas olarak bir kendiliğinden yerleşime dönüş-

tü çünkü bu tür hükümet konutu örnekleri yoksulların ihtiyacını karşılamıyordu.¹¹⁹ Nihayet bu toplulukları eklemlemek, İslamcı devlet açısından kritik önemdeydi. Popülist rejim, özerkliğin yanı sıra çeşitliliğe de zar zor müsamaha gösteriyordu. İtaatkâr bir İslamcı ümmet oluşturmak yönünde hoşgörüsüzdü tamamen bazı yetkililerin kanunsuzluk, sapkınlık ve muhtemel çekişme mekânları olarak gördüğü gecekondu yerleşimcilerine karşıt bir anlayışa sahipti. Tahran'daki bazı marjinal mahallelere, hükümet şehrin idari sınırlarını değiştirmek zorunda kaldığında, resmen tanınma bahşedilmişti. Nihayet eklemlenme, daha fazla göçü teşvik etmesi nedeniyle o kadar da kolay değildi; bu durum aynı zamanda şehirlerin yeniden örgütlenmesinin yanı sıra muazzam altyapı tesislerinin varlığını da gerektirecekti.

Bunun yanında, Tahran'daki İslamşehr deneyiminin de gösterdiği üzere, öznelerinin başa çıkmaya muktedir olmadığı herhangi bir eklemlenme (entegrasyon), yeni marjinalleşme tohumları ekecekti. 1990ların başında İslamşehr sakinleri topluluklarının resmen tanınması için kampanya yürüttüler. Ancak bu hedefe bir kez ulaşıldığında, Akbarabad ve Sultanabad'daki yerleşimin etrafında, yeni marjinal topluluklar tarımsal ve *awqaf* toprakları üzerinde yasadışı inşaat yoluyla pıtrak gibi çoğaldı.¹²⁰ Yöneticileri zorla tahliye ve kanunsuz konutların yıkılmasına başvurmaya iten şey de kısmen bu baskıydı.

Toplulukları Yıkma

Gecekonducular 1980'ler boyunca ve 1990'ların başlarında güvenlik güçlerinin periyodik saldırılarına hedef oldular. Saldırıların yoğunluğu ve sıklığı, ulusal siyasi koşullar, belirli valilerin yürüttüğü politikalar ve gecekonducuların tepkilerine bağlı olarak değişiyordu. Daha önceki yıkımlar (1979-1984), Pasdaran'ın büyük ölçüde kent düzeninden sorumlu olmasıyla birlikte rasgele ve sistemsiz gibi görünüyordu. Gecekonducular üzerindeki basınç, hükümetin muhalefet üzerinde yaygın sıkı

önlemleri hayata geçirmesini takiben, 1981 yazından sonra arttı. 1984'ten itibaren yıkım çalışması daha sistemli hale geldi. Temmuz 1984'te Tahran Belediyesi, ihlalleri daha meydana gelmeden yakalamak üzere sokaklarda devriye gezecek, ordu ve zabıta görevlilerinden müteşekkil 300 kişilik bir görev gücü kurdu. Bu görev gücü, temelde Güney ve Kuzeybatı Tahran'daki çevre bölgeleri üç vardiya halinde koruyacak 76 birimden oluşuyordu.¹²¹ Eylül 1985 itibarıyla görev gücü bin kişiye çıkarıldı.¹²²

1980'ler boyunca birtakım topluluklar, çoğunlukla kamyon ve buldozerlerin refakat ettiği jandarmaların saldırısına uğradı. Tahran'da bildirilen ilk girişimler, Daştak, Şahrak-i Mamazan, Şahrak-i Kiyam, Şahrak-i Karoun, Şahrak-i Kiyânşehr, Kal'eh Hasanhan, Şadşehr, Varamin Yolu üzerinde bir yerleşim olan Nizamabad, güneyin tamamı ve şehrin doğusunda bulunan Khak-i Sefid'i içeriyordu. Maşad, Arak, Tebriz, İsfahan, Bahtaran, Kereç, Hürremabad, Ardabil ve diğerleri gibi taşra şehirlerindeki gecekonducular da tahliye girişimlerinin dışında kalmadılar. Seçilmiş evler imha edilirken, yerleşimler ise, yeni kulübelerin kurulmadığından ve mevcut olanların takviye edilmediğinden emin olmak amacıyla askeri ciplerle devriye gezen tetikteki Pasdaran ve Özel Görev Güçleri'nce sürekli gözetim altında tutuluyordu.

İmha edilen evlerin ve iş yerlerinin toplam sayısı bilinmiyor. Ancak Tahran Belediyesi'nin aktardığı bir rapor, sadece 1992 yazı boyunca, 2 bine yakın kanunsuz evin ve iş yerinin sökülüş olduğunu ileri sürüyordu.¹²³

Yasadışı inşaatların devrim sonrasında hızla arttığı başkent'in doğusundaki Tahran Pars'ta bulunan Khak-i Sefid'deki bilinen daha önceki bir vakada, 11 Ocak 1980'de bine yakın Pasdaran ve asker yerleşimi, topluluğu bir an önce ve tamamıyla yerle bir etmek niyetiyle kuzeyden çembere aldı. Sabah saat 4'te bölgedeki trafiği durdurdular; operasyon saat 7'de başladı. Günün sonu itibarıyla otuz ev imha edilmiş ve kırktan fazla kişi

tutuklanmıştı. "Oraya gittiğimin ertesi günü, tarumar olmuş yıkıntı, neler olduğunu gösteriyordu" diye anımsıyordu aynı zamanda bir aktivist olan görgü tanığı: "Halkın gece boyunca uyumadığı belliydi. Saldırıyı tahmin etmişlerdi. Uykulu gözlerle kadınlar, rejime, özellikle de belediye ve Pasdaran'a beddua ede ede eşyalarını molozdan çıkarmakla meşguldü".¹²⁴ "Güvenlik güçlerinin onları tamamen imha edemediği, halkın direndiği de besbelliydi".¹²⁵

Gecekondu bölgelerinin yıkılmasına karşı direniş, yöneticiler tarafından da birçok kez teyit edildi.¹²⁶ Pasdaran'ın rutin uyarıları ve verdiği mühletler geçirildi, yenilendi ve istisnasız reddedildi. Hükümet memurları arasındaki rüşvet yeme durumu işleri daha da zor hale getirdi. "Birkaç yıl önce [1990] belediye bizi buradan tahliye etmek üzere memurlarını yolladı. Geldiler, biraz para aldılar ve gittiler".¹²⁷ Periyodik saldırılar beraberinde çoğunlukla kanlı çatışmaları ve sokaklarda kargaşayı getiriyordu. Çoğu durumda saldırılara karşılık verenler, barınaklarından ayrılmayı reddeden kadınlar ve çocuklar ile kendilerini buldozerlerin önüne atan diğerleriydi. Khak-i Sefid vakasında, güvenlik güçleri çekilir çekilmez, bölge sakinleri "biz evlerimizi kanımızla inşa ettik ve onlar bu kadar kolayca yıktı" diye bağırarak bir gösteri düzenledi. Öfkelerini ifade etmek üzere yerel belediye bürosuna yürüdüler. Ertesi gün, belediye kamyonları molozları toplamaya geldiğinde, yerleşimciler saldırıya geçti ve ağır hasara neden oldular. Bir kez daha, yerel belediye bürosuna yaklaşık 400 kişiyi bir araya getiren yeni bir yürüyüş örgütlendi. Göstericiler oturma eylemi yaparak evlerine verilen hasarın tazmin edilmesini talep ettiler. Mahalle Konseyi'nin üç üyesi, fırsatçı müteahhitlerle evlerini korumayı hak eden "gerçek evsizleri" birbirinden ayıracak bir plan belirlemek üzere yöneticilerle müzakere etmeye başladı.¹²⁸

Bu tür bir gürültülü direniş, hükümeti -Şahrak-i Kiyânşehr vakasında apaçık olduğu üzere- belirli yerleşimcileri satın almayı ve böl-ve-yönet taktiklerini de de içeren farklı taktikler

izlemeye itti. Mart 1990'da yüze yakın evi yıkmaya karşın, hükümetin bu *şahrak*'taki yedi yüzden fazla aileyi tahliye etme girişimi başarısız oldu.¹²⁹ Tazminat önerisi gecekonducular tarafından kolektif biçimde reddedildiğindeyse, belediye, içlerinden (belediyede çalışan) bir kısmını öneriyi kabul etmeleri yönünde ikna etmek yoluyla bunları böldü. Ardından da geri kalanlara, su ve elektriği kesmekle ve kulübeleri yıkmakla tehdit ederek buna uyum sağlamaları yönünde baskı yapmaya başladı. Aralık 1992 itibarıyla belediye, aile başına 1.5 milyon-2 milyon RLS'lik bir ödeme karşılığında gecekonducuların yüzde 80'ini tahliye etmede başarılı olmuştu.¹³⁰ Ancak Tahran'daki Pol-i Mudiriyat gecekonducuları benzer bir anlaşmayı, önerilen tazminatın yeni evler satın almaya yeterli olmadığı gerekçesiyle 1987'de reddetti. Ancak polis provokasyonunun önüne geçmek adına yeni gelenlerin yerleşime katılmasının da bilinçli biçimde önüne geçtiler.¹³¹

Devrimin hemen sonrasındaki hâkim ruh hali, gecekonducuların kazanımlarını korumasındaki militanlığa katkıda bulunuyordu. Yaklaşık on yıl sonra halen süren kent isyanları, gecekonducu yoksulların topluluklarını savunmadaki devam eden kolektif tutkuyu ortaya koyuyordu. 1991 ve 1992 yılları boyunca, birçok kent merkezindeki sık görülen ufak çatışmaların yanı sıra Tahran, Şiraz, Maşad, Arak ve Hürremabad'da beş büyük kargaşa vakası yaşandı. Ağustos 1991'de Güney Tahran'daki bir bölge olan Bağherabad'ın gecekonducuları, yasadışı kulübelerini yıkmaya başlayan belediye memurlarına karşı ayaklandı. Protestocular polisi taşıdı ve resmi araçları ateşe verdi.¹³² Bunu bir yıldan daha az bir zaman sonra, Mart 1992'de, üç yüze yakın savaş gazisinin devlet denetimindeki Mülksüzler Fonu'ndaki kaynakları kötü idare etmesine karşı sokak protestosu yaptığı Şiraz isyanları takip etti. Bunlara hemen yasadışı inşa ettikleri evlerinden zorla tahliye edilmelerini protesto eden gecekonducular katıldı. Protestocular bir yağma saldırısına girişti, belediye otobüslerini, bankaları ve karakolları yaktı. Bu

bir günlük isyan boyunca iki protestocu ve altı polis öldürüldü, birçok kişi yaralandı, üç yüz kişi tutuklandı; tutuklananlardan dördü daha sonra hükümet tarafından idam edildi.¹³³

Tahrân'ın 240 km güneybatısında bulunan sanayi şehri Arak'ta, iki gün süren ve "yüzlerce" tutuklama ve gözaltıyla son bulan daha yaygın isyanlar meydana geldi. Mayıs 1992'de, zabıta kamyonu tarafından takip edilen bir çöp kamyonunun bir delikanlıya vurarak öldürmesiyle isyanlar patlak verdi. "Komşular kamyonu durdurdu ve zabıta kamyonetini ateşe verdi". Ertesi gün "yaklaşık 3 bin kişi, birçok banka şubesini ve üç belediye binasını ateşe vererek 'kahrolsun vali' sloganıyla şehir merkezine yürüdü".¹³⁴ Şehir günlerce sıkıyönetim altında kaldı.

Bu vakaların en dramatik olanı, Afganistan sınırında 3 milyon kişinin yaşadığı kutsal bir şehir olan Maşad'da meydana geldi. Maşad'da 30 Mayıs 1992'de yaşanan kargaşa, belediyenin yasadışı inşa edilmiş konutlara inşaat izni vermeyi reddettiği bir gecekondu bölgesi olan Kouy-e Tollab'ta başladı. Mahalli temsilciler, isteklerini bildirmiş oldukları belediye bürosundan evlerine döndüklerinde, kaçak konutları yıkmak üzere kamyonlar ve buldozerlerle gelmiş yıkım ekipleri ve güvenlik güçlerinin çemberiyle karşılaştılar. Çoğu yerleşimci yetkililere saldırarak, kalanları da kulübelerini terk etmeyi reddederek yıkıma direndi. Çatışmalara verilen geçici ara, mahallenin çocukları okullarından döndüğünde sona erdi. Kalabalık büyüdü ve güvenlik güçleriyle yapılan bunu izleyen çatışmalarda iki delikanlı vurularak öldürüldü. Öfkeli isyancılar daha sonra "belediye binasını, büyük kütüphaneyi, birçok karakolu ateşe vererek yağma ve kundaklama cümbüşüne devam ettiler". "Akşam itibarıyla şehir, polisin ve İslamcı muhafızların çekilmesiyle ve kalabalığa alan açmasıyla, isyancıların eline geçmişti".¹³⁵ "Ordu şehri denetim altına alamıyordu, bu nedenle hükümet, kalabalığı sakinleştirebilmeleri umuduyla *basij* birimlerini (gönüllü milisleri) devreye soktu".¹³⁶ Kalabalığın arasında, hükümet

binalarının yağmalanmasının ve saldırıların başını çeken, maskeli ve silahlı sekiz kişi bulunuyordu.¹³⁷ Sonunda isyan, arkasında tahrip edilmiş yüzün üzerinde bina ve dükkân ile kundaklanmış 35 araç, tahminen 10 milyar Rls'lik bir toplam zarar bırakarak sakinleşti.¹³⁸ Üç yüzden fazla kişi tutuklandı¹³⁹, altı polis memuru öldürüldü ve dört isyancı asıldı. Hükümet yetkilileri huzursuzluktan "parlamentodan kovulan aşırı dincileri", "ecnebilere", "oportünistleri" ve Mücahitleri sorumlu tutuyordu.¹⁴⁰ Bazı profesyonel aktivistlerin olayda yer alması muhtemelen, huzursuzluğun kökeninde gecekonducuların hoşnutsuzluğunun yattığı açıkça görünüyordu.

Her saldırıyı takiben, çok geçmeden durum normale dönüyor gibi görünüyordu, "yıkım ekiplerinin gitmesinden kısa zaman sonra insanlar evleri bir kez daha yeniden inşa etmeye başlıyordu (...) kadınlar kulübelerinin yeniden yapılmasında kocalarına yardım ediyorlardı (...) Ve ben de topluluğa şebeke suyu getirmek amacıyla bizi kimseye muhtaç etmeyecek tesisat çalışmam için uğraşıyordum".¹⁴¹

Bu isyanlar, keskinliklerine karşın yine de sıra dışı siyasal vakalar değillerdi. Aksine bunlar, gecekonducu yoksulların, hayatlarından ayrı bir mücadele hattı sunmayan günlük hayatları dâhilindeki siyasetinin mantıki sonucuydu; yoksulların daha iyi bir hayatın peşinde, kent sınırlarının arka sokaklarındaki sessiz hareketinin sesli boyutunu temsil ediyordu.

Yoksulların direnişine bakıldığında, eldeki sınırlı seçenekler, "doğayla" caydırma görevinin bir kenara bırakılarak - Tahran belediyesinin gecekonducuların yavaş yavaş ilerlemelerini durdurmanın bir yolu olarak, şehrin çevresindeki kullanılmayan toprakları ağaçlandırma şeklindeki en son yöntemi- gayri resmi topluluklara fiilen müsamaha gösterilmesini ilan edilmemiş bir devlet politikası haline getirmiş gibi görünmektedir. Bu yol, devletin, evsizlerin sessiz tecavüzüne sessiz bir yanıtı anlamına gelmektedir. Doğrusu, zorla tahliye ve ekonomik dışlanmayla birlikte bu politika, geniş bir kapsamda başarı-

lı olmaya mecburdur. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başları boyunca Tahran, şehirden dışarıya göçe tanık oldu. Ancak belirli bir mevkiden sürülen insanların, farklı, genellikle de daha uzak yerlerde yerleşmesi muhtemeldir. Şaşırtıcı olmayan biçimde, gayri resmi topluluklar, daha önce de gördüğümüz gibi sadece büyük şehirlerde değil, bunların idari sınırlarının hemen dışında da, yüzlerce yakın köyü dar-gelirli kent yerleşimlerine haline getirmek suretiyle benzeri görülmemiş bir oranda yayıldı.¹⁴² Yoksulların emniyetsiz topluluklarının arka sokaklarındaki sessiz hareketi de süreceğe benzemektedir. Ancak elde edilmiş kazanımlar tehdit edilirse ve edildiğinde, arka sokakların sessiz hareketinin, açık ve gürültülü sokak eylemine dönüşmesi muhtemeldir.

6. Bölüm

İşsiz Devrimciler: İşsizler Hareketi

1979 devriminin zaferi, İran'da ani ve "benzeri görülmemiş biçimde yüksek seviyede" bir kentsel işsizliği açığa çıkardı.¹ Yüzlerce şirket, işletme ve fabrika çalışmayı durdurdu. Bu girişimlerin sahipleri ve yöneticileri, yabancılar ve İranlılar aynı şekilde, 10-11 Şubat 1979 ayaklanmalarından aylar önce ülkeyi terk etti. Ülkede kalanlar da bu kargaşanın ortasında işletmelerini kapatarak yeni devrimci hükümetin nasıl bir ekonomi politikası izleyeceğini beklemeye koyuldu. Ekim 1978'den sonra artan grevler sanayiye, geniş ölçekli hizmetleri ve hükümet büroalarını neredeyse felce uğrattı. En büyük darbeyi ise, yüzlerce projenin yarıda bırakılmış olduğu inşaat sektörü aldı. Yarıda kalmış yapılarda ve şantiyelerde boşa kalan vinçler ve araç gereçler terk edilmiş olarak kaldı. Sonunda, işlerini devrimin zaferi uğruna terk eden binlerce emekçi, kendilerini devrimin ertesi gününde işsiz olarak buldu.

Bunlar, yeni işsizler ordusuna katıldılar; ideolojik açıdan uygunsuz işgalleri gerçekleştirenler ordusuna. Batı tarzı restoranlar, kafeteryalar, kabareler, içki dükkânları, genelev mahallesi sahneleri ve randevu evleri, sadece İslam Devrimi'yle baş edemedikleri için değil eski rejimin çöküşünün sembolleri olarak görülmeleri nedeniyle de tamamen kapatıldı. Sadece Tahran'da, bu tür yerlerde çalışan yaklaşık 3 bin kişi işlerini kaybetti.² Piyango bileti şirketi, 200 bin düşük gelirli bilet satıcısı işten çıkarılarak tamamen kapatıldı. Yaklaşık 150 bin lise mezunu-

nun, *diplotneh*'in katılması, işsizler ordusuna giderek yeni bir yük daha yükledi. Bu nedenle daha devrimin ilk yılında, yaklaşık 2.5 milyon İranlı, yani işgücünün yüzde 21'i işsiz kalmıştı.³ Tahran işsizlerine yönelik resmi bir yoklamaya göre, işsizlerin yüzde 55'i işyerlerinin kapanması nedeniyle işsiz kalırken, yüzde 10'u işlerini düşük gelir ve zorlukları nedeniyle bırakan gündelik işçilerdi; geri kalanı ise ilk defa iş aramakta olan göçmenler ve lise mezunlarıydı.⁴ Kısacası, devrimci olayların ilk birkaç ayı dâhilinde 1.5 ila 2 milyon arasında insan işlerini kaybetti.

Bundan önceki iki bölüm, sıradan insanların yaşam alanları çerçevesindeki gündelik hayat siyasetine odaklanmıştı. Bu bölümde, dikkatimi çalışma alanına yönelttim. Burada, sıradan işsizlerin, iş ve hizmet talep etmek üzere kolektif eyleme başvurmak suretiyle devrimci durumdan nasıl yararlandıklarını göstermekteyim. Bu insanlar devrim sonrası İran'ında bir işsizler hareketini doğmasının zeminini hazırladılar.

İşsizler karmaşık bir gruptu. Fabrika işçileri ve lise mezunları hareket içinde başı çeken bir rol oynarken, farklı çıkarlar ve olağanüstü koşullar altındaki memnuniyetsizlik halleri, birçok yoksul işsizi, gündelik işçileri ve köyden göçenleri sesli ve kolektif bir sokak siyasetine davet ediyordu.

Gelişmekte olan ülkelerde iş ve güvence için mücadele veren bir işsizler hareketi, yüksek oranlarda açık ve gizli işsizlik mevcut olmasına karşın, oldukça seyrek görülür. Aile, akrabalık, patronaj ilişkileri ve özellikle de gayri resmi/enformel sektör, asli korunma ve hayatta kalma mekanizmalarını sağlamaktadır; bunun yanı sıra, örgütlenme eksikliği sürekli protesto hareketlerinin gelişmesini engeller.⁵ Bu bölümde, İran vakasında önemli olan şeyin, hareketin altında yatmakta olan kaynakların ve siyasi fırsatın konjonktürel bir eklemlenmesi olduğunu iddia ediyorum. Devrim sonrasında, devrimci bir ideolojiyle birlikte kitlesel ve ani bir iş kaybını da içeren kaynaklara ilişkin beklentilerin boşa çıkması, işsizler arasında yayıldı. Bu, yaşam

standartlarında kendiliğinden gerçekleşen ani bir düşüşü ve ahlaki bir çöküşü tetikledi. Hareket, daha geniş bir devrimci mücadelenin devamı şeklinde algılandı. Yoksullar ve işsizler arasındaki beklentiler dramatik biçimde arttı; bunun yanı sıra iktidardaki din adamları ile sol muhalefet arasındaki yoksulların desteğini kazanmaya dönük mücadele, beklentileri daha da yükseltti. Bu ideolojik boyut, devrim süresince öğrenmiş oldukları mevcut göreceli siyasi özgürlük ve seferberlik becerilerinin her ikisini de kullanan muazzam işsiz kitlesinin motoru olarak işlev gördü.

Atılım

Devrimin zaferinden yaklaşık üç ay önce, güneydeki büyük bir petrol limanı şehri olan Abadan'da 13 binin üzerinde mevsimlik işçi ya da "proje" işçisi, çalıştıkları şirketler operasyonlarını durdurunca işten çıkarıldı. İşçiler işlerini kaybettiler ancak çevrelerindeki devrimci mücadelelerle karşılaştırdıklarında, işsiz olma durumlarını önemsiz buldular. Hatta işlerinden olmayanlar da grevdeydi. Nihayet, bu işçiler için birlik ve fedakârlığın olağanüstü günleri sona erdi. Devrim, grupların ve kişilerin kendi gerçek renklerini açığa vurmaya başladığı yeni bir aşamaya giriyordu. Dini liderlik muhalif siyasi seslere yönelik hoşgörüsüzlüğünü sergilemeye başladıkça, yeni liderler arasındaki hizipçilik ve iktidar mücadelesi de büyüyordu.

Günler geçtikçe bu işçiler, kendi güvencesiz bugünleri ve belirsiz gelecekleriyle ilgili düşünmeye başladı. Şah tarafından atanmış son başbakan olan Şahpur Bahtiyar'ın istikrarsız başbakanlığı süresince bu işçilerin küçük bir kısmı, sık sık mahalle kıraathanelerinde vaziyetlerini ve atılacak adımlara dair kararlarını tartışmak üzere bir araya geldi. Bunlar ve daha sonraki toplantılar üzerinden Abadan İşsiz Proje İşçileri Sendikası (AİPİS) ortaya çıktı. Bu kuruluş, işsizler tarafından gerçekleştirilen kolektif eylemlerin atılım yapmasını sağladı. Beş aylık kampanyaları dâhilinde parlak biçimde iş ve işsizlik ödenekleri

elde ettiler.⁶ Bu hedeflere ulaşmak için, hemen hepsi Pasdaran'ın karşısına dikildiği çeşitli gösteriler örgütlendi. İki ay sonra, 13 Nisan 1979'da, toplumsal mücadeleler şiddetini arttırdıkça, yaklaşık 400 işçi sendika merkezinde, açlık grevine gitme tehdidinde bulunarak bir oturma eylemi gerçekleştirdi.⁷

İşsizlerin başını çektiği bir protesto hareketi, Kürdistan eyaletinin yanı sıra Tahran, İsfahan, Tebriz, Kazvin, Gaçsaran'ın da dâhil olduğu çeşitli büyük şehirlerde hakkıyla uygulamaya kondu. Başkentte çeşitli açığa alınmış ve kovulmuş işçi grupları (*kargaran-i bikaar-shudeh*), başlangıçta solcu örgütlerce seferber edilmişti. Bunlar, imalat, inşaat ve diğer endüstrilerden atılmış işçileri kapsayan gevşek biçimde örülmüş bir İşsizler ve Mevsimlik İşçiler Örgütü oluşturmak amacıyla bir araya geldiler.

Tahran'daki Kampanyalar

2 Mart 1979'da işten atılmış bir grup işçi, vaziyetlerini duyurmak üzere Çalışma Bakanlığı'nda toplandı. İşçiler Musaddık'ın liberal bir takipçisi olan Çalışma Bakanı Derviş Foruhar ile konuştu. Foruhar'ın cevabından hayal kırıklığına uğrayarak ve sayılarının az olması nedeniyle, iş sahası yaratılması, sendika örgütü için bir toplantı yeri, 40 saatlik çalışma haftası ve işsizlik maaşı çağrısında bulunan bir karar metni okuyarak protesto eylemini sona erdirdiler. Grup yakın zaman sonra, daha iyi hazırlanmış biçimde ve 2 binin üzerinde kişiyle geri döndü. Sonraki iki hafta boyunca bakanlığı beş kereden fazla ziyaret ettiler. Bunu izleyen toplantılarda iki talep daha ortaya kondu: Örgütlerinin tanınması ve mağduriyetlerinin ulusal radyo ve televizyonda da duyurulması.⁸ Görevde bulunduğu ilk birkaç haftada artan baskıyla karşı karşıya kalan Çalışma Bakanlığı, bir "işsiz kredi fonu" kurmaya karar verdi.

Plan, en fazla altı ay olmak üzere ayda 7.500 ila 9 bin Rls arasında kredi verilmesi üzerine tasarlandı. En az bir yıl boyunca sosyal güvenlik ödemesi yapmış olan 25 ila 60 yaş arasındaki

işçiler uygun kabul edilecekti”, plan, gündelik işçileri ve üniversiteden yeni mezun olanları fiilen dışarıda bırakıyordu. Bunu izleyen tartışmalarda, işsizler, bu imtiyazı reddederek sosyal güvenlik koşullarından yaş ve mükellefiyetin kaldırılmasını talep ettiler. Dahası, ödemelerin aile ölçeğine göre temellendirilmesini ve programın işsizlerin temsilcileri tarafından yürütülmesi ve denetlenmesinde ısrar ettiler. En önemlisi, “kredi” (*vaam-i bikaari*) fikrinin, “ödeme” (*haqq-i bikaari*) ile değiştirilmesi çağrısında bulundular. Toplantıda Tahran belediye otobüsü hizmetlerinden (*Şerkat-i Vahid*) atılan bir çalışan, kredi fikrini dikkate almanın işçi sınıfı mücadelesini bütünüyle tasfiye etmek anlamına geleceği endişesini tekrar etti:

“Bizler eziyet çeken İran işçi sınıfının tamamını temsil ediyoruz. Talebimiz bireysel bir talep değildir. Ne yazık ki bugün herkesin bin tuman¹⁰ alarak gitmesi bildirildi (...) Bu birkaç kuruş nedeniyle işçilerin mücadelesinin ruhunu çürütmek gerçekten adil mi? Bunlar, bu ahlakı bin tuman’dan fazla etmeyenler kendine nasıl “işçi” derler? Devrim için yüz bin kişi katledildi ve bizler hâlâ istediğimizi alabilmiş değiliz”.¹¹

İşsizlerin temsilcilerinden biri planın reddedilmesine olan desteğini sundu. İşçileri işaret ederek şöyle dedi:

“Sizler gücümüzün kaynağısınız. Sizin düşüncelerinize göre hareket edeceğiz. Grubun önerinin kabul edilmesine yönelik eleştirilerini ve kızgınlıklarını bütünüyle bilinçli bir şekilde açıklamasından sevinçliyim. Bu karar vasıtasıyla sadece kendi karnımızı doyurmanın derdinde olmadığımızı ispatladık. Yönetmesi gereken, sizin bilincinizdir. Sizin inancınız, itikadınız ve bilinciniz bize güç veriyor.”¹²

Kredilere karşı ödemeler konusu, işsizler ve Geçici Hükümet arasındaki cepheleşmenin temel sebebi haline geldi. Kuşkusuz, işçilerin taleplerine tercüman olmakta ve bu taleplerin radikalleştirilmesinde, sol, etkili bir rol oynadı. Devrim boyunca desteğini esirgemeyen ve zorluklara katlanan kişiler olarak bu işsizler grubu, yeni liderlikten taleplerde bulunmanın en

doğal hakları olduğuna kanaat getiriyordu. Hareketleri sol tarafından etkilendikçe, taleplerinin meşru olduğuna ilişkin kanaatlerine yönelik en ufak bir kuşkuları kalmadı.

Ancak Geçici Hükmet işsizlerin taleplerini kabul edilemez buldu. Başbakan Mehdi Bazargan'a göre bunlar, özellikle de solun hükümeti "liberal ve pre-kapitalist" olarak nitelendirmesi sonrasında, hükümetinin altını oymaya çalışan komünist akımlarla bağlantılıydı.¹³ Dahası hükümet, işsizleri ebediyen beslemenin devasa ağırlığını taşımak da istemiyordu.¹⁴ Çalışma Bakanı, "kredi" kavramının değiştirilemeyeceğinde diretti. 12 Mart 1979'da işçi temsilcilerine karşı yaptığı bir konuşmada, "bunun geri ödemesiz bir hibe olduğu izlenimini vermek istemiyorum" diyen Bakan, "İşçilerin onuru her şeyin üzerindedir. Bu planın sadece bir kredi olarak anlaşılmasını istiyorum" sözlerini sarf etti.¹⁵

Sonuç olarak, 17 Mart'taki bir toplantıyı takiben 3 binin üzerinde işsiz işçi, çalışma bakanlığı tesislerinde oturma eylemi yapmaya başladı. Bakanla yapılan müteakip görüşmelerden bir şey çıkmayınca, yaklaşık 700 katılımcı maruz kaldıkları hayal kırıklığı ve ıstırap nedeniyle öğleden sonra açlık grevine başladı.¹⁶ Üç gün sonra, başka vatandaşlardan destek toplamak amacıyla Tahran'da dağıtılan bir bildiri yayınladılar:

"Bizler Çalışma Bakanlığı'nda oturma eyleminde olan işsiz işçileriz. Yöneticilerin taleplerimizi kabul etmemesi nedeniyle, 17 Mart (sabah 1'den) bu yana açlık grevindeyiz ve mağduriyetimiz dikkate alınmadığı takdirde, grevimizi ölene dek sürdürmeye hazırız. Emekçi kardeşlerimizden, bizlere katılabilmeleri için emekçi halkımız arasında bu notu yaymalarını ve durumumuzu duyurmalarını istiyoruz. Yazdığımız üzere, sonunda [yöneticiler] bizi çekip vurmak için geldiler".¹⁷

Açlık grevinin başlamasının hemen ardından, Çalışma Bakanı, saat 1'de işçi temsilcileriyle bir araya geldi. Bir saat boyunca tartışılmasına rağmen halen bir sonuca ulaşılmış değildi. Açlık grevcilerinin sözcüsüne göre bakan, grevciler açısından

kabul edilemez bir nokta olan kredi konusunda ısrar ediyordu.¹⁸ Bir sonraki girişim, bu sefer, dini otoritesini kullanmaya çalışarak grevcileri yatıştırmaya çalışan bir din adamı tarafından yapıldı. Ancak onun yalvarışları da işe yaramadı ve eylem devam etti.¹⁹ İlk gece (rejim yanlısı sokak eşkıyaları) Hizbullahlar, grevcilere saldırmak üzere bakanlığa yürüdü.

Tesisin dışında solcu öğrenciler de, rejim yanlısı eşkıyalarla yaşanan sürekli çatışmalara rağmen, grevcilere desteklerini sunmak üzere işsizlerin gruplarına katıldı.²⁰ Ancak içeride, protestocuları saran ruh hali bir hayal kırıklığı ve kavgaya devam etme inadıydı. İşçiler kendilerini, güvendikleri yeni politikacılar tarafından ihanete uğramış ve kandırılmış olarak hissediyorlardı. Liderlerinin, devrimin seyri içerisinde gelişmiş örtülü bir toplumsal anlaşmayı ihlal etmelerine dair bir çeşit ahlaki tecavüz hissi içindeydiler. Kendilerini haksız olarak da görmüyorlardı.²¹

Kadın grevcilerden biri olan Zehra Dorostkar, bu hissi tesisin içinde alenen kızgın biçimde tekrarlıyordu:

“Radyo ve televizyonun neden bizim mağduriyetimizi yayınlamadığını bilmek istiyorum, böylece halk bizim ne kadar acı çektiğimizi anlayabilirdi ve yöneticilerin bize önerdiklerinin ne kadar az olduğunu değerlendirebilirdi. Eğer bunu yayınlarsa, halk, daha fazla, bizim haklarımız veriyor gibi görünen [hükümet tarafından] kandırılmayacaktı. Burada toplandık ve açlık grevine gitmiş durumdayız çünkü işsizlik ödemesi (*haqq-i bikaari*) istiyoruz. Sadaka istemiyoruz. Ortada iş olsa, çalışmaya hazırız. Eğer yoksa, bizim yaşam giderlerimiz sağlanmak zorunda. Hepimiz Bay Humeyni’yi istediğimizi haykırdık, dini liderleri destekliyoruz. Ve şimdi de onlardan, bizim sorunlarımızın üstesinden gelmesini bekliyoruz. Benim iki çocuğum var; kocam altı aydır çalışıyor ama maaş alamadı; “paramız yok” diyorlar! Ve ben de [Tahran’daki bir bisküvi fabrikası olan] Vitana’da çalışıyordum. İstifa etmeye zorlandım çünkü çocuklarımı fabrikanın anaokuluna kabul etmiyorlardı. Şimdi de [Çalışma Bakanı] bize “idareten bin tuman alıverin” diyor! Son altı aydır kiramı ödeyemedim; evde

zar zor yemek pişiyor; çocuklarımın kışında donu yok... Ben bu bin tuman'la ne yapabilirim? Öyleyse, diyorum ki, onlar benim yaşam koşullarımı dikkate almadığı sürece ben de burayı terk etmiyorum" .²²

Açlık grevleri sürerken, yetkililerle yapılan müzakereler de devam ediyordu. Grev liderleri, Geçici Hükümet'in pes etmeye niyetinin olmadığını anladılar. Bazı hükümet yanlısı unsurlar bölme tohumlarını ekmeye başlamıştı. Kuşkusuz kredi önerisi siyasi ve siyasi olmayan işçiler arasındaki bölünmeyi besliyordu. Buna ek olarak, muzaffer bir devrimden doğmuş bir hükümete karşı yapılan bir açlık grevini desteklemek de pek kolay değildi. Yılbaşı günü, 21 Mart 1979'da, Pasdaran tesislere zorla girdi, grevcilere saldırdı ve sürekli havaya ateş açarak onları tedhiş etti.²³ Grevcilerden bir kısmı bayıldı ve hastaneye kaldırıldı; kalanlara glikoz takviyesi yapıldı.²⁴ Grev liderleri, duruşlarını yumuşattılar ve sonunda kredi ilkesini kabul ettiler. Geriye kalan fikir ayrılıkları, sadece, kredinin nasıl sağlanacağı etrafında dönüyordu. En sonunda 22 Mart 1979'da bir uzlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre, her bir işsiz, 10 bin Rls civarında bir avans ödemenin ardından aylık 9 bin ila 12 bin Rls arasında bir aylık ödeme alacaktı. Ödemenin koşulları da oldukça değişkendi. Üstelik işsizler, Tahran'da örgütsel merkez olarak kullanacakları bir İşçi Evi (*Khane-ye Kargar*)'ne sahip olma konusunda da başarılı olmuşlardı.²⁵

Kolektif Eylemlerin Yükselişi

Hükümet varılan uzlaşmanın işsizlerin protestolarına bir son vereceğini umuyordu. Ancak barış, Geçici Hükümet'in ömrü boyunca mümkün olmayacaktı. Hem hükümet hem de işsizler, kredilerin işsizlik sefaletine bir çözüm olmadığını biliyorlardı. Hükümet, ayrıcalıkları öncelikle işsiz kalabalığı yatıştırmak amacıyla kullanıyordu. Özel olarak işçilerin kredileri ödeyemeyeceğini biliyordu ancak düzenlemenin işçilerin protestolarını etkisiz hale getirmesini umuyordu. Benzer şekilde, işsizler ve

onların solcu liderleri verilen ödemeyi kredi olarak değil ufak bir parçalı maddi kazanç olarak görüyordu. Bunun yanı sıra Tahran anlaşması, gündelik işçilerin büyük çoğunluğunu ve yeni lise mezunlarını hükümlerine dâhil etmemişti.²⁶ Anlaşma Tahran'daki açlık grevini sona erdirdi ancak genel olarak işsizlerin protesto eylemlerini durdurmakta başarısız oldu. Seferberlik sürüyordu.

Bunu izleyen üç ay, işsizlerin ülkenin farklı kısımlarındaki protesto hareketlerinde bir yükselişe tanık oldu. İşsiz örgütleri, bazı bölgelerde Tahran uzlaşmasını açıkça reddederken, diğerleri, krediyi almak istemelerine karşın yine de protestolarına devam etti. Eş zamanlı biçimde, krediden yararlanamayan göçmen yoksullar ve okullardan mezun olanlar da daha kızgın hale geldi.

Böylece, ilk anlaşmadan sonraki iki haftadan daha az bir zamanda, 1 Nisan 1979'da, 3 binden fazla işsiz, İşçi Evi'nde bir açık toplantı düzenledi, dışarıda bulunan hoparlörler, içerideki tartışmaları sokaklara taşıyordu. Toplantı, kredi planını bir kez daha işlevsiz buldu ve kampanyaya devam etme kararı verdi. İşsiz bir konuşmacı, kalabalığın ruh halini kızgın biçimde yansıtıyordu:

"Şerefim üzerine yemin ederim ki, eğer ben [açlık grevimizi sona erdirmenin] bizi bu umutsuz duruma düşüreceğini anlamış olsaydım, [çalışma] bakanının vaatlerine asla inanmazdım, ölene kadar bile olsa televizyona çıkmayı kabul etmezdim. Bu duruma düşmektense ölmeyi tercih ederdim... Bizler rant istemiyoruz, sadaka istemiyoruz. Bize iş verin".²⁷

Bundan sonra kalabalık Adalet Bakanlığı'nın içinde beş gün boyunca oturma eylemi yaptı. Eylem ancak liberal Adalet Bakanı Asadullahi'nin meseleyi hükümete götürmeye söz vermesiyle sona erdi. Asadullahi aynı zamanda işsizlerin mağduriyetlerini ulusal radyo ve televizyondan duyurmasına da yardımcı oldu.²⁸

Abadan İşsiz Proje İşçileri Sendikası (AİPİS), kampanyasını, konumunu kuvvetlendirmek ve AİPİS'i zayıflatmak amacıyla yerel otoriteler tarafından kurulmuş olan rakip İşçiler ve Üniversite Mezunları Birliği'ni püskürtmek için mücadele etmek üzerine kurdu. Aynı zamanda, hükümetten belirli ayrıcalıklar elde edebilmek amacıyla yerel ve ulusal yetkililerle müzakerelerini sürdürdü. Tahran anlaşmasından yaklaşık üç hafta sonra, aynı bölgede Ahvaz ve Civan İşsiz İşçileri, Çalışma Bakanlığı'nın planını reddetti ve yerine "işsizlik ödemeleri" istedi.²⁹

Güneydoğudaki Hürremabad şehrinde, Tahran anlaşmasından sadece birkaç gün sonra, yüzlerce işsiz işçi Valilik merkezini işgal ederek iş, işsizlik fonu ve toplantıları için yer talep etti. Protestocular, hükümet yanlısı güçlerin, özellikle de Komite-ye İmam'a bağlı Sasdaran'ın saldırısına uğradılar, ölesiye dövüldüler ve üzerlerine ateş açıldı.³⁰ Bir sanayi kenti olan Kazvin'deki işsizler, kolektif eylemlerine, kent yöneticileriyle müzakere etmek üzere temsilciler seçerek başladılar. Yöneticilerin "iki ay bekleyin" şeklindeki cevabından moralleri bozularak, protesto yürüyüşleri düzenlediler ve daha sonra da stratejilerini tartışmak amacıyla mahalli camilerde toplantılar örgütlediler.³¹

Kuzeybatıdaki Azeri şehri Tebriz'de, 28 Mart'ta, yüzlerce işsiz ve atılmış işçi, İşçiler Derneği'nin binasında birkaç gün süren bir oturma eylemi gerçekleştirdi.³² Bir başka grup, yöneticileri mağduriyetlerinin duyurulması yönünde zorlamak amacıyla Tebriz'in radyo ve televizyon istasyonuna yürüdü. İşsizler, yaklaşık iki hafta önceden solcu aktivistlerce seferber edilmiş ve birçok toplantıda mağduriyetlerini dile getirmişlerdi. Toplantılardan biri, acil şekilde işe dönüş, bir işsizlik fonunun oluşturulması ve sürekli bir toplantı merkezinin sağlanmasını talep eden bir karar çağrısı yayınlamıştı.³³ Benzer oturma eylemleri ve protesto yürüyüşleri Nisan ve Mayıs ayları boyunca Şehr-i Kord ve Sari'de de görüldü.³⁴

Her bir şehirde buna benzer protesto eylemleri esasen sık sık sürdürülecekti çünkü yöneticiler ya talepleri reddediyorlar ya da yanıtlarını geciktiriyorlardı. Güvenlik güçlerinin şiddetli tepkisi, protestoların atması sonucunu doğurdu. Mart 1979'da kurulan İsfahan ve Civarı İşsiz İşçiler Birliği (İCİİB) de bakanın krediye ilişkin düzenlemelerini reddetti ve yanıtlanması için yöneticilere iki hafta süre tanıyarak bazı taleplerde bulundu. Olumlu bir yanıt gelmeyince, işsizler ve onların yandaşlarından oluşan 7 bine yakın kişi 26 Mart 1979'da bir protesto gösterisi düzenledi. "devrimin yükü çalışanların omzunda ama nimetleri başkalarına gidiyor" anlamına gelen dövizler taşıyorlardı. Pan-kartlar hükümeti, İşsiz İşçiler Konseyi'ni ve onun dernekleşme hakkını tanımaya çağırıyordu.³⁵ Göstericiler, sopa ve satırlar taşıyan Pasdaran ve Hizbullahlar tarafından engellendi. Vali göstericilerle görüşmeyi reddetti ve Pasdaran gösteriyi örgütleyen bazı kişileri tutukladı. Yöneticilere daha fazla baskı uygulamak amacıyla ortaya konan bir çaba dâhilinde, daha iki hafta olmadan, yaklaşık 10 bin göstericinin katıldığı bir başka protesto yürüyüşü, valiyle doğrudan görüşmeyi talep ederek İsfahan İşçi Derneği'nin önünde toplandı. Konuşmalardan dişe dokunur bir sonuç çıkmadı ve yürüyüş devam etti. Göstericileri karakola saldırmayı planlamakla suçlayan bir söylenti ortaya çıktı. Bunu takiben, güvenlik güçleriyle yaşanan şiddetli çatışmalarda, göstericilerden biri, Nasır Tevfikyan öldürüldü, sekiz tanesi yaralandı ve neredeyse 300'ü tutuklandı.³⁶

Bu kolektif protestolar her zaman boşuna değildi; ara sıra istenen sonuçlara da ulaşılıyordu. Örneğin, solun ve Kürt milliyetçi örgütlerinin kitle desteğine sahip oldukları Kürt şehirlerinde, protestolar çok daha şiddetli ve çok daha başarılıydı. Kürdistan Eyaleti'nin başkenti Mahabad'da, devrimden beri işten atılmış durumda olan enerji ve su dağıtım çalışanları, keskin bir mücadelenin ardından işlerini geri kazanmanın yolunu buldular. Fedai Örgütü bu başarıda kritik bir rol oynadı ve diğer bölgelerdeki işsizler açısından da çekici hale gelmeye

başladı.³⁷ Bir başka şehirde, Sananda'ı'da, kentin çeşitli yöneticileriyle yapılan hararetli görüşmelerin ardından, sayısı 7bin civarında olan işsizlere yardım sağlamak açısından, 500 kişinin acilen istihdam edilmesi, bunlardan işten atılmış olanlarının tazminatlarının ödenmesi ve bunları dışındakilerin iş bulana kadar krediden yararlanması gibi bazı geçici önlemler alındı.³⁸

Mayıs 1979'un sonuna doğru Kirmanşahlı işsizler genç sosyalist aktivistlerce seferber ediliyordu. Liseden yeni mezun olanlar, işsiz yoksullar, bazı aile grupları ve diğer sempatizanlar da sokak gösterilerine ve oturma eylemlerine katıldılar. Bunlar, tek bir gösteride yer alan 5 bin katılımcıyla şehrin en büyük protesto yürüyüşlerinden bazılarını örgütlediler.³⁹

Mayıs'ta meydana gelen bir olayda göstericiler Valilik merkezinde bir oturma eylemi yapmaya niyetlendiler. Muhafızlardan gelen engellemeye rağmen göstericiler kapıyı kırdılar ve binayı birkaç saatliğine işgal ettiler. Bu durum binadan çoktan kaçmış olan valiyi geri dönerek kalabalığı dinlemeye zorladı. Protestocular oturma eylemlerini ancak valinin taleplerini ciddi biçimde göz önüne alacağına söz vermesi üzerine bitirmeye razı oldular. Çok geçmeden vali ve İşsizler Birliği tarafından ortak şekilde planlanan bir seçilmiş organ, yaklaşık yüz kişiyi istihdam etme kapasitesine sahip bir inşaat fabrikasının yeniden açılmasını sağladı. Plan, bir başka grup işsize Keşmir Fabrikası'nda iş sağlamayı da içeriyordu. Geriye kalan işsizler de iş bulana kadar ayda 7 bin ila 15 bin arasında aylık bir tazminata bağlanıyordu.⁴⁰

İşsizler, işten atılan işçilerin bulunduğu neredeyse bütün şehirlerde seferber olmuş durumdayken, hareket ise genellikle dağınık ve yalıtılmış halde kaldı ancak işsizlerin protesto eylemleri, 1 Mayıs 1979'daki kitlesel bir birlik ve güç gösterisiyle sonuçlandı. Tahran sokaklarında ve pek çok taşra şehrinde yaklaşık 500 bin kişi yürüdü. Çeşitli sosyalist ve emek örgütlerinden oluşmuş bir komite olan 1 Mayıs Organizasyon Konseyi tarafından örgütlenen miting, yıllardır alt-sınıf insanların en

büyük bağımsız toplantıydı. Kadın ve erkek, anne ve babalar, çocuklardan oluşan gruplar şehrin ana caddeleri boyunca el ele tutuşup sloganlar atarak yürüdü. 1 Mayıs, işçi sınıfının ama daha çok da solun bir güç gösterisiydi. Genç delikanlı aktivistler kortejin her iki kenarı boyunca el ele tutuşmuşlar, göstericileri örgütlü çetelerin -şu ya da bu molların koruması altında olan gayri resmi grupların- muhtemel saldırılarından korumak için bir insan zinciri oluşturmuşlardı. *Sepah-i Pasdaran*, *Jihad-i Sazandegui* (İnşaat Seferberliği) ve İslamcı Cumhuriyet Partisi gibi bazı devlet örgütleri de 1 Mayıs'a ilişkin açıklamalar yapıyordu, bazılarıysa mitinglere katılıyordu. Ancak bunlar daha çok, "komünizm tehlikesi", (sosyalist aktivistlere atfen) "ABD ajanları" ve *Vahdet-i Kalameli*, yani İslam ümmetinin birliği ve çok daha az olarak da çalışma hayatındaki belirli sorunlar üzerinde duruyorlardı.⁴¹

Göstericilerin önemli bir kısmını işsizler oluşturuyordu. Sloganlar mitingi örgütleyenlerin stratejisini yansıtıyordu: "İşsizlerin mücadelesi çalışan işçilerin mücadelesinden ayrı değildir". Miting, Ayetullah Humeyni'ye övgüler düzen bir andın okunmasıyla ve diğer şeylerin yanı sıra, sanayi ve bankacılığın millileştirilmesi, çalışma yasasının değişmesi ve yabancı uzmanları kovulması çağrısıyla son buldu.⁴²

Sokak Protestolarının Çeşitliliği

Tahmin edileceği üzere işsizlerin temel kaygısını iş oluşturmuyordu. Devrimden sonraki ilk beş ay boyunca, işçilerce yapılan 68 büyük kolektif eylemde lokavtlar ve işten çıkarmalar protesto edilerek işe geri dönme kampanyası yürütüldü. Bu, çalışan halk tarafından sürdürülen endüstriyel eylemlerin en geniş oranını (yaklaşık yüzde20) teşkil ediyordu.⁴³ Nihayet, taleplerin çeşitliği, işsizler hareketinin liderliğinin işçi sınıfının diğer siyasi ve toplumsal kaygılarıyla iş için mücadelenin bağlantısını kurma stratejisini yansıtıyordu. Sosyalist liderler, kırk saatlik iş haftası, daha iyi çalışma koşulları, erkek ve kadına eşit ücret ve

grev hakkı benzeri tanidık taleplere daha fazla dikkat çekiyorlardı.

Taleplerin olası sonuçlarının iyi düşünölmüş olup olmadığı ya da basitçe hareketi daha da radikallestirmek amacıyla mı yapıldığı açıklığa kavuşmuş değildir. Kuşkusuz neredeyse bütün kampanyalardaki bir sendika merkezine sahip olma ısrarı, aktörler arasındaki örgütlü çalışmanın acilliğini işaret etmektedir. Taleplerden bazıları (yabancı uzmanların sınır dışı edilmesi benzeri olanlar) işleri kurtarmaya dönük temel kaygıyla tezat oluşturmaktadır; yabancı şirketlerin feshedilmesi, birçok kapanma ve işten çıkarmanın da kısmen sorumlusu konumundadır.

Protesto eylemleri temel olarak gösteriler, oturma eylemleri ve ret kararları şeklinde gerçekleşti. Gösteriler işsizlerin vaziyetini hem eş dost vatandaşlara hem de yöneticilere duyurmak üzerine yoğunlaştı. Bazı gruplar, yerel radyo ve televizyonu mağduriyetlerini duyurmaya zorladı. Gösteriler aynı zamanda bir kolektif eylem ve protesto uygulama yöntemi olarak da kullanıldı. Ancak devrim sonrası koşullarda sokak yürüyüşü yaygın bir uygulama haline geldiğinde, elde edilen etki tatmin edici olmaktan uzaktı. Oturma eylemleri (*tahassun* ve *işğhal*) ya da resmi dairelerin geçici olarak işgal edilmesi ve çalışmasına engel olunması, en yaygın uygulanan baskı yapma yöntemiydi. Çalışma Bakanlığı'nın binaları, yerel iş büroları, valilikler ve Adalet Bakanlığı en büyük hedefler olarak görünüyordu. Zaman zaman bazı acil kazançlarla sonuçlanan, açlık grevlerine dönüşen oturma eylemleri de yaşıanıyordu.

Tahassun (oturma eylemi), İran'da her ne kadar uzun bir tarihsel geleneğe sahip gibi görünüyorsa da, bu geleneği sürdürmenin işsizlerin gerçekleştirdiği pratikler olduğu kuşkuludur. Geleneksel biçimde, *bast-nishini*'de, aktörler, tapınak ya da camiler gibi kutsal mekânlarda, bağışlanmaya çalışma girişimi olarak, bir protestoyu sürdürmek için ya da adaleti bulmak üzere bir sığınak arayışındadırlar. Hareket genellikle, keyfi

yönetim altında ıstırap çeken bir kişi tarafından gerçekleştirilen merhamet ve adalet için savunmacı bir yalvarmayı temsil etmektedir.⁴⁴ Bu nedenle bir suç işlemiş olanlar, orada barınacakları süre boyunca dokunulmaz olacakları bir tapınağa sığınmayı istemektedir.

Günümüzdeki eylemlerin anlamları ise esas olarak farklıdır. İşsizler gerçekleştirdikleri hareketleri geleneksel kavram "*bast-nishini*"ye değil, "*tahassun*" (oturma eylemi) ve "*işghal*" (işgal) kavramlarına dayandırmaktaydı. İşsizler için kavramlar farklı anlama sahip durumdaydı. Onlar, aktörlerin ya bir davanın duyurulması ya da daha sık olarak, yöneticilere dayatmak üzere kamusal baskı sağlamak amacıyla yapılan bir engelleme yöntemi vasıtasıyla kolektif eylemin bir biçimini ifade ediyorlardı.⁴⁵ Bununla beraber, geleneksel bellekteki bazı sembolik bileşenler varlığını sürdürdü. Örneğin işsizler, oturma eylemlerini işçi sendikaları ya da işçi evleri gibi engel olmanın düşünülmemeyeceği yerlerde örgütlüyorlardı. Benzer biçimde, Adalet Bakanlığı önünde gerçekleştirilen bir oturma eylemi, daha geleneksel bir algı dâhilinde adalet için bir yakarış anlamına geliyordu.

Çok sayıdaki oturma eylemine karşın, güruh halinde yağmalama ya da isyan benzeri doğrudan eylemlerin varlığına dönük en ufak bir kanıt yoktur. İran'da tarihsel olarak böylesi eylemler, gelir seviyesinde yaşanan ani düşüşler ve hayatta kalmak için alternatif kaynakların yokluğu sonucunda yaşanır. Hızlı, kitlesel ve beklenmeyen işsizlik durumu, Birleşik Devletler'de Büyük Buhran boyunca olduğu gibi herhangi bir ülkede bu tür bir olguyu üretebilir.⁴⁶ Gerçi, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, İran'da da insanlar görece kısa zaman içinde yaşamsal stratejilere uyum sağlamaya hazırlıklıdır. Akrabalık, arkadaşlık, patronaj ilişkileri ve özellikle de gayri resmi ekonomik faaliyetler en kullanışlı mekanizmaları sağlar. İran'da zaten işsiz olanlar, bununla baş etme teknikleriyle do-

nanmışlardı ve işten kovulanlar da başka bir iş ararken kısmen akrabalarının desteğine dayanabiliyorlardı.

Oldukça sınırlı da olsa işsizler de bir para toplama kampanyası başlattılar. Yardımlar büyük oranda henüz işini kaybetmemiş olan çalışan insanlardan geliyordu. Önemli biçimde, devrim süresince fonların temel kaynağını sağlamış olan çarşı, bu kampanyaya olumsuz yanıt verdi.⁴⁷ İşsizlik kredileri, zayıf da olsa, acil çareler sağladı. İşsizler, kolektif direniş vasıtasıyla zemin kazanabildiklerine inandıkları sürece, kendilerini bireysel hareketleri ve hayatta kalma stratejileri konusunda kısıtlamaktan da kaçındılar. Ve işsiz yoksullar, doğrudan eylemi tecrübe edebilecekleri, işyeri işgali benzeri, herhangi bir geleneksel ortama sahip değillerdi. Solcu gruplarca özendirilen kolektif faaliyete olan bu ilgi, bir dereceye kadar işsizler arasındaki ortak faaliyetlerin yolunu döşedi.

Örgütlenme

İşsizlerin mücadelesi belli bir dereceye kadar düzensizdi. Öncelikle işsizler türdeş bir grup meydana getirmiyordu. Onlara seferberlik ve kolektif eylem açısından farklı yetenekler sağlayan farklı geçmişlere sahiptiler. Önceden göstermiş olduğum üzere, işsiz nüfusu oluşturan üç ana grup mevcuttu: Açığa alınan ve kovulan işçiler, yeni mezunlar ve zaten işsiz olan ve gündelik çalışan işçiler. Bunlar arasında örgütsel bir bağlantı olması düşünülemezdi. Kovulan işçiler ağırlıklı olarak fabrikalarda ya da şantiyelerde çalışıyordu, ortak bir hareket alanına bile sahip olmayan öteki iki grup genellikle atomize ve dağınıktı. Bu kategoriler dâhilindeki bireyler, birbirleriyle tesadüfen ve sadece kısa bir zaman için karşılaşıyordu. Grupların liderleri sıklıkla pek fazla tartışma ya da rekabet olmaksızın kendiliğinden seçiliyordu. Zaman zaman coşku hali, akılcı kararlara ve hesaplanmış eylemlere ağır basıyordu. Bir katılımcının söylediği üzere, “biz Çalışma Bakanlığı’nı işgal etmeye karar vermiştik, birden oldu. Biz sadece sokaklarda gösteri yapıyor, slo-

ganlar atıyorduk; insanlar çok heyecanlandı ve birdenbire kendimizi duvarların üzerinden atlarken bulduk".⁴⁸ Bununla beraber, bir dereceye kadar örgütlenme ve eşgüdüm gözlemlenebiliyordu. Bunda iki etken kilit rol oynadı: Basit gereklilik ve harekete geçirenlerin rolü.

Örgütsel Gereklilik

Her şeyden önce, gösterilerden ve oturma eylemlerinden önce ve yağmalama ya da ayaklanmanın yerine işsizler, yeni yöneticilerin eğilimine bel bağladılar. Başlangıçta müzakere etmeyi tercih ettiler. Bu da, (Kazvin, Tahran, İsfahan, Tebriz ve Kirmanşah gibi şehirlerde olduğu üzere) temsilcilerin tayin edilmesini gerektiriyordu. Müzakereler sonuç getirmeyince, onlar da kampanyalarını sürdürmek için başka iletişim ve bağlantı biçimleri bulmak konusunda emin oldular. Bunu sağlamak üzere öncelikle toplanmak için bir yere ve sonra temsilcilerinin yöneticiler tarafından tanınmasına ihtiyaçları vardı. Onların inancına göre böylesi bir tanıma, kendilerini Pasdaran ve diğerlerinin keyfi saldırılarından korumalarına da yardım edecekti. İşsiz işçilerin bu resmi örgütlenmeleri, liderlerin algısına dayanan farklı etiketler de sağlardı. En yaygın isimler arasında, *şûra* (konsey), *sandika* (sendika), ve *kaanun* (merkez) sayılabilir.

Bazı gruplar, örgütlerine daha sürekli bir yapı sağlamak amacıyla sadece temsilci tayin etmekten daha ileri gitmeyi denedi. İsfahan'da işsizler, işlerini korumanın ilk başta düşündükleri kadar kolay olmadığını anladıklarında, örgütlerini, şehirde ve çevresinde bulunan bütün işsizleri İsfahan ve Civarı İşsiz İşçiler Birliği çatısı altında toplamak yoluyla sağlamlaştırmaya başladılar. Tahran'da Çalışma Bakanlığı'yla gerçekleştirilen ilk müzakereler başarısız olduğunda, işsiz liderleri (5 Mart'ta) daha düzenli bir örgüt için planları hayata geçirmek üzere İşçi Derneği'nde toplandı. Bunu, Gündelik/Mevsimlik İşçiler İcra Komitesi'nin kurulması ve (22 Mart 1979'da) İşçi Derneği'nin

sürekli merkez olarak resmen tanınması takip etti. Bunlardan ikincisi, çalışan yoksullar için önemli bir kurum haline geldi.

İşçi Derneği başlangıçta işsizler tarafından neredeyse kendiliğinden devralındı. Başlangıçtaki toplantıları, muhtelif konular etrafında dönen, herkese açık toplantılardı. Bu 300 ila 400 kişilik bir kalabalığı içeren genel toplantılar, sıklıkla hem dinamik hem de düzensiz geçiyordu. Bu sorunun üstesinden gelmek için, zaman zaman birbirinden ayrı seminerler düzenlendi. Siyasi gruplar daha fazla ilgili hale geldikçe, bazı disiplinler standartlar da ortaya çıkmıştı: tartışmalar daha düzenli, konuşmacılar daha derdini anlatabilir hale geldi ve kendiliğinden bir biçimde ideolojik ayrışmalar belirginleşti. Belirli bir siyasi hatta bağlı olan konuşmacıların, muhalifleri tarafından sözü kesiliyor ve yandaşlarınca alkışlanıyordu. Arka plandaki duvarda asılı olan -"Emekçiler İçin Yegâne Çözüm Birlik ve Örgütlenmedir" ve "İşçi Demokrasisi Sınırsızdır" gibi- muazzam görünen sloganlar, tınısını kaybetmişti. Militanlar tarafından başlatılan tartışmalar, "demokratik devrime karşı sosyalist devrim" ve "ekonomik mücadeleye karşı siyasi mücadele" gibi işsizlerin günlük kaygılarıyla daha az ilgili olan konular etrafında dönme eğilimindeydi.⁴⁹ Tartışmalar ne olursa olsun, İşçi Derneği'nin resmen tanınması, çalışan yoksullar açısından hem pratik ve hem de sembolik anlamda bir zafer anlamına geliyordu: Örgütsel faaliyetleri için bir alan zemin sağlıyordu ve bağımsız kolektif eylem kapasitelerinin bir sembolüydü. Birçoğu için burası içten bir sığınaktı; "bazıları gecelerini burada geçirecekti, yemek getirecekti ve işçi arkadaşlarıyla paylaşacaktı. Diğerleri öğle molalarını Dernek'te ilgi alanları üzerine tartışarak geçiriyordu. Bu yolla birçok birikimsiz delikanlı sınıf dayanışmasını tecrübe ediyordu. Dernek neredeyse kolektif eylem üzerine bir okula dönüşmüştü".⁵⁰

Yine de, işsizlerin örgütlü faaliyetleri İşçi Derneği'yle sınırlı değildi. Bazı işsiz dernekleri de kurulmuştu. İran'ın güneyinde bulunan petrol ve liman şehri Abadan'daki işsiz işçiler, Abadan

Proje/Mevsimlik İşçileri Sendikası (APMİS) olarak bilinen çok daha gelişkin bir örgüt oluşturmışlardı. Daha önce de bahsettiğim üzere, sendikanın tohumu ayaklanmadan haftalar önce işçilerin, hazırlık kayıtlarının ve kampanyasının başladığı mahalli kıraathanelerdeki (*Bushehri-ha*) günlük toplantılarında atılmıştı. Bunları, bir icra komitesi (*shura-ye muassess*) kurulmuş olan Petrol Sanayi Yüksekokulu'ndaki bir grup işçinin oluşturduğu bir meclis takip etti. Komite, kıraathaneleri toplantı merkezleri olarak kullanmak suretiyle üye toplamaya başladı. Bu anda öncelik, sürekli bir merkez sahibi olmaktı. Kent yetkilileriyle girişilen yoğun müzakereleri ve çatışmaları takiben eski İşçi Sendikası'nın devlet mülkiyetindeki binalarını merkezleri olarak elde etmede başarılı oldular.⁵¹ Aynı zamanda APMİS'i Komite-ye Imam'a, yerel Pasdaran'a ve Valilik makamına da kaydettirdiler.⁵² APMİS, yirmi farklı iş kolundan muhtelif yeteneklere ve gelir seviyelerine sahip 13 binin üzerinde işsiz işçiye örgütlemeyi başardı.⁵³ İcra komitesi, bağımsızlık sonrası Ceza-yir'deki, devrim sonrası Nikaragua'daki ve 1940lar boyunca İran'daki sendikal deneyimlere dayanan bir tüzük hazırladı. En acil görevler içinde işverenlerle işten atılan işçilerin geri alınmasını talep etmeye dönük yapılan müzakereler de vardı. Bu görevlere üyelerinin geri kalanına iş bulmak ve işsizlik ödeneklerini garanti altına almak da dâhildi.⁵⁴ Uzun vadede APMİS diğer şehirlerde de işsiz işçi birlikleri oluşturmayı ve eninde sonunda birleşik bir ulusal birlik kurmayı hedefliyordu.

Faal olduğu süre boyunca APMİS, Geçici Hükümet ile gerçekleştirdiği müzakereler vasıtasıyla, işçi gruplarının yeniden istihdam edilmesi ve işsizlik ödeneklerinin güvence altına alınması gibi bazı imtiyazlar elde etti.⁵⁵ APMİS ile yöneticiler arasında bu kredilerin dağıtımı konusunda bir ihtilaf baş gösterdi. Çalışma Bakanlığı APMİS'in dağıtım sürecindeki görevini tanıırken, yerel din adamları ve Pasdaran, kredilerin mahalli camiler vasıtasıyla dağıtılmasında ısrar ederek bunu reddetti. Ancak APMİS pes etmedi. Bir uzlaşma çözümü dâhilinde her

iki taraf da kredi ödemesinin yapılacağı yerlerin camiler yerine okullar olmasında anlaştı.⁵⁶

Seferberlikçilerin Rolü

İşsizlerin seferber edilmesinde ve örgütlenmesinde, ağırlıklı olarak radikal İslamcı ve sosyalist yönelimleri olan öğrencilerden oluşan genç aktivistler önemli bir rol oynadılar. Aktivistler başlangıçta sıklıkla, harekete geçmeye daha hazır olan liseden yeni mezun olmuşları, *diplomeha-ye bikaar*'ı hedeflediler; devrim, öğrencilere grup çalışmasına yönelik bir hayli deneyim de sağladı. Bunun ardından aktivistler, iş arayan bu gençlerin kaygılarını genel kitlesel işsizlerinkilerle birleştirdi. Lise mezunlarının toplumsal becerileri, okuryazarlığı ve canlılığı onları kendi başlarına potansiyel birer seferberlikçi haline getirdi. Sosyalist bir seferberlikçi, bu taktiğin, Doğu İran'da bir şehir olan Kirmanşah'ta bir işsiz hareketi yaratmada nasıl işe yaradığını anlatıyordu:

"Diğerlerini (*diplomeh*'leri) bir araya topladık ve onlardan protesto eylemleri üzerine görüşlerini açıklamalarını istedik. Orada olan her birimizin bir sorumluluk alması gerektiği sonucuna vardık. Örneğin, arkadaşlarımızı, komşularımızı ve sınıf arkadaşlarımızı bu harekete dair bilgilendirmeliydik. Aynı zamanda şehrin her yanında dağıtılması amacıyla el ilanları hazırlamayı düşünmeliydik".⁵⁷

Kirmanşah'taki *diplomeh*'ler başlangıçta kendilerine özel bir örgüte sahip olmak konusunda ısrar ettiler. Ancak daha sonra, diğer işsiz insanlarla ortak bir davaya sahip oldukları konusunda ikna oldular.⁵⁸ Bunun sonucunda, işsiz yoksullar, inşaat işçileri ve alt-sınıf mahallelerindeki gündelik işçiler arasında üye toplamaya başladılar. İlk kolektif çabaları dâhilinde bin işsizi bir araya getirmeyi başardılar. Bu toplantıda konuşmacılar bir işsizler derneği kurmanın ve bütün işsizleri birleştirmenin önemini vurguladılar. Bir sokak yürüyüşünü takiben, ör-

gütçüler Valilik binalarının önünde bir oturma eylemi çağrısında bulundu. Bu olay esnasında kalabalık, dördü *diplomeh* (ikisi kadın ikisi erkek), ikisi işsiz ve biri de *diplomeh*'lerin ailelerine mensup olmak üzere yedi temsilci belirledi. Birkaç gün sonra temsilciler, elli kişilik bir katılımcı grubuyla birlikte örgüte resmi bir isim seçmek ve tartışma ve seçim için bir tüzük önermek amacıyla umumi bir parkta toplandı. Kirmanşah İşsiz Halk Birliği bu yolla meydana çıktı.⁵⁹

Yaygın olmasına karşın, işsizlerin örgütsel faaliyetleri büyük oranda yerel ve ülkenin farklı parçaları çerçevesinde yalıtılmış halde kaldı. Çoğu, dış dünyaya zar zor dikkat edecek biçimde daha çok günlük yaşam mücadeleleriyle ilgiliydi. Üye toplamaya ilişkin temel görevler, Pasdaran'la karşı karşıya gelmek ve moralleri yüksek tutmaya çalışmak enerjilerinin büyük kısmını emiyordu. Ulusal ölçekte koordine olmuş bir dernek yaratma sözü de genel olarak solcu aktivistlerden geliyordu.⁶⁰

Bu bireysel mücadeleleri ulusal bir bağlama yerleştirmek üzere kritik bir girişimde bulunuldu. 23 Nisan 1979'da Tahran'daki İşçi Derneği'nde, yirminin üzerinde şehir ve kasabadan delegeler bir araya geldiler. Hedefleri, sonunda ulusal çapta bir işsiz örgütü yaratabilmek adına duruşlarını ve stratejilerini birleştirmektir. Delegeler ülkenin farklı yerlerindeki işsiz insanların durumlarını, özellikle işsizlik kredisini kabul etmenin sonuçlarını da ele aldı.⁶¹ Toplantı üç gün sürdü ve toplantı salonuna hiçbir gazeteci alınmadı. Sonunda, ülkedeki bütün işsiz kitlelerini 1979 1 Mayıs'ında gösterilerde yer almaya ve taleplerini hükümete karşı bildirmeye çağırان bir açıklama yayınlandı. Karar, yöneticilerin olumlu yanıt vermemesi halinde, ulusal örgütleyicilerin "İranlı çalışan halkın meşru hedeflerine ulaşmasını garanti altına almak üzere daha sert ve daha iradeli yollara" yöneleceği konusunda uyarıda bulunuyordu.⁶²

Doğrusu, örgütsel çabalarla birlikte yakalanan hız oldukça sıra dışıydı. Örgütsel faaliyetin zirvesi olan 23 Nisan'daki Tahran Toplantısı, devrimden sadece iki ay sonra gerçekleşti. Bir

kampanyanın son aşamasını çoğunlukla, düzenli yapıda bir dernek kurmak oluştuyordu. Kitleseyle eylem, kendiliğinden protestolar ve düzensiz bir seferberliğin sonuç vermemesi halinde, devamlılığı sağlamak adına, ardından düzenli yapıda bir örgüt ihtiyacı doğuyordu. İran'da kitle eylemiyle örgütsel çalışma arasındaki çizgi bulanık görünüyordu. Bir kere halk, muzafer bir devrimden daha yeni çıkmıştı ve seferber olmaya hazırды. İkincisi, seferberlikçiler dernekleşmeyi son derece önemli sayıyorlar ve bunu başarının ölçütlerinden biri olarak görüyorlardı. Sol, kurumsallaşmayı, kendisi için sürekli bir işçi sınıfı tabanı yaratmanın temel bileşenlerinden biri olarak göreyerek, örgütsel çalışma üzerinde özellikle ısrar ediyordu. Çoğu kesim için bu dernekler, gevşek yapıli kalmasına rağmen, sıklıkla geçici biçimde kampanyaları seferber etmek için komitelerin koordine edilmesine hizmet ediyorlardı. Nadiren özenle hazırlanmış herhangi bir örgütsel prosedürü kullanıyorlar ya da temsilcilerin belirlenmesinde seçim kampanyaları ve rekabeti savunuyorlardı. Yoğun çabalara rağmen zamanın kısıtlılığı, bu örgütlerin etkinliklerinin gelişmesine ve karşı durmasına izin vermedi. İşsizler hareketi, yakın zaman sonra ani bir duraklama yaşadı.

Geri Çekiliş

Hareket, canlandığı kadar hızlı biçimde sararıp soldu. 1 Mayıs, işsizlerin kolektif eyleminin zirvesini oluşturdu. Yavaşlama, 1979 sonbaharı ortasındaki fiili geri çekilişin sonrasına değin ağır ağır başladı. 1979 yazı'nda Kürdistan'daki savaş, hareketin faaliyetlerini zayıflattı. Kürt milliyetçileri üzerinde denetim sağlanması sırasında hükümet, diğer muhalifleri de bastırma fırsatını kaçırmadı.

Birçok işsiz protesto yürüyüşü gerçekleşmesine karşın, bunların kapsamı sınırlı kaldı. 1 Ekim'de, 1500 işsizden oluşan bir kalabalık, bir hafta içinde aynı türden ikinci bir yürüyüş örgütleyerek, başbakanlık bürosunun dışında gösteri yaptı.

Pasdaran havaya ateş açtı ve hükümet protestoculara karşı sert müdahale etme tehdidinde bulundu.⁶³ Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgal edilmesine bağlı oluşan dramatik atmosfer dâhilinde, işsizlerin kaygıları, "İslam Büyük Şeytan'a Karşı" kampanyasının gürültüsü arasında kayboldu. Doğrusu, Müslüman öğrencilerin büyükelçiliğin duvarlarına tırmanmalarıyla tam aynı günde, kalabalık bir grup işsiz de başkentin sokaklarında gösteri yapıyordu. Ancak bu göstericilerin umutsuz sesleri, Büyükelçilik binasından yükselmeye başlayan kitlesel gösterilerin milliyetçi çılgınlıklarıyla bastırıldı.

Hareket nasıl bu kadar hızlı biçimde ortadan kayboldu? İlk olarak, siyasi baskının şiddeti arttı. Hükümet yanlısı paramiliter örgütler, işsizlerin dernek merkezleri üzerindeki psikolojik ve fiziksel saldırılarını, baskınlarını ve aramalarını yoğunlaştırdılar. Hareketin liderleri, solcu bir İslamcı örgüt olan Halkın Mücahitleri'ne atıfla "kâfir komünistler" ya da "münafıklar" olarak damgalandı. İşsizlerce yapılan neredeyse her oturma eylemi, özellikle de devrimin altını oymayı hedeflediğine inandıkları sorunların arkasında radikal sol ve Mücahitler'in olduğuna ikna oldukları zaman, silahlı Pasdaran tarafından şiddetli saldırıya maruz kalıyordu. Tahran'da, İsfahan'da, Abadan'da, Ahvaz'da, Gaçsaran'da ve Hürremabad'da, çoğu devrimin zaferinden sonraki iki ay içinde olmak üzere çeşitli saldırılar kaydedildi. Dahası, işverenler tarafından, protestolarını haykıran, özellikle de hükümete sanayiye denetimine alması çağrısında bulunan kovulmuş işçilere rahat vermemek amacıyla işçi çeteleri kuruldu.⁶⁴ Cuma namazı liderleri, çoğunluğu alt-sınıf kökenli olan namaz cemaatini, işsizlerin toplantılarına saldırıya ve dağıtmaya tahrik ederek, işsiz aktivistleri sık sık karşı devrimin ajanları olmakla itham ettiler. İslamcı liderler yoksulları yoksullara karşı seferber etme gücüne sahiptiler. Yönetici seçkinler içindeki farklı hizipler, ayrılıklarına karşın, hep birlikte işsizlerin protestosunun sona ermesi taraftarıydılar. Radikaller ve muhafazakârların, liberaller ve İslamcılarının hepsi de

aktivistleri, "devrimin meyvelerini olgunlaşmadan toplamayı hedefleyen sabırsız fırsatçılar" olarak görüyordu.⁶⁵

İkinci olarak, liderler, özellikle de güçlü siyasi inançlara sahip olanlar arasındaki iç mücadele, hareketi daha da zayıflatı. Oysa apolitik işçiler arasındaki Müslüman aktivistler acil kazançlardan taviz verme eğilimindeydi, radikal sol ve "politik" işçilerse kampanyayı sürdürerek, onu Geçici Hükümet'i zayıf düşürmeye yönelik genel mücadelenin bir parçası haline getirmekte ısrar ediyordu.⁶⁶ Dahası, seferberlikçilerin işsiz mezunlar ve işsiz işçileri birleştirme girişimlerine karşın, bu ikisi arasındaki çatlak varlığını sürdürdü.

Kuşkusuz sol, işsiz kitlelerin vaziyetini duyurmak konusunda önemli bir rol oynadı. Hareketin radikalleştirilmesi ve belirgin bir politik karaktere sokulması konusunda özellikle son derece kararlıydı. Çoğu solcu yayın⁶⁷, özellikle de *khatt-i sevvum* diye bilinen Maocu gruplara ait olanlar, işsizlerin yürüttüğü mücadeleler üzerine çeşitli raporlar sundular. İşten çıkarma olayları üzerine, işsizlikle nasıl başa çıkılacağına ilişkin reçeteleri takiben, bunları sıklıkla "kapitalizmin krizi"yle ilişkilendiren değerlendirmeler yayınladılar. Razmandegan Örgütü'nün⁶⁸ mahalli bir yayını olan *Alaihe-i Bikaari* (İşsizliğe Karşı), bu konuları ön plana çıkarmasıyla bilinmekteydi. Çoğu Maocu eğilimlere sahip olan Ali Adalatfam, Hasan Lur, Asad ve diğerleri gibi bazı militan işçiler, Tahran'da bir kampanyanın başını çekerken, benzerleri de taşra şehirlerindeki iş arayan kişileri seferber ediyorlardı.⁶⁹

Solcu aktivistler açısından asıl saik yoksula yardımcı olmaya çalışma fikriydi ve bu kampanyayı öncelikle "liberal burjuva" Geçici Hükümeti zayıflatmak ve ardından sol için bir halk desteği oluşturmak gibi politik amaçları için istisman etmediler. Bu, hareketin çıkarlarının pratikte, ayrı sosyalist grupların politik stratejisi lehine kurban edilebileceği anlamına geliyordu.

Son ve muhtemelen en önemlisi olarak, hareketin doğmasını teşvik eden istisnai konjonktür ve koşullar (yani devrimci

durumda yaşanan ani ve kitlesel iş kaybı) giderek dönüştürülmeye başladı. Bazı fabrikalar, çalışanlarının bir kısmını yeniden işe alarak tekrar işlemeye başladı. Devrimin ilk altı ayı içinde sanayi tesislerinin ve küçük atölyelerin yaklaşık yüzde ellisi yeniden üretime geçti.⁷⁰ Daha önce bir milyon emekçiyi istihdam eden emek-yoğun inşaat sektörü ise yeniden canlanma ihtiyacındaydı. Geçici Hükümet bu amaçla müteahhitlere, maaşları ödeyebilmeleri ve bütün sektörü tazeleyebilmeleri için 12 milyar Rls kredi sundu.⁷¹ İnşaat faaliyetleri, küçük ve ucuz konutların inşa edilmesi yoluyla 1979'un ikinci yarısından sonra yavaşça artmaya başladı.⁷² Mayıs 1979 itibarıyla bu sektörde 21 bine yakın istihdam yaratıldı.⁷³ Kovulmuş olan işçilerin işyerlerini devralmaları vesilesiyle, bu yerleri yönetmek üzere birer şûra atandı. Bu şûralar zaman zaman hükümetin, işlerin devam etmesi için profesyonel yöneticiler ataması isteğinde bulundular.⁷⁴ Örneğin 6 Mayıs 1979'da, Metusak fabrikasındaki on işçi işlerini, fabrika içinde bir oturma eylemi düzenleyerek geri almaya çalıştı. İşçiler işgallerine, sonunda bir açıklama yayınlamak suretiyle 25 gün daha devam ettiler: "Dört günü açlık greviyle geçen 25 günlük oturma eylemi! Sonuç? Hiçbir şey! Ne yapacağız biz?" denilen açıklama: "Geriye tek bir yol kaldı. O da şu: atölyeyi devralmak, kendi başımıza yönetmek" diye devam ediyordu. Böylece, "9 Ordibehesht [1 Mayıs 1979] Pazar günü atölyeye girdik ve ardından makineleri tamir edip ve sorumlulukları bölüşüp, ürün üretmeye ve satmaya başladık".⁷⁵ Benzer biçimde, Plastou Masourehkar'da kovulan işçiler tesisi tekrar açılar ve çalışmayı sürdürdüler.⁷⁶ Bu taktikler bazı vakalarda işlerini geri almada işe yarasa da, diğer birçoğunda ise etkisiz kaldı. Kabareler, gece klüpleri ve piyango işleri gibi "İslami olmayan" mesleklerin eski çalışanlarının yeniden istihdam edilme olanakları yoktu.

Hareketin şiddetli baskısı altında Çalışma Bakanlığı, yol yapımı ve kamusal alanlara ağaç ekimi gibi bayındırlık hizmetlerini içeren bazı geçici işler yaratmayı denedi. Bazargan hükü-

meti devlet sektöründe daha fazla istihdamı resmen yasaklamış olsa da, yine de Devrimci Muhafızlar (*Pasdaran Komiteh*), İnşaat Seferberliği (*Jihad-i Sazandegui*), Okur-Yazarlık Hareketi (*Nihzat-i Savad Aamuzi*) ve İskân Vakfı (*Bonyad-i Maskan*) gibi bazı yeni devrimci kurumlar (*nahadha-ye inqilabi*) işsiz nüfusun önemli bir kısmını emdi. Örneğin, Haziran 1979'da kurulan İnşaat Seferberliği (*Jihad-i Sazandegui*)'nin ülkede 327 merkezi vardı, 1979 yılında 4.700'ü gönüllü olmak üzere 14.800 kişiyi istihdam ediyordu.⁷⁷ 200 bin piyango bileti satıcısının çok küçük bir kısmı, istifçilikle mücadelenin bir yolu olarak mahalli *Pasdaran Komiteh* tarafından sokaklarda sigara satmak üzere işe alındı.⁷⁸ Aralık 1979'da kabul edilen, lise mezunları için bir istihdam yaratma projesi, ülkenin dört bir yanında üretim kooperatifleri kurulmasını içeriyordu.⁷⁹

Sonunda, hükümet tarafından önerilen işsizlik kredisi, bazı yoksul işsizler açısından zayıf olmasına rağmen geçici bir çözüm oluşturdu. Öneri kuşkusuz işsizlerin safları arasında bir ayrılık da yarattı. 6 Temmuz 1979 itibarıyla, ortaya çıkmasını takip eden üç ay içinde, yaklaşık 182 bin işsiz işçi, ortalama 9.500 Rls olan aylık krediyi aldı.⁸⁰ Ancak projeye altı ayın ardından, 1979 yılı yazının sonunda, "sanayi yatırımı başladı ve işçiler azar azar işlerine geri dönüyorlar" gerekçesiyle son verildi.⁸¹ İşsiz *diplomeh*'lere gelince, hükümet bunlara, katkıda bulunmak isteyen vatandaşların aylık gelirlerinin yüzde 1'inden oluşan bir fon vasıtasıyla bir "karşılıksız kredi" (*vaam-i sharafati*) sunmayı planladı. Katkıda bulunanlar, kesintilerini devletten beş yıl içinde geri alacaklardı.⁸²

İşsizleri korumak adına aynı zamanda aile, akrabalık kurumları ve geleneksel bağlar da sürüyordu. Ailelerinden destek alan genç işsizler ve daha yaşlı olanlar, bazı tür işler, krediler ve yardım bulmak için akrabalık ve arkadaşlık bağlarına bel bağıyorlardı. Sonunda, siyasi merkezli derneklerin yerine, siyasi baskının ve ekonomideki değişimlere bağlı olarak geleneksel gayri resmi bağlara dayanma yönteminin konması, hareketin

geriye çekilmesi sonucunu getirdi. Geleneksel kurumlar işsizleri daha az çaresiz kıldı, ekonomik değişimler hareketin meşruiyetine üstün geldi ve siyasi baskı da hareketin liderliğini yok etti. ABD Büyükelçiliği'nin işgali üzerine yaşanan hezeyan, varlığını görünmez kılarken, Kürdistan'da savaşın başlaması, hareketin zayıf gövdesine ağır bir darbe indirdi.

Örgütsel zayıflıklara rağmen, İran'daki işsizler hareketi bazı önemli başarılar da elde etti. Geçici Hükümet'i 180 binin üzerinde işsize altı ay için kredi ve yardım sağlamaya ve bazı geçici işler yaratmaya zorladı. Bazı bölgelerde yöneticiler, işsizlerin yürüttüğü kampanyalar vasıtasıyla kapısına kilit vurulmuş fabrikaların yeniden açmaya zorlandı. Bazı yerlerde bizzat kovulmuş işçi grupları kendi işyerlerini, işverenin rızası olmaksızın kendileri yeniden açmaya başladılar. En önemlisi, hareket Geçici Hükümet'i ekonomiyi, özellikle de iş kaybının büyük çoğunluğunun yaşandığı kötürüm hale gelmiş sanayileri yeniden yapılandırmaya girişmeye teşvik etti. Ancak hareketin kendisinin altını oymasını sağlayan da bu kazançların ta kendisiydi. İşsiz örgütleri ve kampanyalarının ön planında bulunan kovulmuş fabrika işçileri, işlerine dönmeye başladı. Diğerleri ya iş bularak kendi eski mesleklerine döndü ya da alternatif hayatta kalma araçları aramaya başladı. Kısacası, işsizler hareketi ilk olarak aldığı başarılı mesafe yüzünden güçten düşmeye başladı.

İşi olmayan birçok insan, özellikle emek pazarına dâhil olarak iş arayan yeni gruplar açısından işsizlik sorunu devam etti. Verilen ayrıcalıklar ne işsizliği önemli ölçüde azalttı ne de işsizlerin çoğunun kötü vaziyetine son verdi. Baştan itibaren hareket, başlangıçta talep etmiş olduğu işsizlik ödemelerine hak kazanmada başarısız oldu ve bir işsizlik kredisini kabul etti. Kredi, geri ödenmesinin asla beklenmemesine rağmen, işsizlerin sadece yüzde 10'unu kapsadı⁸³ ve altı aydan sonra devam etmedi. İş yaratma projesi sınırlı kaldı. Sadece binlerce işsiz iş bulmasında başarısız olmadı, takip eden yıllardaki kırdan kente

yönelen yeni bir göç dalgası işsiz nüfusun boyutunu daha da arttırdı. Kısacası, işsizler hareketinin gelişimini kolaylaştıran istisnai koşullar (kitlesele ve ani işsizlik ve ideolojik unsur) işsizliğin devam etmesine rağmen değişmeye başladı. İşsiz nüfus faaliyetlerini yeni siyasi ve ekonomik gerçekliğe uydurmak zorundaydı. İslamcı rejim, istikrara kavuşmaya ve halk mücadelelerinin denetimini ele geçirmeye başladı. Ciddi bir işsiz kitlesi, kovulmuş fabrika işçileri çoğunlukla işlerini yeniden elde ederek hareketten ayrıldılar. Geriye kalan işsizler arasındaysa en yaygın başvurulananlar gayri resmi/enformel sektördeki faaliyetler, küçük tüccarlık ve işportacılık oldu.

Birçok işsiz, bir yandan harekete bağlı kalırken, alternatif gelir kaynaklarına ilişkin bireysel arayışlarına da asla son vermedi. Kendi konumunu “işsizliğim yüzünden komşularımın elektrik arızalarıyla belli bir para karşılığında ilgileniyorum ve bazen de kardeşimin taksisinde çalışıyorum” şeklinde açıklayan bir *diplomeh* olan Ahmad Mirzaai gibi muhtemelen daha pek çok kişi vardı.⁸⁴ Bazıları ise biraz çaba sarf etmeleri halinde belli bir iş tutturabileceklerine inanmıştı. Emek pazarında altı aydır bulunan bir *diplomeh* olan Ali Golestani, “insanlar birazcık akıllı olsalar, binlerce şey yapabilirler; sokaklarda meyve satabilirler, işportacılık yapabilirler, tezgâhtar olabilirler ya da yarı-zamanlı ve gündelik işlerde çalışabilirler” inancındaydı.⁸⁵ Doğrusu binlerce işsiz, kaldırımlara, umuma açık parklara ve büyük şehirlerdeki yoğun caddelere kulübeler ve küçük dükkânlar dikerek geçimlik sokak işine atıldı.

İşsizler hareketi sona erdi ancak sokak siyaseti devam etti. Sadece işsizlerden geçimlik sokak işi yapanlara, özellikle de işportacılara geçti. Sokak siyaseti, failini değiştirmek suretiyle -bundan sonraki bölümün konusunu oluşturan- farklı bir siyasal zemin bağlamında, farklı bir yapı ve farklı dinamikler kazandı.

7. Bölüm

Sokak İsyanları: İşportacılığın Siyaseti

[İslami bakış açısına göre] yolların satıcılar tarafından işgali haramdır.

Ayetullah Humeyni¹

Belediye neden bizim [işportacılık] işimize engel oluyor? Biz hayatımızı haram yolla kazanmıyoruz.

Tahran'da meyva satıcısı bir kadın²

Yöneticiler sokakları sanki babalarından miras almış gibi düşünüyorlar.

Bir seyyar manav³

Devrimin ilk yılının sona ermesiyle birlikte binlerce kentli işsiz, kendi işsizlik durumlarıyla birlikte yaşamaları gerektiğinin farkına vardı. Ne işsizler hareketi ne de yeni hükümetin çabaları durumu düzeltmek için yeterli gelmemişti. Sanayi ve inşaatın durması, devlet sektöründeki istihdamın donması, okulların yılda binlerce mezun vermesi ve artan kırdan kente göç, hep birlikte işsizlerin sayısını arttırmak üzere bir araya geldi. Tahran'da açık işsizlik, 1976'da yüzde 3'ten 1979'da yaklaşık yüzde 14'e fırladı.⁴ Bu bir yıl sonra yüzde 16.3'e yükseldi.⁵ 1984 itibarıyla bütün ülke için bu oran yüzde 18.7'ydi, başka bir deyişle 2.2. milyon kişi işsizdi.⁶ Şehirlerdeki işsizlerin yüzde 60'tan fazlası, lise mezunlarının da dâhil olduğu (yüzde 30), emek pazarına yeni girenlerdi.⁷

Devrim sonrası yıllarda işsizlik artarken, iş ve sosyal güvenlik konularına yönelen hiçbir protesto hareketi ortaya çıkmadı. 1979’da işsizler hareketinin ortaya çıkmasına neden olan özel sosyo-politik durum değişmeye başladı. Hareketin liderliğinin çoğu, başta da deneyimli kovulmuş işçiler işlerine döndü. Dahası, bunu izleyen siyasal kısıtlamalar, işsizlerin erken dönem kolektif eylemlerine nüfuz eden militanların faaliyetlerinin yanı sıra bağımsız halk seferberliğine de sekte vurdu.

Sonuç olarak işsizler, bireysel ve sessiz tecavüz stratejilerine başvurdular. Aileye, arkadaşlara ve patronlara dayanmanın yanı sıra çoğu, gündelik işlerde çalışma fırsatı buldu. Devletin bürokratik denetiminden büyük ölçüde muaf olan karaborsa, bireylerin kaderlerini düzeltmek için kendi girişimlerini tecrübe edebilecekleri yegâne alanı sağlıyordu. Zararlarına karşın bu sektör, birçok kişiye, hatta birçok vasıfsız kırdan göçene bile bir iş edinebilme, görece iyi bir gelire sahip olma ve kendi çalışma hayatlarına belli derecede özerklikten yararlanmasına dönük böyle birçok yönlülük sunuyordu. Bu tür faaliyetlerin en geniş kısmını geçimlik sokak faaliyetleri oluşturuyordu. Bunlar, sokak köşelerinin toplumsal ve coğrafi alanlarında yer alan üretim, hizmet ve dağıtım faaliyetleriydi. Bunların arasında bulunan küçük tüccarlık, işportacılık ve pazarcılık (*dakkeh-daari*, *dast-foroushi*, *basaati* ve *charkh-daari*), en fazla gelişen meslekler haline geldi.

Herhangi bir başka yer gibi İran’da da işportacılar, artan önemlerine karşın nadiren ciddi bir ilgi görüyorlar. Mevcut çalışmalar çoğunlukla onların ekonomik faaliyetlerine odaklanmakta. Örneğin, de Soto’nun oldukça bilinen çalışması “Öteki Yol”, işportacıların siyasetiyle değil onların serbest pazar deneyimlerine ilişkin sezilen heyecanı ile ilgileniyordu.⁸ Öte yandan yetkililer işportacılığı sıklıkla toplumsal bir sorun, çarpık gelişmenin yan etkisi olarak kabul ediyordu; işportacılık, nadiren belirli ekonomik ve toplumsal hastalıkların olanaklı bir çözümü olarak kabul ediliyordu. Ve son olarak yandaşları da

işportacılara sıklıkla merhametle ve hamî sıfatıyla bakıyorlar, onları güçsüz ve sefil olarak görüyorlardı.⁹ Bu farklı bakışların hepsinin ortak bir noktası vardı; geçimlik sokak işçilerine yönelik herhangi bir girişimden kaçınıyorlardı.

Bu bölüm, işportacıları basitçe ekonomik değişimin yan ürünlerinden biri olarak değil, toplumsal değişimin faileri olarak da incelemeye çalışıyor. Bölüm, ekonomik ihtiyacın yoksulları, esas olarak zenginler ve güçlüler tarafından yaratılmış olan (iş) imkânlarının yanı sıra kamusal alanları da işgal etmeye nasıl ittiğini gösteriyor. Hem kamusal -fiziksel ve toplumsal alanın kullanımı hem de fırsat maliyeti, şiddetli çekişmelerin konusu haline geliyordu. İşportacılar faaliyetlerini kalabalık caddelere, umumi geçitlere ve kamusal parklara yaydıkça, faaliyetleri de ister istemez hem kamusal düzeni ve alanı denetleme eğiliminde olan devletin hem de kendi iş imkânlarının gasp edildiğini düşünen tüccar sınıfının ayrıcalıklarıyla çatışır hale geldi. Devlet, kamusal alanların pasif kullanımında ısrar ederken, işportacılar ise bunları kendi girişimleri aracılığıyla aktif ve katılımcı biçimde kullanma ihtiyacındaydılar.¹⁰ Sokak isyancılarıyla devlet arasındaki kamusal alanın kullanımı, düzenin amacı ve ekonomik faaliyetin hedefine ilişkin çatışma, devrim sonrası İran'daki sokak siyasetini tanımladı. Bu çatışma dâhilinde devlet, iktidarına ve çıkarına itiraz edilmesinden itibaren işadamları sınıfıyla saf tuttu.

Sokaklara Yayılmak

İşportacılık İran'da yeni çıkmış bir hadise değildir. Doğrusu işportacılık, mahalli sokak tacirlerinin ellerindeki malları kamusal caddelerde, genellikle de kurulu olan Pazar'ın kenarında sergilediği modern-öncesi kent kesimlerinin bir özelliğidir.¹¹ Sokakların kullanımını mahalli kültüre göre çeşitlenen ve mahallelerde hâkim olan Durkheimcı organik dayanışmanın (karşılıklılık, toplumsal denetim, ezeli bağlar ve kurallar) bir çeşidi olan yerel normlar ve yerel yöneticiler düzenler. Eğer devlet

mahalli yaşamın uzağında kalıyor gibi gözüküyorsa, malların yerel Pazar dâhilinde dağıtılmasında ve topluluklara hizmet sağlanmasında oldukça önemli bir işlev gören işportacılar, onun göbeğindeydi. İşportacılık, yazarların, sanatçıların ve tarihçilerin hayal güçlerini fethetmeyi sürdürmesiyle, sokak hayatının muhtemelen en göze çarpan özelliğini sunuyordu.

İşportacılık, seyyar satıcılık ve seyyar arabacılık, devrim öncesi yıllar boyunca, 1930larda Rıza Şah'ın merkezi devletinin kurulmasının hem öncesi hem de sonrasında devam etti. İnşaat işiyle birlikte işportacılık, kırdan göçenlere ve vasıfsız kentlilere kentsel istihdama dâhil olmaya yönelik kolay giriş sağladı. Doğrusu yüzyıl boyunca sokak hayatı, yoğun caddeler boyunca ve mahalli Pazar alanlarında cazgırlık yapan seyyar satıcılar ve işportacılar vasıtasıyla çokça anlatıldı. Devletin bunların faaliyetlerini 1986 itibariye düzenlemeye başlamasına karşın¹², yine de birçok seyyar satıcı yasadışı biçimde, sıklıkla dağınık, görünmez ve böylece tahammül edilebilir şekilde çalışmayı açıkça sürdürdü. Yine de mahalli polise rüşvet vermek ve/veya yardım etmek de işlerini sürdürmelerinde onlara yardımcı oldu. Doğrusu, daha sık ya da daha seyrek biçimde işportacılar ve mahalli polis bir araya geliyordu. Farklı roller oynamakta olsalar da, yine de birçok özelliği paylaşıyorlardı; aynı coğrafi alanda günlük temelli çalışıyorlar ve etkileşime giriyorlardı; aşağı yukarı benzer ekonomik ihtiyaçları ve muhtemelen benzer hayat standartlarını paylaşıyorlardı. Bu durum da karşılıklı hizmet ve arkadaşlığın, rüşvet ve yardımcılığın, denetim ve işbirliğinin çoğu zaman birbirine girdiği karmaşık bir ilişki geliştiriyordu.¹³ Bu durumun altında yatan şey ise, işportacı nüfusunun sayıca azlığının ve birden görünmez olabilmesinin, hem devlet denetimi hem de dükkân sahiplerinin çıkarları açısından, yasal olmasa da görmezden gelinebilir sayılmasıydı. Bununla beraber 1970'lerin ortası itibarıyla, başkent'in hem kuzey hem de merkezi bölgelerinde (özellikle de Lalezar, Firdevsi ve Saadi sokaklarında) 15 binin üzerinde işportacı yayılmış haldeydi.¹⁴ Yine de

güvensizlik, bu gayri resmiliğin sürekli bir bedeli olmayı sürdürdü.

Devrim sonrası dönem işportacılık sektörüne yeni değişimler getirdi. Sayılarında keskin bir artışın yanı sıra, grubun devlet denetimine daha hassas hale gelmesi suretiyle yeni tür bir siyasal işportacılık ortaya çıktı. Şubat 1979 ile 1981 yılı ortası arasındaki dönemde siyasal işportacılık, genellikle muhalif siyasi grupları destekleyen, kitap, gazete ve kaset gibi entelektüel malların ticaretini yapan eğitilmiş delikanlılar suretinde yüksek oranda görünür hale geldi. Ancak siyasal işportacılık sadece, sokak satıcılarının toplamı içinde küçük bir bölümü kapsayan geçici bir olguyu temsil ediyordu. Daha önemli olan, temel kaygıları geçimini sağlamak olan sıradan işportacıları.

Şah rejiminin çöküşü beraberinde ekonomik faaliyetlerin bürokratik denetiminde geçici bir duraklamayı da getirdi. Polisin ve zabıta denetiminin aksaması binlerce genç, eğitilmiş, işsiz ve kırdan göçen kişiye ekonomik hayat dâhilinde kendi girişimlerinden yararlanmanın yolunu açtı. Birçoğu kamusal alanda yeni boşlukları zapt etti. Büyük şehirlerin yoğun caddelerinde bir sürü ele arabası, kulübe ve stant پیدا oldu. 1976 ile 1986 arasında gayri resmi/enformel ekonomi, 300 bin emek pazarına yeni giren kişiyi çekerek, kamu sektörünün ardından en hızlı büyüyen ikinci sektör haline geldi. 1986 itibarıyla bu faaliyetler kent istihdamının yüzde 18'ini, yani yaklaşık 1 milyon insanı kapsıyordu.¹⁵ Bunun 320 bini küçük tüccar ve geçimlik sokak işçileriyken, kalanı atölye işçisi ya da aile işletmesinde ve evlerinde çalışanlardı.¹⁶

Başkent sokakları, sokak işçilerinin sayısı 1981'de 40 bin olarak tahmin edilen en büyük grubunu ağırlıyordu.¹⁷ Büyük Tahran'a günde 1.500 kişinin göç etmekte olduğu köyden kente göçün doruğunda olduğu 1981 ile 1984 arasında, geçimlik sokak işi başkentte ve öteki şehir ve kasabalarda saman alevi gibi yayıldı. Yöneticiler bunun siyasal sonuçlarına yönelik endişeliydiler. Bu üç yıl içinde başkentte 400 bin civarında Tahranlı'ya

hizmet sağlayan yaklaşık 80 bin yeni işportacı¹⁸ çalışmaya başladı.¹⁹ Ağustos 1984'te bir Tahran gazetesi, "Bugün sokak faaliyetlerinin en yaygını olan işportacılık (...) işgücünün büyük bir kısmının ilgisini çekiyor. Öyle görünüyor ki, *mashagbel-i kazib* (sahte meslekler) uzun vadede kurulduklar ve tasfiye edilemez haldeler" diyerek bu durumu onaylıyordu.²⁰

Siyasal İşportacılık

1979'da sıcak bir Haziran gününün akşamüzeri, Tahran'daki şehir tiyatrosunun bahçesindeki 30'a yakın erkek ve kadın, şiddetli bir tartışmaya dalmışlardı. Oraya sokak kitapçılarına yönelik resmi tehditlerle baş etmeye dair yollar bulmak amacıyla toplanmışlardı. Bir sokak derneğinin kurulmasına dönük prosedürleri ve bunun nerede olacağını, yönetmeliğini oylamaya koyarak ele aldılar. İcra komitesi üyeliklerine dört erkek ve bir kadın seçildi.²¹ Sokak Kitapçıları Derneği, belediyenin saldırılarına karşı sokak kitapçılarının konumlarını korumasının kavgasını verecekti. Aynı zamanda yöneticilere üyeleri için sürekli işler yaratması için baskı yapması da planlandı. "Aslında bizler mevsimlik sokak işçileriyiz" diye açıklıyordu bir kadın kitapçı, devamla "belediye ve Çalışma Bakanlığı bizim durumumuza yönelik sorumluluk hissetmeli. Kötü hava koşulları, sonbahar ve kış boyunca sokaklarda çalışmamızı imkansız kılıyor (...) Belediye bize [dernek için] bir yer sağlamak ve Çalışma Bakanlığı bize iş vermek zorunda" diyordu.²²

Bir siyasal sorun olarak işportacılık, devrim sonrası dönemin daha ilk günlerinde göz önüne serilmeye başladı. Politize olmuş genç işsizler, lise ve üniversite mezunları, kaotik özgürlükten yararlandılar ve başkentin ana caddelerinin kenarlarına stantlar ve kulübeler inşa etmeye başladılar. Kaldırımları, çoğunlukla da merkezi bölgelerdekileri -Tahran Üniversitesi, Farah Parkı, Mellat Parkı, Kargar ve Keşavarz sokakları ve belli başlı umumi parkları çevreleyen yerleri-, sattıkları mallarla doldurdular. Bazıları basit biçimde bir avuç dolusu malı, yere

serdikleri bir parça gazetenin üzerine yayıyordu. Diğerleri, belli başlı parçalar -kitaplar, gazeteler, müzik kasetleri ve siyasi konuşma kayıtları- sattıkları standı sadece bir masayla kurmayı tercih ediyordu. Bazıları bu mallara türlü sandviçler, sıcak çay ve soğuk meşrubatlar ilave ediyordu. Daha tutkulu işportacılar, metal stantlar ve tahta kulübeler gibi sürekli yapılar kuruyor ve yakındaki trafodan, çevrelerini renkli ışıklarla çevirmelerini sağlayan elektriği çekmekte kendilerini özgür görüyorlardı. Bu yolla işgal altındaki kaldırımlar her akşam, işportacı ve müşteriler ile tezgâhlara göz atanların, uluorta alayların, şakaların, müziklerin ve bol bol siyasetin birbirine karıştığı acayip karnavallara dönüşüyordu.

Bu delikanlılar için işportacılık ikili bir amaca hizmet ediyordu. İlk olarak bu, genç işsizler açısından geçimini sağlamaya vesile olan bir işti. Sabit bir iş mekânı onlara, toplanabilecekleri bir zemin, siyaset tartışabilecekleri, sosyalleşebilecekleri ve dostları ve iş arkadaşlarıyla eğlenceli vakit geçirebilecekleri bir yer sağlıyordu. Onlar için *dakkeh-daari* (kulübe sahipleri) siyasi bir çalışma anlamına da geliyordu. Bu genç işportacılar, kasetleri ve soğuk meşrubatlarının dışında aynı zamanda, muhalif gazeteler, broşürler ve kitaplar satıyorlar ve risaleler ve el ilanları dağıtıyorlardı. Bu işlev dâhilinde, muhalefete karşı sıkı önlemlerin alınmaya başladığı Haziran 1981'e kadar, muhalif grupların yayınlarının görece açık bir biçimde dağıtılmasının en önemli aracıydılar. Bu işlev, sokak işlerinin yeraltı eserlerin dağıtılmasının sürmesini ve siyasal aktivistler arasında umumi bir iletişime yönelik bir tabanı beslemesini gizleme yönünde hareket ettiği ölçüde, sonradan çok daha kritik hale geldi. Bu onlar için, ele geçirilmiş alanların sürdürülmesi ve diğer işportacıların da böyle yapmasına yardımcı olması açısından elzemdi. İki işportacı derneğinin, Sokak Kitapçıları Derneği (SKD) ile Fatemi Caddesi İşportacıları Derneği'nin kurulması siyasal işportacıların inisiyatifi altında gerçekleşmişti. SKD, ilk birkaç ayı boyunca yaklaşık 200 işportacıyı bir araya getirdi. Caddele-

rin tıkanmasını önlemek amacıyla üyelerine kaldırımların kenarlarına konacak 1 metreye 2 metrelik standart tezgâhlar yerleştirmelerini önerdi.²³ Ancak belediye böyle bir projeye yanaşır gibi görünmedi. Dernekler daha sonra, ilk hükümetin 1979 yazında işportacılara yönelik saldırıları zarfında tasfiye edildi.

Sıradan İşportacılar

Göze çarpan siyasal varlığına karşın siyasal işportacılık sadece kısa ömürlü bir olguydu ve bütün geçimlik sokak faaliyetlerinin küçük bir kısmını oluşturuyordu. Daha önemlisi, devrimi müteakiben onlara katılan binlercesinin yanı sıra devrim öncesindeki işlerini sürdüren de sıradan işportacılarıydı. Yeni katılanlar, kırdan göçenler, savaş mültecileri, Tahranlı genç işsizler ve ikinci bir gelir arayan dar gelirli devlet çalışanlarıydı. Siyasal işportacılar daha zengin alanlarda mevzilenmişken tipik sokak işgalcileri, trafiğin yoğun olduğu caddelere ve Valiye'asre Sokağı, Inkilab Meydanı, Imam Hüseyin Meydanı, Humeyni Meydanı, Mevlevi Sokağı, Şuş Meydanı, Azadi Meydanı, Lalezar, İstanbul, İmamzade Hasan gibi meydanların ve Şehir Parkı civarının yanı sıra Güney Tahran'daki alt-sınıf mahallelerine yayılmışlardı. 1980'de 1850 pazarcı Musaddık Caddesi'nde ve 686'sı da Inkilab Caddesi'nde toplanmıştı.²⁴ Ticaret yapma araçları, basit karton kutular ya da teneke levhalardan yüklüklere, el arabalarına ve stantlara kadar değişiyordu. Birçok seyyar satıcı mallarını, boyunlarına astıkları sepetlerde taşıyordu.

İş faaliyetleri öteberi satmaktan hizmet sağlamaya ve eşya üretmeye kadar değişiyordu. Sattıkları mallarsa taze ürünler, eski giysiler, sigara ve çamaşır tozundan ev aletleri, araba parçaları, ilaç, bayat ekmek ve kendi vücutlarına dek uzanıyordu. Bazıları yaratıcı biçimde, telefon jetonu, araba başvuru formunun fotokopisi ve kotalı gaz kuponları da satıyordu. Doğrusu, temel mallar üzerindeki savaş zamanı karne sistemi, gerçekten serbest olan pazarları devlet tarafından sınırlanan neredeyse her şeyi sağlamasıyla, bunların işlerini de arttırıyordu. Gıda,

mutfak aletleri ve havlular üretip satıyorlardı. Sihirbazlık yaparak, tutkulu oyunlar sergileyerek, hayvan sergileyerek ve fal bakarak eğlence sunuyorlardı. Ya da yazdıkları kartların yanında sessiz bir yasla durarak, birilerinin kas kuvvetlerini satın almasını bekliyorlardı. En çaresizleriyse hayatta kalmalarını garanti altına alabilmek adına neredeyse her şeyi yapıyordu. Buna dilencilik, hırsızlık, uyuşturucu satıcılığı ve fahişelik de dâhildi.²⁵ Bu erkekler ve kadınlar için ne haksızlığa uğramış konumları ne de girişimlerinin ahlakı, geçimlerini sağladıkları sürece önemli değildi. “Seyyar satıcılık rezil (*abirourizi*) bir iş. Görüyorsun, bazen akrabalarım ya da arkadaşlarım buradan geçince gerçekten utanıyorum. Eğer onlar [hükümet] benim geçimimi sağlamış olsaydı, asla böyle bir işi yapmayacaktım”.²⁶

Bireylere, amaçlara ve faaliyetlere dair bu genel görünüm, bu sokak kültürü, görüntüde uyumlu bir emek dağılımıyla - dilenciler dilenir, esnaf ve tüccarlar pazarlık yapar, köyden gelenler ucuz yemek tezgâhlarında yemek yer, hamallar ağır yükler taşır, delikanlılar flört eder ve dindarlar da gürültülü dini konuşmalar yayınlar- somutlaşan toplumsal bir bütün görüntüsü yaratarak kaldırımaların toplumsal alanını belirgin hale getiriyordu. Ancak gelip geçerken cazgırlık yapan tüccarlar ve sokak satıcılarıyla tıkanan bu yoğun caddeler usandırıcı bir risk haline geliyordu. Bu telaşlı kişiler, yer değiştiren olaylar ve sürekli gürültü dünyası, Tahran sokaklarını, herkesle ve her şeyle dolu gibi görünen sıkışık biçimde istiflenmiş ufak dükânlar ve dar ara sokaklarıyla sanki sınırsız bir büyük eski çarşı âlemine dönüştürüyordu.

Geçimlik sokak işçileri muhtelif toplumsal ve ekonomik geçmişlerden geliyorlardı. Siyasal işportacılar bir yana, bunların çoğunluğu işi olmayan kentli gençlik, üniversiteye giremeyen ya da bir büro işi bulamayan lise mezunları, savaş mültecileri, savaş gazileri, ikinci işlerini arayan dar gelirli devlet çalışanları ve -1980ler boyunca en geniş grup olan- kırdan göçenlerden oluşuyordu. Şiraz’daki işportacıların neredeyse üçte biri,

diğer bölgelerden gelen göçmenlerdi; üçte biri de savaş mültecisiydi.²⁷ Benzer şekilde, Tahranlı işportacıların çoğunluğu (yüzde 80'den fazlası), çoğu (yüzde 75 civarı) devrimin hemen sonrasında işportacılığa başlayan vasıfsız köylü göçmenlerden oluşuyordu.²⁸ Bunların birçoğu da -Güney Tahran'daki gecekonducuların çoğu gibi- Türkçe konuşulan Azerbaycan, Zencan ve Hamedan eyaletlerinden göç etmişti.²⁹

İşportacılar, yeni girişimlerine çoğu kez bireysel olarak ve sessizce başladılar. Bunu geçimini sağlamak açısından doğal bir yol olarak görerek, el arabalarını etrafta sürerek, *basaat*'larını yayararak ya da stantlarını kurarak, çoğunlukla hareketlerinin yasal etkilerinin farkında olmaksızın kamusal alanlara el uzattılar. Yasaları bilenler de kendilerini hem gizli hem açık biçimde ahlaki bir ilke olan mecburiyete atıfta bulunarak haklı gösterdi. "Bunu yasadışı olarak görmüyorum. [Çünkü] sadece muhtaç ve yoksul olan biri bu işi yapar, zenginler değil; sadece ailesinin geçimini sağlayamadığı için onların önünde mahcup olanlar -işportacılığı bunlar yapar. Olmazsa hırsızlığa ve cepçiliğe başvururlardı".³⁰ Ama bazıları da sokakları açıkça kamu malı olarak görüyordu. "Bak, yöneticilere sokaklar babalarından kalmadı, değil mi? Burası onların özel mülkiyeti değil! Buralar hepimize ait" diye savunuyorlardı bunu.³¹ Polis denetiminden kaçmak için bazıları, daha az stratejik mekânlara yayılarak "görünmez" oluyordu. Ancak işportacılar bir dereceye kadar güvenliklerini sağladıklarında, stantların yerini kalıcı kulübeler alıyordu. Güvenlik, devamlı işgalin meşruluğuyla garanti altına alınabiliyordu.

Akrabalar ve arkadaşlar çoğu kez "mevki"nin kalitesi, malların istenirliği, polis tacizi, rüşvet imkânları ve bunlar gibi şeylerle ilgili danışmanlık yapıyorlardı. İşportacılar, seyyar satıcılık (*dast-forousbi*), tezgâhçılık (*basaati*) ya da kulübe sahibi olmanın (*dakkeh-daari*) maliyet-faydası hakkında da düşünüyorlardı. Seyyar satıcılık müşteri bulmada ve polis tacizinden kurtulmada çok yönlülük sağlıyordu ancak uzun mesafeleri yürü-

mek açısından fiziksel uygunluk gerektiriyordu. Yoğun caddelerde sabit yerlerde bulunan *basaat*'lara sahip olmak oldukça rekabetçi bir girişimdi. Kimin hangi mekâna sahip olacağını işportacılar arasındaki gayri resmi kurallar düzenliyordu. Belirli mevkilerin hava parası, kaldırım taşlarının metrekaresi üzerinden hesaplanıyordu ve mevkiler zaman zaman yüzlerce dolara satılıyordu.³²

Akraba grupları ve hemşeriler kamusal bir alanı, bir meydanı ya da sahipsiz bir toprak parçasını alelacele stantlar, kulübelere ve semt pazarlarından alınan tezgâhları kurarak işgal edecek olduğunda, ilk fırsatta işportacılık başlıyor ve müşteriye idare ediliyordu. Bu grup işportacılar çoğunlukla tek bir mal üzerinde duruyorlardı. Örneğin Tahran'da büyük bir kesim, kullanılmış elbiseleri ve cihazları zengin hanelerden satın alıyor ve bunları güneydeki yoksul yerleşimlerde satıyorlardı. Kal'eh Morghi, Hazaneh ve Darvazehghar'ın yoksul bölgelerinin sakinleri giyim kuşamlarını Gumrog, Sayed Ismail Meydanı ve Azeri Bağları mahallelerindeki ikinci el sokak pazarlarından karşılıyorlardı.³³ Bu teamül devrimden sonra da sürdü ancak bu pazarların bazıları daha güneye, Golha Meydanı, Fevziye Meydanı ve Amirabad Sokağı'na taşındı.³⁴ Benzer biçimde, Inkilab Meydanı ve Kiyaban Kargar-i Cunubi'nin güney kısmındaki elbise işportacılarının büyük bir kısmı Hazar Denizi bölgesinden geliyordu. Bunlar, Tahran Çarşısı'ndaki Hazar kökenli tüccarların desteğinden yararlanıyorlardı.³⁵ Grup işportacılığı, sokak tüccarlarına kurulu bir ağ, karşılıklı yardımlaşma ve yüksek güvenlik önlemleri sağladığında, bu onları aynı zamanda yöneticiler açısından daha görünür kıldı ve yer değiştirme zamanlarında mahalli polislerle baş etme konusundaki esnekliklerini de azalttı.

Bu Kadar Büyüme Neden?

Devrim sonrası İran'ında işportacıların kitlesel büyümesine üç temel etken katkıda bulundu: işsizlik, daha yüksek bir gelir elde etme ihtimali ve devlet düzenlemelerinden ve kurumla-

rından özerk olma. İşsizlik, 1980'ler süresince ekonominin göze çarpan özelliklerinden biri olarak kaldı. Toplam işsizlik oranı, 1976'da yüzde 10'dan 1984'te yüzde 18.7'ye sıçradı³⁶, başka bir deyişle 2.2 milyon kişi işsizdi. 1976'dan 1986'ya ortalama olarak, (10 yaş ve üstü) yılda yaklaşık 302 bin kişi emek pazarına dâhil olurken, 204 bin civarında iş yaratılmıştı.³⁷ İşsizlerin yüzde 64'ten fazlası şehirlerde yaşıyordu. Bunların yüzde 40'ı daha önce istihdam edilmişti ve yüzde 60'ı emek pazarına ilk defa girenlerdi. Şehirlerde, açık işsizlik 1976'da yüzde 5.1'den 1986'da yüzde 15.2'ye yükseldi.³⁸ Kırdan kente göç, kent emek pazarı üzerinde ağır bir gerginliğe yol açtı. Örneğin, 1982'den 1983'e, başkentin yirmi kadar bölgesi günde ortalama 1.500 yeni göçmen alıyordu. Buna göç ederek şehrin kenarında yerleşenler dâhil değildi.³⁹

Bu işsiz kalabalığın çoğu, vasıfsız kırdan göçenlerin yanı sıra geçimlik sokak sektörüne katılan eğitilmiş Tahranlılardı.⁴⁰ (1980'de yirmi yedi yaşındaki) bir delikanlı olan Muhammad Ali Kehzadi, Tahran'a devrimin hemen sonrasında Hürremabad şehri civarındaki köyünden geldi. Çocukları oyuncak bir tabancayla eğlendirerek (*tufang baadi*) geçimini sağlamak üzere Güney Tahran sokaklarına düştü:

"Köyde çiftçilikle uğraşıyordum. Tahran'a geleli yaklaşık iki ay oluyor. Beni buraya getiren şey, köyde geçinmemizin üzerindeki baskıydı: işsizlik, borç ve ailemin aç kalma tehlikesi. Belki burada, Tahran'da bir çıkış yolu vardır. Kardeşim ve benim, babamızdan miras kalmış iki hektarlık toprağımız vardı ve biz de geliri ikimiz arasında pay ettik (...) Allah şahidim olsun ki, ikimizin ailesi de sadece iki ton [buğday] üretmek için tam dokuz ay boyunca tarlada çalıştık. Ve [bir gramını bile satmadan] hepsini biz tükettik (...) Zaman zaman, yılın sonuna doğru elimizde bundan bile azı olurdu; böylece fazladan un almak zorunda kalırdık. Bunun yanı sıra, hala çamaşır, ayakkabı, şeker, çay, et, yemeklik yağ falan filana ihtiyacımız olurdu. Bunları güç bela alırdık (...) Şu anda benim 15-16 bin tuman borcum var. (...) Tahran'a da borcumu ödemek için bu parayı kazanmak üzere geldim (...) Başta bu işi

pek yapmak istemedim. Pazarda meyve satmayı denedim, çarşıyı denedim. Yolu yok! Kimse eleman almak istemiyor. Bu civarda başka iş de yok. Böyle olunca 700 tuman borç aldım ve geçimimi sağlamak amacıyla bu "tabanca"yı satın aldım".⁴¹

(1980'de 40 yaşında olan) Abbas Ismaili, Taviserkan kenti yakınlarındaki köyünü devrimden yıllar önce, 1973'te karısının ölümünden sonra terk etti:

"Aslında düzenli bir işim yok. Ben bana sunulan herhangi bir işi yapardım. Geçmişte [gençken] ve daha gücüm yerindeyken inşaatta çalışırdım. Bir zaman için de hamallık yaptım. Ama sağlığım bozulunca daha hafif işler yapmaya başladım. Kendime dedim ki, bu dünyada [kimsem ve] hiçbir şeyim yok. Öyleyse hayatımın geri kalan günlerinde daha fazla acı çekmeyeyim. Şimdi, tespih satmaya başlayalı bir ay kadar oluyor".⁴² Bundan önce de işportacıydım. Eğer yeterli param olsaydı, yüzük ya da ona benzer şeyler alıp satma işine girecektim".⁴³

Bu hikâyeler işportacıların, kentli alt-sınıfların umutsuz ve fukara bir bölümü olarak basmakalıp bir görüntüsünü yansıtır gibi görünmektedir. Devrim sonrası gelişmeler, bu madun gruba dâhil olan insanları yaş, gelir, eğitim durumu ve istekler gibi farklı toplumsal niteliklerle tanımlayarak aslında işportacılar arasında çok büyük bir çeşitlilik de üretti.

Vasıflıların yanı sıra birçok vasıfsız erkek de görece daha iyi bir gelir vaat etmesi nedeniyle sokak işlerine katıldı. 1990'da Tahranlı işportacıların yaklaşık yüzde 60'ı yani üçte biri dışındaki hepsi, günde 3 bin ila 10 bin Rls arasında kazanan lise mezunlarından oluşuyordu.⁴⁴ Mart 1984'te Tahran valisi, başkentteki sokakta ekmek satanların bazılarının günde 5 bin Rls civarında kazandığını iddia ediyordu.⁴⁵ Vasıflı insanların yüzde 20'si kendi uzmanlıklarını kullanmak yerine işportacılıktan gelen yüksek geliri tercih ediyordu.⁴⁶

Sonunda, bazıları açısından hükümet düzenlemelerinden ve bürokratik disiplinden özerk bir iş yürütmek, işportacılığı çekici bir seçenek haline getiriyordu. Düşük statülü bir iş

(*hammali ve abirourizi*) olarak bakılmasına karşın seyyar satıcıların çoğu benzer faaliyetleri sürdürmeyi tercih ediyordu.⁴⁷ Bir işçinin 1983'te söylediği gibi, "araba fabrikaları gibi ağır sanayi-lerde çalışmak oldukça tüketici bir şey; sürekli birinin denetimi altında olacaksın. Bu yüzden bence sokak satıcılığı yapmak daha rahat ve daha faydalı".⁴⁸ İşportacılar polis tacizine, gelir düzensizliğine, düşük statüye ve soğuk kışlar ve sıcak yazlar boyunca sokaklarda çalışmanın fiziksel zorluğuna katlanıyorlardı. Yüksek gelir, özerklik ve çoğu için girmenin kolay olması, gayri resmiliğin bu bedellerini telafi ediyordu. Bununla beraber, elde ettikleri çıkarları sürdürürken bu bedelleri dengelemeye dair çabalarına da son vermediler. Bu da, büyük bir sosyo-politik çatışmada küçük sokak işlerini de içerir biçimde güvenlik, dükkânlar, kulübeler ve kredi talep etmek anlamına geliyordu.

Sonuçlar ve Çelişkiler

İşportacılığın yayılmasıyla birlikte üç temel alan -kent istihdamı, kentsel fiziksel alan ve kentsel toplumsal alan- işportacılar ve devlet arasında birer ihtilaf ve çatışma alanı haline geldi. Geçimlik sokak işleriyle meşgul olmak vasıtasıyla yaklaşık 302 bin kişi geçimi sağlamayı başarıyordu. Birçok vasıfsız göçmen, kovulmuş işçi, sakat yoksul, yeni lise mezunu ve hatta üniversite mezunu, esas olarak başka herhangi bir alternatif görmemeleri nedeniyle bu meşgaleye dâhil oldu.⁴⁹ İşportacılar, saldırgan yetkililerle karşı karşıya geldiklerinde "bizim hatamız bu işlerden başka fırsatımızın olmaması mı?" diye soruyorlardı.⁵⁰ Bir ihtiyar adamın söylediği gibi:

"Benim geçimimi sağlama yolum bu. Burada oturdum ve bazı kişiler bana öteberi getirdi; bunlara bir yüzde ekledim ve sattım (...) hükümetin bizim enflasyona sebep olmamamız gerektiğini söylediğinin farkındayım. Zabıta işime son vermek üzere birkaç kez geldiler. Onlara 'bunun yerine ne yapmamı istiyorsunuz, ortada

dolaşıp dileneyim mi? Bize fırsat verin, biz de böyle işler yapmayı bırakalım' dedim".⁵¹

Resmi söylem sokak işlerini, kamusal alanda derde ve engellere yol açan "toplumsal bir hastalık" (*bimari-ye ijtimaîi*), "baş belası bir sıkıntı" (*bimari-ye mosre*), "asalaklık" (*mashagbel-i angali*) ve "sahte ve düzmece bir meslek" (*mashagbel-i kazib*) olarak görüyordu.⁵² İşportacılar fırsatçılar, tembel serseriler (*tanparvar*), siyasi suikastçılar, asker kaçakları ve uyuşturucu satıcıları olarak lanse ediliyordu. Tahran'ın radikal valisi Muhammed Tavassoli 1979'da "sokakta gıda tezgâhları kuranlar aslında Devrim'i reddetmekte olanlardır. Eğer belediye bu faaliyetleri durdurmazsa, bunlar neredeyse aylaklığı ve tembelliği cesaretlendirecekler".⁵³ "*Mashagel-i kazib*" ve "*sadd-i ma'bar*" kavramları, bu kampanyalar dâhilinde en yaygın kullanılan kavramlar haline geldi.⁵⁴ "Sahte meslek" lafı, hiçbir katma değer yaratmayan "verimsiz" ve "israf yaratan" işleri tanımlamaktaydı.⁵⁵ Kıtık ve enflasyondan da bunlar sorumluydu. İronik biçimde, radikal din adamlarından muhafazakâr ve liberal politikacılara en devrimci yetkililer, kentsel ikiliğin bu modernizasyon teorisi ve ideolojisini paylaşıyorlardı. Kafalarındaki *insan-i haşiye-ii* (marjinal insan) anlayışı, birçok 19. yüzyıl -ve erken 20. yüzyıl- Batılı kent sosyologlarınca çizilen ve paylaşılan kültürel tipten pek de uzak değildi.⁵⁶

Öte yandan işportacılık, kent mekânı üzerinde açık bir etkiye sahipti. Bireysel işportacılar kaldırımlarda kendi basit *basaat*'larını ya da *kiosk*'larını bir kez kurduklarında, mekânlarının etrafına sandalyeler, banklar, masalar ve çiçekler koyarak ve stantlarını tenteler ve şemsiyelerle çevreleyerek, sınırlı alanlarını yavaş yavaş genişletmeye başlıyorlardı. Hemen ardından ve çoğunlukla yasadışı biçimde, bazıları için işportacılık hayatının ayrılmaz bir bileşeni haline gelmiş olan renkli ışıklar, pervaneler ve müziğin mekâna dâhil olmasına izin vermesi için kulübeler şehrin trafosuna bağlanıyordu. Her sabah ve akşamüzeri işportacılar mekânlarını çevreleyen alanları süpürmek

ve yıkamaktan sorumlu oluyorlardı. Belirli bir güvenlik sağlandığında, çevredeki boş alanlar bölüşülüyor ve stantlar zemine sabitleniyordu.

İşportacılar, yararlanma, örgütlenme ve değişimine katılma yoluyla kamusal alanın aktif bir kullanımını sergiliyorlardı. Ancak böylesine katılımcı bir kullanım, kamusal alanı pasif bir kullanım için sınırlayan devletin eğilimiyle keskin bir çatışmaya da giriyordu. Devlet, alanın nasıl örgütlenmesi gerektiğini belirleme önceliğini kendine ayırıyordu. İran'da kamusal alanı düzenlemeye dönük ilk girişimler 19. yüzyılın sonunda başladı. 1896'da devlet seyyar satıcılarının, sokak işçilerinin, pezevenklerin, fahişelerin, katırcıların, hamalların, seraserilerin ve sokak çocuklarının hareketlerini denetim altına almak üzere sistematik girişimlerde bulundu.⁵⁷ Yerlerine, bugüne kadar süren bir politika olan modern belediyelerin ve polisin geldiği 1926'ya kadar kanunları *darugheh*'ler uyguladı.⁵⁸ Alan sorununun bir düzen ve eninde sonunda bir iktidar kullanımı sorunu olmasından bu yana bütün modern devletler bu eğilimi paylaşmaktadır.⁵⁹ Kamusal alanın aktif kullanımı, bir anlamda, devletin halkının faaliyetleri üzerindeki denetimini bir dereceye kadar yitirmesi demektir.

İslamcı yöneticiler sokak işlerini bir istikrarsızlaştırma etkisine sahip, toplumsal yapıyı tehdit edici bir şey olarak görmüşlerdir. Her zaman sokak faaliyetlerinin, bu "bulaşıcı bela"nın "kanservari" yayılmasından korkularını ifade etmişlerdir. Bunların şehirleri, kavgaları, şikâyetleri ve söylentileriyle nasıl denetim altına alınamaz bir "sahte" gruplar kitlesinin keşmekeşi-ne batmış şekilde gördükleri hayal edilebilir.⁶⁰ İşportacılar, engel oluşturan, kadınları rahatsız eden, asker kaçaklarına, uyuşturucu satıcılarına ve muhalif komploculara koruma sağlayan ve şimdi de yabancı ziyaretçilerin gözünde başkente sefil ve düzensiz bir görüntü veren kişiler olarak görülüyordu.⁶¹

İşportacılar sokaklarda, İslamcı devletin hoş göremeyeceği yeni toplumsal alanlar yaratılmasını da sağlıyorlardı. Şenlikler,

şakalar, müzik, gençlik meclisleri, renkli ışıklar ve canlı atmosfer bir araya gelince alternatif bir kültürel ortam oluşturunuyordu. Bu genellikle seküler, güler yüzlü ve renkli sokak kültürü, hâkim olan ağırbaşlı ve koyu dinsel ruh haliyle de keskin bir karşıtlık oluşturunuyordu. İşportacılar, özellikle de siyasal olanları, gerçekten devlet yönetimi ve onun düzen amacının kavramlarıyla mücadele ediyor gibi görünen son derece açık bir karşı-hegemonik sokak alt-kültürü yaratmıştı. Bunun ötesinde işportacılar, tüccar sınıfın yarattığı uygun iş koşullarını da gasp ediyorlardı. Dükkânların birçok potansiyel müşterisi, daha karşılanabilir ve uygun pazarlıklar sunan işportacılar tarafından etkileniyorlardı. Böylece tüccarlar da işportacılarla mücadele etmede devlete katıldılar.

Kısacası, tehlikede olan şey görece özerklik ve seyyar yaşamın alışkanlıkları, memur sınıfının nezaretine karşı ve bunun dışında olmaktı. Özerk ve gayri resmi bireyler olarak kapasiteleri dâhilinde işportacılar, düzensizliği, ahlaksız davranışı ve siyasal komployu teşvik eden kişiler olarak görünüyordu.⁶² Bunun için azaltılmaları lazımdı.

Karşı Karşıya Gelme

İşportacılar karşı üstünlük sağlamak amacıyla yöneticiler, kurumsal mekanizmalara başvurdu, ahlaki baskı kullandı ve şiddeti sürdürdü. Birçok görevli ve kurum, geçimlik sokak faaliyetleriyle mücadele etmekle görevlendirildi. Hizbullah gruplarının ötesinde -Pasdaran ve belediye yetkilileri- Ahlaksızlık Karşıtı Mahkeme (*Dadgah-i Zedd-i Munkarat*), yıkım politikalarına ve işportacıların yasal mücadelelerine karşılık verilmesine yasal bir kılıf sağladı. Tahran'daki iş ilişkilerini idare eden hükümet dışı bir yapı olan Esnaf İlişkileri Komitesi (EİK) de işportacılık karşıtı uyarılar çıkararak ve profesyonel ve yasal zemine sahip emirlerle müdahale ediyordu. Örneğin Haziran 1980'de komite, işportacılığı yasal bir ticaret olarak tanımayı "bunlar, kamusal caddelerde çadırlar, *basaat*'lar ve ticari girişimler kura-

rak devrimi istismar edenlerdir” diyerek reddetti.⁶³ Birçok durumda başsavcı ve Devrimci Komiteler Genel Komutanlığı, Kasım 1984’te Kereç’te ve Aralık 1984’te Şiraz’da olduğu gibi, müdahale etmesi için Pasdaran’a doğrudan emir verdi.⁶⁴

Bu görevlilerin operasyonlarına karşın, krizi sistematik biçimde yönetebilmesi için hala bir merkezi otoriteye ihtiyaç bulunuyordu. Artan kırdan kente göç ve kent işsizliği bu görevi daha da acil hale getirdi. Mayıs 1983’te Tahran valisi Mühendis Seyfiyan, merkezi belediye, polis, devrimci komiteler, trafik dairesi ve diğer kurumların temsilcilerinden oluşan devlet daireleri arası bir grup olan Caddelerin Engellenmesine Karşı Komite (CEKK / *Sitad-i Raf’-i Sadd-i Ma’bar*)’yi kurdu.⁶⁵ Başsavcı tarafından yetkili kılınan CEKK, işportacıları tahliye etmek üzere kendi özel görevlilerini eğitti.⁶⁶ CEKK, işportacıların yerine sokak eşkıyalarının konmasında Pasdaran’la işbirliği yapan özel engelleme karşıtı timler kurdu. Mayıs 1984 itibarıyla başkent’in yirmi bir bölgesi üzerinde denetimin kurulması için altı hareketli birim kurulmuştu. Görevliler kamyon ve kamyonetleri üzerinde tur atıyorlardı; karşılaştıkları herhangi bir yasadışı işportacı tahliye ediliyor ve mallarına el konuluyordu. Malların geri verilip verilmeyeceği, yasa dışılığının boyutu ve cezaların ödenmesi gibi katı prosedürlere bağlıydı.⁶⁷

Nihayet bu bile krizi denetim altına almada yetersiz kaldı. Yaklaşık on sekiz ay sonra, Eylül 1985’te, CEKK, Caddelerin Engellenmesine Karşı Devam Eden Seferberlik Komitesi (CEKDESK / *Sitad-i Basi-j-i Payguiri va Raf’-i Sadd-e Ma’bar*) halini aldı. İsmin değişmesi, engelleme karşıtı timlerin kuzeyde Inkilab ve Tecrîş meydanları ve Güney Tahran’ın yoksul mahallelerindeki Imam Hüseyin, Horasan, Şuş, Rah-i Aahan, Gumrok, 15. Kordad Caddesi, Serah-i Azari ile Lalezar Sokak’ının da dâhil olduğu başlıca ticaret mekânlarında düzenli devriye gezdiği uzun ve kapsamlı kampanyalara dönük bir vurguyu işaret ediyordu.⁶⁸

Sistematik kurumsal mekanizmalara ek olarak birçok politikacı, işportacılar üzerindeki ahlaki bir baskı kurmak amacıyla dini liderlere başvurdu.⁶⁹ Cuma hutbelerinde ve mahalli cami vaazlarında kırdan kente göç, gecekondulaşımı ve işportacılık üzerine konuşuldu. Vaizler sıklıkla cemaatlerini işportacılar karşı şiddet eylemleri gerçekleştirmeye kışkırttılar.⁷⁰ Urumiye valisi “[yolları] engelleme ve işsizlik şeriatı göre haramdır” buyurdu.⁷¹ Başsavcı Ayetullah Muhammed Gilani, Ayetullah Humeyni’yi işportacıların “engellemeye neden olmalarını” yasaklayan bir fetva çıkarmaya çağırdı.⁷² Fetva sadece işportacılar üzerinde ahlaki bir baskı kurma değil, aynı zamanda şiddetli önlemlerin sürdürülebilirliğine kuşkuyla bakan az sayıdaki yetkilileri susturma arayışındaydı.⁷³ Şiddete başvurma, kurumsal ve ahlaki baskının çok az etki sağladığı gerçeğini de gözler önüne serdi.

İlk işportacılık-karşıtı politikalar büyük oranda siyasal işportacılığa yöneldi. 17 Mart 1980’de, devrimden sadece bir ay sonra, “Tahran merkezi belediyesi, diğer bölge belediyelerine, yakın zamanda kurulan şantların derhal kaldırılması” emrini gönderdi.⁷⁴ Bunu daha sert emirler izledi. Uyarılar kısmen gayri resmi sokak eşkıyaları olan Hizbullahlara, buna direnen işportacılarla başa çıkmaları için bir yeşil ışık işlevi gördü. Çoğunlukla Pasdaran’ın refakat ettiği eşkıya grupları, etrafta dolanarak şantları ve kulübeleri yıkıyorlar, mallara ve diğer eşyalara el koyuyorlardı.⁷⁵ Sonraki itişip kakışmalar ve bıçaklı kavgalar birçok ölü ve yaralıya neden oldu. Devrimin ilk yılı dâhilinde yıkımlar, başta başkentteki Tahran Üniversitesi, Musaddık (daha sonra Valiye’ahd), ve Inkilab caddelerindeki sokakların çevresinde yoğunlaşmak suretiyle rasgele yapılmaya başlandı. Büyük ölçekli şiddet de sahnedeki yerini aldı.

Tahran’daki en geniş işportacılık karşıtı operasyon, 1980 yılı yazının sonundaki Kürt özerklik hareketlerini bastırmaya dönük ilk yaygın kalkışmaya denk geldi. Bu günlerden birinin akşamüzeri ben, Tahran Üniversitesi civarındaki bölgede bulu-

nuyordum. Bir zamanlar hareketli ve enerjik hissiyatıyla meşhur olan yer, kimsesiz ve neşesiz bir alana dönüşmüştü. Pasdaran ve Hizbullah eşkıyaları yürüyerek ya da askeri ciplerle, muzaffer bir edayla ıssız sokaklarda bir aşağı bir yukarı devriye geziyorlardı. Kaldırım ve sokaklar, zemine dağılmış dağınık gazete sayfaları, yırtık kitaplar, parçalanmış el ilanları, kırık masalar ve enkaz haline gelmiş kulübeler yığınıyla birlikte bir savaş alanını andırıyordu. Ara sıra gelip geçenler de şaşkın, boyun eğmiş ve sessiz görünüyorlardı; bunların arasında mekânlarını kaderini öğrenmek üzere dehşet, keder ve öfkeyle geri dönen mahalli işportacılar da vardı.

Küçük ölçekli ve rasgele saldırılar, yıkımlar ve sokak tüccarlarının tahliye edilmesi, 1980'lerin sonuna kadar devam eden günlük bir uğraş haline gelmişti. Neredeyse her ulusal kriz, hükümet tarafından sokak işletmecilerinin üzerinde baskı kurmak amacıyla kullanılmıştı. 25 Mayıs 1981'de Başkan Beni Sadr ile Mücahitler arasındaki sert cepheleşmenin ortasında, 50 Hizbullahçıdan oluşan bir grup Tahran'da Fatemi Caddesi'ndeki kulübe sahiplerine saldırdı. Eşkıyalar kulübe sahiplerine demir sopalar, bıçaklar ve benzer aletler kullanarak girdiler. Otuza yakın kulübe ve stant ağır hasar gördü ya da tamamen yıkıldı ve yedi işportacı ağır yaralandı. Saldırganlar bir gün sonra geriye kalan *dakkeh-daar*'ları halletmeye geldiler, bu sefer de arkaalarında 10 ila 15 arası yaralı bıraktılar.⁷⁶

Taşra şehirlerinde de bu kadar yıkıcı olmasa da benzer saldırılar vardı. 1982 ile 1984 arasında Şiraz, Tebriz, Urumiye, Hürremabad, Mescid Süleyman, Kazvin, Langroud, Kirmanşah ve Kereç'teki yöneticiler kulübeleri yıkmak ve işportacıları tahliye etmek için hem Pasdaran hem de devriyelerle işbirliğini ilerlettiler. Günlük gözetim, sokak faaliyetlerinin azalmasında belirgin bir etki yapmış gibi görünüyordu. Nisan 1984'te yetkililer, Tahran sokaklarındaki 120 bin yasadışı işportacı ve kulübe sahibinin yüzde 90'ının tahliye edilmiş olduğunu duyurdu. "Kalanlara yasaya uygun biçimde muamele edilecektir" sözünü

veriyorlardı.⁷⁷ Sadece Tahran'da 1985 itibarıyla yaklaşık 1865 sigara satıcısı tutuklanmıştı.⁷⁸ Valilin sözleriyle, "büyük toplumsal ve siyasal sonuçlara sahip olabilecek olan caddelerin engellenmesi durumu topyekûn çözümün eşiğindedir".⁷⁹

Sokak şiddeti bazı işportacıları geri çekilmeye zorladıysa da, başkentteki tahliye politikası esasen Azadi Meydanı'nda, (zenginlerin başlıca alışveriş merkezlerinden biri olan) Valiye'asr Caddesi'nin kıyılarında ve Inkilab Caddesi'nde çalışanları etkiledi. Kampanyalarla geçen dört yılda boyun eğme havası yerini saldırganlık diline bıraktı. Mart 1983'te Şiraz valisi vatandaşlara "bize bir çözüm sunun" diye yalvarıyordu.⁸⁰ Tahran'da CEKDESK başkanı Muhammad Malayeri bunu, "bizim [yıkım] memurlarımız en zor ve en tehlikeli şartlarda görev yapıyorlar. Her gün birkaç tanesi işportacılar tarafından dövülüp yaralanıyor ve bir zaman sonra yorularak yıprandılar" diyerek doğruluyordu.⁸¹ Bazı işportacılar direniyor ve işlerini savunuyordu; daha beceriksiz olan bazı kulübe sahipleri daha az görünür mevkilere taşınıyordu; daha esnek işportacılar ise gerilla tipi bir direniş yöntemi geliştiriyordu.

Tahliye Politikasına Direnmek

İşportacılar tahliye politikasına farklı şekillerde direndiler. Sokak gösterileri düzenlediler, tahliye memurlarında derhal karşı koydular, yasal eylemler yaptılar ve vaziyetlerini basında duyurdular. En dayanıklı yöntem ise günlük "sat ve kaç" gerilla taktiği idi. Bu muhtelif taktikleri belirleyense, ayrı işportacı türlerince yapılmakta oluşu ve değişen siyasal koşullardı. İşportacılar yalnızca gayri resmi derneklere ya da etkin seferberliğe bel bağlamıyorlardı; bu taktikler devlet baskısının başlamasının ardından daha az kullanışlı hale gelmişti. Dayanıklı olan etken ise işportacılar arasındaki "pasif ağ oluşturma" faaliyeti idi. Pasif ağ, atomize bireyler arasında, ortak alan vasıtasıyla kolaylaşan bir görünürlüğe dayanarak ortak çıkarlar çerçevesinde oluşturulan anlık ve sessiz iletişimidir. Bu aynı sokakta

çalışan ve birbirlerini her gün gören bireysel işportacılar, sadece birbirlerinin bilebileceği ya da birbirleriyle konuşabilecekleri ortak çıkarlarına dayanan gizli iletişim yolları geliştirebilmişlerdi. Ortak bir tehdit geldiğinde, kolektif biçimde hareket etmek üzere kendiliğinden bir araya geliyorlardı.

Gösteriler ve oturma eylemleri ağırlıklı olarak siyasal ve sabit işportacılar tarafından örgütleniyordu. Bunlar devrimin ilk yıllarında, 1979'dan 1981'e kadar, bu protesto yöntemi geniş bir meşruluk sağladığında ortaya çıkmışlardı. İşportacılar ya zorla tahliye edilmelerine engel olmak ya da vaziyetlerini duyurmak ve zaten gerçekleşmiş bir tahliye sonrasındaki öfkelerini açığa vurmak amacıyla gösteri yapıyorlardı. Bu nedenle 16 Aralık 1981'de küçük bir grup Tahranlı işportacı, bir yıkım saldırısına karşı belediyenin önünde toplanarak tepki gösterdi. Kendilerine bir ara sokak pazarı kurmaları için alan sağlama taahhüdünde bulunmuş olan valiye rica etmesi için bir temsilci gönderildi. Benzer biçimde, Kirmanşah'da (Bahtaran) yaklaşık 300 işportacı, iki hafta önce kulübelerini yıkmış olan Pasdaran'ın saldırısını protesto etmek amacıyla belediye binasına doğru bir yürüyüş düzenledi. Yöneticilerden ellerindeki bütün malları satmalarına ve sürekli bir ara sokak pazarı kurmalarına izin verilmesini istediler. Vali her iki talebe de olumlu yanıt verdi.⁴²

Ancak çoğu kesim için gösteriler tecrit edilmiş, küçük ölçekli ve gevşek örgütlenmiş olarak kaldı. Bu gösteriler esasen, daha özgür bir siyasal atmosferin solcu aktivistlere sokak muhalefetini seferber etme imkânı tanıdığı 1979 ile 1981 boyunca meydana geldi. Bunlar çoğunlukla, böylesi eylemlilikleri gayrimeşrulaştırmak için bir taktik olarak gören Pasdaran tarafından şiddetli tepkilerle karşılaştı. Sokak Kitapçıları Birliği ve Musaddık Caddesi Kulübe Sahipleri Birliği'nin Temmuz 1980'de örgütlediği bir ortak yürüyüş çok sert bir müdahaleye maruz kaldı. Olay, başkanlık binasına ve belediye sarayına

yürüyüş dâhil birkaç gün sürdü ve birçok yaralanma ve Pasdaran'ın göstericilerden birini öldürmesiyle sonuçlandı.⁸³

Siyasal işportacılar, seferber edici rolleri nedeniyle şiddetli tepkilere diğerlerinden daha fazla duyarlıydılar. Onlar sadece işlerini korumuyorlar, aynı zamanda hükümetin ifade özgürlüğünü ihlal etmesini teşhir de ediyorlardı. Direniş biçimleri daha dikkatli ve gürültülü olma eğilimindeyken, elde ettikleri başarılar sınırlı kalıyordu. 1981 yazı itibarıyla siyasi işportacılar, bazıları işlerini derhal savunmaya çalışmakla birlikte, sıradan işportacıları kendi başlarına bırakarak sokakları terk etmişlerdi.

15 Aralık 1985'te CEKDESK timleri, Pasdaran gruplarıyla birlikte Güzey Tahran'ın yoksul mahallelerinden Falake-ye Dovvom-i Kazaneh'de bulunan bir meyve pazarına saldırdı. Meyveleri pazarın yanından akan lağım kanallarına atarak el arabalarını, terazileri ve benzer malları toplamaya başladılar. İşportacılar buna yumruklarıyla yanıt vererek Pasdaran'ı havaya ateş açmaya mecbur ettiler. Bir el arabası sahibi büyük bir tartı ağırlığını memurlara fırlatıp bir tanesini yere sererek tepki gösterdi. Görevliler bunu dövdüler ve Güvenlik Komitesi'ne sürüklediler. Bildirilene göre, bir kadın işportacıları, görevlilere bağırarak ve onlara beddua ederek korumaya çalıştı.⁸⁴

Bu tarz açık direnişe karşın, işportacılar açısından sonuç her zaman olumlu olmuyordu. Derhal direnişe geçmek, tahliye politikasını kesinlikle daha masraflı ve yavaş kılıyordu. Özellikle bir sürü sempatizan ve gelip geçen yayalarla her karşılaşma boyunca oluşan bağlılık, görevlileri zor durumda bırakarak ve kızdırarak polis operasyonlarını boşa çıkaracaktı. Nihayet işportacılar da sürekli tetikte olmanın ve tahliye görevlileriyle günlük çatışmaların güvensizliğinin bedelini hissediyorlardı. Tahran Üniversitesi çevresindeki bir işportacılık merkezi, tahliye politikasına Nisan 1990'a kadar direndi; sert direnişlerine karşın -seksen tanesi tutuklandı- nihayet Pasdaran ve mahalli esnaf tarafından sokaklardan atıldılar.⁸⁵ Sokak işinin dağınık doğası, faaliyetlerinin sınırlı yapısı ve serbest çalışma gerçeği,

(fabrika işçilerinin ya da gecekonducularınkine benzer) geniş ölçekli bir direnişi zorlaştırdı. Tahliye tehdidinde ısrar edildikçe işportacılar alternatif çözümler üzerine düşünmek zorunda kaldılar. 1981 ortasında başka mücadele biçimlerine yöneldiler. Bazıları, şikâyetlerini mahkemelere, Meclisin 90 numaralı yasa komitesine, başkanlık makamına, Meclis başkanlığına ve İdari Adalet Divanı (*Divan Idalat-i İdaari*)'na taşıyarak CEKDESK'e karşı yasal eyleme girişti. Davalar CEKDESK başkanının harcadıkları zaman ve enerji konusunda açıkladığı hayal kırıklığı boyunda yığıldı.⁸⁶

Diğerleri basında bir tanıtım ve çağrı kampanyasına yöneldi. İki büyük Tahran gazetesi, Ettilaat ve Kayhan, umutsuzluk ve aceleyle adalet için yalvaran işportacı mektuplarını yayınladı. Kereç şehrinde bir işportacı olan Ahmed İslami şöyle yazıyordu:

"Son on sekiz yıldır bir kulübede günlük gazete satarak kendimin ve yedi kişilik ailemin geçimimi sağlıyordum. Ancak bir zaman önce Kereç şehrinin belediyesi, buradaki kulübeleri kamusal caddelerin akışını engellediği gerekçesiyle toplamaya başladı ve bunu karakışın gelmekte olduğu koşullarda yaptılar. Biz gazete satıcıları sokaklardaki işimizi barınaklarımız olmadan yapamayız. Bu nedenle saygıdeğer valiye bize işimizi kış boyunca sürdürmemize izin vermesi için yalvarıyoruz. Aksi takdirde evde durup [boş boş oturmaktan] başka yapabileceğimiz bir şey yok".⁸⁷

Tahran'dan bir seyyar satıcı olan Rahim Rezaii yalvarıyordu:

"Ben bir *faludehsg*⁸⁸ seyyar satıcı, bir kiracı ve beş kişilik bir aile geçindiren biriyim. Saygıdeğer validen, sokaklardan tahliye edilmeleri emrini verirken işportacıların ailelerini düşünmesini rica ediyorum. Eğer onlar [belediye] bize şehrin herhangi bir yerinde bir Pazaryeri tayin ederlerse, biz de işlerimizi sokaklardan derhal ve tereddüt etmeksizin oraya taşıyacağız".⁸⁹

Bu çatışmacı olmayan kampanyalar, politikaları oluşturan bazı kişilerin tutumunu değiştirmesinde etkili olduğunu ispat-

lmasına karşın, acil tahliye tehlikesini engellemede başarısız oldular. Bu mücadeleler, değişmeyen yerleri bir sorumluluk haline geliş olan kulübe sahiplerinin ve sabit işportacıların taktiklerini büyük ölçüde temsil ediyordu. Yöntem, kulübe sahiplerinin baskı koşulları altında başvurabileceği son girişim anlamına da geliyordu. Ancak, hareketli ve daha iş bilen işportacılar açısından durum oldukça farklı görünüyordu.

Daha iş bilen ve hareketli olan işportacılar, acil tahliye tehdidini atlatmak için, gizli ve gündelik direniş vasıtasıyla bir yıpratma savaşına girmek üzere görevlilerle açık bir karşılaşmadan kaçındılar. *Basaat*’çıların, gezici esnafların, seyyar satıcıların, seyyar tezgâhçıların, el arabacıların ve kamyonetçilerin faaliyetinin akışkanlığı, mallarını tahliye timleri ortaya çıkmadan toplamayı ve faaliyetlerine görevliler sahneyi terk ettiği gibi, en kısa zamanda devam etmeyi onlar için mümkün hale getiriyordu. İşportacıların arasındaki etkin gayri resmi iletişimin yanı sıra sadece görünürlük ve yakınlık vasıtasıyla mümkün hale gelen bu pasif ağ, bu sessiz direniş biçimini oldukça başarılı kılıyordu. İşportacılar çoğunlukla işlerinin civarını, tahliye görevlilerinin geldiğini diğerlerine “görevliler geliyor, kaçın” diye bağırarak haber vermek yoluyla kollamak üzere birkaç gözcü belirliyordu.⁹⁰

Birçok durumda sabit kulübe sahipleri bile benzer taktikler izlediler. Tahran’daki Fatemi Caddesi’nden ilk tahliye edildikleri 1980 yazını takip eden altı ay sırasında bir grup, ardından her seferinde kovulmakla birlikte defalarca yıkılan kulübelerini yeniden yapmaya gitti. Şubat 1981’de bir gün bunlardan bazıları geri döndü ve birkaç saat içinde yaklaşık 75 kulübe inşa etti.⁹¹ Ettilaat, bu gerilla tarzı kampanyaya bakarak yıkım ekiplerinin faaliyetlerinin “zaman ve enerji kaybı dışında hiçbir sonuç vermediği” sonucuna varıyordu.⁹²

Engelleme-karşıtı kamyonet ve araçlar sokakları devriye geziyor, sözüm ona izinsiz işportacıları topluyorlardı. Ancak onlar gider gitmez “birkaç dakika içinde her şey sanki hiçbir

şey olmamış gibi normale dönüyordu (...) Belediye bu oldukça yaygın ağı ortadan kaldırmakta açıkça aciz kalıyor gibi görünüyordu".⁹³ Çok sayıda işportacı bireysel olarak daha az fark edilir ve daha az stratejik konumlara yayılarak "görünmez" oluyordu. Bazı işportacılar, stratejik mekânlara mallarının yerine mevcut ürünlerin bir listesini taşıyan bir karton parçasını yerleştirerek hazır bekliyordular. Ardından olası müşteriler, asıl malların yerleşik bulunduğu arka sokaklara yönlendiriliyordu. Bu yöntem, işportacıların polisle başa çıkma yeteneğini arttırarak sermayeyi kaybetme riskini azaltıyordu. İşportacılar daha atik ve hareketli olmak için kulübe sahiplerinden stant sahiplerine, el arabası işportacılarına dönüşmek ve sadece kartondan işaretler taşımak zorunda kaldılar. Bu manevra işportacıların kamusal alanın ve çalışma koşullarının her ikisini de etkin biçimde kullanmasını engellerken, onların sokak ekonomisi ve siyasetindeki devam eden varlıklarını garanti altına aldı.

Sonunda, engelleme-karşıtı operasyonlar işportacıların sayısını onların yeniden yayılması kadar azaltamadı. Sorun devam etti. 1984'te işportacılık karşıtı politikalar üzerine konuşan bir Azeri işportacı şunları söylüyordu:

"Yirmi yıldan bu yana işportacıyım. General Razmara'nın döneminden [1950-1951] bu yana farklı hükümetler bizi tahliye etmeye çalışıyordu. Ama yapamadılar. Bence bu rejim de bizi sokakları terk etmeye zorlamada başarısız olacak".⁹⁴ Nisan 1990 gibi geç bir tarihte Tahran valisi Holam Hüseyin Karbasçi gelinen noktayı şöyle özetliyordu: "İşportacılık ve büyük şehirlerdeki [caddeleri] engelleme sorunu daima var oldu ve var olmaya da devam edecek. Ancak bu soruna yönelik yaklaşım (CEKDESK'in kabul ettiği gibi) '*sitadi*' olmamalı". Vali, ardından hükümetin, şehrin dört bir yanındaki hareketli işportacıları ortak sokak pazarları oluşturmak yoluyla birleştirmeye dönük yeni stratejisini açıklıyordu.⁹⁵ Sokak faaliyetlerini sona erdirmeye başarısız olan yöneticiler, onları kendi denetimleri altına almaya karar verdiler.

Katılım, Yayılma ve Sokaklara Dönüş mü?

1986 başı itibarıyla yöneticiler, sokak faaliyetlerinin kalmaya devam edeceğini kabul ettiler. En azından “mevsimlik” seyyar satıcıların köylerine dönmesine⁹⁶ dair umutları da bir fantezi olmaktan öteye gidemedi. Bu “hastalığın” ilacının, kırsal bölgelerdeki kalkınma sorunlarıyla bağlantılı biçimde şehirlerde değil kırsal alanda aranması geniş ölçekte kabul görüyordu. Resmi basın sokak ticareti üzerine, bu umutsuz insanların ancak tahliye politikası başarılı olduğunda köylerine gideceklerini düşünen makaleler, raporlar ve tartışmalar yayınladı.⁹⁷ Şu andaki soru, durumun tamamen elden kaymasına izin vermeksizin işportacılara nasıl yer sağlanacığıydı.

Ekim 1985'te Tahran Belediyesi, “faaliyetlerini sürdürmeyi hak edenlerin kimler olduğunu” tanımlamak amacıyla sokak faaliyetlerine ilişkin, yaşlı, hasta ve çalışamaz durumda olanlar ile en az on yıldır bu işi yapanları da kapsayan bir anket başlattı. Yasal işportacıların resmi izinlerini almaları, CEKK'le işbirliği yapan Kulübe Sahipleri ve Esnafları Birliği (KSEB) tarafından onaylanmaları gerekiyordu. Bu yöntem daha önceki “hak eden işportacılar”ın mahalli camiler tarafından seçilmesi ve önerilmesi politikasının yerini aldı.⁹⁸ Yeni emirlere göre sokak faaliyetleri, çiçek, taze meyve suyu, fırın ekmeği ve yabancı gazeteler satmakla sınırlandı.⁹⁹ Geri kalanı, yani yasadışı kulübe sahipleri ve seyyar satıcılar 48 saat içinde tahliye edilecekti.

Belediyenin, iki yıl önce Tahran'da 30 bin ila 40 bin arası işportacı ve stant sahibine yer verecek olan resmi sokak ve ara sokak pazarları kurma planlarının yerini bunların 200 tanesini Valiye'asr Caddesi'ndeki Tangeh Çezabeh, Nizamabad'daki Bazaarçe-ye 22 Bahman'daki ve buna yakın sayılardakileri Inkilab Meydanı, Nasır Hüsrev Sokağı ve özellikle Güney Tahran'daki bölgelere bu tip pazarlara yerleştirilmesi aldı.¹⁰⁰ Plan ancak işportacılığın önlenemez yükselişinin sürdüğü 1990'ların başına kadar hayata geçirilebildi.¹⁰¹

Batı'da eğitim görmüş genç bir vali olan Karbasçı'nın görev gelmesiyle, birleştirme yöntemi, karşı karşıya gelme yöntemine ağır bastı. 1992 kışında başkentin farklı yerlerinde yedi bitpazarı faaliyete geçti.¹⁰² Bu "geleneksel pazarlar" olarak çağrılan bitpazarlarından her biri haftanın başka bir gününde kuruluyordu. Bunlar üç yüz kadar işportacıya yer sağlıyordu. Pazarlar park yerleri ve çıkmaz sokaklarda sınırlı zaman için kuruluyordu ve yer ücreti alınmıyordu. Profesyonel işportacıların yanı sıra, ailelerin de kendi kullanılmış eşyalarını satmasına izin verilmişti ve eserlerini sergilemeleri ve satmaları için sanatçılara da özel bir pazar kurulmuştu. 1992 yılı boyunca yaklaşık 32 pazarın faaliyete geçmesi planlandı. İşportacılar, tüccarların genel çıkarlarına hizmet edecek, yöneticilerle müzakere edecek ve belirlenmiş fiyatları denetleyecek seçilmiş temsilcilerden oluşan şûralar kurmaya özendirildi. Şûralar "kendilerine bağlı" işportacılara, onları yasal işportacı topluluğunun üyeleri olarak kabul eden özel kimlik kartları bastılar.

Hükümet yetkilileri pazarlar kurmaya dönük hedeflerini, işportacıların sokak faaliyetlerini düzenlemek ve halkın mal tedarikine adil fiyatlarda ulaşmasını belirli bir yerde sağlamak yoluyla şehir trafiğini azaltmak olarak açıkladılar.

Gerçek hedef ne olursa olsun, proje dağınık durumdaki işportacıları, faaliyetlerinin zamanını ve yerini belirleyerek denetlenebilir bir yapı dâhilinde bir araya getirmeye hizmet etti. Farklı park alanlarında ya da çıkmaz sokaklarda sınırlı bir zaman için dönüşümlü kurulan pazarların hem yeri hem süresi geçiciydi. Yetkililer, işportacıları gösterilen mekânlarda bir araya getirerek daha etkili bir gözetim sağlayabildiler. Aynı zamanda onları farklı zamanlarda farklı mekânları gezdirmek yoluyla işportacıların herhangi bir hemşerilik bilinci geliştirmelerini de engelleyebiliyorlardı.¹⁰³ Gazete satıcıları da alanlarının standartlaştırılması vasıtasıyla gözetim altına alınmıştı. Belediye bunları, sadece yasal işportacılar için kurulan ve onlara verilen sabit kulübelere yerleştirdi. Bu resmi kulübe sahiplerinin

650'den fazlası Tahran'ın dört bir yanına yerleştirildi.¹⁰⁴ Kolaylıkla anlaşılacağı üzere standart olmayan kulübeler, yasadışı olarak kaldı.

İşportacılar yine de farklı yerlerde de olsa mesleklerini sürdürmek için kararlılıklarını elden bırakmadılar. Tanınmalarını sağladılar ancak faaliyetlerini denetim altındaki bir yapı dâhilinde sürdürmek zorunda kaldılar. Böylesi bir anlaşma ne kadar devam edebilir? Bu muhtemelen, pazarların sokağın ekonomik faaliyetlerinin uzun vadeli ihtiyaçlarına-rekabetçi bir gelirin korunmasına ve sokak işinin boyutunun muhtemel büyümesine- yanıt verme derecesine bağlıdır. Aksi takdirde, Kahire gibi bazı yerlerde sıklıkla olduğu gibi orijinal modellere bir dönüş de olası senaryolardan biridir. Zaten 1990'ların ortası itibarıyla göstergeler, İran'daki bitpazarlarının canlılığını kaybetmeye başladığını ve çoğu sokak isyancısının yeniden sokaklara dönmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

8. Bölüm

Halk ve Devlet İktidarı: Sessiz Tecavüzlerin Vaat Ettikleri ve Tehlikeleri

Bu kitap sıradan insanların hayatta kalma ve daha iyi bir hayat sürme mücadeleleriyle ilgiliydi. Ben, gayri resmi siyasetin "sıradan'ın sessiz tecavüzü" olarak adlandırdığım bir türüyle ilgilenmekteyim -Üçüncü Dünya yoksullarının, belirli tarihsel momentlerde toplumda asli çatışmalara yol açarak kolektif bir karakter kazanan, yaşam boyu süren, gündelik, küçük ölçekli ve çoğunlukla sessiz savaşıyla. Farklı bir aşamada, toplumsal hareketler ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi açıklamaya da gayret ettim. Bu son bölümde, halk aktivizminin bu türünün önemini, hem İran vakası özeline hem de daha geniş olarak bununla ilişkili bazı kuramsal sorunlara atıfta bulunarak değerlendirmek niyetindeyim.

Önem

Bundan önceki bölümler, İran'daki kent yoksullarının toplumsal ve ekonomik alanlarını hem yaşadıkları yerde hem de çalışma hayatları dâhilinde nasıl genişletmeye uğraştığını ayrıntılı biçimde tartıştı. Bölümler, gecekondu göçmenlerin İslam Devrimi'nin hem öncesinde hem de sonrasında arsaları, yeni topluluklar yaratarak denetimleri altına alma tarzlarını, yöneticilerden kent fırsatlarını talep etme veya bunları yasadışı biçimde elde etme tarzlarını kayda geçirdi. Geçimlik sokak işçileri

belli bařlı kamusal caddelerin idaresini, stantlar kurarak, el arabaları sűrerek ve kulűbeler inřa ederek ellerine aldılar. Devrimin sunduęu firsatlardan yararlanan yoksul aileler, sahipsiz evleri ve otelleri iřgal etti ve iřsizlerini korumaya ve dahası sosyal gűvenlik talep etmeye uęrařtı. Harekete geęmenin gerekęesi her zaman ahlaki bir ilke olan mecburiyete dayanıyordu.

Bu çabaların çoęu rgűtlenmeyi, sokaklarda yűrűyűř yapmayı ve gűvenlik gűleriyle didiřmeyi gerektiriyordu. Dięerleriyse topluluęu seferber etmeyi, kimlik siyasetini ve toplumsal ve kűltűrel zerklięi. Kuřkusuz 1979 İřlam Devrimi yoksullara kolektif ve sesli seferberlik açısından istisnai bir firsat saęlıyordu. Nihayet, normal řartlar altında çoęu kesim açısından aktörler, bu herhangi bir kurumsal yapıdan yoksun “gayri resmi insanlar”, kazanımlarını durmaksızın, bireysel ve pek gűrűltű etmeksizin saęlayan bireyler ve ailelerdi.

Sadece bu dűřűncelerden, bazı basit ama önemli sonuçlar ortaya ıktı. İlk olarak, yoksullar için ulařılabilir olan (gelir, eęitim, yetenek ve baęlantılar açısından) sınırlı firsatlar göz nűne alındıęında, byleyi doęrudan eylemler, kendi kendilerini geliřtirmeleri için en geçerli yöntemi oluřturmaktadır. Eleřtirmenlerin bűyűk kısmı, toplumsal dıřlanma ve yoksulluęun yapısal sűrelerine odaklanarak, sűrecin sonuna ulařanları - dıřlanmıřları- ihmal etmekte ya da bařka biçimde onları kurban olarak grűp sayęı duymaktadır.

Ancak ben, dıřlanmıř grupların gűndelik hayatlarına ve toplumsal faaliyetlerine, yoksulların basitçe deęiřimin pasif alıcıları yerine aksine deęiřimin geerleřmesinin aktörleri olduęunu gösteren halk hareketinin özel bir tűrű olarak baktım. Ben onları “pasif yoksullar”, “kaderci Műslűman kitleler” ya da “yolunu řařırmıř marjinaler” olarak gösteren hâkim kliřelerin aksine, bu sözde vatandařların öylece oturup kaderini beklemek yerine sınırları dâhilinde aktif biçimde kendi yazęılarını řekillendirmekle meřgul olduklarını göstermiř oldum. Bu baę-

lamda Müslüman Ortadoğulular, kültürel farklılıklarına karşın gelişmekte olan dünyanın diğer dar gelirli kesimlerinden farklı değildirler.

Bu bizi ikinci bir noktaya götürüyor. Siyasal İslam'ın kitleler, özellikle de şehre yeni gelen yoksul göçmenler nezdinde cazip olduğuna ilişkin yaygın bir varsayım bulunmaktadır. Ortak dil ve kurumlarla birlikte koyu bir dinselliğin, kitlelerle din adamlarını bir araya getirerek onları yakın müttefik haline getirdiği söylenmektedir. Bu kitaptaki hikâyeler (ve Mısır'da yaptığım son araştırma) bir tarafta yoksullar ve diğer tarafta İslamcı hareketler ve İslamcı devlet arasındaki ilişkinin çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Siyasal İslam'ın doğal müttefiki diye bir şey yoktur.

Mısırlı İslamcılar'ın yoksullar arasında yürüttüğü faaliyetler, oldukça dağınık ve pragmatiktir ve bu nedenle de yoksulların karşılıklı desteği de böyledir; Mısır kentlerindeki alt-sınıflar ağırlıklı olarak kendi başlarına kalmıştır. Öte yandan İran'da, iktidardaki din adamları, *mustaz'afın*-yanlısı nutuklarına karşın yoksullar üzerinde asla tam bir hegemonya tesis edememiştir. Aksine, sözde vatandaşlar giderek kutuplaşmıştır. Bazı - Devrimci Muhafızlar (*Pasdaran*), *Basiji*'ler, İnşaat Seferberliği ve benzeri grupların dâhil olduğu- kesimler devlet yapısı dâhilinde toplandılar. Diğerleri dışarıda kaldı ve bunların kendilerini geliştirmeye dönük mücadeleleri onları İslamcı devletle çatışma içine soktu. Bunlara İslamcı hükümetle olan ideolojik yakınlıkları onları aynı hükümetin görevlilerine (*Pasdaran*, belediyi vs.) karşı verdikleri gündelik mücadelelerden caydırmayan melez bileşenler de dâhildi.

Gerçek şu ki, sözde vatandaşlar ideolojik olma lüksüne sahip değillerdi. Bu kitap dâhilindeki tarihsel anlatıların kanıtlandığı üzere eşi benzeri olmayan siyasal/ideolojik sınıf yoksullar değil ancak adeta, İslamcılık dâhil en radikal ve muhalif siyasetlerin başını çeken ve liderliğini yapan öğrenciler, öğretmenler ve entelijansiyanın diğer kesimlerinden oluşan sınıftı. Yok-

sulların büyük kısmı, hükümet yanlısı (örneğin İran’da İslamcı) veya muhalif (örneğin solcu) ideoloji ya da siyasetin herhangi özel bir biçimiyle ilgisiz görünüyordu. Bunların çıkarları, acil kaygılarını doğrudan yanıt vermek üzere geliştirdikleri bu stratejiler ve derneklerde yatmaktadır. Gayri resmi birincil ilişkilere ve dayanışmaya olan bağlılıkları, tehlikelerden korunmanın en iyi yolu gibi gözükmemektedir. Vurgulamam gerekiyor ki bu, yoksulların çıkarları açısından uzak geleceğe dair soyut düşüncülerinin ya da plan yapmalarının zorunlu bir ihtiyaç olduğunu ima etmek anlamına gelmemektedir. Aksine, yoksul insanların çoğu daha bir geleceğin hayaliyle yaşar. Ortadoğu’da yoksul ailelerin çocuklarının refahını ve eğitimini karşılamaya gösterdikleri özel dikkat, uzak görüşlülüklerinin bir kanıtıdır. Gelmek istediğim yer şu ki, böylesi uzak görüşlülükler sadece yoksulların kültürel dünya görüşlerine, derhal somut ve anlamlı bir karşılık bulursa içerilebilir.

Tabi ki, çok-partili demokrasilerde ya da siyasal patronaj altında olduğu gibi fırsat doğduğunda, çabalar da hakikaten devletin ve/veya muhalif grupların siyasetini ve yoksulların çıkarlarını ifade etmeye yönelmektedir. Ancak bu çıkar söylemi, yoksulların umudunu hem muhalefetin hem de devletin soyut ideolojisi ve uzun vadeli programı yerine acil ve somut meşguliyetlerde araması nedeniyle genellikle uzun vadeli olmaz. Yoksullar, hayatta kalmak ve kısmetlerini arttırmak konusunda kendilerine muhtemelen başka herhangi bir toplumsal gruptan daha fazla güvenme eğilimindedirler.

Nihayet, hayatta kalma çabaları dâhilinde -ve bu da benim üçüncü noktam- bu sıradan insanlar, sıradan yollarıyla önemli bir toplumsal değişime de neden olurlar -zaman zaman onlar için yapılabilecek (ya da yapılamayacak) bir devrimde olanlarla kıyaslanabilecek türden değişimler. Bu mevzi pratikler hayatlarını etkilemenin ötesinde, aynı zamanda, daha üst seviyede -ulusal nüfus bilgisinde, kent yapısında, hukuk ve düzende ve kamu nizamında- kritik toplumsal değişimler de gerektirir.

Aktörlerin toplumsal malların yeniden dağıtımındaki çabaları, özerklik için verdikleri mücadeleyle birlikte, toplumdaki güç dengesini bozarak egemen kesimler üzerine ağır bir ekonomik ve siyasal bedel yıkma eğilimindedir.

Bazıları bu mevzi mücadelelerini ulusal çapta bir reform hareketinin olmadığı koşullarda hayatta kalmaya dönük umutsuz girişimlerle bir tutabilir. Böylece bunların sessiz tecavüzünü yoksul yanlısı bir devrimin sona erdirmesi beklenmektedir. Ancak böyle bir formülasyon bazı zor soruları da davet eder niteliktedir. “Ulusal çapta bir reform hareketinin yokluğu neden ilk sırada gelmektedir ve bu durum nasıl yaratılabilir?”, “yoksulun davası yanlısı bir devrim ne sıklıkta olmaktadır ve yoksullar bu tür bir reform ya da devrimin gerçekleştirilebileceği düşüncesine dayanarak ne yapacaklardır?”, sorularıyla başlayalım. Her şeyden önce İran’daki İslam Devrimi, yoksulların sessiz tecavüzünü tamamen sona erdirmemiştir. Yaptığı şey, kolektif seferberliği ve ek akrabalık dayanışmasıyla bunun dinamiklerini değiştirmektir. Devrimci kaynaşma yatıştırıldığında ve İslamcı rejim kendini sağlamlaştırdığında sözde vatan-daşlar, devrimden yıllar önce izlemiş oldukları aynı stratejiye geri döndü. Bu, İslamcı rejimin alt-sınıf karşıtı olmasından kaynaklanmıyordu. Aslında, rejimin *mustaz’afin*-yanlısı dili belirgindi. Ayrıca devlet meşruiyetini bir adalet dini olan İslam üzerine kurmuştu ve mağdurların ateşli desteğine dayanıyordu.

Daha doğrusu yoksullar açısından mevzi mücadelesi, soyut ve uzak bir devrimin aksine, hem anlamlı hem de ele avuca gelir bir şeydi -niyet açısından bir anlam ifade etmesi ve bu eylemlerin sonuçları hakkında bir fikir edinebilmek yönünden anlamlı ve uzaktaki ulusal liderler yerine gündemi belirlemele-ri, hedefleri planlamaları ve sonucu denetlemeleri yönünden ele avuca gelir nitelikteydi. Bu anlamda yoksullar için yerel, genellikle küresel/ulusal olana göre ayrıcalıklıydı. Dahası, bu tür halk aktivizmiyle ilişkili olarak esneklik ve azim, yoksullara toplumsal alanlarını genişletme ve siyasal baskılara daha etkin

yanıtlar üretme imkânı da tanıyordu. Otoriter siyasal koşullarda aile-merkezli ve serbest-biçimli aktivizmin, çoğunlukla kurumsal ve resmi örgütlerin yerini aldığı ve onlardan daha dayanıklı olduğu ispatlanmıştır.

Daha genel olarak ve bu büyük ölçüde sessiz ve serbest-biçimli seferberlik nedeniyle kesinlikle, şu sıralardaki “sivil toplum” kavramına odaklanma durumu, gelişmekte olan ülkelerin çoğunun kent siyasetinde hâkim olan, çoğunlukla kurumsallaşmamış ve karmaşık toplumsal faaliyetlerin -sokak siyasetinin- genişliğini ya küçümseme ya da tamamen yok sayma eğilimindedir. Emin olmak için, elimizde sivil toplumun tek bir kavramlaştırılmasından fazlası bulunmaktadır ve kuşkusuz bu da kavramsal açıdan ne anlama geldiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Jillian Schwedler'in Ortadoğu üzerine yazılanlara ilişkin eleştirisi, sadece klasik ve modern değişkenler arasında değil, bu ikincisinin dâhilinde de muazzam bir algı çeşitliliği ortaya koymaktadır. Bazıları sivil toplumu, devletin kapsamının dışında kalan örgütlü yaşam olarak anlamaktadır. Diğerleri aile, kabile ve klanları, ötekiler dini kurumları, başkaları ise kavrama ahlaki nitelikler atfederek şiddet kullanan grupları bunun dışında tutmaktadır.¹ Nihayet bunların hepsi, sivil toplumun ana unsurunu bir ortak özün oluşturduğu ve bu yüzden de bunun toplumsal baskının diğer biçimlerine nazaran ayrıcalıklı olduğu konusunda hemfikir görünürler.

Toplumsal sermaye kavramını merkezine alan “sivillığın”¹ değerini düşürme niyeti olmaksızın, benim kanaatime göre, sivil toplum üzerine tartışmaların indirgemeciliği, Ortadoğu’dakiler gibi bazı toplumlardaki mücadele koşullarını dışlamakta ve hatta küçümsemekte ve de geleneksel bağımsız kurumlardan daha kapsamlı ve etkin olduğunu ifade etmektedir

İhmaller ve Bedeller

Ancak sessiz tecavüz ile ilişkili halk faaliyetlerinin esasları, bunların bedelleri ve hatalarına karşı gözümüzü kör etmemelidir. Bazıları şimdiden “direnış romantizmi” tehlikesine karşı bizi uyarmaktadır.³ Acı gerçek odur ki, yoksulların hayatındaki her şey umut verici değildir ve yoksullar hayatlarında kökten değışimleri sağlamak açısından muazzam engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan, er geç arzu edilen sonuçları sağlasa dahi, yaşam boyu bir mücadele olması kaçınılmaz bir erdem de değildir. İran’daki yoksulların yakın tarihi buna şahittir. İşsizler, sokaklardaki heybetli bir güç gösterisine ve görünlrlüklerine karşın, iş ya da sosyal güvenlik haklarına dair taleplerini bütünüyle gerçekleştirmekte başarısız olmuşlardır. Birçok evsiz aile, işgal ettikleri ve sonrasında zorla tahliye edildikleri ev ve otelleri ellerinde tutamadı. Gecekonducular güvenlik güçleri tarafından şiddetli karşı saldırılara maruz kaldılar; su ve elektrik kaynakları kesildi, binlerce yasadışı ev yıkıldı, topluluklar tasfiye edildi, bağımsız mahalle konseyleri dağıldı ve aktivistler tutuklandı ve hapsedildi. İşportacılar da benzer zorluklara katlandılar. Rejimle yaşadıkları karşı karşıya geliştiren yaklaşık on yıl sonra, sanki sokaklardan yok oldular. Kuşkusuz bu mücadeleciler hep birlikte ortadan kaldırılmadı. Nihayet bunların çoğu, direnmesine karşın sürekli güvensizlik ve umutsuzluğa tahammül etmek zorunda kaldı. Doğrusu 1980’lerin sonunda bir zaman için sokak siyaseti sanki tümüyle sona erdi. Bu bedellere ve zorluklara neden olan neydi? Bütün bunlar ne anlama geliyordu?

Bazı zorluklar yoksulların kendi dinamikleriyle alakalıydı ve bazıları ise yapısaldı -özellikle devletin rolüyle bağlantılı olanlar. Ancak bunu ayrıntılı biçimde açıklamadan önce, aktörler arasındaki tesadüfî örtüşmelere karşın, bu özel halk faaliyetlerinden her birinin (yani ev/otel işgalleri, yasadışı ev inşaatı, işsizlerin protestoları ve işportacıların mücadelelerinin) başarı derecelerini etkileyen kendi özgüllüklerinin olduğunu açıkça

ortaya koymama izin verin. En göze çarpan etkenler, aktörlerin bileşimi, iç örgütlenme, taleplerin doğası ve düşmanların kimliği idi. Örneğin, toprak işgali ve işportacılığın aksine radikal öğrenciler de ev işgallerinin ve işsiz protestolarının ikisine de katılım sağladılar. Bu hem güç hem de sorumluluk anlamına geliyordu -sağladıkları destek anlamında güç ve hareketi hükümet baskısına karşı daha hassas kılabilmesi anlamında sorumluluk.

Öte yandan, özel mülk olan ev ve otellere el konulması ya da işsizlik ödeneği gibi böylesi radikal talepler yüksek derecede bir siyasal boyuta sahipti; devletin bunlara karşı tepkileri ise işsizlik kredisi, devlet veya eski rejimin görevlilerine ait olan topraklarda gecekondur yapılmasına karşı olanlardan çok daha hızlıydı. Bununla beraber İslamcı rejim, siyasal işportacılara, otelleri işgal eden öğrencilere ve kent yoksulları gibi kent topraklarını ele geçiren zengin müteahhitlere karşı bundan da büyük bir düşmanlık sergiledi. Ve son olarak, işsizler hareketi bir protesto hareketinden daha fazlasıydı, oysa gecekonducuların ve işportacıların doğrudan eylemleri kendi sorunlarına çözümler sağlıyordu.

Özgüllükler bir yana, hareketlerin içindeki ihmaller de kendini çeşitli yollarla gösterdi. İlk olarak, faaliyetleri yaşam boyu, sürekli ve sessiz tecavüz niteliğinde olsa da, büyük ölçüde bağımsız ve çoğunlukla yasadışıydı ve bu nedenle de sürekli olarak bastırılma tehlikesini içeriyordu. İkincisi, sessiz tecavüz, akışkan, dağınık ve planlanmamış bir aktivizm türüydü. Kuşkusuz bu özellik, Piven ve Cloward'ın, onlara göre 1930'lar sırasında ABD'deki yoksulların halk hareketlerinin yenilmesine yol açan "örgütsel oligarşi" tehlikesi üzerine kaygılarını dikkate almıyordu.⁴ Nihayet sessiz tecavüz, merkezileşmeme, esneklik ve dayanıklılık avantajına sahip olabilirken, yasal ve teknik desteğin yanı sıra düzenli bir örgüt eksikliğinin de cezasını çekmekteydi. Üstelik hem (kolektif eylemin yerine) dağınık bireysel girişimler hem de genellikle etkisi altında bulundukları

baskıcı koşullar, dayanışma ve demokratik ilişkiye zarar veriyordu. Bağlılıklar, esasında aile ve akrabalarla sınırlanmıştı. Yakın akraba seferberliği ve kampanyalara katılım, baskıcı koşullar altında, aktörler kazanımlarına dönük genel bir tehdit hissetmedikçe genellikle güdük kalıyordu.

Devrim sonrası İran'da örgütlü mücadele ve birlik olma ihtimali birden su yüzüne çıktığında, kent yoksulları genellikle kendilerini modern örgüt ve grup çalışması deneyiminden yoksun halde buldular; bu yüzden de ağırlıklı biçimde mahalli öğrenci ve profesyonel aktivistlere dayandılar. Mücadeleciler arasındaki yatay ilişkiler dağınık ve zayıf kaldı. Böylece kent yoksullarının seferberliğiyle ilgilenen -yani işgal edilmiş ev/otellerde, mahallelerde, işsizler ve işportacıların kendi aralarında kurmuş oldukları- belirli dernekler, solcu ya da radikal Müslümanlar'dan ziyadesiyle etkilenmişlerdi. Zaman zaman bu büyük ölçüde orta sınıfa mensup ajitatörler arasındaki rekabetin yanı sıra siyasal yatırım, hem yoksulların mahalli örgütlerine hem de demokratik karar alma sürecine zarar veriyordu. Ve nihayet İslamcı hükümetin profesyonel aktivistler üzerindeki sıkı önlemleri, yoksulların örgütlü seferberliğinin büyük kısmını ciddi biçimde daraltıyordu.

Baskının gazabı, aynı zamanda ya onları zorla tasfiye etmek ya da hâkim gruplara dâhil etmek yoluyla yoksulların bağımsız derneklerini de içeriyordu. Kent toprağı, kamusal alan ve düzenin denetleyicisi olarak devlet, sokak siyasetiyle karşı karşıya gelirken "yasal mülk sahipleri", esnaflar ve çarşı sakinleriyle (*bazaari*) zımni bir ittifakı sürdürüyordu. Bu noktada iktidardaki din adamları popülist reformlarla karışık bir baskı politikasını yürürlüğe koydu. Ev işgalcilerinin tahliye edilmesi, gayri resmi yerleşimlerin yıkılması ve işportacıların sokaklardan atılması, genellikle, istihdam yaratma planları, yeniden iskân projeleri, kent toprağının dağıtılması ve bitpazarlarının kurulmasıyla bir arada yürütüldü. Ancak, bu reform tedbirleri

kentli sözde vatandaşların büyüyen taleplerine yanıt vermekte yetersiz olduğunu kanıtladı.

Bu iç zayıflıkları ortada olmakla birlikte, sonunda, 1980'ler boyunca sokak siyaseti için verilen büyük mücadeleyi susturan da devlettir. Kısa süreli bir devrimci kargaşanın ardından olağan duruma döndüğünde ve İslamcı rejim sağlamlaştığında, bağımsız hareketler üzerindeki sıkı önlemler daha sistematik ve yaygın hale geldi. 1979'da ABD Büyükelçiliği'nin ele geçirilmesi ve 1980'ler boyunca Irak'la yaşanan savaşın kızışması, kent yoksullarınıninkilerin de dâhil olduğu iç eleştirileri, ulusal birlik, ulusal güvenlik ve anti-emperyalist kampanya adına baskı altına almayı kolaylaştırdı. Bu nedenle açık, kolektif ve gürültülü seferberlik ciddi şekilde zayıflatıldı ve sözde vatandaşlar, 1990'ların başında sokaklarda yeniden belirlemek üzere arka-sokak siyasetine doğru çekildi.

Foucault'un iktidarın her yerde olduğu, "dolaştığı" ve "asla orada ya da burada, asla herhangi birinin ellerinde olmadığı"⁵ konusundaki ısrarı, kesinlikle sıradanın güçsüzlüğü mitinin üstesinden gelmekte ve failliklerini teslim etmekte aydınlatıcı niteliktedir. Bu kitaptaki hikâyeler bunun bir kanıtı niteliğindedir. Nihayet, birçok post-yapısalcı tarafından da paylaşılan bu "merkezsiz" iktidar kavramı⁶, devlet iktidarını, özellikle de onun sınıfsal boyutunu küçümsemektedir; iktidar her ne kadar dolaşıyorsa da, bunu, bazı yerlerde diğerlerinden daha ağır ve daha yoğun olmak üzere eşitsiz bir biçimde yapmaktadır. Tartışmamız bağlamında, bu açıkça, sevelim ya da sevmeyelim devletin bir öneminin olmadığı anlamına gelmektedir: Neo-liberal fikirlerin bugünkü hâkimiyetine karşın devlet, temel siyasal aktör olmayı sürdürmektedir.

Devletin rolü, denetlemekle sınırlı değildir. Devlet aynı zamanda eşgüdümlemenin, ilkesel bir niteliği olan ulusal, bölgesel ve yerel planlamanın sorumluluğunu da üstlenir. Bu aslında, devlet ve pazarın her yerde hazır ve nazır bulunması durumunda yoksulların sessiz ve hatta açık tecavüzünün ne

kadar ileri gideceğine ilişkin eski bir sorudur. John Friedmann, alternatif kalkınmanın yerel düzeyde başlamak zorunda olmasına karşın, “devletin işbirliği olmaksızın yoksulların çoğunun ciddi ölçüde durumlarını geliştiremeyeceği” konusunda haklıdır.⁷ Gerçek şu ki; halkın kalkınma inisiyatifleri ve doğrudan eylemleri başarıya ulaşırsa dahi, planlı sistemlerden tecrit edilmiş halde kalamazlar. Tek başına barınmanın ötesinde yoksullar, okul, yol ve kamusal parklar da isterler (ve bunun mücadelesini verirler); işportacılar sokaktaki bir mekânın yanı sıra güvenliğe, krediye ve Pazar’la ilgili bilgilere de ihtiyaç duyarlar. İş ve sosyal güvenliğin yanında bunlar, devletin işbirliği olmaksızın çok zor ulaşılabilecek hedeflerdir.

Ancak böylesi bir planlama da tarafsız bir alan değildir, aksine, çatışan çıkarların ve mücadelelerin bir matrisidir. Kalkınma planları sadece yerel çeşitliliği ve farklılığı yok sayma değil, aynı zamanda dar gelirli nüfusun özel ihtiyaçları ve kaygılarını da dikkate almama eğilimindedir.⁸ Belki demokratik bir planlama anlayışı, belediyeyle kapsamlı bir planlama mekanizması dâhilindeki özgül kaygıları uzlaştırabilir.

Demokratik planlama, bundan etkilenenlerin, özellikle de yoksulların etkin katılımıyla planlanır ve uygulanır. Sadece yoksulların çıkarları doğrultusundaki mücadeleler vasıtasıyla etkin biçimde ileri sürülebilir. Sessiz doğrudan eylemler ve halk hareketleri, sözde vatandaşların ihtiyaçları karşılanmadığı sürece devam edecek gibidir. Bu tür bir sürekli halk aktivizmi, bedellerine rağmen sadece birtakım temel ihtiyaçlara erişilmesini sağlamayacak, aynı zamanda uzun vadede devleti, uzun vadeli politikaları kapsamında yoksulların kaygılarını hesaba katmaya da zorlayabilecektir.⁹

Notlar

BİR: SIRADAN'IN SESSİZ TECAVÜZÜ

1. Ayrıntılı dökümü için Bkz. Shorter, "Cairo's Leap Forward"; Soliman, "Informal Land Acquisition and the Urban Poor in Alexandria"; Soliman, "Government and Squatters in Alexandria"; Soliman "Housing Consolidation and the Urban Poor"; El-Kadi, "Le Caire: La ville spontanée sous contrôle"; Tawfiq, "Discourse Analysis of Informal Housing in Egypt", and Al Ahram Weekly, Eylül 1-7 1994.

2. Bkz. Abdel Taher, "Social Identity and Class in a Cairo Neighborhood".

3. İskenderiye Su Yönetimi (Alexandria Water Authority) tarafından Samir Shahata'yla yapılan bir sohbette zikredildi.

4. Örneğin, Kahire ve Giza'daki 104 kendiliğinden kurulmuş yerleşimden sadece 6'sının yeri değişti. Ancak, bir çalışmanın da ortaya koyduğu üzere, yeni devlet-destekli yerleşimler, sırasıyla her biri kendi sahip olduğu alanı düzenlemekte ısrarcı olan sakinlerinin ihtiyaçlarına cevap vermekte büyük ölçüde başarısız oldu. Bkz. Tawfiq, "Discourse Analysis of Informal Housing"; Ghannam, "Relocation, Gender and the Production of Urban Space in Cairo".

5. Bkz. Bayat, "Cairo's Poor: Dilemmas of Survival and Solidarity"; aynı zamanda Bkz. Al-Wafd, 17 Ocak 1995, syf 3; Al-Wafd, 9 Aralık 1994; Al Ahram Weekly, 11-17 Şubat 1993; aynı zamanda Bkz. El-Adly ve Morsy'nin raporları, "A Study of Street Vendors in Cairo". Tadros, Feteiha ve Hibbard, "Squatter Markets

in Cario" da Kahire'deki işportacıların gündelik faaliyetlerine ilişkin kullanışlı bilgiler sunmaktadır.

6. Far Eastern Economic Review'da çıkan haber, 18 Haziran 1992, syf 68.

7. Bkz. Örneğin De Soto, The Other Path; Cross, "Organization and Resistance in the Informal Economy", Bienen, "Urbanization and Third World Stability"; Leeds and Leeds, "Accounting for Behavioral Differences".

8. Leiva ve Petras, "Chile: New Urban Movements and the Transition to Democracy", syf 117'de belgelenmiştir.

9. Ibid, syf 113.

10. Bkz. Steifel and Wolfe, A Voice for the Excluded

11. Profesör Gail Girhart tarafından Güney Afrika, Kahire Amerika Üniversitesi'nde verilen bir konferanstan, 3 Mayıs 1995.

12. Bu ağır kavramlar sıklıkla yanlış biçimde, bunlara dair farklı bir anlayışı olan Marx'la ilişkilendirilir. Marx "lumpen" kavramını başkalarının emeği üzerinden geçinenleri işaret etmek amacıyla kullanmıştır. Sömüren burjuvazi, orta (well-off) sınıflar tabi ki bu kavrama dahildir. "Lumpen proletarya"yla Marx, kendi geçimini kendisi sağlamayan ve yaşamını başkalarının çalışması üzerinden devam ettiren, burjuva-olmayan yoksul bileşenlere atıfta bulunmuştur. Bu kitabın konusu olan failler, kentli sözde vatandaşlarsa bu gruba dahil değildir. Ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Draper, Karl Marx's Theory of Revolution, 2.baskı.

13. kentli sözde vatandaşlara faillik vermem, klasik işçi sınıfı mücadelelerini yok saydığım anlamına gelmiyor. Bu konuyu İran vakası dahilinde zaten ele aldım. Bkz. Benim kitabım, Workers and Revolution in Iran.

14. Bkz. Scott, Domination and the Arts of Resistance, syf 150-151; aynı zamanda Colburn, Everyday Forms of Peasant Resistance; Scott, Weapons of the Weak, ve onun "Everyday Forms of Resistance," The Journal of Peasant Studies içinde basıldı, 13.cilt, no. 2, 1986. Gazetenin bu cildi, bu konu üzerine çeşitli tartışma metinlerini içermektedir.

15. "Yoksulluk Kültürü" tezinin temel bileşeni Oscar Lewis'tir; Bkz Lewis'in "Yoksulluk Kültürü" ve Children of Sanchez'e yazdığı giriş yazısı. Bu teze karşı eleştirel bir düşünce için Bkz. Leacock, ed. The Culture of Poverty: A Critique. "Marjinal insan" kavramının geçmişi onyıllar önceye dayanmaktadır. Bkz. Simmel, "The Stranger"; Park, "Human Migration and the Marjinal Man"; Stonequist, "The Problem of the Marjinal Man"; Wirth, "Urban Way of Life" ve Chicago okuluna mensup diğer sosyologlar. "Marjinallik tezlerinin" güçlü bir eleştirisi için Bkz. Perlman, "Rio's Favelas and the Myth of Marginality" ve yinen onun The Myth of Marginality.

16. Bu bakış açısına yönelik Bkz. Power, World Hunger: A Strategy for Survival; Morrison ve Gutkind, eds., Housing Urban Poor in Africa.

17. Arturo Escobar argümanını özellikle yoksul kadınlarla ilişkili olarak geliştiriyor; Bkz. Escobar, Encountering Development.

18. Sağ cenahta Bkz. Huntington, Political Order in Changing Society; Nelson, "The Urban Poor"; ve Huntington ve Nelson, No Easy Choice. Sağ cenahta Bkz. Fanon, The Wretched of the Earth; Bienen, "Urbanization and Third World Stability."

19. Bu çalışmaların çoğu, topluluk katılımının kurumsallaşmasının, önemli siyasal implications taşıyan gözle görülür bir özellik olduğu Latin Amerika deneyimine dayanmaktadır. "Devrimci" konum açısından Bkz. Örneğin Garretton, "Popular Mobilization and Military Regime in Chile". Frantz Fanon'un Wretched of the Earth, bu konumun iyi bilinen bir örneğidir. "Pasifist" bir yaklaşım için Bkz. Cornelius, Politics and Migrant Poor in Mexico City.

20. Örneğin, Stokes, "Politics and Latin America's Urban Poor" çalışması "merkezci" bir yaklaşımı temsil etmektedir.

21. Aynı zamanda Scott'ın köylülük üzerine olan çalışması, birçok akademisyeni, sıradan insanların günlük hayatı dahilindeki siyasete ilişkin başka tür bir aşırı okuma yönünde harekete geçirmiş gibi görünmektedir. Bir başka mükemmel çalışma olan Singerman'ın Avenues of Participation'ı, Kahire'deki halk sınıfla-

rının günlük hayatlarından siyaset çıkarmaya çabalarken, bu insanlar tarafından seçilen direniş/siyasetle mücadele yöntemlerini birbirine karıştırmaktadır. James Scott bu ikisini birbirinden ayırma konusunda oldukça nettir.

22. Scott, "Everyday Forms of Resistance," syf 6.

23. Bkz. Castells, "Is There an Urban Sociology?", "Squatters and the State in Latin America," ve Cities and the Grassroots.

24. Bkz. Schuurman and van Naerssen, Urban Social Movements in the Third World.

25. Bkz. Friedmann, "The Dialectic of Reason" ve "The Latin American Barrio Movement."

26. "Arkaik" toplumsal hareketlerin harika bir analizi için Bkz. Hobsbawn, Primitive Rebels. "İlkel (primitive)" ya da "arkaik" kavramını Hobsbawn'ın sözünü ettiği özel tarihsel bağlam (büyük ölçüde 19. Yüzyıl Avrupası) dâhilinde ve toplumsal faaliyetlere ister istemez uygulanabilir olmayan kuramsal bir kategori anlıyorum. ...) Hobsbawn'ın bazı eleştirileri, mutlak faaliyetlerin gerçekte siyasal-öncesi ya da arkaik olmasına hiçbir ampirik ihtimal bırakmaması nedeniyle bu tarihsel boyutu görmezden geliyor gibi görünmektedir. Böylesi bir anlayış Scott'ta da zımnen mevcuttur; Bkz. Scott, "Everyday Forms of Resistance, syf 22; aynı zamanda Bkz. Abu-lughod, "The Romance of Resistance", syf 47.

27. Genellikle Yeni Toplumsal Hareketler'in tanımı üzerine bir uzlaşma bulunmamaktadır. Mevcut tartışmaların bir dökümü için Bkz. Wignajara, ed., The New Social Movements in the South. Andre Gunder Frank eski ve yeni hareketler arasındaki birçok ortak noktayı ortaya koymuştur; Bkz. Frank ve Fuentes, "Nine Theses on New Social Movements". Yine de birçok yazar, yeni toplumsal hareketlerin odak noktası olarak kimlik mücadelesinin ve amacın üzerinde durmuştur; örneğin, Melluci, "The New Social Movements"; Touraine, The Voice and The Eye; Friedmann, "The Dialectic of reason" ve "The Latin American barrio Movement".

28. Gramsci, Prison Notebooks, syf 109.

29. sıradan erkek ve kadınların faaliyetlerine büyük ölçüde yön verdiğine inandığı ahlaki mazeretin bu türü, benim bakış açımı, analizlerini akılcı tercih teorilerine dayandırıyor gibi görünen James Scott gibi kişilerinkinden ayırmaktadır. Scott'ın çerçevesinin sert bir eleştirisi için Bkz. Mitchell, "Everyday Metphors of Power". Ancak daha sonra tartışacağım ve bu kitabın seyrinde göstereceğim üzere, aktörlerin fırsatların yapısına göre akılcı tepkiler vereceğini de reddetmiyorum. Başka türlü söylersem, toplumsal ve siyasal bağlam değiştiğinde, bunların faaliyetlerinin yapısı ve mantığı da değişebilir.

30. Bkz. Sidney tarrow, Power in Movement.

31. Bkz. Piven ve Clovard, Por People's Movements, syf. 24.

32. Burada yasallık kavramını Weberci anlamda kullanmaktayım.

33. İran vakası için Bkz. Bu kitabın 6.bölümü; Hindistan için Bkz. Lessinger, "Nobody Here to Yell At Me"; ve Spodek, "The Self-employed Women's Association (SEWA) in India"; Britanya için Hinton, "Militant Housewives"; Pru deneyimi için Bkz. De Soto, The Other Path, 1989; ve Mexico City için Bkz. Cross, "Organization and resistance in the Informal Economy".

34. Bkz. Nelson, Access to Power; Leeds ve Leeds, "Accounting for Behavioral Differences"; Bianen, "Urbanization and Third World Instability".

35. İran vakası için Bkz. Bu kitabın ilerideki bölümleri. Kahire için Bkz. Abdel taher, "Social Identity and Class in a Cario Neighborhood"; aynı zamanda Bkz. Oldham, et al., "Informal Communities in Cairo". 1990ların başı itibarıyla bir Kahire varoşu olan Imbaba, medyaya göre, devletin topluluk nezdindeki yokluğunu istismar eden İslamcı militanların etkisinin bir sonucu olarak "devlet içinde devlet" olacak biçimde gelişti.

36. Durkheim'in The Division of Labor in Society ve Freud'un Civilization and its Discontents'i bu konu üzerine erken dönem yorumları temsil etmektedir. Diğerleri, Simmel, "The Sranger"; Park, "Human Migration and teh Marginal Man"; Stonequist, "The Problem of Marginal Man"; ve Wirth, "Urban way of Life".

37. Perlman, *The Myth of Marginality*; Castells, *Cities and the Grassroots*. Aynı zamanda Bkz. *Rituals of Marginality*.

38. De Soto aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerdeki devletin "merkantilist" yapısını ve "kötü yasaları" da gayri resmiliğin büyümesinden sorumlu tutmaktadır. [De Soto] merkantilizme, ekonominin siyasi düşüncelerle işletildiği bir durum olarak atıfta bulunmakta, bu nedenle de gayri resmi/enformel sektörün halkın devletin despotluğuna karşı serbest bir pazara dönük arzusunu yansıttığı sonucuna varmaktadır; Bkz. De Soto, *The Other Path*. Ancak, De Soto'nun Üçüncü Dünya'nın ekonomik sorunlarına bir çözüm olarak serbest pazara dair tutkusu, onun gözlerini gayri resmiliğin/enformelliğin yaratılmasına katkıda bulunan diğer faktörlere karşı kör etmektedir. Örneğin, merkantilizmin pek az var olduğu ABD'de, gayri resmiliğin/enformellik de ortaya çıkmıştır. Üstelik [De Soto], bahsettiği belirli pazar mekanizmalarının (örneğin toprak üzerinde) gayri resmi toplulukların oluşmasına katkıda bulunduğu gerçeğini reddetmektedir. Gayri resmi/enformel ekonominin daha kapsamlı bir analizi için, her ne kadar doğrudan gayri resmiliğin üzerine olmasa da Bkz. Portes, Castells ve Benton, eds., *The Informal Economy*. Gayri resmi faaliyetlerin özerk karakteri üzerine Bkz. Aynı zamanda Hopkins, ed., *Informal Sector in Egypt*.

39. Bkz. Friedmann, "The Dialectic of Reason"; Friedmann'ın *barrio* hareketini romantize etmesinin bir eleştirisi için Bkz. Palma, "Comments on John Friedmann's 'The Dialectic of Reason'"; Roberts, "Comments on John Friedmann's 'The Dialectic of Reason'"; ve Touraine, "Comments on John Friedmann's 'The Dialectic of Reason'".

40. Bkz. Gilbert ve Ward, "Community Action by the Urban Poor".

41. İlginç biçimde, Latin Amerika'da da benzer bir dil kullanılıyor gibidir. Miguel Diaz Barriga'nın bildirdiğine göre, "[Mexico City'deki] birçok köşe yazısı kent siyaseti, kültür ve iktidar yaklaşımlarının *necesidad* (ihtiyaç) vasıtasıyla eklemlenmesine ayrılmaktadır.

42. Yoksulların ahlaki ekonomisi üzerine literatür için Bkz. Thompson, Customs in Common.

43. Örneğin, bu kitabın 7.bölümü. Kendiliğinden yerleşimlerin kanservari büyümesi üzerine Bkz. Al-Ahram'ın çeşitli sayıları; Tawfiq'te yapılan analizler, "Discourse Analysis of Informal Housing in Egypt".

44. Kavram ilk defa İstanbul Boğaziçi Üniversitesi'nden Profesör Ayşe Uncu tarafından, ilkbahar 1991'de Kahire'de yapılan ve Mısırlı ve Türk akademisyenlerin bir araya geldiği bir ortak konferansta dikkatime sunuldu. Benim tarifim her ne kadar onunkinden tamamen farklı olsa da, yine de ona kavramın bu kitapta kullanılması nedeniyle borçluyum. Bkz. [Uncu'nun] "Street Politics".

45. Bkz. Foucault, Power/Knowledge.

46. Bkz. Lis ve Soly, "Neighborhood Social Change in West European Cities", syf 15-18.

47. Bkz. Abraham Marcus, The Middle east on the Eve of Modernity.

48. 1990ların başı boyunca Kahire'nin yoksul bir mahallesi olan İmbaba'nın arka sokakları, fiilen İslamcı aktivistler ve rakip mahalli futuwwat grupları tarafından ele geçirildi ve denetlendi. Yerellikte sezilen İslamcı tehdidine karşı koyulması, sadece hükümetin orayı İslamcılar'dan temizlemesine yol açmadı, bu tip yerellikleri de dışarıya açma yoluyla (mesela ara yolların genişletilmesi) dönüştürmek zorunda kaldı, böylece buraları devletin denetimi açısından görünür hale getirdi. Bu dışarıya açma ve görünür kılma politikası, sömürgeci dönemlerde de tecrübe edilmişti; Bkz. Mitchell, Colonizing Egypt, syf 46-66.

49. Bkz. Tilly, From Mobilization to Revolution, syf 62-29.

50. Bkz. Bourdieu, "What Makes a Social Class?" ve "The Social Space and the Genesis of Groups".

51. Doğrusu, yapı/çıkarlar ->bilinç ->eylem arasındaki bağlantıyı açıklamak, halen sosyolojinin temel meşguliyetlerinden biridir; tartışmaların bir özeti için Bkz. Crompton, Class and Stratification. Tartışmaya katılanlar arasında Bkz. Tilly, From Mobilization to

revolution; barrington Moore, Injustice; Smelser, A Theory of Collective Behaviour.

52. Tarrow'a göre: bir mağduriyeti kolektif bir eyleme dönüştürmek hiçbir zaman otomatik değildir; külliyetli bir iletişim ve bilinçli planlamayla da ilgilidir; Bkz. Tilly, Power in Movement, syf 49. fırsat/baskı ve kaynak seferberliği fikirlerini geliştiren Tilly gibi, Tarrow da örgütlenme ve eylemin arasında bağ oluşturmak üzere fırsat yapılarının bileşenlerini tartışmaktadır.

53. Tilly'nin kolektif eylem anlayışı, onun baskı nosyonu ile çokça belirlenmektedir. Bu nedenle örneğin, onun kurgusal hükümetleri sokakları kolayca denetimleri altına alabilirler ya da umumi gösterileri bastırmak amacıyla sıkıyönetim ilan edebilirler. Doğrusu, bunlar olabilir. Ancak modelinde bir "pasif/edilgin ağ" kavramının eksik olması nedeniyle, modeli, aralarında yoğun kişilere arası etkileşimler geliştirmedikçe, sıradan insanlar tarafından sokaklarda kitlesel eylem yapılması olasılığını öngöremez.

54. ILO tarafından 1975 yılı için yapılan bölgesel hesaplamalar, açık işsizliği Asya'da (Çin ve diğer planlı ekonomiler hariç) yüzde6.9, Afrika'da yüzde10.8 ve Latin Amerika'da yüzde6.5 olarak göstermektedir, Bkz. Gilbert ve Gugler, Cities, Poverty and Development, syf 67.

55. Bkz. Örneğin Vandemoortele, "The African Employment Crisis of 1980s".

56. Sethurman, ed., The Urban Informal Sector in Developing Countries, syf 5. eserinde bahsedilmiştir.

57. Bkz. Dünya Bankası "World Development Report, 1995", syf 108.

58. Vademoortele, "The African Employment Crisis of the 1990s", syf 34-36.

59. 1991 yılında (eski komünist ve yeni sanayileşen ülkeler dışındaki) 45 gelişmekte olan ülkenin açık işsizlik oranı ortalama yüzde17'ydi. Bu yıl dâhilinde işsizlik oranı Latin Amerika'da (19 ülke) yüzde12, Asya'da (14 ülke) yüzde 17 ve Afrika'da (12 ülke)

yüzde21'di; (İstatistikler CIA tarafından hazırlanan The World Fact Book 1992'den derlenmiştir).

60. Bkz. Leeds ve Leeds, "Accounting for Behavioral Differences"; al-Sayyad, "Informal Housing in a Comparative Study", Lessinger, Nobody Here to Yell at Me"; Cross, "Organization and Resistance in the Informal Economy".

61. Bkz. al-Sayyad, "Informal Housing in a Comparative Study".

62. Bkz. Nelson, "The Urban Poor"; Geisse ve Sabatini, "Latin American Cities and Their Poor", syf 327; Cross, "Organization and Resistance in the Informal Economy"; De Soto, The Other Path.

63. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Piven ve Cloward, Poor People's Movements.

İKİ: "YENİ YOKSUL"U TANIMLAMAK

1. Bunu Peter Worsley'in "Three Worlds" adlı eserinde tanımladığı yoldan esinlenmekteyim, syf 195-196.

2. Protoganistlere dahil olanlar: Park, "HUMAN Migration and teh marginal man"; Stonequist, "The Problem of Marginal Man"; Wirth, "Urban Way of Life"; ve daha yeni olarak, Oscar lewis, "Culture of Poverty".

3. Janice perlman ve Manuell Castells'in bu kavramı nasıl kullandığını görmek için Bkz. Perlman, The Myth of Marginality; Castells, Cities and the Grassroots.

4. eylemsel amaçlar açısından, ben bu çalışmada kent yoksulları kategorisini, benzer mekansal koşulları paylaşıyor gibi görünen kent gecekonducuları, işsizler ve geçimlik sokak işçilerinden müteşekkil olarak ele aldım. Bunlardan bazıları, bu kitapta incelemekte olduğum dört hareketin - (ev ve toprak) işgalcileri hareketi, işsizler hareketi, işportacılar hareketi- hepsine birden katılmış olabilir.

5. Bkz. Katouzian, The Political Economy of Modern Iran.

6. Bkz. Shahri, tehran-, Qadim, 1:9-10; Ashraf, "Marateb-i Ijtemaii dar Dowran-i Qajariye"; Marcus, The Middle East on the Eve of Modernity.
7. Bkz. Floor, "Political Role of Luti in Iran", syf 84-85; ve Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, syf 22.
8. Ashraf, Marateb-i Ijtemaii dar Dowran-i Qajariye", syf 84; Sidnia, "Sakhtar-i Tehran", syf 324.
9. Takiyeh, geçici İslamcı toplantıları, Ta'ziyeh dini tutku gösterisini, ve Muharram, Şiilerin ikinci imamı İmam Hüseyin'in Kerbela savaşında katledildiği Arap ayı. Bu ay boyunca Şii cemaati tarafından farklı anma biçimleri gerçekleştirilir.
10. Bkz. Ashraf, "The Roots of Emerging Dual Class Structure".
11. Banani, The Modernization of Iran syf 144; Saidnia, "Sakhtar-i tehran", syf 324-428.
12. Bkz. Khosrowkhavar, "Nouvelle banlieue et marginalité".
13. Kapsamlı kent planlamasının faydalı bir eleştirisi için Bkz. İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi (Markaz-i Motali'at ve Tahqiqat Shahrazi ve Me'mari-ye Iran), Hashiyenishini dar Iran: Elal va Rah-i Hal-ha, 4.Dönem raporu, cilt 1, "Housing, Informal Settlements and Spatial Development Planning". Aynı seride, aynı zamanda Bkz. 5.Dönem raporu, "Recognizing the Low-Income as Citizens"i syf. 16-21.
14. Bkz. Amirahmadi ve Kiafar, "Tehran: Growth and Contradictions", syf 173.
15. Saidnia, "Sakhtar-i Tehran", syf 329.
16. Bkz. Hussein-zadeh dalir, tarh-i Tahqiqi-ye Hashiyenishinan-i Tabriz", syf 13 ve 14.
17. Bkz. Danesh, Rural Exodus and Squatter Settlements in the Third World, syf 129.
18. Mashadizadeh, Tahlili az Vizheguiha-ye Barnameh Rizi-ye Shahri dar Iran, suf 129.

19. İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 5.Dönem raporu, "Recognizing the Low-Income as Citizens", syf 49-50.

20. Bkz. Kazemi, Pocerty and Revolution in Iran, syf 48.

21. Ibid, syf 50.

22. Bkz. Danesh, Rural Exodus and Squatter Settlements, syf. 131-132.

23. Bkz. Jalili, 1356, Piran, Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi, sayı 19, syf 52, "Alounaknishini dar tehran" içinde.

24. Zoorabad üzerine Bkz. Tehran University, Institute of Social Studies and Research, Mutale'e-yi Muqaddamati darbare-ye Zoorabad (Islamabad) Karadj.

25. Varoş sakinlerinin sayısı üzerine kesin bir hesap yapmak oldukça zordur. Ancak eğer oda başına düşen kişi sayısını (ki iki odada 5-10 kişi kalmaktadır) varoş sakinliğinin önemli bir ölçütü olarak ele alırsak, bu mahallelerde, toplam hane sayısının yüzde 12.4'ünü oluşturan en az bir milyon yoksulun yaşadığı ortaya çıkar (Tehran Cencus, 1359 [1980]). Bu ölçüt, örneğin Güneydoğu Tahran'daki Khazane-i Fallahi varoşu açısından oldukça uygundur. Bir yoklamaya göre, bu mahallede bulunan hanelerin yüzde 46'sı tek odalı ve yüzde 45'iye iki odalıdır. BU bölgedeki tipik haneler altı-yedi üyeden oluşmaktadır (Kazemi, Poverty and Revolution in Iran, syf 78). Bunun yanı sıra, Tahran'daki nüfus yoğunluğuyla yoksulluk arasındaki ilişki, Connel tarafından "Tehran" eserinde ve Bahrambeygui tarafından Tehran: An Urban Analysis eserinde belgelenmiştir. Aynı zamanda Bkz. Amirahmadi ve Kiafar, "Tehran: Growth and Contradictions", syf 173.

26. Tahran nüfus sayımına göre, 80 binin üzerinde (yüzde 9) birim tuğla ile odun, çamur, bambu yaprakları ve benzer maddelerin karışımı olan yarı dayanıklı maddelerle inşa edilmiştir. Bunlardan muhtemelen 48binden fazla (yüzde 5) birim içme suyundan yoksundur, sularını bunun yerine nehir, kuyular, kuyu suyu ve umumi çeşmelerden sağlamaktadır (Tehran Census 1359 [1980], syf 41). Eğer bunlar beş kişilik aileleri barındıran gayri resmi birimler olarak görülürlerse, öyleyse Yaklaşık 400 bin Tahranlı gayri resmi

yerleşimlerde yaşamaktaydı. Daha önce de açıkladığım üzere, gecekonducu yerleşimleri, gecekonducuların toplam nüfusa olan oranının e yüksek olduğu Tebriz, Bandar Abbas ve Ahvaz'ın da aralarında bulunduğu başka şehirlerde de büyüdü; Bkz. Husseinzadeh dalir, Tar-i Tahqiqi-ye hashiyenishinan: Tabriz, syf. 13-14.

27. İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 5.Dönem raporu, "Recognizing the Low-Income as Citizens", syf 49-50.

28. Bkz. Amirahmadi ve Kiafar, "Tehran: Growth and Contradictions", syf 171.

29. Bkz. Planning and Budget Organization, Cencus of Population 1956; 1966; 1976.

30. Bkz. Saidnia, "Sakhtar-i Tehran", syf 334.

31. Bkz. Institute of Social Studies and Research, Mutale'e-yi Muqaddamati, syf 6.

32. Bu bilgi, maddi olarak İran İskân Bakanlığı tarafından desteklenen, İran'daki gayri resmi yerleşimler üzerine 7 cilt halinde yayınlanan yeni bir karşılaştırmalı çalışmaya dayanmaktadır, İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 4.Dönem raporu, "Housing, Informal Settlements and Spatial Development Planning", 2:29-35.

33. İran Kentsel ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 4.Dönem raporu, 2:25-33.

34. Kazerouni ve Qal'egolabi, "Tasvir-i Aamari-ye Hashiyenishinan". Maşadizade, gecekonducuların işgalleriyle ilgili benzer bir manzara da sunmaktadır, Bkz. Maşadizade, Tahlili az Vizheguiha-ye barnamehrizi, syf 145.

35. Kazemi, Poverty and Revolution in Iran, syf 53-56.

36. Bir yoklamaya göre, Tahran'ın gecekonducularının yüzde 90'ı geçmişleriyle karşılaştırıldığında mevcut durumdan duydukları tatmini ifade etmişlerdir; Bkz. Maşadizade, Tahlili az Vizheguiha-ye barnamehrizi, syf 145.

37. Örneğin sanayi işçileri kendilerini, dördüncü sınıfa mensup olarak gördükleri yeni yoksullardan ayırıyor gibi görünmekteydi. Bkz. Ashrfa, Iran: Imperialism, Class and Modernization from Above, syf 345.

38. Güney Tahran, Kazaneh'teki bir gecekonducu olan Ali Abad'la söyleşi; Allame-ye Tabatbahi Üniversitesi'nden sosyoloji öğrencilerince gerçekleştirildi.

39. bir şair ve gazeteci olan Golesorkhi, 1970lerin ortasında saltanat ailesi üyelerine suikast düzenlemeyi planlamakla suçlandı ve akabinde idam edildi.

40. Kısa hikâyeleri arasında "Rüyada ve Uyanırken 24 Saat (Beest-o-Chahar Saa'at dar Khab va Bidaari)" ve "Şeker Pancarı Satıcısı Çocuk (Pesarak-i Labou-Foroush)" bulunmaktadır.

41. "Dilenci (geda)" ve "Dünyanın En İyi babası (Behtarın baba-ye Donya)" gibi.

42. Bu konu Ale-ahmad'ın İngilizceye The Plague of the West olarak çevrilen iyi bilinen denemesi Gharbzadegui'de oldukça canlıdır.

43. Bkz. Akbari, Lumpenism, syf 80-89.

ÜÇ: SÖZDE VATANDAŞLAR VE İSLAM DEVRİMİ: "BİZİM DEVRİMİMİZ VE ONLARINKİ"

1. Jumhuri-ye Islami, Farvardin 17, 1360/1981.

2. Faryad-i Gowdnishin, sayı 14, 1 Aban 1358/1979, syf 2'den aktarılmıştır.

3. İran devrimi üzerine bu arka plan bölümü Bayat, "Revolution Without Movement, Movement Without Revolution: Comparing Islamist Activism in Iran and Egypt", 1996, makalesine dayanmaktadır. İran Devrimi'nin tarihsel arka planı için Bkz. Ervand Abrahamian, Iran Between Two Revolutions (Princeton, 1982) ve Homa Katouzian, The Political Economy of Modern Iran (Londra, 1982). İslam devrimi üzerine farklı bakış açılarını yansıtan bir literatür için Bkz. Ervand Abrahamian, Iran Between Two Revolutions; Said Amir Arjomand, The Turban fort he Crown

(Oxford, 1988); Mansoor Moaddel, *Class, State and Ideology in the Iranian Revolution* (New York, 1993) ve Mohsen Milani, *The Making of the Islamic Revolution in Iran* (Boulder, 1988). En iyi bilanço muhtemelen Misagh Parsa, *The Social Origins of the Iranian Revolution* (New Brunswick, 1989) içinde bulunabilir.

4. Şahlık rejiminin anti-demokratik doğası ve siyasal sonuçları üzerine Bkz. Fred halliday'ın SAVAK'ın faaliyetleri üzerine eseri *Iran: Dictatorship and Development* (Londra, 1977); ve Habib Lajevardi, *Labor Unions and Autocracy in Iran* (Syracuse, 1985).

5. İran'da gerilla faaliyetleri üzerine Bkz. Halliday, *Iran: Dictatorship and Development* ve Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*.

6. Örneğin Eric Hoolund, 1963 toprak reformunun geleneksel kırsal toplumsal yapıyı herhangi bir işe yarar alternatif sunmaksızın imha ettiğini ileri sürüyordu. Kırsal kitleler de bu nedenle Tahran gibi devrim namına seferber olabilmek adına uygun hale gelecek belli başlı kent merkezlerine göç etmek zorunda kaldılar; Bkz. Hooglund, *Land and Revolution in Iran*.

7. Bir örnek için Bkz. Rahnama ve Nomani, *Secular Miracle*. Yanı sıra, Mohammad Amjad şunu iddia etmektedir: "Kırdan göçenlerin, Şah karşıtı harekete 1977-1979'daki etkin katılımı, sonunda monarşinin devrilmesiyle sonuçlanmıştır (...) İslam'ın halkçı ideolojisinin kitleleri seferber etmekte önemli rolü vardır", Bkz. Amjad, "Rural Migrants", syf 35.

8. Bkz. Kazemi, *Poverty and Revolution in Iran*; Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet*; Denoeux, *Urban Unrest in the Middle East*.

9. Bkz. Bauer, "Poor Women and Social Conciousness in Revolutionary Iran", syf 160. Tahran'daki gösterilerin çoğuna katılan ve gözlemlerini kaydeden İslam Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı Mehdi Bazargan da benzer sonuçlara ulaşıyordu; Bkz. Bazargan, *İnqilab'i Iran* dar Dow Harakat, syf 39.

10. Bkz. Amraai, *barrasi-ye Moqe'iiyat- İjtimai-ye Shohada-ye İnqilab-i İslami*, syf 178-179. BU eşsiz çalışma -"A Study of the Social Background of the Martyrs of the Islamic Revolution:

August 23, 177 to February 19,1978- Devrim'e katılım sağlayanların, Tahran şehrine odaklanmak yoluyla sosyoekonomik arka planını ortaya koymaktadır.

11. Bu gözlemin kaynağına ulaşmak için Bkz. Benim bu kitabın 2.Bölümündeki analizim. Aynı zamanda Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan-i Khiaban-i Professor Brown", ve Organization of People's Fedai Guerillas of Iran (OPFGI), Mubarizat-i daliranehe Mardum-i Kharej az Mahdudeh. Aynı zamanda içinde doğduğum ve büyüdüğüm yoksul ailelerin arasında yıllar boyunca edindiğim kendi doğrudan deneyim ve gözlemlerimden de yararlandım.

12. Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan".

13. Bkz. Hobsbawn, Primitive Rebels.

14. Bkz. Halkın fedaileri Örgütü'yle yapılmış röportajlar, Mubarizat-i Daliraneh, syf 38 ve 34; Bkz aynı zamanda Banuazizi, "Alounaknishinan", syf 61 ve 62. Hikâyesini dramatize etmek amacıyla bu üstteki eserin yazarı, zamanında görece büyük bir rakam olan 100 bin tuman borç aldığı hakkında abartılı konuşuyor gibi görünmektedir. Kent yoksulları gibi köylüler ve kır yoksulları da yardımsever monark olarak gördükleri *pedar-i taajdar*'a benzer yakarışlarda bulunmuşlardır. İran'daki öğrencilik yıllarım boyunca ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı'nda yarım-gün çalışan biri olarak, ben de yoksul Sistan ve Belucistan eyaletlerine yaptığım bir ziyaretten bakanlık görevi için geri dönerken benzer yakarışlarla ya da mektuplarla yüz yüze geldim. Bu mektuplar yoksullardan Şah'a yollanıyor; borç ödemesi, ev inşaatı ve hasadın bozulması nedeniyle tazminat gibi konuları kapsayan çeşitli yardımlar istiyordu. Güzel güneşli bir sabah, mektuplar çöp tenekesini boyladı.

15. Taaj-o-takht, Taç ve saltanat idaresine atıfta bulunmaktadır.

16. Güney Tahran'daki Serah-i Azari'nin yoksul bir yerleşimcisiyle 1980 sonbaharında yapılmış bir röportaj.

17. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü, Mubarizat-i Daliraneh, syf 10, 11, 21, 28, 31, 33, 35, 43 ve 88.

18. Bu yerleşimlerin ele alındığı aynı haberlerde, aynı zamanda kendi talihsizliklerinin kaynağını doğrudan şah ve hükümetle ilişkilendiren gecekondulu topluluklarındaki bazı daha genç yerleşimciler de vardı. Eğer “siyasal garanti” yoksul gecekonducuların kaygılarından biri olsaydı, yerleşimcilerin Şah’ın masum olduğunu düşünüyor gibi görünmeleri gerekirdi, ancak gerçekte böyle yapmamışlardır. Benim yorumum, burada kimsenin tedbirli hareket etmediği yönündedir. Yoksulların çoğu Şah’ı siyasetin üstünde görüyordu; sadece birkaçı onu kendi yoksulluklarından sorumlu tutuyordu. Her iki grup da kendi konumunu açıkça ortaya koyuyordu.

19. Şili için Bkz. Castells, “Squatters and the State in Latin America”; Peru için, Stokes, “Politics and Latin America’s Urban Poor”, syf 98-99; Burt, “Popular Struggles in Peru” ve De Soto, The Other path; Türkiye için Bkz. Karpaz, Gecekondulu. Mısır için, Kahire’nin başlıca dört yoksul mahallesinde, Kafr al-Elow (Helwan), dar-al-Salaam (Güney Kahire), Sayyida Zeinab (merkez Kahire) ve Abkhaz köyü (Kahire’nin yaklaşık 50 km kuzeyinde), Kahire Amerikan Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Merkezi tarafından önemli araştırmacılar Sohair Mehanna ve Nicholas Hopkins eliyle 1996’da yapılmış bir yoklamaya dayanıyorum -“Social response to Enviromental Change in Egypt”. İran açısından, devrim sonrasında gayri resmi konutların sınıf kompozisyonu değişmiş görünmektedir. Sanayi işçi sınıfı ve alt-orta sınıfların üyeleri de artan ölçüde bölgesel anlamda marjinalleşmiş yoksullara katılıyor gibi görünmektedir; Bkz 5.Bölüm.

20. Bkz. Bauer, “Poor Women and Social Conciousness in revolutionary Iran”, syf 107.

21. Bu, birçok gecekondulu topluluğunun ve varoşun (örneğin, Imbaba, Boula’ Abul-Alaa, sayyida Zeinab, Dar Essalaam) bulunduğu Kahire örneğindeki zengin mahallelerle (örneğin Zamalek, Bahçeşehir ve Maadi) keskin bir karşıtlık oluşturmaktadır.

22. Gecekonducu okur-yazarlığına genel bir bakış, “gecekonducular okur-yazarlık konusunda eksikler. Yaşlı insanların çoğu okur-yazar değil. Çocuklar okul yerine çalışmaya gönderiliyor.

Genel olarak erkek çocuklar okula gidiyor" sonucuna varıyor; Bkz. N.Maşadizade, tahlili az Vizheguiha-ye Barnamehrizi, syf 132.

23. Bkz. Bayat, Workers and Revolution in Iran.

24. Bkz. Portes ve Walton, Urban Latin America, syf 73-74.

25. Bkz. Burt, "Popular Struggles in Peru".

26. Benm tahrân'da 1981de 150 fabrika işçisi arasında yaptığım anket, yüzde 60'ının varoшта yaşadığını ortaya koydu; Bkz. Bayat, "Poverty, Urbanization and Development".

27. Bkz. Lajevardi, Labor Unions and Autocracy in Iran.

28. Bkz. Bayat, Workers and revolution in Iran.

29. Bkz. Vieille, Jaygah-i Kargaran-i tehran, syf 38 ve 39; Banuazizi, "Alounaknishinan"

30. Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan", syf 59-60; aynı zamanda Bkz. Piran "Alounaknishini dar Tehran".

31. Ramadan, Şiilerin ilk imamı Ali'nin katledildiği aya atıfta bulunmaktadır. Muharrem de, ikinci imam, Ali'nin oğlu Hüseyin'in şehit olduğu aydır.

32. Husseiniyeh ve Hey'at kavramlarının her ikisi de çoğunlukla Muharrem ve Ramazan aylarında örgütlenen geçici İslami vaazlara atıfta bulunmaktadır. Janet Bauer, devrim sırasında yoksul bir Güney tahrân mahallesindeki bu tür faaliyetlerin bir kısmını kayda geçirmiştir; Bkz. Bauer, "Poor Women and Social Conciousness in Revolutionary Iran".

33. Bkz. Örneğin Kazemi, Poverty and Revolution in Iran, syf 90-96; Mottahedeh, The Mantle of Prophet, syf 350-356; Donoeux, Urban Unrest in the Middle East, syf 157-158.

34. Yoksulu açıklamakta sıkça kullanılan terimler: badbakhtan (bedbaht), mellat-i bicareh (biçare kişi), mustamandan (muhtaç), tabaqat-i bichareh (biçare sınıf) ve Kargaran (işçiler); Bkz. Ayetullah Ruhullah Humeyni, Safiye-ye Nour; toplu eserleri Ulusal Kılavuz Bakanlığı tarafından derlendi ve düzenlendi.

35. Onun açıklamasına göre: "belirli bir mesleği olmayan insanların geçmişe ve alışık oldukları her neyse ona bağlanması esastır; doğru ve yanlış arasındaki farkı idrak etmezler. Sıradan halk

herhangi bir yeni fenomeni genellikle sapkınlık ya da şehvetli arzu olarak samgalar; yaradılığın temel ilkesini ve doğanın koşullarını anlamazlar ve de bu nedenle de herhangi bir yeni fikre itiraz ederek statükoyu kabul ederler", Anonymous, ed., Bahsi Darbare-ye Marja'iyat va Ruhaniyat, syf 183. Profesör Ali Mirsepassi tarafından çevrilmiştir.

36. Bkz. Şeraiti, Jahatguiri-ye tabaqati-ye Islam. Solun ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nün orta sınıf desteği için Bkz. Abrahamian, "The Guerilla Mvements in Iran 1963-1977" ve yine onun, Radical Islam: The Mujahedin of Iran.

37. Bkz. Ayetullah Humeyni, Sahife-ye Nour, ibid.

38. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü, Mubarizat-i Daliraneh; Baknash, The Reign of the Ayatollahs.

39. Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan," p. 59. Yukarıda genç gecekonducular tarafından yayınlanmış olan açıklama-"Hiçbir şey bizi İmam Hüseyin'in sevgisinden daha fazla bir araya getiremez. Benim kişisel fikrime göre bu "hey'at'lar, bizi bir araya getirmekte ve birbirimizden haberdar kılmakta olumlu bir role sahip"- devrimde İslam'ın ideolojik rolünü onaylamak ve hey'at'ların din adamları ve yoksullar arasında nasıl bir seferber edici ortam olduğunun kanıtlamak üzere, İslam Devrimi üzerine yapılan birçok temel çalışmada alıntılındı. Bkz. örneğin: Kazemi, Poverty and Revolution in Iran; Mirsepassi-Ashtiani, "The Crisis of Secularism," syf 59; Mottahedeh, The Mantle of the Prophet; Arjomand, Turban for the Crown, syf 92). Ancak bu yazarlardan hiçbiri, aynı gecekonducular tarafından yapılan, din adamlarının bu hey'at'lara siyasal eğitim ve ajitasyon yapmak yerine aslında doğrudan dini emirler ve yas tutmak üzerine odaklanmak amacıyla vaaz verdiği-ne ilişkin geriye kalan açıklamalara dikkat etmedi.

40. Baraka topluluğu Halabiabad'ın eski sakinlerinde Fatma Teyze, Kayhan, Esfand 12, 1361/1982, syf 2.

41. Talepler şurada tartışılmıştır: Kazemi, Poverty and Revolution in Iran, syf 77-80.

42. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü, Mubarizat-i Daliraneh, syf 42.

43. Bu haberler, Marksist-Leninist Halkın Fedaileri Örgütü'nün faaliyetlerine ilişkindir. Her ne kadar ideolojik olarak gerçekleşmiş bir örgütlenme olsa da, bu birkaç röportajın içeriği, ortamın ruh halini yansıtıyor gibi görünmektedir. Bu örgütün siyaseti, röportajların gidişatını etkilemiyor gibidir.

44. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü, Mubarizat-i Daliraneh, syf 98 ve 118.

45. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü'yle yapılan röportajlar, Mubarizat-i Daliraneh, syf 19.

46. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü, Mubarizat-i Daliraneh, syf 34.

47. Ibid.

48. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 23-27, 1357/1978.

49. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 26, 1357/1978

50. Ağırlıklı olarak Güney Tahran'daki Kolçak bölgesinden gelen aktivistlerce başı çekilen (daha sonra Şuheda Meydanı ya da Şehitler Meydanı olarak anılacak olan) Zaleh Meydanı'ndaki gösteri kayda değerd. "Kara Cuma"dan önceki gün, geniş bir cemaat, polisin engel olduğu bir gösteriyi izledi. O vesileyle, orta yaşlı ve bazaarı görünümlü bir aktivist, "yarn sabah 8'de Şuheda Meydanı'nda" sözlerini sarf etti; olayın katılımcılarından Akbar Askari'yle röportaj, Aralık 1983.

51. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 20, 1357/1978

52. Ibid.

53. Bu, gayri resmi yerleşimlerin çoğunun bulunduğu belediye hizmetinin sınırlarının ötesindeki kentsel alanlara atıfta bulunmaktadır.

54. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 30, 1357/1978.

55. Bkz. Ettilaat, Mehr 5, 1357/1978.

56. Bkz. Ettilaat, Mehr 8, 1357/1978.

57. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü'yle yapılan röportajlar, Mubarizat-i Daliraneh.

58. Bir görgü tanığıyla röportaj, Şubat 1993.

59. Ibid.

60. Ayandegan, Dey 19, 22 ve 27, 1357/1978.

61. Ayandegan, Dey 19, 1357/1978.

62. Ayandegan, Dey 25, 1357/1978.

63. Ayandegan, Dey 20, 1357/1978.

64. Ayandegan, Dey 10, 1357/1978.

65. Ayandegan, Ibid.

66. Ibid.

67. Ayandegan, Dey 23 ve 30, 1357/1978.

68. Ayandegan, Dey 30, 1357/1978.

69. Ayandegan, Dey 25, 1357/1978.

70. Ayandegan, Dey 25, 1357/1978.

71. Ayandegan, Dey 24, 1357/1978.

72. Şah'ın yönetimi altında resmi eğitimin yayılışı, yoksul sınıfları da kapsadı. Hakikaten, 1980 itibarıyla yoksul yerleşimlerdeki erkek çocukların ortaokula gitme oranı zengin bölgelerinkinden pek de farklı değildi (sadece yüzde 20 daha azdı). Ancak bu fark, kız çocuklarının ortaokula gitme oranında çok daha yüksekti (yüzde 60 daha az); Bkz. Census of Tehran 1359/1980, Tahran 1981. 1980 yılında Karadj'daki Zoorabad gecekondu topluluğunda erkek çocuklarının yüzde 50'si, kız çocuklarının yüzde 20'si okula gidiyordu; Bkz. Toplumsal Çalışmalar ve Araştırmalar Enstitüsü, Mutale'e-yi Muqaddamati Darbare-ye Zoorabad, Karadj, syf 64.

73. BU konu 1970'lerde bazı yazarlar ve film yapımcıları tarafından ele alındı; Bkz. örneğin, 1970'lerin sonunda Daryoush Mehrjouii'nin yönettiği Dayere-ye Mina adlı filme dönüştürülen Gholam Hussein Sa'edi'nin kısa hikâyesi, Ashgbaldouni (Çöplük). Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan", syf 63; ve Kazemi, Poverty and revolution in Iran, syf 129-130.

74. Bkz. Banuazizi, "Alounaknishinan," p. 63; ve Kazemi, Poverty and Revolution in Iran, syf 129-130.

75. Pasdaran ve Baseeji gruplarının toplumsal profili üzerine çok sayıda spekülasyon mevcuttur. Ancak, Farhad Khosrowkhavar

gibi az bulunan ampirik çalışmalar, bu grupların kent yoksulu ailelerden geldiği yönündeki mevcut görüşü destekliyor gibi görünmektedir; kişisel görüşme, Nisan 1995, Paris; Bkz. Aynı zamanda, Khosrowkhavar, L'utopie Sacrifice.

76. Bkz. Halkın Fedaileri Örgütü'yle yapılan röportajlar, Mubarizat-i Daliraneh, syf 98.

77. Ibid.

DÖRT: BARINMA İSYANLARI: EV VE OTELLERİN İŞGALİ 1979-1981

1. Bu isimlerin hepsi, aktörlerin gerçek adlarını gizlemek amacıyla uydurulmuştur.

2. Operasyonun önde gelen örgütçülerinden biri olan Nasır'la yapılan röportaja dayanmaktadır.

3. Kayhan, Aban 30, 1362/1983.

4. Ayandegan, bahman 28, 1358/1979.

5. Kar, sayı 6 (Farvardin 23, 1358/1979): 7

6. Bu vakanın ayrıntılı bir açıklaması için Bkz. Hourcade, "Conseillisme, classes sociales, et espace urbain"; aynı zamanda Bkz. Bassri ve Hourcade, "L'Expérience onseilliste".

7. Ettilaat, "Az Gowdnishini ta Hashiyenishini dar tehran", Bahman 3, 1372/1993.

8. Rah-i Kargar, no:8 (Aban 1363/1984); no. 13 (farvardin 1364/1985) :19.

9. En işgallerinin başını çeken aktivistlerden biri olan Naser'la yapılan röportaja dayanmaktadır, Aralık 1994.

10. Nasır'la röportaj, ibid.

11. Ettilaat, Khordad 9, 1363/1984; aynı zamanda Kermanshah'taki ev işgallerinin katılımcılarıyla yapılan röportajlar; muhalif yayınların haberleri.

12. İran Halkın Fedaileri Gerilla Örgütü tarafından yayınlanan Khabar, sayı 5 (16 Esfand 1357).

13. Operasyon liderlerinden Rıza'yla röportaj, Şubat 1993.

14. Middle East Economic Digest (2 Kasım 1979): 33.

15. Yağmaya katılanlardan biri olan Fatih'le röportaj, Şubat 1993.

16. Ettilaat, Dey 24, 1358/1979; aynı zamanda işgallerin katılımcılarından biriyle benim gerçekleştirdiğim röportajlar, Ekim 1993. Bunun yanı sıra Karrubi, evsizlere ve küçük işletmecilere yönelik kredilerde yaklaşık 200 milyon Rİs'lik (2.8 milyon \$) bir artırıma gitti; Bkz. Ettilaat, Dey 2, 1358/1979.

17. Kimliği gizli bir katılımcıyla röportaj, Ekim 1993.

18. Operasyonun katılımcılarından Fatih'le röportaj.

19. Royal Garden Hotel'in işgalci liderlerinden biriyle röportaj, Şubat 1993.

20. Katılımcılardan fatih'le röportaj.

21. Ayandegan, Khordad 23, 1358/1979.

22. Piran, "Zaghehnishini dar tehran".

23. Ayandegan, Ordibeheşt 18, 1358/1979.

24. Ibid.

25. Pirouzi, "Gozaresh-, Nafarjam az Mas'ale-ye Maskan", sayı 1, Mehr 1359/1980): 55-58.

26. Royal Garden Hotel'in işgalci liderlerinden biriyle röportaj, Şubat 1993; aynı zamanda Hotel Sina'nın işgalcilerinden Fatih'le röportaj.

27. Ayandegan içinde bir Pasdâr'la röportaj, Orbibehesht 18, 1358/1979.

28. En işgallerinin başını çeken aktivistlerden biri olan Naser'la yapılan röportaja dayanmaktadır, Aralık 1994.

29. Bkz. Pirouzi, "Gozaresh-, Nafarjam az Mas'ale-ye Maskan" sayı 1, Mehr 1359/1980): 55-58; aynı zamanda Bkz. Bassri ve Hourcade, "L'Expérience onseilliste".

30. Başta gelen örgütçülerden Nasır'la röportaj.

31. Bkz. Bassri ve Hourcade, "L'Expérience onseilliste".

32. Hourcade, "Conseillisme, classes sociales, et espace urbain"

33. Bkz. Davis, Contested Ground, syf 6.
34. Bkz. Bayat, Workers nd Revolution in Iran.
35. Tahran'daki Hotel Sina'nın işgalinin liderlerinden Fatih'le röportaj.
36. Ibid.
37. Bir varoş sakini, Ayandegan'da yayınlandı, Khordad 3, 1358/1979.
38. Kar'da yayınlandı, Ordibehesht 27, 1358/1979.
39. Khabar, sayı 5 (Esfand 16, 1357/1978), Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından yayınlandı; Bkz. aynı zamanda Kar, sayı 72 (Mordad 29, 1359/1980): 7.
40. Bir varoş sakini, Ayandegan'da yayınlandı, Khرداد 23, 1358/1979.
41. Kar'da yayınlandı, Ordibehesht 18, 1358/1979.
42. Ayandegan, Ordibehesht 27, 1358/1979
43. Bkz. Mujahid, sayı 237 (Esfand 2, 1363/1984); Bkz. Aynı zamanda rah-i Kargar, sayı 13 (Farvardin 1364/1985).
44. Kar, sayı 72 (Mordad 28, 1359/1980): 7.
45. Şûraların altının nasıl oyulduğunu görmek üzere Bkz. Bassri ve Hourcade, "L'Expérience onseilliste".
46. Ibid.
47. Portekiz'deki ev işgalleri oldukça örgütlüdür; bireysel biçimde aileler tarafından değil Mahalle Komisyonu (MK) tarafından koordine edilir. MK boş dairelerin ve eve ihtiyacı olan ailelerin birer listesine sahiptir. Eğer mobilyalı bir daire işgal edilirse, MK polisten bu eşyaları teslim almasını ister. Herhangi bir eşya bulunduğu evsahiplerine geri verilir. Buradaki kritik nokta, işgalcilerin ele geçirdikleri eve sahip olmak istememesidir; bunun yerine evsahiplerini evlerini ihtiyaç sahibi kişilere kiralamaya zorlarlar. Her ne kadar evsahipleri kiracılarla kontrat yapmaya zorlansa da, yine de evleri üzerindeki hak sahipliğine devam ederler. Ancak İran'da işgalciler ele geçirdikleri mülklere sahip olmak istemişlerdir ev hatta çoğu işgal ettikleri evlere herhangi bir ödeme yapmayı

aklına bile getirmemiştir. Potekiz'deki durum için Bkz. Hammond, Building Popular Power, syf 12,6-131; İngilizce kaynak için Bkz. Moorhouse, Wilson, ve Chamberlain, "Rent Strikes".

48. Jihad-i Sazandegui, İnşaat Seferberliği'nin faaliyetleri üzerine Bkz. Ferdows, "The Reconstruction Crusade and Class Conflict in Iran".

49. Bunların dışındakiler dikkatli biçimde yukarıdan planlanmış ve dayatılmıştır. Örneğin, yaklaşık beş yıl sonra, Ağustos 1985'te 500 civarı öğrenci Tecriş Meydanı'ndaki bir binayı ele geçirdi ve öğrenci yurduna çevirdi. Binanın sahibi mülkünü geride bırakarak ülkeden kaçmıştı. Öğrenciler, bu tür işgallerin yetkisini veren Sulh Mahkemesi'nden (Dadgaah-i Solh) bir ön izin elde ettiler; Bkz. Ettilaat, Mordad 28,1364/1985

50. Ayandegan'da yayınlandı, Khordad 13, 1358/1979.

51. Bkz. Örneğin Moorhouse, Wilson ve Chamberlain, "Rent Strikes".

BEŞ: ARKA-SOKAK SİYASETİ: İŞGALCİLER VE DEVLET

1. İlk olarak Kahyan'da, daha sonra alıntıyla Kar'da yayınlandı, Kar, sayı 45, Mehr 22, 1371/1992.

2. Joan Nelson, "The Urban Poor" bu dikotomilerin iyi bir eleştirisini sunar. Bkz. Aynı zamanda bu kitabın 1.Bölümü.

3. Bkz. İnqilab-i Islami, Esfand 22, 1358/1979, syf 6.

4. Bkz. Maşadizade, tahlili az Vizheguiha-ye Barnamehrizi, syf 444 ve 446.

5. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini: Asar va Payamadha-ye Aan bar Shahrha, 2.Dönem üzerine rapor, syf 57-59.

6. Bkz. Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi, "Tehran, yek tasvir-i Aaamri", sayı 17 (Esfand 1366/1987): 44.

7. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini: Asar va Payamadha-ye Aan bar Shahrha, 2.Dönem üzerine rapor, syf 57-59.

8. bu iki kent köyü, Akbarabad ve Soltanabad üzerine yeni bir anket, buranın sakinlerinin yüzde 70'inden fazlasının Büyük Tahran'dan taşınmış olduğunu gösterdi. Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 4.Dönem üzerine rapor, 2: syf 45-46.

9. İslamşehr'in iyi bir profili için Bkz. Habibi, "İslamşahr: Yek majmou'e-ye Zisti". Bkz. aynı zamanda, İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, çeşitli sayılar.

10. İslamşehr karşılaştırmalı planından (1987) ulaşılabilen kişilere göre, ailelerin yüzde 71'i İslamşehr'e göçmelerinin temel sebebinin konut sorunu olduğunu açıklıyordu. Bunlardan yüzde 94'ten fazlası Tahran şehri kökenliydi. Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmaları Merkezi, Hasbiyenisbini dar Iran, 4.Dönem üzerine rapor, 1:137

11. Ettilaat, "Dar Roust-Shahra-ye tehran: Bagherabad", syf 5.

12. Ettilaat muhabiriyle röportaj, Khordad 5 ve 7, 1364/1985, syf 5.

13. Majalle-ye Me'mari va Shahrsazi, "Editorial", sayı 8 (temmuz 1990): 4.

14. Bkz. Hamshahri, Dey 7, 1371/1992. Kent plancıları Tahran'ın toprak büyüklüğünün 1990 itibarıyla 850 km² olduğunu hesapladı; Bkz. Majalle-ye Me'mari va Shahrazi, "Editorial", sayı 8 (Temmuz 1990): 4.

15. Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 5.Dönem üzerine rapor, syf 49.

16. Şehrin sınırlarındaki kentleşmiş köyler (aabadi'ler) üzerine etkileyici ölçüde ayrıntılı bir anket ve haritalama için Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini: Aaasar va Payamadha, 2.Dönem üzerine rapor.

17. Ahmadian, "Hashiyenishini", syf 826,833.

18. Bakhtaran valisince açıklandı ve Ettilaat'ta yayınlandı, Bahman 29, 1362/1983.

19. Tebriz ve Urumiye valileri, Ettilaat, farvardin 25, 1363/1984.

20. Bkz. Majalle-ye Me'mari ve Shahrazi, "A Seminar on Cities and People: Interview with two participants", sayı 21 (Haziran 1992): 49-50.

21. Bkz. Middle East Economic Digest (1 Nisan 1983): 14.

22. Bkz. Ettılaat, Esfand 11, 1363/1984.

23. Ibid.

24. Bu arada, devrimin ardından kurulan bir "devrimci kurum" olan İskân Vakfı, 88 milyon \$ kamusal hibe ile 100 milyon \$ hükümet yardımına sahipti, Bkz. Ayandegan, Khordad 13, 1358/1979.

25. Middle East Economic Digest, 11 Şubat 1983. 1979'da İskân Bakanı'na göre, her bin kişinin ortalama 117 evi vardı, Bkz. Ayandegan, Ordibehesht 6, 1358/1979.

26. Kazemi ve Wolf, "Urbanization, Migration and Politics of Protest in Iran", syf 23-24, yayınlanmamış baskı.

27. Doğrusu bazıları için gayri resmi barınma kârlı bir iş haline gelmişti. 1986'da Tahran'daki Halepşehir kulüpleri 150 bin Rls ile 1 milyon Rls arasında alıcı buluyordu, ve köy benzeri kent bölgelerindeki daha dayanıklı konutlar da 1 - 1.5 milyon Rls'dan satılıyordu. Aylık kiralar 8 bin ile 25 bin Rls arasında değişiyordu. Bu bönemde, bu tür topluluklardaki bir aile ayda ortalama 50 bin Rls kazanıyordu (Parviz Piran'ın "Zaghehnishini dar Tehran"daki bulgularına dayanmaktadır). Bazı varoş sakinleri, fazla barakalarını diğer yoksul ailelere, çocuklarını ve misafirlerini getirmemelerini şart koşarak günlük ortalama 300-500 Rls'ye kiraya veriyordu; Bkz. Parviz Piran, "Zaghehnishini dar Tehran.

28. İnşaat seferberliğinin bir erken dönem analizi için Bkz. Ferdows, "The Construction Crusade and Class Conflict in Iran".

29. Yani, kentli ailelerin 777.240 Rls'ine karşı yıllık ortalama 342.630 Rls., Bkz. Plan ve Bütçe Örgütü, 1983, Ettılaat'ta yayınlandı, Aban 30, 1363/1984.

30. İsfahan eyaletindeki on beş ilçede yapılan bir ankete göre, ankete katılanların yüzde 49.5'i göç sebebi olarak düşük geliri, yüzde 35'i su ve toprak ihtiyacını, yüzde 11'i daha iyi kent hizmetle-

rini ve yüzde 4'ü de aşiret liderleri arasındaki çatışmaları gösteriyordu. Hamedan'da düşük geliri gösterenler yüzde 77, toprağı 18.4, suyu yüzde 17.1 ve kırsal gelirin düşüklüğünü gösterenler de yüzde 18.4'tü; burada toplam yüzde 100'ü geçmekte çünkü bazı maddeler birden fazla tekrar edilmektedir. Bkz. Meclis'teki Jihad-i Sazandegui tartışmaları raporları, Ettilaat, Aban 30, 1363.

31. Devrim öncesinde ve sonrasında Tahran'ın Karşılaştırmalı Planları'nın iyi bir analizi için Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmalar Merkezi, Hashiyenishini dar İran, 4.Dönem üzerine rapor, basım 1 ve 2.

32. Bu açıklama yapılan neredeyse bütün röportajlarda, özellikle de Tahran'daki ASP binasının arkasındaki Zagheh topluluğu sakinleri tarafından dile getirildi.

33. Ministry of Bugdet and Planning, Census of Households and Housing, 1356/1986 (Ostan Tehran); Census of Households and Housing, 1365 (Ulusal çapta); Bugdet and Planning Organization, Census of Tehran, 1359/1981.

34. Bkz. Kargaran, no. 10; Kargaran, Mordad 1358/1979.

35. Bkz. Ettilaat, Tir 6, 1362/1983, p. 5.

36. Ibid.

37. Örneğin Ayetullah Kaşani Bulvarı üzerinde konumlanan yoksul bir yerleşimde; Bkz. Ettilaat, Shahrivar 14, 1363/1984, syf 5.

38. Institute of Social Studies and Research, Mutale'e-yi Muqaddamati Darbare-ye Zoorabad, syf 13. Yerleşimin nüfusu 1991 itibarıyla 8bine yükselmişti; bkz. Hamshahri, Dey 5, 1371/1992, p.

39. Institute of Social Studies and Research, Mutale'e-yi Muqaddamati Darbare-ye Zoorabad, p. 104.

40. Kargaran, nos. 10 and 11, Mordad 1358/1979.

41. Ettilaat, Tir 19 and 21, 1363/1984.

42. Ettilaat, Dey 14, 1363/1984; Bkz. Aynı zamanda Ettilaat'ta yayınlanan Karadj sakinlerinin mektupları, Dey 14, 1363/1984.

43. Ettilaat, Khordad 16, 1363/1984.

44. Ettilaat, Bahman 5, 1361/1982.
45. Ettilaat, Bahman 16, 1361/1982.
46. Rezaii, "Iran: The Wash-House to All Households," syf 23.
47. Ibid.
48. Bkz. Mujahed, no. 230, p. 34.
49. Bkz. Rah-i Kargar, no. 10, 1963/1984.
50. Bkz. Rah-i Kargar, no. 22, 1364/1985, p. 10; Rah-i Kargar, no. 8, Aban 1363/1984.
51. Bkz. Rab-i Kargar, no. 8, Aban 1363/1984.
52. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 62, syf 3.
53. Tahran'daki ASP binasının arkasındaki Zagheh topluluğu sakinleriyle röportaj, Tahran, 1995 ilkbaharı.
54. Bkz. Piran, "Zaghehnishini dar Tehran."
55. Fatih ve Reymond ile röportaj, her ikisi de 1980 yılı boyunca Khak-i sefid'in yoksul mahallelerinde çalışma yürüten kalkınma gönüllüleri olan Fatih ve Reymond.
56. Bkz. Ayandegan, Khordad 1, 1358/1979,
57. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 41, Ordibehesht 24, 1359/1980, syf 1 ve 2.
58. Interview with a resident of Khak-i Sefid'deki Shahrak-i Taleghani'nin sakinlerinden biriyle röportaj, Khosrowkhavar tarafından Fransızca'da yayınlandı, "Nouvelle banlieue et marginalite," syf 312-313.
59. Bunun üzerine derinlemesine bir tartışma için Bkz. Gilbert ve Ward, "Community Action by the Urban Poor."
60. Örneğin Temmuz 1984'te, Şadşehr (İslamşehr)'deki ve Saveh Caddesi'nde bulunan Nardeh Bağ mahallelerindeki, Mayıs 1985'te Şakrak-i Ağanur'daki protestolar, Rab-i Kargar, no. 9, Azar 1363/1984, syf 12; Rab-i Kargar, no. 22, Dey 1364/1985, syf 19. İslamşehr ve Akbarabad'daki Nisan 1985 ortasında yaşanan büyük kent isyanları da gecekonducuların kullanılabilir taze su talebiyle başladı, Bkz. Aşağısı.

61. Ben de Tahran'a göçen bir kırsal göçmen olarak bu tür gelişmelere hayatım zarfında şahit oldum. Bazı canlı kanıtlar için Bkz. Piran "Zaghehnishini dar Tehran," Ettilaat-t Syassi va Iqtisadi, no. 21, Tir 1367/1988.

62. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 2, Mordad 10, 13 58/1979, syf 2.

63. Bkz. Keyhan, Ordibehesht 1, 1358/1979.

64. Bkz. Inqilab-i Islami, Tir 8, 1359/1980.

65. Bu noktayı benim dikkatime sunan ismi gizli okuruma teşekkür ederim.

66. Ayrıntılı bir haber için Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 47, Khordad 28, 1359/1980, syf 1 ve 2.

67. Bkz. Kar, no. 12, Khordad 3, 1358/1979. 1980 yılında Güney Tahran'ı Geliştirme Örgütü'nün (Wahed-i Ijtimaii Sazman-i Omran va Behsazi-ye Jonoub-i Tehran) sayımına göre, gowd'larda 46,210 nüfuslu 10,450 ile kalıyordu; aile bireylerinin yüzde 85'i göçmendi, çocukların yüzde 87'si gowd'larda doğmuştu; for a report on this see Ettilaat, Bahman 3, 1372/1993.

68. Bkz. Aynı zamanda Ettilaat, Dey 4, 1373/1994, p. 8.

69. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 1, Tir 3,1358/1979, syf 1; yanısıra no. 17, Aban 23, 1358/1979, syf 4.

70. Faryad-i Gowdnishin, no. 16, Aban 16, 1358/1979, syf 3.

71. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 63, syf 3.

72. Faryad-i Gowdnishin içinde yayınlanan röportajlar, no. 65, syf 3.

73. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 47, Farvardin 28, 1359/1979, syf 1 ve 2.

74. Faryad-i Gowdnishin, no. 14, Aban 1358/1979, syf 2. Aileler bu düzenlemeden pek memnun kalmadı. Yeniden iskân edilen bir gecekonduca kadın şöyle diyordu: "Allah şahidim olsun ki, bu adil değil; 'bir devrim oldu' dedik. Sonra kendi durumumuzun değişeceğine ve bundan böyle ıstırap çekmeyeceğimize inanmaya başladık. Ama devrim diye tek gördüğümüz şey işte bu: bir gün televizyondan Şah'ın gitmiş ve Humeyni'nin dönmüş olduğunu duy-

duk! Hepsi bu". Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 14, Aban 1, 13 58/1979, syf 2. Bunun yanı sıra aşırı kalabalıklık yeni yerleşimciler arasındaki gerilimi de arttınyordu; Faryad-i Gowdnishin, no. 39, syf 1 ve 2.

75. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 34, Esfand 22,1358/1979, syf 1.

76. Bkz. Bakhsh, The Reign of the Ayatollahs, syf 57.

77. Bkz. Faryad-i Gowdnishin, no. 65, Mehr 30, 1359/1980, syf 1.

78. Bkz. Hammond, Building Popular Power, 6.Bölüm.

79. Bkz. Ettilaat, Bahman 27, 1362/1983, syf 15.

80. Ettilaat, Esfand 3,1363/1984.

81. Ettilaat, Farvardin 20, 1362/1983.

82. Örneğin, Tahran'daki ASP binasının arkasındaki Zageh topluluğunda; sakinlerle yapılan röportajlar, 1995.

83. Bkz. İnqılab-i İslami, Khordad 4, 1359/Mayıs 25, 1980.

84. Bkz. Razzaghi, İqtisad-i İran, syf 569; yanısıra Ettilaat, Farvardin 23, 1362/1983.

85. Ettilaat, Farvardin 23, 1362/1983.

86. Ettilaat, Bahman 24, 1362/1983.

87. Ettilaat, Bahman 24, 1362/1983.

88. baş aktörlerden biri İslamcı Kooperatif'in kaderini anlatıyor:

"Bu dükkânda biz malları herhangi bir kâr elde etmeksizin sattık. Sadece üç aylık dönem dahilinde, inan bana, 3 bin tuman zarar ettik. Böyle devam etmenin mümkünü yoktu. Benim asıl işim makine yapımı halı satmak; böylece işime geri döndüm (...) Ne yazık ki İslamcı Kooperatifler bu duruma daha fazla dayanamadı. Devrim boyunca bu dükkânlar, hiçbir maddi karşılık beklemezsiniz, Allah aşkına çalışmaya devam etti. Ama bu işler böyle gitmez, kooperatifler bir yandan zarar ederken işleyemez. Bununla ilgili bir şeyler yapılmalı"; Ayandegan, Farvardin 26, 1358/1979.

89. Reuter News Bulletin'e dayanmaktadır, 5 Kasım 1995. Ölü sayısı 1'den 50'ye kadar değişiyordu; Bkz. Aynı zamanda Al-Hayat, 6 Nisan 1995; Sharq El-Awsat, 5 Nisan 1995; Independent, 5 Nisan 1995.

90. Yöneticilerin böylesi umumi olarak azarlanmasının etkisi, Şah'ın adalet bakanı Asadullah 'Alam'ın hafızasında netlikle yer bulmaktadır: "Sürekli olarak durumu, kamuoyunu ve bunun komisyonlar ve komiteler vasıtasıyla toplumdaki yansımaları, insanların neden tatmin olmadıklarını bulmaya ve bununla ilgili ne yapılabileceğimizi değerlendirmeye ihtiyaç duyuyordum; Bkz. 'Alam, Yaddashtha-ye 'Alam, p. 49. Bënzer biçimde İslamcı rejim de, Tahran Eyaleti Tedarik Konseyi'nin toplantılarından birinde yanında İçişleri Bakanlığı'nın temsilcilerinin bulunduğu bir yetkilinin söylediği sözlerin gösterdiği üzere, halkın umumi azarlamalarına karşı duyarlıydı: "pek çok çeşitli sorunlarımız var. Halk her şey hakkında şikâyet ediyor: yüksek fiyatlar, barınma, yüksek kiraalr, nüfus yoğunluğu, toplumsal çöküş, İçişleri Bakanlığı'nda, Başsavcılık'ta, belediyede ve farklı bürolardaki kamusal fırsatların azlığı vs. Öte yandan Mücahitler bu tatminsizlikleri tahrik ediyor ve besliyorlar. Bunların hepsi Tahran'daki sorunları ikiye katlıyor. Bizim görevimiz denetim altına alınamayan olayların olmayacağından emin olmak", Kbavaran haftalık dergisi, San Jose, no. 130 (November 5, 1993): 5.

91. Jumhuri-ye Islami'de yayınlandı, Efand 20, 1360/1981.

92. Bkz. Inqilab-i Islami, Khordad 20, 1359/1980.

93. Tartışmalar için Bkz. Inqilab-i Islami, Esfand 22, 1358/1979; Farvardin 18, 1359/1980, syf 2; Farvardin 20, 1359/1980; Khordad 20, 1359/ 1980; Khordad 31, 1359/1980; Ettilaat, Dey 24, 1358/1979; Dey 25, 1358/ 1979.

94. Bkz. Ettilaat, Khordad 25, 13 59/1980.

95. Yasanın bir analizi için Bkz. Kiafar, "Urban Land Policies in Post-Revolutionary Iran."

96. Bkz. Meclis'teki Barınma ve Kentleşme Komisyonu'nun başkanıyla yapılan bir röportaj, Ettilaat, Azar 5, 1363/1984.

97. Bkz. İskân Vakfı'nın bir raporu "Bilan-i Kar-i Bonyad-i Maskan", İnqilab-i Islami'de yayınlandı, Ordibehesht 7, 1359/1980.

98. Bunun üzerine bilgi edinmek için Bkz. "An Overview of the Activities of the Housing Foundation in the Past Decade," reported in Ettilaat, Farvardin 20, 1369/1990, syf 4.

99. Bkz. Ettilaat, Ordibehesht 13,1362/1983; ve Esfand 8, 1362/1983.

100. Bkz. Hoodfar, "Devices and Desires."

101. Bkz. Piran, "Zaghehnishini dar Tehran," Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi, no. 18, syf 35.

102. Tahran valisi Mohsen Habibi tarafından açıklandı, "Jihad: A publication of Construction Crusade" 4, no. 62 (Esfand 1362/1983): 15 içinde; Bkz. yanısıra Ettilaat, Bahman 29, 1362/1983.

103. Tahran valisi tarafından Ayetullah Montazeri, Habibi, Ettilaat, Ordibehesht 19, 1363/1984, syf 5.

104. Ramhormuz şehri Cuma Namazı imamı Hojjat El-Islam Damghani, Ettilaat içinde, Esfand 17, 1362/1983.

105. Bakhtaran valisi tarafından açıklandı, Ettilaat'ta yayınlandı, Bahman 29, 1362/1983.

106. Bkz. Hamsbabri, Azar 30, 1371/1992, syf 5; ve Majalle-ye Me'mari va Shahrsazi, no. 8 (Mordad 1369/1990): 15-16. Bu ikinci yayın İran'daki şehir plancılarının ve mimarların bakış açılarını da ortaya koyar.

107. Bkz. örneğin Habibi, "Islamshahr," syf 62.

108. Bkz. örneğin Ettilaat, Esfand 3, 1363/1984.

109. Hojjat Al-Islam Damghani tarafından söylendi, Ettilaat'ta yayınlandı, Esfand 17, 1362/1983.

110. Güney Tahran'daki Aliabad, Khazaneh sakinleriyle röportaj, 1995.

111. Ettilaat, Azar 20,1364/1985, syf 15.

112. İskan Bakanı, Ettilaat'ta yayınlandı, Azar 20,1364/1985, syf 15.

113. Bkz. Şirazi, The Problem of Land Reform in the Islamic Republic of Iran, syf. 48.

114. Habibi, "Islamshar," p. 72.

115. Hesaplar Akbarabad ve Sultanabad içindir. Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmaları Merkezi, Hashiyenishini dar Iran, 3.Dönem üzerine rapor, "The Dynamics of Life in the Informal Settlements," p. 75. Aynı ankete göre yerleşimcilerin yüzde 60'ı anlaşmazlıkların çözülmesi için yerel komitelere, yüzde 40'ı ise yaşlılara başvuruyor. Bu, güvenlik güçlerinin kompozisyonunun devrimi takiben değişmesi açısından not edilmeli. Yerel komiteler geniş ölçekte, normalde aynı yerellikten devşirilmiş olan devrim öncesi kent polisinin aksine genç delikanlılardan oluşuyordu. Komitelerin nispeten daha az bürokratik ve daha az yolsuz olduğu kabul edliyordu.

116. Güney Tahran'daki Aliabad, Khazaneh sakinleriyle röportaj, 1995.

117. Tahran'dai ASO binasının arkasında yerleşik olan Zagheh topluluğunun sakinleriyle röportaj, 1995. Büyük çoğunluğu Türkçe konuşulan Azerbaycan eyaletindeki Meşkinşehr'dendi.

118. Bkz. Ettilaat, "Zaghehnishini dar Tehran," Bahman 5, 1372/1993; yeni dairelerde kalanlar eski kulübelerini de ellerinde tutmayı sürdürdüler.

119. Bkz. Zahedani, Hashiyenishini, syf 72.

120. Bkz. Iranian Center for Urban and Architectural Studies, Hashiyenishini: Aasar va Payamadha, report on phase 2, p. 70.

121. Bkz. Ettilaat, Ordibehesht 5 1363/1984; Mordad 1, 1363/1984; ve Mordad 8, 1363/1984.

122. Ettilaat, Shahrivar 23, 1364/1985.

123. Kar'da yayınlandı, no. 45 (Mehr 22, 1371): 5.

124. 1993 sonbaharı, olayın görgü tanığı Fatih'le röportaj.

125. Fatih'le röportaj, sonbahar 1993.

126. Middle East Economic Digest, 14 Ekim 1985, syf 8.

127. tahrân'daki bir gecekonducu yerleşiminin sakinleriyle yapılan röportaj, 1995.

128. Ayrıntılı bir tarif için Bkz. Kar, no. 95 (Bahman 9 1359); ve Rah-i Kargar, no. 12 (Efand 1363/1984).

129. Bkz. Ettilaat, Farvardin 25, 1369/1990.

130. Bkz. Hamshahri, Azar 30, 1371/1992; ve Dey 1-2, 1371/1992.

131. Bkz. Piran, "Zaghehnishini dar Tehran."

132. Haberler için Bkz. New York Times, 14 Ağustos 1991, ve 12 Haziran 1991. Bkz. Aynı zamanda Abrar, Ağustos 1991.

133. New York Times, 12 Haziran 1992.

134. Middle East Times, 2-8 Haziran 1992.

135. The Economist, 13 Haziran 1992, syf 43.

136. The Economist, 6 haziran 1992, syf 68.

137. Bkz. Buletin-i Kabari-ye Aghazi Nou, Khordad 24, 1371/1992.

138. Bkz. Jumhuri-ye Islami, Khordad 12, 1371/1992; Afcrar, Khordad 12, 1371/1992.

139. Ettilaat, Khordad 11, 1371/1992.

140. Jumburi-ye Islami, Khordad 12, 1371/1992.

141. Katılımcılardan Fatih'le röportaj.

142. tahrân çevresindeki gayri resmi toplulukların büyümesi üzerine hükümet-destekli bir rapor, 1987 gibi erken bir tarihte şunu açıklıyordu: "Son yıllarsaki gelişmeler hükümetin Tahrân'daki yasadışı inşaatların sıkı kontrolünün sadece bu sosyoekonomik sorunu diğer bölgelere, şehrin sınırlarının hemen dışına taşımaya ön ayak olduğunu ortaya çıkarıştır". Bkz. Hamsou (Mühendislik Danışmanlığı) Tarh-i Tawse'eb ua 'Umran va Hawze-ye Nufuz-i Islamshahr, syf 58.

ALTI: İŞSİZ DEVRİMCİLER: İŞSİZLER HAREKETİ

1. Bank Markazi Iran, Annual Economic Report, 1358/[1980], syf 7.

2. Bkz. Paykar, no. 13 (Mordad 1, 1358/1980): 6.

3. Estimate of Budget and Plan Organization based on the generalization of a survey of the unemployed in Tehran in 1979; see Statistical Yearbook, 1361, p. 102, table 30. The Tehran Musavvar, a Tehran weekly, reported on Farvardin 24, 1358/1979, that "according to an official figure, three million workers are out of work, most of them casual and construction laborers"; see Tehran Musavvar 1, no. 12 (Farvardin 1358/1979): 12. The Council of Unemployed Diplomehs also came up with a similar figure; see Pirouzi, no. 3 (Azar 1359/1980): 31. In 1976 there were some 900,000 unemployed (10.2 percent of the labor force). If the number had reached one million by the advent of the revolution, it follows that some two million people lost their jobs as a result of the revolutionary events. See Farjadi, "Barrasi-ye Bazaar-i Kar, Ishtighal va Bikaari dar Iran," p. 69. However, we know that less than 500,000 jobless had actually registered in the Ministry of labor by 1980. For this and an early discussion of the composition of the unemployed in postrevolution Iran see "Jang, Kar va Bikari," Pirouzi, no. 3 (Azar 1359/1980): 30-35.

4. Bkz. Plan and Budget Organization, Barrasi-ye Bikaari dar Tehran, Tabistan 1358.

5. Bkz. Bayat, "Why Don't the Unemployed Rebel?"

6. Bir petrol şehri olan Abadan'da bir işsiz işçiler örgütçüsü olan Mustafa'yla Los Angeles'ta yapılan röportaj, Mayıs 1986; Bkz. Aynı zamanda İran Halkın Fedaileri Örgütü (OPGFI), Gozarisbi az Tashkil-i Sandika-ye Kargaran-i Prozheii (Fasli) Abadan.

7. Bkz. Ayandegan, Farvardin 25, 1357/1978.

8. Bkz. OPGFI, Gozaresbi az Mubarizat-i Kargaran-i Bikaar-Sbudeh.

9. Ibid.

10. Bir tuman 10 RLLs'ye eşittir; 1979'da çapraz kur, 1 \$'a 80 Rls'ydi.

11. Bkz. Paygbam-i Imrouz, Farvardin 11, 1358/1979.

12. Bkz. Paygham-i Imrouz, Farvardin 11, 1358/1979.

13. Bkz. örneğin Peyker örgütünün yayını olan Kargar Beb Pish, no. 5 (Khordad 8, 1358/1979): 4.

14. Bkz. Bazargan, Masa'el va Musbkilat-i Sal-i Avval-i Inqilab.

15. OPGFI, Gozaresbi az Karagaran-i Bikaar-Sbudeh, syf 30.

16. Bkz. Tehran Musavvar, "Bar Bikaaran-i Mutahassen dar Nowrooz Che Gozasht?," Farvardin 10, 1358/1979. Bkz. aynı zamanda Ayandegan, Farvardin 9, 1358/1979, syf 3; yanı sıra operasyonların katılımcılarından Fatih'le yapılan röportajlar, Aralık 1994, Almanya.

17. Yazarın elinde bulunan bir bildirinin kopyası.

18. Bkz. Ayndegan, Esfand 29, 1357/1978.

19. Ibid.

20. Bkz. Tehran Musavvar, no. 10 (Farvardin 10, 1358/1979): 19.

21. Açlık grevinin başta gelen katılımcılarından Nasıl'la yapılan röportaj, Aralık 1994. BU aldatılma ve beklenti bilinci işten atılmış bir işçinin öfkeli açıklamasında da teşhis edilmektedir: "Bizler şu an itibarıyla yedi aydır işten çıkartılmış drumdayız. BU gerçekten devrimin sonucu mu? Yani bizim işsiz ve parasız bir başımıza kalmamız? Devrimin başında, grevlerimiz boyunca müdürler bizi polise şikâyet etmele tehdit ettiler. Ve şimdi, Pasdar'ları çağırarak bu rejim de aynı şeyi yapıyor!"; Bkz. Ayandegan, Khordad 13, 1358/1979, syf 4.

22. Ayandegan, Esfand 29, 1357/1978.

23. Bkz. Tehran Musavvar, no. 10 (Farvardin 10, 13 58/1979): 20

24. Açlık grevinin katılımcılarından biri olan nasır'la yapılan röportaj, Aralık 1994.

25. OPGFI, Gozaresbi az Mubarizat-i Kargaran-i Bikaar-Sbudeh. Yanı sıra benim Abadan ve Mehrdad şhirlerindeki işsiz işçiler arasında aktif olan bir sürgün işçi, bir solcu seferberlikçi olan Kasım'la yaptığım röportajlar.

26. Bkz. Ayandegan, Khordad 9, 1358/1979.

27. Bkz. Ayandegan, Farvardin 15, 1358/1979. syf 3.
28. Bkz. Ayandegan, Farvardin 27, 1358/1979, syf 3.
29. Kargar Beh Pish, no. 5 (Khordad 8,1358/1979): 7.
30. Bkz. Kar, no. 5 (Farvardin 13 58/1979).
31. Bkz. Kar, no. 7 (Farvardin 30, 1358/1979).
32. Bkz. Kar, no. 6 (Farvardin 1358/1979).
33. yazarın elinde bulunan bir mahkeme kararının kopyası.
34. Bkz. Kar, no. 9 (Ordibehesht 13, 1359/1980): 8.
35. Bkz. Kar, no. 7 (Farvardin 30, 1358/1979): 5.
36. Ibid.
37. Fedai Örgütü'nün bir bildirisi, tarihi Esfand 21, 1357/1978, yazarın elinde mevcut.
38. Kar, no. 9 (Ordibehesht 13, 1358/1979).
39. Kermanshah (Bakhtaran) şehrindeki işsizler arasında çalışma yapan bir örgütçü olan Rıza'yla yapılan röportaj, 10 Şubat 1993.
40. Ibid.
41. Bkz. Bu örgütler tarafından 1358 1 Mayıs'ında yapılan açıklamalar. Bkz. Aynı zamanda Abrahamian, Humeynizm, "İslam Cumhuriyeti'nde 1 Mayıs", Metis Yayınları, İstanbul.
42. 1979 1 Mayıs'ı üzerine ayrıntılı bir haber için Bkz. Farhang-i Novin, no. 4 (Ordibehesht 1358/1979), 1 Mayıs özel sayısı.
43. Bkz. Bayat, Workers and Revolution in Iran, syf 104, tablo 7.1.
44. Bkz. Khalesi, Tarikcbeh-ye Bast va Bast-nisbini.
45. Khalesi, ibid., eski dönemden içinde bulunulan döneme, bast-nisbini kavramının kullanılmasında bir devamlılık görür (syf 59-70). Bunun yanı sıra "tahassun" terimi de iki büyük ansiklopedide, Dehkhoda ve Mo'in'de "bast-nishastan'la eşa anlamlı" olarak açıklanır. Geleneksel fikirler (örneğin Saltanat Mahkemesi'ne başvurma ya da Adalet Bakanlığı'nda tahassun yapma) sürerken, terimin anlamı zamanla çokça değişmiştir. Geleneksel yapıda tahassun, bireyler ve grupların cezadan kaçmak ya da bir protestoyu

dillendirmek üzere kutsal bir yerde barınak araması anlamına gelir. Hukukun olmadığı yerde, ilahi korumaya müracaat etmek anlamında bir tür adalet mekanizması olarak kullanılıyordu. Kavram modernitenin doğuşuyla yavaşça değişti. İran'da Kaçar Hanedanlığı'ndan (1797-1921) bu yana, sığınma yeri sadece kutsal yerler değil saltanat mahkemeleri, aristokratların evleri, umumi postaneler ve özellikle de yabancı büyükelçilikler oldu (Khalesi, pp. 19-20). Bu da, siyasal koruma, diplomatik dokunulmazlık ve benzeri kavramların geliştiği bir dönemde oldu. Bu değişmiş anlamda aktörler ilahi korumaya, siyasal otoriteye olduğu kadar çok başvuramaz oldular. Sonuç olarak, kavramın bu geçici çağrışımları tamamen farklıdır. Bugün ise aslında çoğunlukla ya bir vakanın propagandasını yapmak isteyen ya da kesin taleplerine ulaşmak amacıyla yöneticiler üzerinde baskı kurmak için karışıklık yaratmayı hedefleyen bir grup insan tarafından ortaya konulan bir kolektif eylem olarak anlaşılmaktadır. Kavram aynı zamanda, aktörlerin Tanrı ya da siyasal otorite yerine baskıyı kamusal alanda teşhir etmesi amacıyla gerçekleştirdiği "geçici işgal" modern kavramıyla çoğunlukla karıştırılmaktadır.

46. Bkz. Piven ve Cloward, Poor Peoples' Movements.

47. Ekim 1993'te Tahran gazetesi Paygham-i ImrouzUn emek konularıyla ilgili muhabiri olan Koham'la yapılan röportaj. Gazete 1979 devriminin ardından da yayınladı ancak aynı yılın yazında yasaklandı.

48. Temmuz 1993'te işsizler hareketinde yer alan bir solcu aktivist olan merdad'la yapılan röportaj.

49. Ibid.

50. İşçi Evi'ndeki bir işçi aktivist olan Nasır'la yapılan röportaj, Aralık 1994.

51. OPGFI, Gozareshi az Tashkil-i Sandika-ye Kargaran-i Bikaar-Shudeh-ye Abadan.

52. Bkz. Kargar Beh Pish, no. 5, 1358/1979, syf 11 .

53. SPWA liderlerinden biri olan Mustafa'yla Mayıs 1985'te Los Angeles'ta yapılan röportajlar.

54. Ibid.

55. Ibid.

56. Ibid.

57. Bir işçi aktivist olan Rıza'yla Mayıs 1993'te yapılan röportaj.

58. Ibid.

59. Ibid.

60. Ibid.

61. Ayandegan, Ordibehesht 4, 1358/1979, syf 3; Bkz. yanısıra Tehran Musavvar, "Gozareshi az Khane-ye Kargar va Sokhanan-i Kargaran-i Bikaar," no. 2 (Khordad 18, 1358/1979): 24-25.

62. The Resolution of the Central Constituent Council of the Unions of the Unemployed Project and Laid-off Workers of Iran. Orijinal metin yazarın elindedir.

63. Bkz. Middle East Economic Digest, October 5, 1979, syf 29.

64. Bir emek muhabiri olan Rohamm'la yapılan röportaj.

65. Birçok yetkilinin devrimin hemen sonrasında yaptıkları açıklamalar dikkate alındığında durum açıklığa kavuşuyor.

66. Hareketin içinde bulunan solcu aktivistlerle yapılan röportajlar da bunu teyit ediyor.

67. Kar, Paykar, Khabar-i Kargar, Khabar Nameh, Kargar-i Komonist, Mujahed gibi.

68. Maocu eksene sahip Marksist-Leninist bir örgüt.

69. 1993 sonbaharında işsiz işçilerin kampanyasına katılmış bir katılımcı olan Dervişpur'la yapılan röportaj.

70. Bkz. Bazargan, Masa'el va Mushkilat-i Sal-i Avval-i İnqilab, syf 122.

71. Ibid.

72. Bkz. Bank Markazi Iran, Annual Economic Report, 1982, syf 8.

73. Bu duyuru Çalışma Bakanlığı'nca yapıldı, Ayandegan, Ordibehesht 2, 1358/1979, syf 1. Üstelik Karayolları ve İkmal Ba-

kanlığı da yol yapımı için 5 bin vasıflı ve vasıfsız işçi istihdam ettiğini duyurdu; Bkz. Ayandegan, Khordad 16, 1358/1979, syf 4.

74. Ayrıntılar için Bkz. Bayat, Workers and Revolution in Iran.

75. İşçilerin oturma eylemine başlamasının ardından yayınladıkları bildirinin orijinali yazarda mevcuttur; yanı sıra Bkz. Kar, no. 9, Ordibehesht 13, 1358/1979, syf 10.

76. Bkz. Ayandegan, Mordad 27, 13 58/1979, syf 5.

77. Bkz. Bank Markazi Iran, Annual Economic Report, 1982, syf 50.

78. Bkz. Ayandegan, Farvardin 21, 1358/1979.

79. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 2, 1364/1985.

80. Ayandegan, Tir 17, 1358/1979.

81. Ibid.

82. Bkz. Bazergan, Masa'el va Mushkilat-i Sal-i Avval-i Inqilab, syf 125.

83. Ayandegan, Khordad 9, 1358/1979.

84. Ayandegan, Khordad 22, 1358/1979.

85. Ibid.

YEDİ: SOKAK İSYANLARI: İŞPORTACILIĞIN SİYASETİ

1. Jihad, no. 63, Esfand 1362/1983.

2. Bkz. Ayandegan, Tir 25, 1358/1979, syf 5.

3. Bkz. Ayandegan, Ordibehesht, 1358/1979.

4. Plan and Budget Organization, Barrasi-ye Bikaari dar Tehran, Tabestan 1358.

5. Plan and Budget Organization, Census of Tehran, 1359.

6. Bkz. Amirahmadi, Revolution and Economic Transition, syf 187.

7. Ibid.

8. De Soto, The Other Path. Diğer çalışmalar: Cross, "Organization and Resistance in the Informal Economy." Hatırladığıma göre İran'daki işportacılar üzerine az sayıda belgesel çalışma

bulunmaktadır: Danesh, Elal va Avamel-i Gostaresh-i Mashagheli Kazib; Plan and Budget Organization, Barrasi-ye Ijmali-ye Dakkebdari dar Irtebat ba Ishtigbal va Bikaari; Fallah and Khameneh, Barrasi-ye Ejmalî-ye Dast-foroushan dar Tehran. Daha ciddi bir çalışma Tom Thompson'un "Petty Traders in Iran." Thompson işportacıları "geçinecek kadar gelire sahip", "köpekten beter komumda" ve "yaratıcılık eksikliği, düşük seviyede okur-yazarlık ve kırılğan bir toplumsal ağ" dâhilinde karakterize eder; Bkz. syf 260.

9.Örneğin, Gholam Hussein Saedi (Dandil) ve Samad Behrangui (Bist-o-Chahar Saa'at dar Khab va Bidaari)'nin kısa hikâyelerinde ve Mehrjou'i'nin filminde (Dayer-ye Mina), işportacılar halen, kurbanlar ve zavallılar olarak sempatik bir yaklaşımla resmediliyordu.

10. "etkin ve edilgin kullanım" anlayışı Lis ve Soly, "Neighborhood Social Change in the West European Cities" eserinde de tartışılmaktadır.

11. İşportacıların faaliyetleri belli başlı tarihsel çalışmalarda belgelenmiştir: Lapidus, Muslim Cities in the Later Middle Ages; Marcus, The Middle East on the Eve of Modernity; Abrahamian, Iran Between Two Revolutions.

12. Bkz. Doküman "E'laan-e Vezarat-e Nazmieh" (Düzen Bakanlığı'nın deklarasyonu), Willem Floor, "Les premieres regies de police urbaine a Tehran," syf 174.

13. 1974'teki bir çalışma, Tahran'daki işportacıların yasadışı yer işgallerine karşılık polis memurlarına günlük 10 ila 100 Rls arasında rüşvet verdiğini ortaya sermektedir; Bkz. Fallah ve Khameneh, Barrasi-ye Ejmalî-ye Dast-foroushan dar Tehran, syf 13.

14. Bu figür şurada çizilmektedir: Bahrmbeigui, Tehran: An Urban Analysis, syf 84.

15. Bkz. Farjadi, "Barrasi-ye Bazaar-i Kar," p. 76.

16. Yetkili kişilere göre, bir kişilik kentsel ticaret işletmelerinin toplam sayısı 424 bin; bunların 318 bini küçük esnaf ya da *khordesh foroush*; Bkz. Goudarzi, "Vizheguha va Tahavvolat-i Bazaar-i Kar dar Iran," syf 86.

17. Bkz. Mujabed, no. 137, 1363/1984, syf 13.

18. Tahran Belediyesi, yayınlanan yer: Ettilaat, Farvardin 6, 1363/1984.

19. yüzde 60'ının üç çocuklu ve evli, yüzde 40'ının bekâr olduğu farz ediliyor. Bu oran, Şiraz ve Tahran'da işportacılar arasında yapılan basit bir anketten çıkarılıyor; Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (Tahran)," and Sheikhi, Elal va Avamel-i Dast-foroushi (Şiraz).

20. Bkz. Ettilaat, Tir 4, 13 63/1984. 1985 tarihli bir Planlama bakanlığı raporu da, "gayri resmi faaliyetler -üretici ya da değil- toplumumuz dâhilinde son hız sürüyor" diyerek benzer bir sonuca ulaştı. Bkz. Danesh, "Elal va Avamel-i Gostaresh-i Mashaghel-i Kazib," syf 32.

21. Adları: Torabi, Sardoubi, Mughaddasi, Islahi, ve Oskouii; Bkz. Abazari, "Donya-ye Bozorg-i Kitab-foroushan-i Kouchak," syf 40-41.

22. Abazari, ibid.

23. Ayandegan, 12 Tir 1358/1979, syf 5.

24. Bkz. Plan and Budget Organization, Barrasi-ye Ijmalî-ye Dakkeh-daart dar Irtibat ha Ishtighal va Bikaari, syf 13.

25. Bkz. Ettilaat, Mehr 16 ve 17, 1363/1984, dilencilik ve uyuşturucu üzerine haberler; Bkz. özellikle Khosrowkhavar, "Nouvelle banlieue et marginalite."

26. Çakı satan bir sokak satıcısıyla yapılan röportaj, Tahran, Tecriş Meydanı, 1995.

27. Şiraz'dak, yüz işportacının bir örneği; Bkz. Sheikhi, Elal va Avamel-i Dast-foroushi dar Shiraz.

28. Tahran'daki yüz işportacı arasında yapılan basit bir ankete dayanmaktadır; Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran)." İnqilab-i İslami'nin on yıl önce yürüttüğü bir anket, kır kökenli işportacıların oranının yüzde 60 olduğunu ortaya koyuyordu; Bkz. İnqilab-i İslami, "Gozaresh-i Tahqiqi Darbare-ye Dast-foroushan-i Tehran," Khordad 14 1359/1980.

29. Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran)"; Inqilab-i Eslamt, "Gozareh-i Tahqiqi Darbare-ye Dast-foroushan-i Tehran," Khordad 14, 1359/1980. Tahranlı işportacıların etnik arka planıyla ilgilenen 1974'teki bir çalışma da benzer sonuçlara ulaşıyordu. Çalışmaya göre, "işportacıların çoğu Azeybaycan eyaletinden, özellikle de Ardabil, Ahar, Meshkin Shahr ve bunun gibi yerlerden geliyordu", Bkz. Fallah ve Hameneh, Barrasi-ye Ejmalı-ye Dast-forousban dar Tehran, syf 15.

30. Bir seyyar manavla yapılan röportaj, Maidan-i Tajrish, 1995.

31. "İşportacıların Açıklaması", Ettilaat, Shahrivar 20, 1363/1984.

32. Bkz. Jihad, "An Interview with the Mayor of Tehran," Jihad 4, no. 62 (Esfand 1362/1983): 16. Jihad Jihad-i Sazandegui, İnşaat Seferberliği'nin yayın organıydı.

33. Bkz. Hamshahri, "Bazaar-i Sayyed Ismail," Dey 28, 1371/1992, syf 5.

34. Benzer bir eylemde, hepsi Malayer yakınındaki bir köyden olan 120 işportacıdan oluşan bir grup standlarını Fevziye Meydanı'na kolektif biçimde yerleştirdiler, ancak Pasdaran tarafından tahliye edildiler. Sonra onlar da başka bir meydana, Golha Meydanı'na taşındı ancak onları polise şikâyet eden bölge sakinlerince rahatsız edildiler. Nihayet oradan da tahliye edildiler, son olarak Amirabad Caddesi'nin yanındaki bir toprak parçasına yerleştiler; Bkz. Ayandegan, Tir 16, 1358/1980.

35. Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran), syf 69.

36. Bkz. Amirahmadi, Revolution and Economic Transition, syf 187.

37. Ibid., syf 188.

38. Athari, "Faqr va Ishtighal dar Iran," syf 76; Bkz. yanısıra Farjادی, "Barrasi-ye Bazaar-i Kar," syf 69.

39. tahrان valisi Habibi'yle yapılan röportaj, Jihad, no. 62, Esfand 1362/1983, syf 14.

40. Bir ankete göre, Tahran'daki işportacıların yarıya yakını sokak ticaretini işsizliğe bir alternatif olarak görüyordu; Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran)," syf 68; Bkz. Yanı sıra, işportacılarla yapılan röportajlar için Ayandegan, Tir 12, 1358/1979, syf 5.

41. Bkz. Ayandegan, 3 Ordibehesht 1358/1979.

42. Tespih.

43. Bkz. Ayandegan, Khordad 19, 1358/1979.

44. Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran)." İnqılab-i İslami tarafından 1980'de yapılan bir ankete göre, işportacılar, yüzde 80'i günlük gelir olarak ortalama 500 ila 1000 Rls kazanırken, kalanın 1500 ila 3000 Rls kazandığı tahmininde bulunuyordu; Bkz. İnqılab-i İslami, Khordad 14, 1359/1980. Bir başka çalışma 1981'de bir günlük geliri tahmini olarak 500 ila 3000 Rls arasında hesaplıyordu; Bkz. Plan and Budget Organization, Barrasi-ye İjmali-ye Dakkeh-daari dar İrtibat ba İstighal va Bikaari, syf 14. Sheikhi'nin anketi, işportacıların yarısından fazlasının on ilaotuz yaşında olduğunu, yaklaşık yüzde 12'sinin 18 yaşın altında olduğunu ve yaklaşık yüzde 20'sinin de 45 yaşın üstünde olduğunu gösteriyordu.

45. Bkz. Jihad 4, no. 62 (Esfand 1362/1983): 16. O zamanlar bir öğretmen günde yaklaşık 1.500 Rls kazanıyordu.

46. Bkz. Sheikhi, "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (dar Tehran)." Benzer bir çalışma 1985'te Şiraz Üniversitesi tarafından yürütüldü. Genel sonuçlar, Taran'da yürütülenle oldukça benzer gibi görünüyordu. Bkz. Sheikhi, Elal va Avamel-i Dast-foroushi. Benim işportacılarla yaptığım röportajlar da bunu destekliyor.

47. Tahran'ın farklı bölgelerindeki işportacılarla yapılan kapsamlı röportajlar, 1995. Sheikhi'nin anketinde, işportacıların büyük çoğunluğunun işlerini, düşük statüsü, güvensizliği ve polis tacizlerinden korkmalarından dolayı sevmediği belirtilirken, benimkinde işportacıların beşte üçü, yeterli sermayelri olduğu takdirde ticarete devam edeceklerini belirtti; Bkz. syf 69.

48. Bkz. Danesh, Elal va Avamel-i Gostaresh-i Mashaghel-i Kazib, syf 29.

49. Benim yaptığım röportajlar; Bkz. aynı zamanda Ayandegan'daki işportacılarla ve yetkililerle yapılan röportajlar, Tir 12., 1358/1979, syf 5; Ayandegan, Tir 25,1358/1979, syf 5.

50. Bkz. Ayandegan, Tir 25,1358/1979, syf 5.

51. Kaşar satan bir işportacıyla yapılan röportaj, Tecriş Meydanı, 1995.

52. Bkz. Ettilaat, Khordad 17,1362/1983; Ettilaat,Tir 4, 1363/1984.

53. Bkz. Ayandegan, Tir 12, 1358/1979, syf 5.

54. Bkz. Ettilaat, Mehr 23, 1364/1985.

55. İçişleri Bakanı Nateq Nouri, Ettilaat, Dey 18, 1363/1984; Ettilaat, Tir 4,1363/1984.

56. Bu kent sosyologları George Simmel'den Robert Park'a, Everett Stonequist'e, ve Louis Wirth gibi Chicago okulunun kalanına kadar değişmektedir.

57. Bkz. Oldukça ilginç bir Farsça dökümanın bulunduğu, Floor, "Les premieres regies de police urbane a Teheran," syf 174.

58. Floor, "The Market Police in Qajar Persia."

59. İktidar olarak alan konusunun anlaşılır biçimde işlendiği bir metin için Bkz. Foucault, Power/Knowledge. Daha yeni bir tartışma için Bkz. Davis, City of Quartz.

60. Bu kaos korkusu yetkililerin, örneğin İçişleri Bakanı Natic Nuri'nin açıklamalarından da anlaşılıyordu, Bkz. Ettilaat, Dey 18, 1363; Bkz. Aynı zamanda Ettilaat, Tir 4, 1363/1984.

61. CCMAOT başkanı Muhamead Malayeri, Bkz. Ettilaat, Shahrivar 10, 1364/1985. Bu olumsuz sunumların bazılarını, olayı "gizli işsizlik olarak adlandırarak sol da paylaştı; Kar, Bahman 6, 1360/1981, syf 10.

62. Cuma namazlarının o zamanki lideri Ayetullah Humeyni, işportacıları *fahshaa* ve *fisaad*'ı (ahlaki çöküşü) teşvik etmekle suçladı; Bkz. yanısıra Ayandegan, Tir 12, 1358/1979, syf 5.

63. Bkz. İnqılab-i İslami, Khordad 26, 1359/1980.
64. Bkz. Keyhan, Azar 14, 1363/1984; Mujahtd, no. 237, 1363/1984, syf 13.
65. Ettılaat, Khordad 17,1362/1983, syf 15.
66. Keyhan, Farvardin 5, 1363/1984.
67. Ettılaat, Farvardin 6,1363/1984.
68. Ettılaat, Shahrivar 10, 1364/1985.
69. Şiraz vakası üzerine Bkz. Ettılaat, Esfand 7,1362/1983.
70. Buna benzer bir durum dâhilinde, Kasım 1984'te, Şiraz'da Haccet-ül İslam Ramazani uyardı: "Caddelerdeki yolu engelleme-lerle başa çıkmaları için yetkililere onbeş gün süre veriyorum. Eğer zamanı geldiğinde iş tamamlanmadıysa, işi ümmet-i hizbullah'a devredeceğim" Bkz. Khabar-i Jonoub, Aban 14, 1363/1984.
71. Ettılaat, Farvardin 25, 1363/1984.
72. Bkz. Pasdar-i İslam, no. 34 (Mehr 1363/1984).
73. İçişleri Bakanı Natic Nuri, "yetkililer mustaz'afin'e yardımçı olmaya çalışıyorlarsa, yasalara itaat etmek zorundadırlar (...) Biz Hizbullah olmak demek ülkenin yasalarına riayet etmek demektir"; Bkz. Ettılaat, Dey 18, 1363/1984.
74. Ayandegan, Esfand 28, 13 57/1978.
75. Interview with an anonymous eyewitness, October 1993.
76. Bkz. Kar, no. 112 (Khordad 29,1360/1981): 9.
77. Caddelerin Kapanmasını Engelleme Komitesi (CKEK), Bkz. Ettılaat, Farvardin 6, 1363/1984.
78. Kayhan, Tir 11, 1363/1984.
79. Ettılaat, Ordibehesht 5, 1363/1984.
80. Bkz. Ettılaat, Esfand 7, 1362/1983.
81. Ettılaat, Shahrivar 10,1364/1985, syf 2. Tahran valisi Habibi, Ayetullah Humeyni'nin hükmünden dört ay sonra ve işportacıların yüzde 90'ının tahliye edildiğini iddia etmesinden on ay sonra, "Tahran'daki sahte meslekler (mashaghel'i kazib) ancak *kademeli olarak* tasfiye edilebilir" itirafında bulundu; Bkz. Ettılaat, Dey 18,1363/1984. Vurgu benim.

82. Kar 3, no. 145 (Bahman 6,1360/1981): 10.

83. Bkz. Kar, no. 6j, Tir 24, 1359/1980, syf 11.

84. Bkz. Rab-i Kargar içindeki hikâye, no. 23, 1364/1985, syf 24.

85. Bkz. Ettilaat, Farvardin 25,1369/1990.

86. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 10,1364/1985, syf 2. Eylemlerini, umumi caddelerin engellenmesini yasaklayan Belediye Yasası'nın 55.Maddesinde yapılan ilk değişikliğe dayandırarak haklı gösteriyordu; Bkz. Ettilaat, Shahrivar 10, 1364/1985, syf 2.

87. Bkz. Ettilaat, Aban 10, 1363/1984.

88. Faludeh, nişasta, şeker ve limondan yapılan bir tür tatlı.

89. Bkz. Kayhan, Ordibehesht 12,1362/1983, syf 4,

90. Bkz. Ettilaat, Tir 4,1363/1984.

91. Ancak iki gün sonra, yıkım ekipleri bunları bir gece saldırısıyla söküp attı; Bkz. Kar 2, no. 95 (Bahman 9, 1359/1980). Buna rağmen diğerleri, operasyona devam ettiler.

92. Ibid.

93. Ibid.

94. Bkz. Danesh, Elal va Avamel-i Gostaresh-i Mashaghel-i Kazib, syf 32.

95. Bkz. Ettilaat, Ordibehesht 2,1369/1990, syf 5.

96. Ettilaat, Esfand 11,1361/1982.

97. Ettilaat, Shahrivar 10, 1364/1985.

98. Örneğin Sehr-i Rey ve Tahran'ın 12.Bölgesinde, 2,130 basaat ve kulübe sahibi tahliye edildi. Bunlardan 800'ü mahalli camiler vasıtasıyla, işlerine geri dönemk için başvuruda bulundu. 155 kadarı kabul edildi ve belirlenen yerlerde faaliyetlerine başladı; Ettilaat, Farvardin 6, 1363/1984.

99. Bkz. Ettilaat, Shahrivar 10,1364/1985.

100. Ettilaat, Esfand 11,1361/1982; Ettilaat, Khordad 17, 1362/1983.

101. As late as October 1985 (Mehr 1364), the city officials in Tehran were still warning the "unlawful" street vendors in Maidan-

i Shohada, Beryanak Street, and Sarcheshmeh, all in South Tehran, to evacuate, this time with a new justification. Among the vendors, there are those who, warned the head of COAT, "are escapees from public duty and are engaged in drug-dealing and profiteering"; Ettilaat, Mehr 23,1364/1985.

102. Bu yerellikle, Jannat Abad, Pounak, Olimpiyat Köyü, Şahrak-i Parvaaz, Şahrak-i Azadi, Paykanşehr ve Bayhaqui park alanındaydı.

103. Yetkililer bunu, bunun İran tarihinde bulunan ve bugün de birçok ülkede varolan bir gelenek olduğunu öne sürerek haklı çıkardılar; Bkz. Hatnshahri, Bahman 26, 1371/1992, syf 9. Bit pazarılarıyla ilgili olarak, Bkz. Hatnshahri, Dey 12, 1371/1992; Bahman 24, 1371/1992; Bahman 26, 1371/1992; Esfand 5,1371/1992; ve Esfand 8, 1371/1992,

104. See Hamshahri, Esfand 5, 1371, syf 4.

SEKİZ: HALK VE DEVLET İKTİDARI: SESSİZ TECAVÜZÜN VAAT ETTİKLERİ VE TEHLİKELERİ

1. Bkz. Schwedler, "Civil Society and the Study of Middle East Politics."

2. Farklı etnik, dini ve sınıfsal arka planlardan gelen, birbirleriyle sürekli olarak kabul edilmiş normlar çerçevesinde ilişki kuran insanları kastediyorum.

3. Bkz. Abu-Lughod, "The Romance of Resistance."

4. Bkz. Piven ve Cloward, Poor Peoples' Movements.

5. Foucault, Knowledge/Power, syf 98.

6. Bkz. örneğin Rahnema, "Power and Regenerative Processes in Micro-Spaces" ve "Participation," syf 123. Aynı zamanda, Escobar, Encountering Development.

7. See Friedmann, Empowerment, syf 7.

8. Planlamanın -tarihinin, gerekçelerinin ve dilinin- iyi bir eleştirisi için Bkz. Escobar, Encountering Development and "Planning."

9. İskân ve Kentleşme Bakanlığı tarafından desteklenen karşılaştırmalı bir rapor, sadeve gayri resmlerin resmileştirilmesini değil, yoksulların karşılaştırmalı planlama dâhilindeki paylarıyla birlikte "vatandaşlar" olarak kabul edilmesi gerektiğini de öneriyor. Ancak yoksulların katılımını kendi çevrelerinin planlanmasına yönelik istemekle, çapı dar kalıyor. Bkz. İran Kent ve Mimari Çalışmaları Merkezi, Hashiyenishini dar İran, 5.Dönem üzerine rapor: "Regarding the Low-Income as Citizens," syf 4.1.

Kaynakça

- Abazari, Farshideh. "Donya-ye Bozorg-i Kitab-forousha-ye Kouchak" (The wide world of small-scale book vendors). *Tehran Musawar* (Tir 8, 1358/1979): 40-41.
- Abdel Taher, Nadia. *Social Identity and Class in a Cairo Neighborhood*. *Cairo Papers in Social Science* 9, no. 4 (Winter 1986).
- Abrahamian, Ervand. "The Guerrilla Movement in Iran, 1963-1977." *Merip Reports*. DO. 86 (March/April 1980).
- . *Iran Between Two Revolutions*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- . *Radical Islam: The Mujahedin of Iran*. London: Tauris, 1989.
- . *Khomeinism*. Berkeley: California University Press, 1993.
- Abu-Lughod, Lila. "The Romance of Resistance: Tracing Transformation of Power Through Bedouin Women." *American Ethnologist* 17, no. 1 (February 1990).
- Adle, C. B. and Bernard Hourcade, eds., *Tehran: Capitale bicentenaire*. Tehran: Institut Francois de Recherche en Iran, 1992.
- Ahmadian, M. A. "Hashiyenishini" (Squatter settlement). *Majalle-ye Daneshkade-ye Adabiyat va Ulum-i Insani*, no. 3 (1372/1993): 826-833.
- Akbari, Ali Akbar. *Lumpenism*. Tehran: Markaz-i Nashr-i Sepehr, 1973.

- 'Alam, Asadullah. *Yad-dashtha-ye 'Alam, 1349-1351* ('Alam's memoir, 1970-1972). 2. vols. USA: Swan Overseas Plc., 1993.
- Al-Adly, Mona and M. Morsy. "A Study of Street Vendors in Cairo." Unpublished graduate term paper, the American University in Cairo, Spring 1995.
- Ale-Ahmad, Jalal. *Plagued by the West (Gharbzadegi)*. Delmor, N.Y.: Caravan, 1982.
- Amirahmadi, Houshang. *Revolution and Economic Transition: The Iranian Experience*. Albany: State University of New York Press, 1990.
- Amirahmadi, Houshang, and Ali Kiafar. "Tehran: Growth and Contradictions." *Journal of Planning Education and Research* 6, no. 3 (1987).
- Amjad, Mohammad. "Rural Migrants, Islam, and Revolution in Iran." *Social Movements, Conflicts, and Change* 16 (1993): 35-51. Eds., L. Kricsberg, M. Dobkowski, and I. Walliaman.
- Amraii, Sohbatollah. *Barrasi-ye Moque'iyat-i Ijtimaii-ye Shohada-ye Inqilab-i Islami: Shahrvivar 1, 1357-Bahman 30, 1357* (Social background of the martyrs of the Islamic revolution, August 13, 1978-February 19, 1979). Unpublished Master's thesis. University of Tehran, 1982.
- Anonymous, ed. *Babsi Darbare-ye Marja'iyat va Ruhanryat* (A discussion about marja'iyat and the clergy). Tehran: publisher unknown, n.d.
- Arjomand, A. Said. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford-New York: Oxford University Press, 1988.
- Ashraf, Ahmad. *Iran: Imperialism, Class, and Modernization from Above*. Ph.D diss.. New School for Social Research, 1971.

."The Roots of Emerging Dual Class Structure in Nineteenth-Century Iran." *Iranian Studies* 14, nos. 1—2 (Winter/Spring 1981).

Marateb-i Ijtimaii dar Dowran-i Qajar" (Social status during the Qajar period). *Kitab-t Aagah*, no. 1, Tehran: Intisharat-i Aagah, 1360/1981.

Athari, Kamal. "Faqr va Ishtighal dar Iran" (Poverty and employment in Iran). *Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi* 5, nos. 43-44 (1370/1991).

Bahrambeygui, H. *Tehran: An Urban Analysis*. Tehran: Sahab Book Institute, 1977.

Bakhash, Shaul. *The Reign of the Ayatollahs; Iran and the Islamic Revolution*. New York: Basic Books, 1984.

Batumi, Amin. *The Modernization of Iran*. Stanford: Stanford University Press, 1961.

Bank Markazi Iran. *Annual Economic Report, 1359-* Tehran: Bank Markazi Iran, 1980.

Banuazizi, Ali. "Alounaknishinan-i Khiaban-i Professor Brown" (The shanty dwellers of Professor Brown street). *Alifba* 2 no. 3 (Summer 1362/1983).

Barriga, Miguel. "Necesidad: Notes on the Discourse of Urban Politics in the Ajusco Foothills of Mexico City." *American Ethnologist* 13, no. 2 (1996): 191-310

Bassri, Hassan and Bernard Hourcade. "L' Experience conseilliste." *Peuple Mediterraneans* 29 (October/December 1984).

Bauer, Janet. "Poor Women and Social Consciousness in Revolutionary Iran." In G. Nashat, ed., *Women and Revolution in Iran*, pp. 141-170. Boulder: Westview, 1983.

Bayat, Asef. *Workers and Revolution in Iran*. London: Zed, 1987.

-----."Poverty, Urbanization, and Development: The Case of Tehran." Unpublished memo, the American University in Cairo, 1987.

- . "Why Don't the Unemployed Rebel? Or Do They?"
Mimeo, The American University in Cairo, 1996.
- . "Cairo's Poor: Dilemmas of Survival and Solidarity,"
Middle East Report, no. 202 (Spring 1997).
- Bazargan, Mehdi. *Masa'el va Mushkilat-i Sal-i Awal-i Inqilab* (The problems and difficulties of the first year of the revolution). Tehran: Self-Published, 1362/1983.
- . *Inqilab-i Iran dar Dow Harakat* (The Iranian revolution in two stages). Tehran: Self-Published, 1363/1984.
- Behrangui, Samad. *Beest-o-chahar Saa'at dar Khab va Bidaari* (Twenty-four hours in a sleep and awake). Tehran: 1353/1974.
- Bienen, H. "Urbanization and Third World Instability." *World Development* 12, no. 7 [1984]: 661-691.
- Bosworth, Clifford. *The Medieval Islamic Underworld*. Leiden: R. J. Brill, 1976.
- Bourdieu, Pierre. "The Social Space and the Genesis of Groups." *Theory and Society* 14, no. 6 (November 1985).
- . "What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups." *Berkeley Journal of Sociology* 32 (1987).
- Bramwell, B. "Public Space and Local Communities: The Example of Birmingham, 1840-1880." In G. Kearns and C. Whithers, eds., *Urbanizing Britain: Essays on Class and Communities in the Nineteenth Century*, pp. 31-54. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Bromley, Ray and Gerry, Chris, cds., *Casual Work and Poverty in Third World Cities*. Chichester, N.Y.: John Wiley, 1979.
- Brown, Kenneth, et al., eds. *Middle Eastern Cities in Comparative Perspective*. London: Ithaca Press, 1986.
- Brown, Kenneth, et al. *Etat, ville et mouvements sociale au Maghreb et au Moyen-Orient/Urban Crises and Social Movements in the Middle East*. Paris: Editions L'Harmattan, 1989.

- Burt, C. "Popular Struggles in Peru." Paper presented at Conference on Inequality and New Forms of Popular Representation in Latin America, Columbia University. New York, March 3-5, 1994.
- Castells, Manuel. "Is There an Urban Sociology?" In C. Pickvance, ed., *Urban Sociology*. London: Tavistock Press, 1976.
- . "Squatters and the State in Latin America." In J. Gugler, ed., *Urbanization of the Third World*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- . *Cities, and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Central Intelligence Agency. *The World Fact Book*, 1992. USA: CIA, 1992.
- Colburn, F.D., ed. *Everyday Forms of Peasant Resistance*. New York: Sharpe, 1989.
- Connel, J. "Tehran: Urbanization and Development." Discussion paper. Institute of Development Studies, University of Sussex: 1973.
- Cornelius, "Wayne. "Urbanization and Political Demand-Making: Political Participation Among the Migrant Poor in Latin American Cities. *American Political Science Review* 68 (1974): 1125-1146.
- . *Politics and the Migrant Poor in Mexico City*. Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Crompton, Rosemary. *Class and Stratification: An Introduction to Current Debate*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Cross, John. "Organization and Resistance in the Informal Economy: Historical Parallels in the 'Formalization' of Street Vendors in Mexico City." Unpublished memo, the American University in Cairo, 1995.
- Danesh, Abul-Hassan. *Rural Exodus and Squatter Settlements in the Third World: Case of Iran*. Lanham, Md.: University Press of America, 1987.

- . *Elal va Avamel-i Gostaresh-t Masbaghel-i Kazib dar Shahrya-ye Bozorg* (The causes of the expansion of parasitic occupations in large cities). Tehran: Planning and Budget Organization, 1363/1984.
- Davis, John. E. *Contested Ground: Collective Action and the Urban Neighborhood*. Ithaca: Cornell University Press,, 1991.
- Davis, Mike. *City of Quartz*. London: Verso, 1990.
- Daunton, M. J. "Public Place and Private Space: The Victorian City and the Working-Class Household." In D. Eraser and A. Sutcliffe, eds.. *The Pursuit of Urban History*, pp. 212-133. London: Edward Arnold, 1993.
- Denoeux, Guilain. *Urban Unrest in the Middle East*. Albany: State University of New York Press, 1993.
- De Soto, Hernando. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. New York: Harper and Row, 1989.
- Draper, Hal. *Karl Marx's Theory of Revolution: The Politics of Social Classes*. Vol. 2. New York: Monthly Review Press, 1978.
- Durkheim, Emil. *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press, 1971.
- Eckstein, Susan, *The Poverty of Revolution: The State and the Urban Poor in Mexico*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Escobar, Arturo. "Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements." *Social Text* 31/32 (1992).
- . "Planning." In W. Sasch, ed.. *The Development Dictionary*. London: Zed, 1995
- . *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Ettilaat. "Isti'fa-ye Ra'is-c Bonyad-i Maskan va Mushkel-i Maskan" (The resignation of the director of the Housing Foun-

- ation, and the problem of housing) (Esfand 11,1363/1984).
- , "Dar Rousta-Shahrha-ye Tehran: Bagherabad" (In the urban villages of Tehran) (Kardad 5 and 6, 1364/1985).
- , "Bilan-i Fa'aliyatha-ye Bonyad-i Maskan dar Dah Sal Gozashteh" (An overview of the activities of the Housing Foundation in the past ten years) (Farvardin 20, 1369/1990): 4.
- "Barrasi-ye Tajrube-ye Bazsazi-ye Manatiq-i Zaghehnishin-i Tehran" (An overview of the experience of the reconstruction of Tehran shanty-settlements) (Rahman 3 and 5,1372/1994)-
- Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi*. "Tehran: Yek Tasvir-i Amari" (Tehran: A statistical view) no. 17 (Esfand 1366/1989): 43-45.
- Fallah, Jamal and Ali Khameneh. *Barrasi-ye Ijmali-ye Dast-fofoushan dar Tehran* (A brief study of street vendors in Tehran). Tehran: Tehran University, Department of Urban Planning: 1353/ 1974.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. London: Penguin, 1967.
- Farjadi, Gholamali- "Barrasi-ye Bazaar-i Kar, Ishtighal va Bikaari dar Iran" (A survey of the labor market, employment, and unemployment in Iran). *Barnartteh va Tawse'eh* 2, no. 3 (Fall 1992).
- Ferdows, Emad. "The Reconstruction Crusade and Class Conflict in Iran." *MERIP Reports* 13, no. 113 (March-April 1983),
- Firoozi, Frydoon. "Tehran: A Demographic and Economic Analysis." *Middle Eastern Studies* 10 (January 1974): 60--76.
- Floor, Willem. "The Market Police in Qajar Persia." *Die Welt Islams* 13 (1971).
- "Political Role of Luris in Iran." In M. Bonine and N. Keddie, eds.. *Modern Iran: The Dialectics of Continuity and Change*. Albany: State University of New York Press, 1981.

. "Les premieres regles de police urbaine a Teheran."
In C. Adle and B. Hourcade, eds., *Teheran: Capitale bi-centenaire*. Tehran: Institut Francois de Recherche en Iran, 1992..

Foucault, Michele. *Power/Knowledge*. New York: Pantheon, 1972.

Frank, Andre Gunder and Martha Fuentes. "Nine Theses on New Social Movements." *Newsletter of International Labour Studies* 34 (July 1987).

Freud, Sigmund. *Civilization and Its Discontents*. New York: Norton, 1961.

Friberg, M. and B. Hettne. "Local Mobilization and World System Politics." *International Social Science journal* 40, nos. 1—4 (1988).

Friedmann, John. "The Dialectic of Reason." *International Journal of Urban and Regional Research* 13, no. 2 (1989): 217-144.

. "The Latin American *barrio* Movement as a Social Movement: Contribution to a Debate." *International Journal of Urban and Regional Research* 13 no. 3 (1989): 501-510.

----- . *Empowerment; The Politics of Alternative Development*. Cambridge: Blackwell, 1992.

Garreton, M. A. "Popular Mobilization and Military Regime in Chile: The Complexities of Invisible Transition." In S. Eckstein, ed., *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements*, Berkeley: University of California Press, 1989.

Ghannam, Farha. "Relocation and the Creation of 'Modern* Subjects: Urban Planning and Identity Formation in Cairo, Egypt." Unpublished paper, 1992.

----- . "Relocation, Gender, and the Production of Urban Space in Cairo." *Middle East Report*, no. 202, (Spring 1997).

Geisse, G. and F. Sabatini. "Latin American Cities and Their Poor." In M. Dogan and J. Kasarda, eds.. *The Metropolis Era*, vol.

1 (*A World of Giant Cities*), Newbury Park: Cal.: Sage, 1988.

Gilbert, Alan and Joseph Gugler. *Cities, Poverty, and Development*. Oxford: Oxford University Press, 1982.

Gilbert, Alan and Peter Ward. "Community Action by the Urban Poor: Democratic Involvement, Community Self-Help, or a Means of Social Control." *World Development* 12, no. 8 (1984).

Goudarzi, Mohsen. "Vizheguiha va Tahawolat-i Bazaar-i Kar dar Iran, 1355-1365" (The characteristics of and developments in Iranian labor market, 1976-86). *Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi* 5, nos. 43-44 (1370/ 1991).

Gramsci, Antonio. *Prison Notebooks*. New York: International Publishers, 1971.

Habibi, Mohsen. "Islamshahr: Yek Majmou'e-ye Zisti-ye Kamel va ya Yek Majmou'e-ye Zisti-ye Tarkibi?" (Islamshahr: A complete community or a composite one?). *Qoft-o-gou* 1 (Tir 1372/1973).

Hammond, John. *Building Popular Power: Workers' and Neighborhood Movements in the Portuguese Revolution*. New York: Monthly Review Press, 1988.

Hamshahri. "Bazaar-i Sayyed Ismail" (The Sayyed Ismail market). (Dey 1371/1992): 5.

Hamsou (Engineering Consultants). *Tarh-i Tawse'eh va Umran, va Hawze-ye Nufuz-i Islamshahr* (Islamshahr, a development plan). Tehran: Ministry of Housing and Urbanization, 1987, vol. 6.

Hinton, James. "Militant Housewives: The British Housewives' League (BHL) and the Attlee Government." *History Workshop Journal* 38 (Fall 1994).

Hobsbawm, Eric. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movements in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York/London: Norton, 1959.

- . "Cities and Insurrections." In E. Hobsbawm, *Revolutions*. London: Quartet, 1982.
- Hoodfar, Homa. "Devices and Desires: Population Policy and Gender Roles in the Islamic Republic." *Middle East Report* 24, no. 190 (1994).
- Hooglund, Eric. *Land and Revolution in Iran*. Austin: Texas University Press, 1982.
- Hopkins, Nicholas, ed. *Informal Sector in Egypt*. *Cairo Papers in Social Science* 14, no- 4 (1992).
- Hourcade, Bernard. "Conseillisme, classes sociales et espace urbain: Les squatters du sud de Teheran, 1978-1981." In K. Brown et al., eds., *Urban Crises and Social Movements in the Middle East*. Paris: Editions L'Harmattan, 1989.
- Hourcade, Bernard and Farhad Khosrowkhavar. "L'Habitat révolutionnaire: Teheran, 1977-81." *herodote* 31 (October/December 1993): 62-83.
- Huntington, Samuel. *Political Order in Changing Society*. Ithaca: Yale University Press, 1968.
- Huntington, Samuel and Joan Nelson. *No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.
- Hussein-zadeh Dalir, Karim. *Tarh-i Tahqiqi-ye Hashiyenishinan-i Tabriz* (A Research plan of Tabriz squatters). Tabriz: Tabriz University, Institute of Urban Studies, 1361/1982.
- Inqilab-i Islami*. "Gozareshi Tahqiqi Darbare-ye Dast-foroushan-i Tehran" (An investigative report on Tehran street vendors) (Khordad 14, 1359/1980)-
- . "Bilan-i Kar-i Bonyad-i Maskan" (A balance sheet of the Housing Foundation) (Ordibehesht 7, 1359/1980).
- Institute of Social Studies and Research. *Muiale'e-yi Muqaddamati Darbare-ye Zoorabad (Islamabad) Karadj: Mowredi az Hashiyenishini* (An introductory investigation about

Zoorabad (Islamabad) Karadj: A case of squatter settlement). Tehran: Tehran University, 1360/ 1981.

Iranian Center for Urban and Architectural Studies. *Hashiyenishini: Aasar va Payamadha-ye Aan bar Shahrha* (Squatter settlement: Its effect and implications on the cities). Report on phase 2. Tehran: Ministry of Housing and Urbanization, 1373/1994.

----- . *Hashiyenishini dar Iran; Rial va Rah-i Hatha* (Squatter Settlement in Iran: The causes and solutions). Report on phase 3: "The dynamics of life in informal settlements." Tehran: Ministry of Housing and Urbanization, 1374/1995.

----- . *Hashiyenishini dar Iran: Elal va Rah-i Hatha*. Report on phase 4: "Housing, informal settlements, and spatial development planning," 2 vols. Tehran: Ministry of Housing and Urbanization, 1374/1995.

----- . *Hashiyenishini Dar iron: Elal va Hah-i Halha*. Report on phase 5; "Recognizing the low-income as citizens." Tehran: Ministry of Housing and Urbanization, 1374/1995.

Jihad. "Musahebeh ba Shahrदार. (An interview with the mayor of Tehran) 4, no. 62 (Esfand 1361): 16.

El-Kadi, Galilah. "Le Caire: La ville spontanee sous controle." *Monde Arabe* 1, special issue (1994).

Karpat, Kemal. *The Gecekondü: Rural Migration and Urbanization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Katouzian, Homa. *The Political Economy of Modern Iran, 1926-1979*. London: Macmillan, 1981.

Kazemi, Farhad. *Poverty and Revolution in Iran*. New York: New York University Press, 1980.

----- . "Urban Migrants and the Revolution." *Iranian Studies* 13, nos. 1-4 (1980).

----- . and Wolf, R. "Urbanization, Migration, and Politics of Protest in Iran." In M. Bonine ed.. *Middle East Cities in*

Crisis. Miami: University Press of Florida, forthcoming.

Kazerouni, M. R. and Qal'egolabi, H. "Tasvir-i Aamari-ye Hashi-yenishinan" (A statistical exposition of the squatters, Iran). *Kitab-i Jum'eh* 12 (1979).

Khalesi, Abbas. *Tarikhche-ye Bast va Bastnishini* (A short history of Bastnishini). Tehran: publisher unknown, 1987.

Khomeini, Ruhollah. *Sahife-ye Nour* (Collected works of Ayatollah Khomeini). 19 vols. Tehran: Ministry of National Guidance, 1982.

Khosrowkhavar, Farhad. "Nouvelie banlieue et marginalite: La cite Taleghani a Khak-e Sefid." In C. Adle and B. Hourcade, eds., *Teheran:Capitate bicentenaire*. Tehran: Institut Francis de Recherche en Iran, 1992.

. *L'Utopie Sacrifice*, Paris: Press FNSP, 1993.

Kiafar, Ali. "Urban Land Policies in Postrevolutionary Iran." In C. Bina and H. Zangeneh, eds., *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. New York: St. Martin's, 1992.

Lajevardi, Habib. *Labor Unions and Autocracy in Iran*. Syracuse: Syracuse University Press, 1985.

Lapidus, Ira. *Muslim Cities in the latter Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Leacock, E. ed. *The Culture of Poverty: A Critique*. New York: Simon and Schuster, 1971.

Leeds, A. and E. Leeds. "Accounting for Behavioral Differences: Three Political Systems and the Responses of Squatters in Brazil, Peru, and Chile." In J. Walton and L. Magotri, eds., *The City in Comparative Perspective*. London/New York: John Willey, 1976.

Leiva, F. I. and James Petras. "Chile: New Urban Movements and Transition to Democracy." *Monthly Review* (July/August 1987).

Lessinger, Johanna. "Nobody Here to Yell at Me: Political Activism Among Petty Retail Traders in an Indian City." In S.

- Peattaer, ed.. *Markets and Marketing: Monograph in Economic Anthropology* 4 (Boston, 1985).
- Lewis, Oscar. *Children of Sanchez*. London: Penguin, 1961.
- . "The Culture of Poverty." In O. Lewis, *Anthropological Essays*. New York: Random House, 1970.
- Majalle-ye Me'mari va Shahrsazi. "Editorial." no. 8 (1369/1990).
- . "A Seminar on Cities and People: Interview with two Participants." No. 21 (Khordad 1371): 49-50.
- Lis, Catharina and H. Soly, "Neighborhood Social Change in West European Cities: Sixteenth to Nineteenth Centuries." *International Review of Social History* 38, no. 1 (April 1995).
- Marcus, Abraham. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Mashadizadeh, Naser. *Tahlili az Vizheguiha-ye Barnamehrizi-ye Shahri dor Iran* (An analysis of the specificities of urban planning in Iran). Tehran: University of Ilm va San'at, 1373/1995.
- McGee, T. G. "The Poverty Syndrome: Making Out in the South-east Asian City." In R. Bromley and C. Gerry, eds.. *Casual Work and Poverty in Third World Cities*. Chichester UJC/New York: Wiley, 1979.
- Melucci, Alberto. "The New Social Movements: A Theoretical Approach." *Social Science Information* 19, no. 2 (1980): 199-226.
- Milani, Mohsen. *The Making of the Islamic Revolution in Iran*. Boulder: Westview, 1988.
- Ministry of Planning and Budget. *Census of Households and Housing, 136J (Ostan-i Tehran)*. Tehran: Statistical Cento; 1986.
- , *Census of Households and Housing, 1365 (Nationwide)*. Tehran: Statistical Center, 1986.

- Mirsepasi-Ashtiani, Ah. "The Crisis of Secularism and Political Islam in Iran." *Social Text* 12, no. 3 (Spring 1994), pp 51-84.
- Mitchell, Timothy. *Colonizing Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- . "Everyday Metaphors of Power." *Theory and Society* 19 (1990): 545-577.
- Moaddel, Mansoor. *Class, State, and Ideology in the Iranian Revolution*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Moore, Barrington. *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*. White Plains, N.Y.: Sharpe, 1978.
- Moorhouse, Bert, M. Wilson, and C. Chamberlain. "Rent Strikes: Direct Action and the Working Class." *Socialist Register*, 1972 (1972).
- Morrison, M. and P. Gutkind, eds., *Housing Urban Poor in Africa*. Syracuse: Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, 1982.
- Mottahedeh, Roy. *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*. New York: Pantheon, 1985.
- Nelson, Joan. *Access to Power: Politics and the Urban Poor in Developing Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1979.
- . "The Urban Poor: Disruption or Political Integration in Third World Cities." *World Politics* 2,2. (April 1970): 393-414.
- Oldham, Linda, Haguer El Hadidi, and Hussein Tamaa. *Informal Communities in Cairo: The Basis of a Typology*. *Cairo Papers in Social Science* 10, no. 4 (Winter 1987).
- Oncu, Ayse. "Street Politics." In A. Oncu, C. Keyder, and S. Ibrahim, eds., *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt and Turkey*. Cairo: The American University in Cairo Press, 1994.
- Organization of the Peoples Fedaii Guerrillas of Iran (OPFGI). *Mubarizat-i Dalirane-ye Mardum-i Kharej az Mahdudeh*

(Courageous struggles of the people of the squatter settlements). Tehran: OPFGI, 1357/1978.

—. *Gozarcshi az Mubarizat-i Kargarart-i Bikaar-shudeb (Rob va Sakhtiman, Ta'sissat, va Karkhanijat* (A report about the struggles of the laid-off workers (in construction, power, and factories)). Tehran: OPFGI, 1358/1979.

. *Gozarashi az Tasbkii-i Sandika-ye Kargaran-i Prozhe'ii (Fasli) Abadan* (A report about the formation of seasonal workers' union in Abadan). Tehran: OPFGI, 1358/1979.

Palma, Diego. "Comments on John Friedmann's 'The Dialectic of Reason' " *International journal of Urban and Regional Research* 13, no. 3 (1989).

Park, Robert. "Human Migration and the Marginal Man." *American Journal of Sociology* 33, no. 6 (1928): 881-893.

Parsa, Misagh. *The Social Origins of the Iranian Revolution*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1989.

Perlman, Janice. "Rio's Favelas and the Myth of Marginality." *Politics and Society* 5 (1975): 131-160.

— . *The Myth of Marginality*. Berkeley: University of California Press, 1976.

Piran, Parviz. "Zaghehnishini dar Tehran" (Shanty-dwelling in Tehran). *Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi* 17-2.2 (1316/1987).

Pirouzi. "Jang, Kar, Bikaari" (The war, work, and unemployment), no. 3 (Azar 1359/1980): 30-35.

Piven, Frances and Cloward, Richard. *Poor Peoples' Movements: Why They Succeed, How They Fail*, New York: Vintage, 1979.

Plan and Budget Organization. *Barrasi-ye Bikaari dar Tehran; Tabistan 1358* (An overview of unemployment in Tehran: Summer 1979). Tehran: Statistical Center, 1358/1979.

. *Tehran 5-9; Aamargiri-ye Tehran, 1359* (The Tehran of 1980: A Statistical profile). Tehran: Statistical Center, 1360/1981.

. *Barrsi-ye Ijmali-ye Dakkeh-daari dar Irtibat ba Ishtighal va Bikaari* (A brief overview of street vending in the light of the unemployment problem). Tehran: Tehran Planning Organization, 1360/1981.

. *Statistical Yearbook, 1361*. Tehran: Statistical Center, 1982.

Portes, Alejandro and Walton, John. *Urban Latin America: The Political Conditions from Above and Below*. Austin: Texas University Press, 1976.

Portes, Alejandro, Manuel Castells, and L. Benton, eds. *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less-Developed Countries*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989.

Power, J. *World of Hunger: A Strategy for Survival*. London: Temple South, 1976.

Rahnama, Ali and Nomani, Farhad. *Secular Miracle: Religion, Politics and Economic Policy in Iran*. London: Zed, 1990.

Rahnema, Majid. "Power and Regenerative Processes in Micro-spaces." *International Social Science Journal* 117 (August 1988): 361-375.

----- . "Participation." In W. Sachs, ed., *The Development Dictionary*. London: Zed, 1995.

Razzaqui, Ebrahimo. *Iqtisad-i Iran* (The Iranian economy). Tehran: Nashr-i Ney, 1367/1988.

Rezaii, Behjat. "Iran: The Wash-house to All Households." *Spare Rib* 113 (February 1982): 23.

Roberts, Bryan. "Comments on John Friedmann's 'The Dialectic of Reason'" *International Journal of Urban and Regional Research* 13, no. 3 (1989).

Sa'edi, Gholam Hussein. *Dandil: Stories from Iranian Life*. New York: Random House, 1981.

Saidnia, Ahmad. "Sakhtar-i Tehran" (The structure of Tehran). In Y. Kia in, ed., *Shahr-ya-ye Iran* (The Iranian cities). Tehran: Chapkhane-ye Sahab, 1370/1991.

- Al-Sayyad, N. "Informal Housing in a Comparative Perspective: On Squatting, Culture, and Development in a Latin American and Middle Eastern Culture." *Review of Urban and Regional Development Studies* 5, no. 1 (1993): 3-18.
- Schuurman, Frans and van Naerssen, Ton. *Urban Social Movements in the 'laired World*. London: Croom Helm, 1989.
- Schirazi, Asgar. *The Problem of Land Reform in the Islamic Republic of Iran*. Berlin: Free University of Berlin, 1987.
- Schwedler, Jillian. "Civil Society and the Study of Middle East Politics." In J. Schwedler, ed.. *Toward Civil Society in the Middle East? A Primer*. Boulder, Colo./London: Lynne Rienner, 1995.
- Scott, James. "Everyday Forms of Resistance." *Journal of Peasant Studies* 13, no. 2. (1986).
- . *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven/London: Yale University Press, 1985.
- . *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven/London: Yale University Press, 1990.
- Sethuraman, S. V., ed. *The Urban Informal Sector in Developing Countries*. Geneva: ILO, 1981.
- Shahri, Ja'far. *Tehran-i Qadhn* (The old Tehran). 5 vols. Tehran: AmirKabir, 1368/1989.
- Shariati, AH. *Jahatguri-ye Tabaqati-ye Islam*. Tehran: Daftar-i Tadvin va Tanzjm-i Asar-i Ali Shariati, 1359/1980.
- Sheikhi, Muhammad. "Elal va Payamadha-ye Dast-foroushi (Tehran)" (The causes and implications of street vending, Tehran). *Ettilaat-i Syassi-Iqtisadi* 35 (Farvardin-Ordibchesht 1369/1990).
- . *Elal va Avamel-i Dast-foroushi dar Shiraz* (Factors behind the street vending in Shiraz). Shiraz: Shiraz University, 1364/1985.

- Shorter, Frederic. *Cairo's Leap Forward: People, Households, and Dwelling Space. Cairo Papers in Social Science* 12, no. 1 (Spring 1989).
- Simmel, Georg. "The Stranger." (n Kurt Wolff, ed., *The Sociology of George Simmel*. New York: Free Press, 1950.
- Singerman, Diane. *Avenue of Participation: Family, Politics, and Networks in Urban Quarters of Cairo*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Smelser, Neil. *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press, 1971.
- Soliman, Ahmad. "Government and Squatters in Alexandria: Their Roles and Involvements." *Open House International* 10, no. 3 (1985): 43-49.
- . "Informal Land Acquisition and the Urban Poor in Alexandria." *Third World Planning Review* 9, no. 1 (1987): 21-39.
- . "Housing Consolidation and the Urban Poor: The Case of Hagar El Nawateyah, Alexandria." *Environment and Urbanization* 4, no. 2. (1992): 184-195.
- Spodek, Howard. "The Self-Employed Women's Association (SF.WA) in India: Feminist, Gandhian Power in Development." *Economic Development and Cultural Change* 43, no. 1 (October 1994).
- Stiefel, M. and Wolfe, M. *A Voice for the Excluded: Popular Participation in Development, Utopia or Necessity?* London: Zed, 1994.
- Stokes, S. "Politics and Latin America's Urban Poor: Reflections from a Lima Shanty Town." *Latin American Research Review* 2.6, no. 1 (1991).
- Stonequist, Everett. "The Problem of the Marginal Man," *American Journal of Sociology* 41, no. 1 (1935): 1-12.

- Tadros, Helmi, Mohamed Feteiha, and Allen Hibbard,. *Squatter Markets in Cairo- Cairo Papers in Social Science* 13, no. 1 (Spring 1990).
- Taliqani, Mahmoud. *Mutali'at-i Jame'e Shinasi-ye Shahr-i Tehran* (Sociological Studies of lehran). Vol. 3, "Housing." Tehran: Institute of Cultural Studies, 1369/1990.
- Tarrow, Sidney. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Tawfiq, Inaz. "Discourse Analysis of Informal Housing in Egypt." Graduate term paper. The American University in Cairo, Department of Sociology, 1995.
- Tehran Musavvar*. "Gozareshi az Khane-ye Kargar va Sokhanan-i Kargaran-i Bikaar" (A report from the House of Labor and what the unemployed workers said) 37, no. 2 (Khordad 18, 1358/1979): 14-25.
- . "Bar Bikaaran-i Mutahassen dar Nowrooz Che Gozasht?" (What went on to the unemployed during the sit-in on the new year's day?) 10 (Farvardin 10, 1358/1979).
- Thompson, Edward. "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century." *Past and Present* 50 (February 1971).
- . *Customs in Common*. London: Merlin, 1991..
- Thompson, Tom. "Petty Traders in Iran." In M. Bonine and N. Keddie, eds.. *Modern Iran: The Dialectics of Continuity and Change*. Albany: State University of New York Press, 1981.
- Tilly, Charles. *From Mobilization to Revolution*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978.
- Touraine, Alain. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

- "Comments on John Friedmann's 'Dialectic of Reason'
International Journal of Urban and Regional Research 13,
 no. 3 (1989).
- Vandemoortele, Jan. "The African Employment Crisis of the 1980s." in C. Grey-Johnson, ed., *The Employment Crisis in Africa: Issues in Human Resources Development Policy*. Harare: African Association for Public Administration and Management, 1990.
- Velez-Ibanez, Carlos. *Rituals of Marginality: Politics, Process, and Culture Change in Urban Central Mexico, 1969-1974*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Vielle, Paul. *Jaygah-i Kargaran-i Tehran* (The status of workers in Tehran). Tehran: University of Tehran, 1359/1980.
- Wignaraja, Ponna. ed. *New Social Movements in the South: Empowering the People*. London: Zed, 1993.
- Wirth, Lewis. "Urbanism as a Way of Life." *American Journal of Sociology* 44 (1938): 1-24.
- World Bank. *World Development Report, 1995*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Worsley, Peter. *The Three Worlds*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1984.
- Zahidani, Said. *Hashiyenishini* (Squatter settlement). Shiraz: Shiraz University, 1369/1990.

Terimler

Aab-anbaar: Yer altı Su Deposu

'ard: Onur (Arapça)

OPFG: Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü

Abirourizi: Skandal, rezalet

Abirou: Haysiyet

Akhund: Alt statü din adamları

Alounaknishinan: Baraka sakinleri

Amaleh: İnşaat işçisi, amele

Anjuman: Dernek

Avam-zadegui: Popülizm, sıradan halk yanlısı politika yapmak

Awqaf: Vakıflar

Badbakhtha: Mahrum, bedbaht

Basaati: Stand sahipliği

Bazresan: Gözlemci, müşahit

Bast-nishini: Oturma eylemi

Ba-taqwa: Dindar

Bikaar-shudeh: İşten atılmış

Bimari-ye ijtimaai: Toplumsal hastalık

Bimari-ye mosre': Acı veren/başa bela olan hastalık

Bisaz-o-befroush: Arsa müteahhidi
 Bonyad-i Mustaz'afin: Mazlumlar Vakfı
 Chare-ii neest: "başka çıkış yolu yok"
 Charkh-daari: El arabası işportacılığı
 Dadgah-i zedd-i munkarat: Günah/Ahlaksızlık karşıtı mahkeme
 Dakkeh-daari: Kulübe sahipliği
 Darugheh: Geleneksel 19.Yüzyıl Pazar zabıtası
 Dast-foroushi: İşportacılık
 Dihaati: Kır kökenli
 Diplomeh: Lise mezunu
 Doost va doshman: Dostlar ve düşmanlar
 Fadiha: Skandal, rezalet (Arapça)
 Fahshaa: Fahişelik
 Faludeh: Bir çeşit çöl
 Faqir: Yoksul, fakir
 Faqir va bichareha: Yoksul ve çaresiz
 Farash: Halı ve minderleri yerleştiren görevli
 Fisaad: Yolsuzluk
 Fishaari: Sokak çeşmesi
 Fitwa: Fetva, dini emir
 Gowd: Güney Tahran'daki bir gecekonducu yerleşimi
 Gowdnishin: Gowd yerleşimcisi
 Hammali: Hamallık
 Haqq-i bikaari: İşsizlik ödeneği
 Haram: Dinen yasaklanmış olan, haram
 Harim: Kutsal
 Hashiyeh: Sınır
 Hashiyenishini: Tam anlamıyla, sınırdaki gecekondu yerleşimle-
 rinde yaşayan
 Huwzeh: İslamcı seminer

Hey'at: Çoğunlukla etnik kökenli olan arada sırada yapılan dini vaazlar

Hikayat: Hikâyeler

Hizbullahi: İran'da devrim sonrasında kurulan hükümet yanlısı gayri resmi grupların üyeleri

İmamzadeh: Aziz

İnqilab: Devrim

İnqilab-i İslami: İslam Devrimi

İnsan-i hashiye-ii: Marjinal insan

İshghal: İşgal

İstiz'af: Ezilmiş olmak

Jihad-i Sanzandegui: İnşaat Seferberliği

Jonoubi: Güneyli

Jouy: Sokakta akan kanala atıfla, akıntı

Kaanun: Merkez

Khane-ye Kargar: İşçi Evi

Kharej-i mahdudeh: belediye sınırlarının dışı

Khatt-i Sevvum: Üçüncü Yol (Maocu gruba atıfla)

Khushnishin: Tarımla uğraşmayan kır yerleşimcisi

Komiteh: Komite (devrim sonrası oluşturulan kent güvenlik güçlerine atıfla)

Koucheh: Ara sokak

Kouknishinan: Yoksul kentli varoş sakinleri

Laat: Sokak kabadayısı

Mahallat: Mahalleler

Mahalle: Mahalle

Maidan: Meydan

Manatiq al-ashwa'yya: (Mısır'daki) gayri resmi yerleşimler

Mardum-i dar sahneh: Tam anlamıyla, sahnedeki insanlar; İslamcı hükümete sadık halkın sokak seferberliğine atfen

Mashaghel-i kazib: Sahte işgaller

Mashaghel-i angali: Asalakça işgaller

Muharram: Peygamberin torunu İmam Hüseyin'in öldürülmüş olduğu Arap ayı

Mujahed: Savaşçı; Halkın Mücahitleri örgütü üyelerine atfen

Mujahed-i Khalq: İran'da muhalif bir radikal İslamcı örgüt

Munafiq: Tam anlamıyla, ikiyüzlü; İslamcı hükümetin Halkın Mücahitleri için kullandığı kelime; münafık

Munkarat: Şeytan işi

Mustaz'afin: Ezilen

Na'mal eih?: "ne yapabiliriz ki? (Mısırca)

Nahadha-ye inqilabi: Devrimci kurumlar

Pasban: düşük rütbeli polis memuru

Pasdaran: Devrimci muhafızlar

Pedar-i taajdaar: Taçlı Baba (Şah'a atfen)

Qachaqui: Yasadışı, kaçak

Rowze-khani: İslamcı vaaz

Sadd-i ma'bar: [Caddeleri] engelleme

Sandika: Sendika

Sar-i koucheh: ara sokakla sokağın kesişimi, Dörttyol ağzı

Sar-qufli: Kava parası, kaparo

Sepahi-ye danesh: Okuryazarlık Heyeti

Shahrdari: Belediye

Sharbat: Tatlı içecek, şerbet

Shura: Konsey, komite, şûra

Shura-ye muasses: Yönetim Kurulu

Shuraha-ye Mahallat: Mahalle konseyleri

Ta'ziyeh: Taziye

Tabaqeh-ye seiiha: Üçüncü sınıf insanlar (yoksullara atfen)

Tahassun: Sığınak talebiyle yalvarmak üzere oturmak

Tasbih: Tespih

Tawghouti: Şah rejimiyle işbirliği yapan kişilere ve o kültüre atıf yapar

Tuman: İran para birimi, 10 Rls'ye eşittir

Ulama: Eğitimli kişi, Bilgin-ilahiyatçı

Umma: Kitleler (Arapça)

Uzgal: Pejmürde, kalitesiz, bakımsız, adi

Vaam-i bikaari: İşsizlik kredisi

Wahdat-i kalameh: Birlik, amaç birliği

Zagheh: Baraka

Zaghehnishini: Barakada yaşayanlar

Dizin

Abadan, 103, 185, 192, 200, 205,
287, 288, 290, 318

Abadan İşsiz Proje İşçileri
Sendikası (AİPİS), 185, 192

ABD Büyükelçiliği, 22, 111,
117, 205, 209, 250

açlık grevleri, 196

Ahlaksızlık Karşıtı Mahkeme,
227

Ahvaz, 59, 65, 125, 192, 205,
264

Ahvaz ve Cıvanı İşsiz İşçileri,
192

Akbarabad, 62, 176, 277, 280,
285

Ali Akbar Akbari, 67

Ali Şeriatı, 14

alt-sınıf radikalizmi, 79

Apartman Konseyi, 114

Arak, 103, 125, 132, 177, 179,
180

Ardabil, 90, 177, 295

Arturo Escobar, 255

Ayetullah Beheştı, 23

Ayetullah Humeyni, 21, 22, 23,
24, 25, 69, 71, 79, 90, 91, 170,
172, 195, 211, 229, 270, 297,
298

Ayetullah Montazari, 113

Ayetullah Muhammed Gilani,
229

Ayetullah Musavi-Ardabili,
127

Ayetullah Mutahhari, 79

Azerbaycan, 63, 90, 109, 220,
285

Bahtaran, 125, 128, 177, 232

Bandar Abbas, 59, 125, 175, 264

Barınma, 7, 99, 109, 127, 166,
170, 171, 283

Barınma Vakfı, 109, 127, 170,
171

Barrio, 256

Bazaar, 287, 293, 295, 310, 312

bedbaht, 74, 269, 325

Bernard Hourcade, 303, 306

Bombay, 37

Bulak El-Dakrur, 30

Cami Dernekleri, 164, 165

CEKDESK, 228, 231, 233, 234,
236

CEKK, 228, 237

çadır, 60, 62, 101

Darugheh, 326

dayanışma, 48, 60, 95, 108, 130,
167, 249

- Derviş Foruhar, 186
- devlet, 14, 24, 29, 35, 40, 43, 44, 47, 53, 57, 74, 77, 83, 97, 98, 101, 117, 120, 121, 127, 155, 157, 168, 169, 172, 174, 175, 176, 179, 181, 195, 201, 208, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 221, 224, 226, 227, 228, 231, 243, 245, 248, 249, 250, 253, 257
- Devrim, 4, 7, 10, 20, 21, 37, 60, 69, 73, 86, 92, 98, 99, 120, 158, 167, 184, 185, 187, 212, 215, 221, 223, 225, 249, 267, 279, 282, 327
- Devrimci muhafızlar, 328
- dikotomiler, 119, 276
- dilenciler, 45, 219
- Dilenciler, 56
- direniş, 32, 33, 50, 85, 111, 117, 169, 178, 198, 231, 235, 247, 256
- Direniş, 23, 161, 163, 233
- direniş romantizmi, 247
- eğitim, 12, 13, 154, 223, 238, 242, 270
- el arabacılar, 235
- el arabaları, 29, 82, 218, 220, 233, 242
- el arabası, 233, 236
- entegrasyon, 176
- Eric Hobsbawm, 34
- Eski rejim, 92
- Esnaf İlişkileri Komitesi (EİK), 227
- ev işgali, 116
- evsizlik, 42
- Ezilen, 328
- fahişeler, 45
- Faryad-i Gowdnishin, 143, 163, 265, 280, 281, 282
- Fatemi Caddesi İşportacıları Derneği, 217
- Fatma Teyze, 81, 82, 270
- Gana, 51
- gecekondu yerleşimleri, 58, 64, 87, 121, 175, 327
- gecekonducu, 11, 44, 62, 64, 66, 69, 75, 81, 83, 86, 87, 89, 96, 100, 102, 119, 121, 125, 128, 130, 132, 143, 168, 179, 181, 241, 264, 265, 281, 286, 326
- General Razmara, 236
- gerilla örgütleri, 72
- gıda dağıtımı, 90, 91
- Goethe Enstitüsü, 71
- Gowd, 143, 160, 326
- Gowd Halkının Yeniden İskânı Konseyi, 160
- Gowdlar Yüksek Konseyi, 160
- göçmen yoksul, 11, 75, 83, 191
- Göçmenler, 63
- gösteriler, 21, 23, 90, 186, 196, 232
- Gösteriler, 196, 232
- Grev, 190
- Güney Afrika, 15, 31, 52, 254
- Hak-i Sefid, 140
- Halabiabad, 62, 81, 82, 102, 270
- Halkın Fedaileri Gerilla Örgütü, 273
- Halkın Mücahitleri, 205, 270, 275, 328
- hamal, 64
- Hamedan, 59, 63, 125, 128, 220, 279

- haysiyet, 35, 42
Haysiyet, 325
Hizbullah, 227, 230, 298
hizmetçi, 64
İmbaba, 30, 257, 259, 268
İcra Komitesi, 199
ikili iktidar, 90
iktidar, 33, 37, 45, 73, 81, 90,
100, 107, 109, 110, 130, 163,
164, 185, 226, 250, 258
İnşaat işçisi, 325
İnşaat Seferberliği, 107, 115,
128, 174, 195, 208, 243, 276,
295, 327
İran Devrimi, 9, 10, 67, 69, 79,
94, 265
İran-Irak Savaşı, 24
İsfahan, 56, 125, 128, 159, 177,
186, 193, 199, 205, 278
İskenderiye, 30, 253
İslam Cumhuriyeti Partisi, 23,
25
İslam Devrimi, 7, 10, 22, 28, 55,
67, 69, 72, 80, 97, 100, 169,
170, 183, 241, 242, 245, 270,
327
İslamcı Anayasa, 160
İslamcı hareketler, 243
İslamcı Mücahitler, 72
İslami Tüketici Kooperatifleri,
7, 95, 96
İslamşehr, 62, 124, 128, 131,
139, 154, 168, 175, 176, 277
İşçiler, 4, 10, 103, 185, 186, 189,
192, 193, 199, 207
işgal, 20, 22, 33, 39, 87, 89, 97,
98, 99, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 110, 112, 115, 116,
117, 120, 121, 128, 129, 139,
161, 162, 192, 194, 196, 197,
198, 205, 213, 217, 221, 242,
247, 248, 249, 275, 290
İşsizler ve Mevsimlik İşçiler
Örgütü, 186
İşsizlik, 198, 222, 326, 329
İşsizlik kredisi, 329
İşsizlik ödeneği, 326
işsizlik ödenekleri, 185, 201
James Scott, 31, 32, 256, 257
Janet Bauer, 74, 269
Janice Perlman, 39
John E. Davis, 108
John Friedmann, 251, 258, 319,
320, 324
kabadayılar (laat), 105
Kahire, 4, 17, 29, 30, 239, 253,
254, 255, 257, 259, 268
kamusal alan, 15, 16, 36, 38, 45,
57, 82, 97, 207, 213, 215, 220,
225, 226, 236, 249, 290
kanalizasyon, 12, 59, 82, 129,
158
Kazane, 89
Kazvin, 12, 83, 186, 192, 199,
230
Kent, 51, 55, 67, 77, 91, 127,
129, 171, 201, 249, 267, 276,
277, 279, 285, 301
Kent toprağı, 249
Kent yoksulları, 55, 77, 91, 267
Kereç, 62, 63, 64, 65, 83, 122,
130, 132, 160, 177, 228, 230,
234
kırdan göçenler, 12, 29, 72, 125,
173, 214, 218, 219, 222
Kırdan göçenler, 36, 266

kırdan kente göç, 127, 171, 211,
228, 229
Kırmanşah, 59, 103, 199, 202,
230, 232
Kırmanşah İşsiz Halk Birliği,
203
Kolektif direniş, 84
Kolektif eylem, 29
Kulübe, 232, 237, 326
Kulübe sahipliği, 326
Kum, 13, 21, 71
kurumsal iktidar, 37
Langroud, 90, 230
Latin Amerika, 30, 51, 52, 59,
76, 77, 155, 255, 258, 260
Lima, 37, 323
lise mezunları, 184, 191, 208,
211, 219, 223
Lümpen proletarya, 31, 254
madun, 15, 32, 37, 223
Mahalle Konseyleri, 7, 90, 93,
94, 95, 97, 120, 157, 158, 159,
164, 165
Manuçer Azmun, 87
Manuel Castells, 320
Maragheh, 90, 125
marjinal, 32, 39, 43, 169, 176,
225
marjinalleşme, 176
Maşad, 59, 103, 112, 114, 125,
127, 168, 177, 179, 180
Mecburiyet, 36, 42
Mehdi Bazargan, 22, 25, 106,
109, 170, 188, 266
Mehdi Karrubi, 104
Metusak fabrikası, 207
Mısır, 23, 30, 52, 59, 76, 243,
268, 328

militan gençlik, 93
modern insan, 39
modernleşme, 70
Muhammed Rıza Şah, 20, 56
Muhammed Tavassoli, 170,
225
Musaddık Caddesi Kulübe
Sahipleri Birliği, 232
mülteciler, 36
münafıklar, 205
Nasır Tevfik, 193
Nevruz, 78, 81
Nevruz (İran yılbaşı), 78
Okba Cami, 71
okur-yazarlık, 268, 293
orta sınıf, 14, 21, 51, 57, 58, 70,
74, 76, 92, 99, 154, 249, 268,
270
oturma eylemi, 178, 186, 188,
191, 192, 194, 196, 197, 203,
205, 207, 292
öğrenci, 14, 103, 104, 111, 116,
117, 140, 154, 249, 276
Pasdaran Komiteleri, 105, 157,
162
Pasif ağ, 47, 50, 231
Peter Ward, 312
Plastou Masourehkar, 207
Polis, 30, 166, 168, 220
popülist modernleşme, 51
Popülizm, 325
post-devrimci, 96
Rafsancani, 25, 168
Rahim Rezaii, 234
Ramsar, 90
Ray, 64, 307
Razmandegan Örgütü, 206

resmi dernekler, 46, 77, 78, 82,
95, 231
Rıza Şah, 20, 56, 70, 214
sağlık, 82, 93, 94, 129, 154, 161
sahte meslekler, 216, 298
Saltanat, 289
Samed Behrengi, 67
Sanandaj, 103, 194
sanayi devrimi, 60
sanayi işçileri, 78, 265
SAVAK, 71, 103, 266
seferberlik, 46, 52, 72, 73, 98,
156, 158, 185, 198, 242, 246,
250
Sendero Luminoso, 77
Sendika, 328
Sessiz tecavüz, 35, 36, 41, 116
sessiz tecavüzler, 28
seyyar satıcılar, 56, 214, 224,
226, 235, 237
Sokak çeşmesi, 326
Sokak Kitapçıları Birliği, 232
Sokak Kitapçıları Derneği
(SKD), 217
Solcu aktivistler, 206
sosyoloji, 265
Sözde vatandaşlar, 38, 41, 45,
80, 96, 119, 129, 156
stant, 215, 230, 236, 237
stantlar, 216, 221, 226, 242
Sultanabad, 62, 176, 285
Şah, 20, 21, 22, 23, 56, 69, 70,
71, 75, 76, 78, 79, 84, 88, 89,
92, 103, 111, 115, 117, 185,
214, 215, 266, 267, 268, 272,
281, 283, 328, 329
Şahpur, 21, 90, 185
Şahpur Bahtiyar, 21, 185

Şahrestani, 88
Şehir Konseyleri, 157
Şehitler Meydanı, 271
Şehriyar, 62, 64
Şeyh Muhammed Karrubi, 104
Şiraz, 56, 59, 83, 125, 179, 219,
228, 230, 231, 294, 296, 298
Şiraz isyanları, 179
şuracılık, 159
tahassun, 196, 197, 289
tahliye, 47, 48, 83, 106, 107, 108,
110, 111, 113, 176, 177, 178,
179, 181, 228, 230, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 237, 247,
249, 295, 298, 299
Tahran, 8, 11, 12, 13, 18, 21, 22,
23, 25, 28, 40, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 62, 63, 64, 69, 71, 73,
74, 75, 77, 81, 83, 84, 86, 87,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 99,
101, 102, 103, 104, 105, 106,
108, 111, 113, 114, 117, 119,
121, 122, 124, 125, 127, 128,
130, 131, 132, 133, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 158, 159, 160, 161, 163,
165, 167, 168, 170, 171, 172,
173, 175, 176, 177, 179, 180,
181, 183, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 194, 199, 203,
205, 206, 211, 215, 216, 218,
219, 220, 221, 222, 223, 225,
227, 228, 229, 230, 231, 233,
234, 235, 236, 237, 239, 263,
264, 265, 266, 267, 271, 272,
275, 277, 278, 279, 280, 281,

282, 283, 284, 285, 286, 290,
293, 294, 296, 298, 299, 326
Tahran Üniversitesi, 18, 140,
216, 229, 233
Tanzanya, 51
Tawghouti, 329
Tebriz, 21, 56, 59, 65, 71, 125,
177, 186, 192, 199, 230, 264,
277
Topluluklar, 108
toplumsal alan, 219, 224, 226,
245
toplumsal değişim, 21, 27, 31,
32, 34, 57, 100, 213, 241, 244
toplumsal dönüşüm, 34, 155
toplumsal güç, 70
toplumsal güçler, 70
toplumsal hareketler, 31, 34,
52, 241, 256
Tüketici kooperatifleri, 166
ulema, 57
umutsuzluk, 32, 86, 100, 234
Urumiye, 125, 229, 230, 277
uyuşturucu, 64, 105, 161, 173,
219, 225, 226, 294
uyuşturucu satıcıları, 161, 225,
226

Üçüncü Dünya ülkeleri, 51, 59
Üçüncü Dünya yoksulları, 241
varoş, 29, 39, 51, 56, 62, 63, 65,
66, 69, 70, 74, 86, 89, 121,
136, 137, 141, 170, 257, 263,
275, 278, 327
varoş sakini, 56, 86, 89, 275
varoşlar, 12, 59
Yahşiabad, 88, 94, 161
yasadışı elektrik, 97
yeni yoksul, 55, 56, 66, 70, 265
Yeniden İskân Konseyi, 160,
161, 162, 163, 164
yer altı ekonomisi, 64
yıkım, 75, 83, 85, 177, 180, 181,
227, 231, 232, 235, 299
Yıkım, 84, 89
yoksul halk, 10, 98
yoksul topluluklar, 58, 60, 74,
77, 78, 105, 130, 170
Zahedan, 65, 127
Zehra Dorostkar, 189
Zencan, 63, 83, 121, 220
Zoorabad, 62, 63, 64, 65, 130,
131, 132, 263, 272, 279, 314

